

Knjiga pripoveduje o zgodovini krščanstva na Koroškem (in v sosednjih regijah) na osnovi lokalne cerkvene zgodovine na Koroškem. Lok sega od začetkov v antični in noriški dobi čez sledeči skoraj dve tisočletji do neposredne sedanjosti.

ISBN 978-3-7086-0975-1

9 783708 609751

www.mohorjeva.com

Knjiga je izšla v projektu „SMART Tourist-SPread the Karawanks“ v okviru kooperacijskega programa Interreg V-A Slovenija-Avstrija. Sofinancirana je iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj in s strani KWF in ni namenjena prodaji.

Das vorliegende Buch ist Teil der Projektes „SMART Tourist – SPread The Karawanks“, das im Rahmen des grenzüberschreitenden Interreg-Programms Slowenien-Österreich V-A durchgeführt wird. Es wurde durch den Europäischen Fonds für regionale Entwicklung und den KWF kofinanziert und ist nicht für den Verkauf vorgesehen.

Zgodovina krščanstva na Koroškem
S pogledom v širšo regijo

JOŽE TILL

Interreg
SLOVENIJA – AVSTRIJA
SLOWENIEN – ÖSTERREICH
Evropska unija | Evropski sklad za regionalni razvoj
Europäische Union | Europäischer Fonds für regionale Entwicklung

JOŽE TILL

Zgodovina krščanstva na Koroškem

S pogledom v širšo regijo

Mohorjeva
Celovec

JOŽE TILL

Zgodovina krščanstva na Koroškem

S pogledom v širšo regijo

Projektpartner | Partnerji pri projektu

xamoom

Gorenjski Glas

JOŽE TILL

Zgodovina krščanstva na Koroškem

S pogledom v širšo regijo

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

27-9(436.5)(091)
27-9(091)

TILL, Jože

Zgodovina krščanstva na Koroškem : s pogledom v širšo regijo / [besedilo in fotografije] Jože Till. - Celovec : Mohorjeva, 2021. - (Smart tourist - SPread The Karawanks)

ISBN 978-3-7086-0975-1
COBISS.SI-ID 48992515

Jože Till: Zgodovina krščanstva na Koroškem. S pogledom v širšo regijo
Fotografije | Fotos: Jože Till
Jezikovni pregled | Lektorat: Mojca Pipan, Adrian Kert
Oblikovanje in tisk | Gestaltung und Druck: ilab crossmedia og
Slika na naslovnici | Coverbild: Valentin Oman, Postni prt v Železni Kapli | Fas-
tentuch in Bad Eisenkappel, Ex tenebris ad lucem / Iz teme v luč | Aus der Fin-
sternis in das Licht
Uredništvo | Redaktion: Adrian Kert

© 2021 Mohorjeva družba v Celovcu | Hermagoras Verein Klagenfurt
V seriji | In der Serie: SMART Tourist – SPread The Karawanks
Izdala in založila | Herausgeber: Mohorjeva družba v Celovcu | Hermagoras
Verein Klagenfurt
Za družbo | Für den Verein: Karl Hren, Franz Kelih
Naklada | Auflage: 300
Cena: ni za prodajo/Preis: nicht für den Verkauf

ISBN: 978-3-7086-0975-1

Delo je avtorskoppravno zaščiteno. S tem utemeljene pravice, zlasti glede prevajanja, ponatisa, uporabe ilustracij in slik, predvajanja radijskih oddaj, reproduciranja s fotomehaničnimi ali podobnimi sredstvi in shranjevanja v napravah za obdelavo podatkov, so pridržane.

Knjiga je izšla v projektu „SMART Tourist-SPread the Karawanks“ v okviru kooperacijskega programa Interreg V-A Slovenija-Avstrija. Sofinancirana je iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj in s strani KWF in ni namenjena prodaji.

Das vorliegende Buch ist Teil der Projektes „SMART Tourist – SPread The Karawanks“, das im Rahmen des grenzüberschreitenden Interreg-Programms Slowenien-Österreich V-A durchgeführt wird. Es wurde durch den Europäischen Fonds für regionale Entwicklung und den KWF kofinanziert und ist nicht für den Verkauf vorgesehen.

Einleitung | Uvod

Zentrales Ziel der Hermagoras/Mohorjeva ist es, Menschen zu bilden. Seit der Gründung im Jahr 1851 wurden Tausende Bücher herausgegeben. Mit dem EU-Projekt „SMART Tourist – SPread The Karawanks“ möchte die Hermagoras/Mohorjeva die grenzüberschreitende Region um die Karawanken noch stärker literarisch positionieren. Die kulturelle und landschaftliche Vielfalt dieser Gebirgs- und Tallandschaften inspirierte zahlreiche AutorInnen, über die Region zu schreiben. Ziel ist es, den LeserInnen Literatur näher zu bringen und diese auch öffentlich zugänglich zu machen. Literatur wird aber nicht nur über Bücher vermittelt, die ganz klassisch im Laufe des Projektes herausgegeben werden, sondern auch durch innovativ erlebbare literarische Wanderwege, literarische Tourismuspakete und mit einer interaktiven Literatur-Wander-APP. Mehr zum Projekt unter: www.spread-karawanks.eu

Izobraževalno poslanstvo je glavni cilj Mohorjeve družbe. Od ustanovitve leta 1851 je izšlo pri njej na tisoče knjig. Mohorjeva želi s projektom „SMART Tourist – SPread The Karawanks“ regijo kulturno-turistično predstaviti in uveljaviti s pomočjo literature. Krajinsko raznolika gorska veriga med Slovenijo in Avstrijo je na obeh straneh navdihovala in še navdihuje številne literarne ustvarjalce. Cilj je bralcem približati literarna dela, ki so vezana na kraje te regije in do njih omogočiti javen dostop. Literatura pa se ne širi le s knjigami. Zato se bodo znotraj projekta razvile turistične ponudbe v obliki literarnih poti, ki bodo s pomočjo sodobnih tehnologij in posebej za projekt pripravljeno aplikacijo toliko bolj dojemljive in doživete. Tako naj bi se razvila nova oblika turizma, ki bi obiskovalcem omogočala globlje spoznavanje kulture in kulturne dediščine pokrajine.

Več o tem najdete na www.spread-karawanks.eu

0 knjigi | Zum Buch

Knjiga pripoveduje o zgodovini krščanstva na Koroškem z uvodnimi mislimi o zgodovini, človeku kot zgodovinskemu bitju in kulturi spominjanja. Na osnovi lokalne cerkvene zgodovine na Koroškem (in v sosednjih regijah) avtor popelje bralstvo v splošno cerkveno zgodovino krščanstva. Lok sega od začetkov v antični in noriški dobi čez sledeči skoraj dve tisočletji do neposredne sedanjosti v prvih dveh desetletjih 21. stoletja.

Das Buch erzählt die Geschichte des Christentums in Kärnten mit einleitenden Gedanken zur Geschichte, dem Menschen als Geschichtswesen und der Erinnerungskultur. Anhand der lokalen Kirchengeschichte in Kärnten (und den benachbarten Regionen) führt der Autor die Leserschaft in die allgemeine Kirchengeschichte des Christentums ein. Der Bogen spannt sich von den Anfängen in der antiken und norischen Epoche über die folgenden zwei Jahrtausende bis in die unmittelbare Gegenwart der ersten Jahrzehnte des 21. Jahrhunderts.

O avtorju | Zum Autor

Mag. dr. Jože (Josef) Till je bil profesor za versko in šolsko pedagogiko na Pedagoški visoki šoli Viktorja E. Frankla v Celovcu, učitelj na Versko-pedagoški akademiji za cerkveno zgodovino in versko pedagogiko v Celovcu, poučeval je na ljudski in glavni šoli, na Zvezni gimnaziji v Kapfenbergu na avstrijskem Štajerskem in na Zvezni Trgovski akademiji v Celovcu; bil je univerzitetni asistent na Inštitutu za cerkveno zgodovino in cerkveno pravo na Teološki fakulteti Univerze v Gradcu. Dolga leta je imel častno funkcijo kot voditelj referata za „Svetovne nazore“ v krški škofiji in bil častni referent za medije v krški škofiji in na medškofijski ravni v Avstriji. Napisal je več knjig ter strokovne članke za enciklopedije, revije in leksikone.

Mag. Dr. Josef Till war Professor für Religions- und Schulpädagogik an der Pädagogischen Hochschule Viktor Frankl in Klagenfurt, Dozent an der Religionspädagogischen Akademie für Kirchengeschichte und Religionspädagogik in Klagenfurt, Volks- und Hauptschullehrer, Professor am Bundesgymnasium in Kapfenberg und an der Bundeshandelsakademie in Klagenfurt sowie Universitätsassistent am Institut für Kirchengeschichte und Kirchenrecht an der Theologischen Fakultät der Universität Graz. Über viele Jahre hatte er die ehrenamtliche Funktion als Leiter des Referates für „Weltanschauungen“ in der Diözese Gurk und war ehrenamtlicher Referent für Medien in der Diözese Gurk und auf der interdiözesanen Ebene in Österreich. Er ist Autor mehrerer Bücher sowie zahlreicher Beiträge für Enzyklopädien, Zeitschriften und Lexika.

Vsebina

Uvod	17
Prvo poglavje: Pogum za spominjanje	21
1. Razlike med svojo zgodovino in uradnim zgodovinopisjem	22
2. Človek kot zgodovinsko bitje	22
2.1 Vpliv človeka na prostor in na čas	23
2.2 Človeške sledi	24
3. Spomin kot temelj človekovega prizadevanja	25
3.1 Kultura spominjanja	26
3.2 Spominjanje pozitivnih dogodkov	26
4. Zgodovina zmagovalcev in zgodovina poražencev	27
4.1 Sprejemanje preteklosti	29
4.2 Vpliv »malih ljudi« na zgodovino	30
5. Splošna zgodovina krščanstva in krajevna cerkvena zgodovina	33
Drugo poglavje: Razvoj krščanstva ali od Jezusa do Nonosa	35
1. Začetki krščanstva, preganjanje kristjanov v prvih stoletjih in verska svoboda	36
1.1 Jezusova opcija	37
1.2 Nerazumevanje med Judi in kristjani	38
1.3 Pomembnost apostola Pavla pri nastanku krščanstva	39
1.4 Vloga žensk pri prvih kristjanih	40
1.5 Preganjanje kristjanov v prvih stoletjih	41
1.6 Mučenje diakona Štefana	43
1.7 Mučenec Florijan	44
1.8 Preganjanje kristjanov zaradi vere	44
1.9 Verska svoboda za kristjane, njene posledice in meništvo	45
1.10 Pomembnost škofa Martina	47
2. Prve sledi kristjanov v Noriku	48
2.1 Ustanovitev prvih krščanskih občin v Noriku	48
2.2 Stiki meniha in noriškega voditelja Severina s Teurnio	50
2.3 Vzpon Akvileje v Noriku	53
2.4 Cerkvene izkopanine iz poznoantične dobe na Koroškem	55

2.5 Skrb za pokojne	57
2.6 Pokopališka cerkev v Teurnii	57
2.7 Škofovska cerkev v Teurnii	59
2.8 Romarsko središče na Gori sv. Heme	60
2.9 Cerkvi ariancev na Gori sv. Heme	61
2.10 Krivoverstva v zgodnjem krščanstvu	62
2.11 Krst v zgodnjem krščanstvu	63
2.12 Prvi Judje na Koroškem, Štajerskem in Primorskem	63
3. Spremembe v življenju krščanskih Romanov po priselitvi alpskih Slovanov	64
3.1 Napis na plošči v Molzbichlu, dokaz za obstoj krščanstva v Noriku	66
3.2 Nonos – prvi koroški svetnik	68
3.3 Češčenje sv. Tiburcija v zgornjekoroškem Molzbichlu	69
3.4 Pleteninasti kamni	70

Tretje poglavje: Vzpon krščanstva v Evropi ali od Benedikta do Heme Krške

1. Benedikt in njegova regula	71
2. Franki, irsko-škotski menihi in češčenje svetnikov v Vzhodni Cerkvi	72
2.1 Pomembnost cerkve na Krnskem gradu	74
2.2 Irska misijonska metoda	76
3. Delovanje škofa Modesta na Koroškem	78
3.1 Zmaga bavarskega vojvode Tasila III. nad Karantanci	82
3.2 Misijonsko delo duhovnika Inga	84
3.3 Spomenica »Spreobrnitev Bavarcev in Karantancev«	85
3.4 Pokristjanjevanje Karantanije s pomočjo cesarja Karla Velikega	87
3.4.1 Praskanka blagoslavljačega Kristusa v Hodišah	90
3.4.2 Bavarsko-slovenska napisa na cerkvi St. Peter am Bichl	91
3.4.3 Cerkev Marija na Zilji	92
3.5 Brižinski spomeniki – enkratni zgodovinski spomenik	93
4. Ciril in Metod – zavetnika Evrope	95
5. Moške osebnosti iz Koroške proti koncu prvega tisočletja	99
5.1 Albuin	99
5.2 Domicijan iz Millstatta, najzgodnejši slovanski svetnik	99

5.3 Gregor V. – Korošec kot papež in kriza papeštva	101
5.4 Tuje škofije na Koroškem	102
6. Pomen ženskih osebnosti v zgodnjem srednjem veku na Koroškem	103
6.1 Ima iz Liedinga	103
6.2 Liharda in štručeji	104
6.3 Hema Krška	106
6.3.1 Hemino življenje	106
6.3.2 Hemino češčenje – ne le na Koroškem	109
6.3.3 Hema – zgled za življenje v multietnični in multireligiozni kulturi	111
6.4 Kulturno udejstvovanje Cerkve v zgodnjem srednjem veku	112
Četrto poglavje: Krščanstvo kot faktor moči ali od škofa Romana do Paola Santonina	113
1. Mejni grof Leopold III. in samostan Klosterneuburg	114
2. Povod in namen križarskih pohodov	114
3. Ustanovitev krške škofije, škof Roman in Celovec	116
3.1 Škof Roman I. – pobudnik gradnje stolnice v Krki	119
3.2 Umetnostni slogi stolnice v Krki	121
3.3 Mestna župnijska cerkev sv. Egidija v Celovcu	123
4. Razlike med vsakdanjim življenjem v srednjem veku in danes	125
4.1 Podoba srednjeveškega človeka o sebi in o družbi	126
4.2 Vloga žensk in otrok	128
4.3 Vpliv Cerkve na vsakdanjik	129
4.4 Verske predstave človeka v srednjem veku	130
4.5 Gospa Sveta	133
4.6 Breže, mesto salzburških škofov na Koroškem	136
4.7 Ustanovitev lavantinske škofije	140
5. Samostani kot prizorišča omike, kulture in gospodarstva	141
5.1 Samostan v Millstattu kot kulturno središče	143
5.2 Samostan Št. Pavel v Labotski dolini	146
5.3 Samostan Vetrinj	150
5.4 Samostan v Osojah	155
5.5 Samostan v Št. Juriju ob Dolgem jezeru	157

5.6 Samostan avguštinskih korarjev in cerkev v Dobrli vasi	158
5.7 Benediktinski samostan v Podkloštru	161
5.8 Premonstratenški samostan v Grebinju	162
6. Krščanska istovetnost v utrjeni krščanski Cerкви	166
6.1 Pregarjanje in obsojanje predstavnikov drugih verskih skupnosti kot krivovercev	166
6.2 Inkvizicija – zabloda in zločin katoliške Cerkve	167
6.3 Zakon o celibatu	170
6.4 Število zakramentov	172
6.5 Bolnišnice in hospici	172
7. Judje na Koroškem, Štajerskem, Kranjskem in Primorskem	172
7.1 Diskriminacija in izgoni Judov	173
7.2 Judje kot grešni kozli	175
7.3 Skupina Aškenazov	176
7.4 Življenje pri Judih	176
8. Cerkveno stavbarstvo in srednjeveško pismenstvo	178
8.1 Ponazarjanje teoloških predstav v cerkveni arhitekturi	178
8.2 Srednjeveško nabožno pismenstvo	181
8.3 Postni prti	182
9. Versko življenje v poznem srednjem veku	185
9.1 Strah pred Turki	185
9.2 Kmečki upori	186
9.3 Opis verskega življenja na Koroškem po Paolu Santoninu	188
9.4 Smrt v vsakdanjiku	189
9.5 Oboževanje kralja Matjaža	190
10. Vpliv srednjega veka na naš čas	191

Peto poglavje: Od reformacije do jožefinizma ali od Primoža Trubarja do škofa Franca Ksaverija Salma	195
1. Primož Trubar – osrednja osebnost slovenskega protestantizma	198
1.1 Širjenje protestantizma na slovenskih tleh	198
1.2 Začetek protireformacije	200
1.3 Trubarjeve knjige v slovenskem jeziku in njegovo delovanje v Nemčiji	201
2. Reformacija na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem	202
2.1 Delovanje protestantov na eni ter medsebojni odnosi evangeličanov in katoličanov na drugi strani	204

2.2 Michael Gothard Christalnick	208
2.3 Prekrščevalci	210
2.4 Odvzem evangeličanske pridigarske cerkve v prid katoliške Cerkve v Celovcu	211
2.5 Pobude protestantov in jezuitov na izobraževalnem področju	212
2.6 Zagoriče (Agoritschach) kot edina slovenska luteransko-protestantska občina na Koroškem	213
2.7 Uporaba luteranskih knjig v katoliški Cerkvi	216
3. Namen protireformacije oz. katoliške prenove	216
3.1 Pomen redov za katoliško obnovo	217
3.2 Rekatolizacija Notranje Avstrije	218
3.3 Sledi protireformacije na Koroškem	219
3.4 Težave patriarha Barbara pri rekatolizaciji Beljaka	221
3.5 Upor celovškega prebivalstva proti škofu Martinu Brennerju	222
3.6 Delovanje škofov in kapucinov	223
3.7 »Štiftarji« in »skakači«	226
3.8 Izseljevanje evangeličanov iz Zgornje Koroške	227
4. Barok	229
4.1 Baročna kultura	229
4.2 Škofjeloški pasijon	232
4.3 Kapelški pasijon	233
5. Blazne predstave o čarovništvu ter preganjanje »čarovnic« in »čarovnikov«	235
5.1 Višek preganjanja »čarovnic« in »čarovnikov« v zgodnjem novem veku	235
5.2 Čarovniški procesi na Koroškem	236
5.3 Preganjanje »čarovnic« in »čarovnikov«	237
5.4 Prenehanje preganjanja »čarovnic« in »čarovnikov«	239
6. Razsvetljenstvo in jožefinizem	240
6.1 Namen razsvetljenjskih idej	240
6.2 Posegi Marije Terezije v cerkveno življenje	243
6.3 Jožefinizem	245
6.4 Razmejitev škofij	247
6.5 Poseg cesarja Jožefa II. v organizacijo župnij	248
6.6 Razpustitev samostanov	249
6.7 Nadvojvodinja Marijana v Celovcu	251

6.8 Pomen tolerančnega patenta za Koroško	251
6.9 Nepokorščina prebivalcev Železne Kaple do ukrepov cesarja Jožefa II.	252

Šesto poglavje: Od romantike do pluralizma ali od škofa Antona Martina Slomška do škofa Jožeta Marketza	255
1. Devetnajsto stoletje, doba sprememb	255
1.1 Izkušnje koroškega prebivalstva s Francozi in Napoleonom	258
1.2 Škofje iz vrst koroških Slovencev – Jakob Peregrin Paulitsch in Franc Ksaverij Luschin	260
1.3 Uveljavljanje slovenščine v cerkvenem življenju	261
1.4 Anton Martin Slomšek – izreden pedagog in inovativen škof	262
1.4.1 Mohorjeva družba kot pomemben kulturni dejavnik na Slovenskem	264
1.4.2 Prenos škofijskega sedeža iz Št. Andraža v Maribor	265
1.4.3 Delovanje v misijonih	266
1.4.4 Slomšek, graditelj mostov med slovensko in nemško govorečimi	267
1.5 Spremembe po marčni revoluciji	268
1.6 Konkordat iz leta 1855	270
1.7 Spremembe v ljudski šoli	271
1.8 Janez Bosko	273
1.9 Judje na Koroškem	275
2. Katoliška Cerkev od konca cerkvene države do prve svetovne vojne	276
2.1 Katoliško politično in gospodarsko društvo na Koroškem	277
2.2 Slovenska duhovščina na Koroškem na prelomu stoletja kot elita in dejavnik narodovanja	277
2.3 Prizadevanja škofa Valentina Wieryja v krški škofiji	279
2.4 Izzivi za škofa Josepha Kahna	280
2.5 Zahteve Antona Vogrinca po cerkvenih reformah	282
2.6 Posledice nezaupanja nekaterih Korošcev slovenskim duhovnikom	283
3. Prva svetovna vojna in njene posledice	284
3.1 Odnos protestantov in katoličanov v Nemčiji do vojne	284
3.2 Odnos avstrijskih škofov do vojne	285

3.3	Papež Benedikt XV. in njegovo prizadevanje za mir	287
3.4	Posledice prve svetovne vojne za katoliško Cerkev	289
3.5	Umiritvev odnosov med državami in Vatikanom s pomočjo konkordatov	290
3.6	Opredelitev slovenskih duhovnikov na Koroškem	293
3.7	Odnos škofa Adama Hefterja do koroških Slovencev	294
3.8	Enciklika »Quadragesimo anno«, »stanovska država« v Avstriji in Vatikan	296
3.9	Koroški Slovenci in »stanovska država«	301
4.	Izziv nacionalsocializma	302
4.1	Nacionalsocializem kot religija	302
4.2	Začetno navdušenje nekaterih avstrijskih škofov nad nacionalsocializmom	306
4.3	Odnos nacionalsocializma do duhovnikov in koroških Slovencev	308
4.4	Odpor dela katoličanov proti nacionalsocialističnemu režimu	312
4.5	Upor katoliške mladine zoper nacionalsocializem	315
4.6	Preganjanje kristjanov v nacionalsocializmu	318
4.7	Nacionalsocializem in Cerkev na Koroškem	319
4.8	Ravnanje hitlerjancev z osebami s posebnimi potrebami in Judi	321
4.9	Izzivi časa za škofa Gregorija Rožmana	323
4.9.1	Dobroslski prošt Matija Randl pred plebiscitom na Koroškem	324
4.9.2	Teritorialne spremembe po prvi svetovni vojni	324
4.9.3	Pastoralne prioritete Gregorija Rožmana v Ljubljani	325
4.9.4	Ljubljanska škofija po okupaciji	326
4.9.5	Odnosi škofa Rožmana z Italijani, Nemci in domobranci	328
4.9.6	Preselitev škofa Rožmana v tujino	329
4.9.7	Preganjanje in prvi znaki strpnosti	330
4.9.8	Rožmanova rehabilitacija	331
4.10	Mučenec komunizma	332
4.11	Cerkvena ureditev v Sloveniji po drugi svetovni vojni	332
5.	Krščanstvo pred izzivi po drugi svetovni vojni	333
5.1	Neizbrisne sledi salezijancev na vzgojnem, pastoralnem in glasbenem področju na Koroškem	336
5.2	Kozaška tragedija	339
5.3	Krški škofje in koroški Slovenci	340

5.4	Mariazellski manifest iz leta 1952	342
5.5	Zagotavljanje enakopravnosti za koroške Slovence	343
5.6	Pomembnost papeža Janeza XXIII. za Cerkev in svet	344
5.7	Rudolf Blüml, življenje koroškega duhovnika v težkih časih	346
5.8	Drugi vatikanski koncil	349
5.9	Pozitivni vpliv drugega vatikanskega koncila na krško škofijo	352
5.10	Krška sinoda v letih 1970–1972 – magna carta za prihodnost	353
5.11	Škof Egon Kapellari in izzivi časa	355
5.12	Zaščita nedelje	357
6.	Od sedanjosti v prihodnost	357
6.1	Katoliška Cerkev pred in po prehodu v novo tisočletje	358
6.2	Škof Alois Schwarz	359
6.3	Pedro Opeka in »Koroška vas« v Akamasoi	362
6.4	Delovanje slovenskih šolskih sester na Koroškem	363
6.5	Papež Frančišek	366
6.6	Pluralistična družba kot izziv za Cerkev	369
6.7	Državno priznane Cerkve in verske družbe v Avstriji	370
6.8	Versko opredeljene skupnosti v Avstriji	372
6.9	Škof Jože Marketz	373
6.10	Izzivi za krščansko-katoliško Cerkev in družbo v sedanjosti	375
6.11	Raznolikost krščanstva	376
6.12	Čar krščanstva	377
	Glosar	379
	Kratice	400
	Literatura	401
	Leposlovna literatura	420
	Spletni naslovi	421
	Seznam imen	425
	Seznam krajev	438

Uvod

Zgodovina krščanstva pri nas prikazuje vero kot pojav človeštva v njegovi časovni in prostorski razsežnosti, tako v preteklosti kot sedanjosti. Pričujoča knjiga vas želi seznaniti s pomenom krščanstva za Koroško, Avstrijo in deloma tudi Slovenijo. Duhovna in kulturna dediščina sta ohranjeni v številnih cerkvah, samostanih in cerkvenih ustanovah tako na alpsko-jadranskem območju kot tudi po vsem svetu. Besedilo je po kronološkem ključu delno razdeljeno na tematske sklope. Zgodovino-pisje nam predstavlja proces spoznavanja življenja posameznikov in življenja v skupnosti; prav tako je treba razumeti izkušnje ljudi v preteklosti. Zgodovinski dogodki so vedno enkratni in se ne ponavljajo. Alpsko-jadransko območje je bilo vedno multietnično in multireligiozno oz. multikonfesionalno. Prebivalci so v medsebojnih stikih živeli v dobrem in slabem. Katoliška Cerkev je multikulturna in je kot taka vplivala na druge kulture, prav tako pa so te vplivale na katoliško Cerkev. Zgodovine Evrope, Avstrije in Koroške brez zgodovine krščanstva ni mogoče opisati. Danes in jutri izvirata iz preteklosti. Ta pa ne sme omrtviti sedanjosti, ampak ji mora pomagati, da se bo zgodovina drugače razvijala kot v preteklosti. Prihodnost Cerkve, a tudi Evrope, se mora opreti na dediščino, poznavanje preteklosti pa mora biti odprto za prihodnost. Pričujoče delo naj bi omogočalo vpogled v razvoj cerkveno-krščanskega življenja in pomagalo razumeti naše predhodnike, ki so v Cerkvi oz. družbi sprejemali različne odločitve in jih tudi danes sprejemajo, kritizirajo ali odklanjajo. Razvoj družbe in Cerkve je in bo odvisen od vsakega posameznika. Prihodnji rodovi se bodo ozirali na odločitve v sedanjosti, te bodo posnemali ali do njih zavzemali kritično stališče. Človek lahko razsoja o zgodovini katoliške, evangeličanske, pravoslavne in anglikanske Cerkve le, če jo obravnava v duhu Jezusa Kristusa in pri tem upošteva, da je krščanstvo nastalo v Palestini in ne v Rimu. Besedilo in fotografsko gradivo sestavljata bistveni del knjige. Knjiga o zgodovini krščanstva ima šest poglavij. Spominjanje tako v dobrem kot v slabem prepričanje o tem, da je posameznik zgodovinsko bitje, ki je vplivalo in vpliva kot individualno in družbeno bitje na Cerkev in družbo, so vsebina prvega poglavja.

Vsak posameznik in vsaka družina imata predhodnike, kar ponazarjajo rodovniki. Tudi Jezus ima rodovnik, ki ga omenja evangelist Matej v svojem evangeliju. Krščanstvo ima svojega predhodnika v judovstvu, islam pa v judovstvu, krščanstvu in arabski ljudski religioznosti.

Svoj začetek ima krščanstvo v Rimskem imperiju; njegov razvoj do preseljevanja narodov in pokristjanjenje družbe najdemo v drugem poglavju. Spremembe zgodnjerednjeveške družbe so bile močan izziv za krščanstvo predvsem s preusmeritvijo delovanja iz južne in zahodne Evrope v predele severne in vzhodne Evrope; tretje poglavje se ukvarja s to tematiko. Pri tem ne smemo spregledati dejstva, da so papeži osrednja prvina katoliške istovetnosti. Od 11. stol. so papeži vladali monarhistično oz. absolutistično, ker je moč papežev narasla. To je bil tudi povod za razdor med vzhodno in zahodno Cerkvijo.

Četrto poglavje omenja dogodke visokega in poznega srednjega veka, samostane kot prizorišča omike, kulture, gospodarstva in verskega življenja; poleg sončnih strani so krščansko bivanje v tuzemstvu bremenile senčne strani.

Krizno stanje krščanstva, klic po reformi, najdenje rešitve v multireligioznosti oz. multikonfesionalnosti, širjenje obzorja in krščanstva po odkritju Amerike ter ideje razsvetljenstva s posledicami za družbo in mišljenje posameznika so tema petega poglavja.

Strah pred spremembami v družbi in Cerkvi, pospešitev restavracije, nastajanje revolucionarnih struj ter ideologij so preusmerili družbeno življenje v naslednjih stoletjih. Današnja razvijajoča se multikulturalna družba je izziv za posameznika in družbo, krščanstvo je del pluralistične družbe, ki ponuja svoje vrednote poleg drugih verstev in svetovnih nazorov na superverski tržnici. V času globalizacije se mora krščanstvo spoprijeti z novimi izzivi, kar je tematika zadnjega poglavja. Šesto poglavje se osredotoči na omenjene teme.

Krščanstvo in predvsem katoliško Cerkev lahko osvetlimo z različnih stališč, s strani liturgije, barvitnega obredja, filozofije, pastorage, pedagogike, sociologije, teologije, Biblije, meništva, umetnosti, zgodovine in cerkvenega prava oz. cerkvene ureditve; dandanes pa tudi z ekumenskega stališča.

Katoliško Cerkev primerjam z velikanskim drevesom, ki obrodi dobre

sadove in gnile plodove, požene nove in suhe veje; je kot drevo, ki se nenehno razvija, razcveta in izpopolnjuje.

Knjigo priporočam vsem ljudem, ki znajo misliti in nosijo odgovornost v pedagogiki, kulturi, Cerkvi, državi, gospodarstvu, politiki in medijih, predvsem pa ljudem, ki se bodo s svojim kritičnim pogledom na zgodovino nasploh in na zgodovino katoliške Cerkve oz. krščanskih Cerkva lahko zgledovali po dobrih zgledih in opustili napake predhodnikov.

Prvo poglavje: Pogum za spominjanje

Ko se spominjamo, se obračamo v svojo notranjost, kjer se nabirajo spomini, pa naj so dobri ali slabi. V človeku, ki se odloči za obujanje spominov, se lahko vzbudijo tudi spomini, ki so bili potisnjeni v temno klet v upanju, da ne pridejo več na dan. Za ukvarjanje z lastnimi spomini je treba biti pogumen.

Jezus reši Petra iz Genezareškega jezera, Gospa Sveta (Herbert Boeckl)

1. Razlike med svojo zgodovino in uradnim zgodovinopisjem

Vsaka družina, župnija, občina, mesto in regija imajo svojo zgodovino. Tudi krščanske Cerkve imajo svojo zgodovino. Upoštevati moramo, da je zgodovinopisje zelo razvejena znanost in da obstaja več različnih zgodovinopisnih šol. Pomembno je, da zgodovinopisje po eni strani pozna tako imenovane nespremenljive podatke iz zgodovine (npr. letnice, dogodke ipd.), po drugi strani pa so njihove interpretacije lahko tako različne in številne, kolikor je zgodovinarjev, ki te dogodke raziskujejo. »Uradno zgodovino« tako dopolnjujemo in omogočamo nove pristope in nove poglede na posamezno zgodovinsko obdobje. Ko raziskujemo posamezno zgodovinsko obdobje, je pomembno, da pridemo v stik z ljudmi iz tistega časa, da poskušamo spoznati njihovo socialno življenje, npr. njihovo vlogo kot moškega, ženske in otroka v družbi, položaj nezakonskih otrok in starejših, življenje višjega, srednjega in nižjega sloja, da poskušamo razumeti, kako je takratni človek razmišljal in zakaj je tako deloval. Tako spoznavamo dobo, prepričanja, ravnanja, napetosti, nasilje, življenjske razmere ipd. v tistem obdobju.

Pesem *Andreja Kokota* (1936–2012) – koroškega slovenskega pesnika – z naslovom *Pesem spomina* naj bo povod za vprašanje po življenjskih izzivih:

*Sem in me ni,
kakor noč
in dan,
kakor ogenj in voda.
Sem in nisem,
a sem vendar.*

*Le zastor pozabe
je pred menoj.
Kdor ima moč,
da ga razgrne,
se lahko sprehodi
po moji stezi.*

2. Človek kot zgodovinsko bitje

Ovrednotenje dogodkov v preteklosti je kočljiva zadeva, saj mora vsakdo pri tem misliti tudi na to, kako bi sam(a) ravnal(a) v podobnih razmerah in kakšne posledice bi imelo to ravnanje zanj(jo), za širšo družbo in Cerkev.

2.1 Vpliv človeka na prostor in na čas

Človek obstaja v času in prostoru. Le človek je sposoben gledati preko časa in prostora ter zna dogodke časovno in prostorsko umestiti. Pozna vzroke in posledice, zato v sedanjosti načrtuje prihodnost. Vse, kar človek stori ali dela, se dogaja v zgodovini. V konkretnem času in prostoru ustvarja odnos do samega sebe, do drugih ljudi, predmetov, narave in Boga. Zgodovinskost je zato bistvena človekova razsežnost. To, kar je človek v sedanjosti, je nastalo v preteklosti. Sedanjost je čas, v katerem delujemo in se odločamo. Človek prihaja iz preteklosti v sedanjost, a njegova zavest je usmerjena v prihodnost. Trditev, da zgodovina obravnava le preteklost, ne drži, saj ta vpliva na sedanjost in izziva prihodnost.

Francoski literat *Antoine de Saint-Exupéry* (1900–1944) je to dejstvo opisal takole: »*Graditi prihodnost pomeni graditi sedanjost. To pomeni ustvariti željo, ki je za danes in je usmerjena v prihodnost.*«

Zgodovina je rezultat ravnanja posameznikov in družbenih procesov. Razvoj človeka iz deteta v otroka, iz otroka v mladostnika in iz mladostnika v odraslega je prav rezultat »storitev« vzgojiteljev in spreminjajoče se družbe. Človek ima posebno dostojanstvo, saj ga zaznamujeta svoboda in odgovornost.

Levo: Adam in Eva, olimpska lekarna; desno: obok v gosposvetski cerkvi, 42 generacij

22 Človeške sledi

Sledi preteklosti najdemo povsod – na slikah, v naravi, v običajih in različnih informacijah.

Ker ni človeka brez spomina in osebne življenjske zgodovine, tudi ni človeške skupnosti brez zgodovine. Vsak človek, vsaka družba, vsaka cerkvena stavba in vsaka Cerkev ima svojo preteklost. Češki pisatelj ter prvi predsednik pokomunistične Češkoslovaške in Češke *Vaclav Havel* (1936–2011) je menil: »Če se kdo boji tega, kar bo, se boji tudi preteklosti. In kdor se boji pogledati v oči preteklosti, se mora tudi nujno bati tega, kar bo.«

Levo: detajl na Steni tožnikov na glavnem kolodvoru v Celovcu (*Giselbert Hoke*);
desno: umor Abela, mozaik v katedrali v Otrantu, Italija

Janez Menart
Einsteinova anekdota

*Na naše vprašanje bojno,
kako bo s tretjo svetovno vojno,
povem:
kako bo s tretjo, ne vem,
na znanje pa dajem:
četrta bo spet s fičifajem.*

3. Spomin kot temelj človekovega prizadevanja

Levo: detajl na steni tožilcev na železniški postaji v Celovcu (Giselbert Hoke); desno: detajl na steni obtožencev (Giselbert Hoke)

Spominjanje ima v našem naglo spreminjajočem se svetu drugačen pomen kot v preteklosti. Spominjanje je temeljna človekova naloga, kajti pretekli dogodki se vedno izmikajo zavesti. Zato je treba z njimi pozorno ravnati. Človek se ne spominja rad preteklih dejstev in jih celo, če so obremenjujoča, zakriva pred svojo zavestjo. Veliko raje se spominja srečnih trenutkov. Spomin na preteklost lahko prinese kak nevaren vpogled. Kritičen spomin je nevaren, ker ne olepšuje in se ne zadovolji s površnim pojasnilom in upošteva spoznanje, da je človeška zgodovina zgodovina zmagovalcev in poražencev, zgodovina storilcev in žrtev. Poleg blišča naletimo na bedo, poleg sijaja na trpljenje.

S spomini na kočljive zgodovinske dogodke je treba ravnati z občutkom in pozorno. Storilci in žrtve ravnajo s spomini različno. Človek, ki je bil močno ranjen, se nagiba k potlačitvi spomina. Tisti, ki je prizadel sočloveka, pa pozablja na svoje ravnanje in spomin na svoje hudo dejanje potisne v podzavest, da bi se znebil občutka krivde. Medtem ko torej storilec pozablja, spomini delujejo v žrtvi in nadaljujejo uničevalno delo, tako da trpinčeni ne najde miru. Spomin trpljenja se mora usmerjati na konkretne ljudi z njihovimi obrazi, solzami, imeni, biografijami, značilnostmi in osnutki o smislu življenja, ki niso trpeli krivice in so bili

zato preganjani. Preživele žrtve pa morajo najti ljudi, ki poslušajo, ko govorijo o trpljenju, o kršenju človekovih pravic in človekovega dostojanstva. Pri tem pa ostane jarek med storilci in žrtvami.

3.1 Kultura spominjanja

O kulturi spominjanja lahko govorimo, če ne izključujemo negativnih in bolečih strani (lastne) preteklosti; če se solidariziramo s trpečimi, ponižanimi in umorjenimi; če upoštevamo, da ima spomin dvojno moč – iz njega se lahko porodi maščevanje ali sprava; če se umrlih spominjamo tako, da njihova imena preživijo, če se iz napak preteklosti učimo in delamo za boljšo prihodnost. Vedeti je treba, da je zgodovina dobra učiteljica, a malokdaj najde učenke in učence. Spominjanje vedno zahteva spremembo v mišljenju in ravnanju. Judovski rabi *Ba'al Schem-Towa* pravi, da pozabljanje vodi v izgnanstvo, a spominjanje je skrivnost odrešenja. Ne le zgodovina, ki jo pišejo »zmagovalci«, tudi zgodovina, ki jo pišejo »premaganci«, je navadno oddaljena od objektivnosti. Naloga zgodovine pa ni obsojati, temveč prikazati dogajanja in dejanja ter skušati dognati vzroke in motive zanje.

3.2 Spominjanje pozitivnih dogodkov

Krški škof *Josef Köstner* (1945–1982) je leta 1972, ko je krška škofija obhajala svojo 900-letnico, v svojem pastirskem pismu napisal tele misli: *»Ne bomo pri tem premisleku kritizirali nezvestobe številnih ljudi v naši deželi nasproti Bogu in Kristusovemu evangeliju. Tudi nočemo posamič naštevati, kolikokrat je bila prekršena ljubezen do bližnjega v velikih in malih stvarih, kako so mnogi v boju za moč mislili le nase in ne na blaginjo družbe in na Boga [...] Premislek pa ne pomeni le odkritega priznanja tega, kar v naši zgodovini ni bilo prav, to bi bilo enostransko in krivično. Videti moramo tudi svetle strani naše zgodovine, ki nas lahko razveselijo in spodbudijo. Hvaležno se spominjamo vseh tistih krščanskih mož in žena, ki so v versko in nravno razpadajoče življenje rimskih poganov prinesli blagovest Božje resnice in ljubezni. Spominjamo se teh, ki so – kot škof Pavlin iz*

Teurnie (danes St. Peter in Holz) – zbirali darove, da so mogli pomagati sobratom ob Donavi, ki so bili v hudi stiski zaradi germanskih vojsk [...] Spominjamo se škofa sv. Modesta in njegovih sodelavcev, ki so v 8. stoletju iz ljubezni do Kristusa in do soljudi kljub velikim težavam in nevarnostim naši deželi spet prinesli Kristusov evangelij [...] Spominjamo se vseh tistih ljudi naše dežele, ki so žrtvovali svoj čas in delo, svoje premoženje [...] Kot zgled vseh teh tisočeri iz Koroške je v zgodovini in češčenju ljudstva ovekovečena sv. Hema [...] Spomin na dragocene duhovne dobrine, ki jih je večstoletna zgodovina krščanstva podarila naši deželi, je za nas tudi resno naročilo za prihodnost. Bog pravi: ‚V nikomer drugem ni odrešenja‘ kot v Kristusu (Apd 4,12). Mnogi naši sodobniki ne vidijo odrešenja v Kristusu, ampak v večanju blagostanja, tehničnem napredku, socialnem zavarovanju. Vse te stvari so gotovo dragocene pridobitve. Toda kaj pomagajo, če gredo istočasno v izgubo človeške vrednote [...] Koliko poguma nam vliva Jezusova beseda: ‚Kdor gre za menoj, ne bo hodil v temi, temveč bo imel luč življenja.‘ (Jn 8,12)

Kristjani so lahko ponosni, ne ošabni, da je Cerkev na Koroškem tista ustanova, v kateri ima slovenščina enako mesto in vrednost ter uživa enako spoštovanje in enakopravnost kot nemščina. To za Cerkev na Koroškem pomeni, da bo tudi v prihodnosti delovala po zgledu in določilih škofijske sinode iz let 1970 do 1972.

4. Zgodovina zmagovalcev in zgodovina poražencev

Pogled na trpljenje in spomin na bolečino zahtevata, da zgodovine ne gledamo samo z vidika zmagovalcev, temveč tudi z zornega kota poražencev. Takšno gledanje najdemo v opisu zgodovine zaslužnjega izraelskega ljudstva in v Jezusovi drži, saj Jezus prišteva »nepomembne« in »male« brate in sestre med izvoljene. Spomin na Jezusa je zelo kočljiva zadeva, kajti on je postavljaj pod vprašaj stare navade in ni podpiral obstoječih razmerij moči. Zavzemal se je za človeka, ki je zašel pod kolesa, za ljudi, ki so bili potisnjeni na rob družbe, med drugim za otroke in

ženske. Spomin na Jezusa je lahko »nevaren«, saj kristjane stalno vprašuje po tem, s kom se povezujejo.

Kršćanstvo je bilo vedno gibanje, ki je pripovedovalo o Božjem razodetju v zgodovini, o Jezusu Kristusu, ki je umrl na križu, vstal od mrtvih in je do danes sredi ljudi. Spomin na Jezusovo trpljenje in na trpljenje posameznikov je podlaga za odrešujoče delovanje človeka. Če se mišljenje osredotoči le na krivdo in greh, ne more priti do pravega, čustvenega ravnanja s trpljenjem. Treba pa se je spomniti dejstva, da so ljudje pripravljeni ravnati nečloveško s svojim sočlovekom, ko razmere omogočajo nezakonitost in samovoljo.

Zmagovalci pišejo zgodovino s svojega vidika ter jo tudi razlagajo v svoj prid, pri čemer pa pozabljajo zgodovino poražencev, trpinov in malih ljudi. Nemški dramatik, pisatelj in pesnik *Bertolt Brecht* (1898–1956) je to dejstvo opisal v pesmi *Vprašanja beročega delavca*:

*Kdo je zgradil Tebe sedmerih vrat?
V knjigah so imena kraljev.
So kralji tja privlekli skale?
In večkrat porušeni Babilon.
Kdo ga je tolikokrat sezidal? V katerih
hišah
zlato žareče Lime so živeli gradbinci?
Kam so šli tisti večer, ko je bil kitajski zid
gotov,
zidarji? Veliki Rim
je poln slavolokov. Kdo jih je zgradil?
Nad kom
so slavili cesarji? Je imel tako močno
opevani
Bizanc
le palače za svoje prebivalce? Celo v
mitični Atlantidi
so kričali v noči, ko jih je*

*požrlo morje,
utaplajoči po svojih sužnjih.
Mladi Aleksander je osvojil Indijo.
On sam? Cezar je potolkel Galijce.
Ni imel vsaj kuharja
s seboj?
Filip iz Španije je jokal, ko je njegova
mornarica potonila.
Ni jokal nihče drug?
Frederik Drugi je zmagal v
sedemletni vojni.
Kdo je še zmagal razen njega?
Vsaka stran ena zmaga.
Kdo je kuhal pojedino zmage?
Vsakih deset let en veliki mož.
Kdo je plačal stroške?
Toliko poročil.
Toliko vprašanj.*

Pesnik v pesmi opozarja na dejstvo, da se zgodovinopisje ne meni za zgodovino malih in revežev, sužnjev in delavcev, preziranih in pozabljenih. Zgodovinopisci mnogokrat spregledajo, da brez »malih ljudi« ne more biti »velikih ljudi« v državi, gospodarstvu, religiji, kulturi in znanosti. Poleg svobode in odgovornosti obstaja tudi zgodovina nesvobode in krivice, sijaja in bede, smisla in nesmisla. Zgodovinarji morajo biti pozorni tudi na to, da ne ocenjujejo in ne obsojajo z vidika današnjega sveta, temveč da poskušajo razumeti, kako so ljudje živeli in razmišljali v razmerah časa, v katerem so živeli.

Levo: kostnica, Hallstatt; sredina: keltska žena, Lendorf; desno: S. Restituta (*Helene Kafka*), umorjena zaradi odpora proti nacistom, stolnica sv. Štefana na Dunaju (*Alfred Hrdlicka*)

4.1 Sprejemanje preteklosti

V zvezi z zgodovinskimi dogodki najdemo v literaturi večkrat pojem »premagovanje preteklosti« (nem. Vergangenheitsbewältigung). Izraz je za nekatere sporen. Avstrijski psihiater *Erwin Ringel* (1921–1994), ki je napisal knjigi o koroški duši (»Die Kärntner Seele«) in o avstrijski duši (»Die österreichische Seele«), je menil, da je besedna zveza »premagovanje preteklosti« neustrezna. Predlagal je, naj raje govorimo o »sprejemanju preteklosti«, saj te ne more nihče spremeniti. Sprejemanje naj bi bilo nekakšno izpraševanje vesti in dialog oz. srečevanje posameznika z njegovo notranjščino. A to opravilo je najtežje.

Če kdo podrobneje raziskuje osebno, družinsko in družbeno preteklost, se utegne srečati tudi z osebno krivdo in vpletenostjo v krivično dogajanje, ki ga ne more izbrisati. V zgodovini človeštva, krščanstva, Cerkve in države najdemo dobra in slaba dejanja. Storilec oz. storilka negativnih ali celo kaznivih dejanj lahko prizna krivdo, njena še živa žrtev pa ji lahko to odpusti ali ne.

Levo: Hema Krška kot Sočutna objokuje umorjena sinova, vitraj v cerkvi sv. Ane v Podljubelju v neposredni bližini nekdanjega koncentracijskega taborišča na južni strani Ljubelja. Desno: Ljubelj sever, nekdanje koncentracijsko taborišče (1943–1945)

4.2 Vpliv »malih ljudi« na zgodovino

Ob koncu druge svetovne vojne se je na lepem pojavil mož in, nehote, posegel v svetovno politiko. Švicar *Louis Haefliger* (1904–1993) je bil vodja oddelka v neki banki v Zürichu. Nekateri so ga imeli za »rešitelja koncentracijskega taborišča v Mauthausnu«; drugi, predvsem Švicarji, pa za podlo osebnost, ki da je trgovala na črni borzi. Marca 1945 je nacistični general *Ernst Kaltenbrunner* vodstvu Rdečega križa sporočil, da lahko njegovi delegati pripeljejo v koncentracijska taborišča pomoč, a

pod pogojem, da delegati ostanejo v njih do konca vojne. Med prostovoljci je 28. aprila 1945 v taborišče Mauthausen skupaj s tovarnjaki, naloženimi z zdravili, prišel tudi *Louis Haefliger*. Po mučnih pogajanjih je 2. maja 1945 dobil bivališče v taborišču, kjer je živel med 40.000 in 60.000 ljudi v katastrofalnih razmerah. V omenjenem političnem taborišču za moške, kjer najprej ni bilo Judov, so jetnike umorili s strupenim plinom. Od esesovca *Guida Reimerja*, ki je bil vodja nacistične protivohunske zaščite v taborišču, je *Haefliger* zvedel, da bodo, če se bo fronta pomikala proti Mauthausnu, razstrelili taborišče Gusen. *Haefliger* je želel preprečiti razstrelitev, zaradi katere bi umrlo zelo veliko internirancev. Pri komandantu taborišča *Ziereisu* je dosegel, da je razveljavil ukaz za razstrelitev. Dne 5. maja 1945 se je z belim avtomobilom, na katerem je bila pritrjena zastava Rdečega križa, odpeljal z esesovcem *Reimerjem* in komandantom gasilcev *Langerjem* proti severu iskat Američane. Nedaleč od taborišča, v severovzhodnem predelu Mühlviertla, je naletel na 23 ameriških vojakov ter njihovega komandanta *Alberta J. Kosieka* prepričeval, naj s svojo enoto vdre v koncentracijsko taborišče Mauthausen. To jim je potem uspelo, tudi zato, ker so se dva dneva poprej umaknile nekatere esesovske enote. Šele 7. maja so Američani prevzeli taborišče. *Haefliger* je za bolne jetnike organiziral prevoz v domovino. *Haefligerju* so se nekateri zahvalili za njegov pogum, a hkrati so ga drugi pokarali zaradi samovoljne akcije. Organizacija Rdečega križa mu je očitala, da ni upošteval najpomembnejšega načela Ženevske konvencije načela nevtralnosti. Posledice za *Haefligerja* so bile tragične. Mednarodni odbor Rdečega križa ga je obsodil, švicarsko poslaništvo na Dunaju se je od njega distanciralo, pri švicarski banki je izgubil delovno mesto. Zapustila ga je tudi žena. *Haefliger* se je leta 1946 preselil na Dunaj, kjer se je drugič poročil. Leta 1987 mu je umrla žena. Leta 1992 pa se je tretjič poročil. V letih 1950 in 1988 so *Haefligerja* predlagali za prejemnika Nobelove nagrade za mir. Organizacija Rdečega križa ga je rehabilitirala šele leta 1990 in se mu zahvalila za njegov pogum. Od Avstrije in Izraela pa je dobil razna priznanja. Po njem so na Dunaju poimenovali ulico, v Zürichu pa park. *Haefliger* je umrl leta 1993 v rojstnem kraju svoje tretje žene, v Podbrezovi na Slovaškem. Prispevek »malega človeka«, *Louisa Haefligerja*, k rešitvi jetnikov iz Mauthausna je pomembno in pogumno dejanje posameznika v tretjem rajhu. *Haefliger* sodi med ljudi,

ki v trenutku potrebe stopijo iz anonimnosti in se umaknejo, ko je njihovo poslanstvo opravljeno. Njegovi nagibi za plemenito delovanje so bili spoštovanje človeškega dostojanstva, človekoljubje in solidarnost z brezpravnimi – in te vrednote so vedno aktualne.

Levo: spomenik dr. *Valentinu Meršolju* v vetrinjski cerkvi na Koroškem; desno: spomenik beguncem leta 1945 v Vetrinju (Viktring) na Koroškem

Tudi dandanes se veliko »malih ljudi« zavzema za druge, med njimi na Koroškem rektor Katoliškega doma prosvete v Tinjah *Jože Kopeinig* in zdravnik *Valentin Meršolj*, ki so mu v cerkvi v Vetrinju postavili spomenik.

Levo: romarska in župnijska cerkev Gospa Sveta (Maria Saal) na Koroškem; desno: cerkev sv. Barbare v Bärnbachu na Štajerskem

5. Splošna zgodovina krščanstva in krajevna cerkvena zgodovina

Krščanska oz. cerkvena zgodovina dežele je poseben del preteklosti. Z njo je povezan politični, umetniški in kulturni razvoj. Priče vere in cerkvenosti se zrcalijo v vsakdanjiku pa tudi v zgodovinskih dokumentih, pisnih virih, arhitekturi, likovnih umetninah in glasbenih delih.

Krajevna krščanska oz. cerkvena zgodovina je zgodovina dela Božjega ljudstva, dela Cerkve, ki razkriva duhovne, religiozne in teološke korenine. Časovna obdobja krajevne zgodovine so prepletena z geografskimi, sociološkimi, političnimi in gospodarskimi dejavniki; ob izzivih, ki jih je treba reševati v sedanjosti, postajajo vidni medsebojni vplivi.

Krščanska oz. cerkvena zgodovina nas uči, da lahko cerkvene strukture in razmere posameznika tudi ovirajo pri odločitvah in ravnanju. Negativna dejstva, zgrešene odločitve ter njihove neljube posledice je zato treba gledati in ocenjevati v širšem kontekstu. Na tej osnovi se (na)učimo razločevati med pomembnimi in nepomembnimi stvarmi, med pravilnim in nepravilnim. Postopek razločevanja nam pomaga, da spoznamo, zakaj je neka oseba oz. skupina oseb ravnala tako, kot je ravnala, spoznamo pa tudi odvisnost dogodkov od soljudi in okolja ter vzroke, ki so vplivali na razvoj dogodkov.

Krščanska oz. cerkvena zgodovina je tudi vidna v župnijski cerkvi, npr. v prezbiteriju, na prostoru z oltarjem, pri liturgični opremi, razporejenosti sedežev, pojmovanju Cerkve v času nastanka stavbe, vlogi duhovnika in laikov, pomenu krajevnih praznikov, običajev, karitativnih služb, imenovanju cest in ulic ter funkciji samostanov.

Levo: Adam, Otranto (Italija); sredina: Eva, Otranto; desno: Jezus, Monte Sant'Angelo, romanika, Gargano (Italija)

Nemški pripovednik in Nobelov nagrajenec za literaturo *Heinrich Böll* (1917–1985) je orisal bistvo krščanstva takole:

»Vsakemu posamezniku prepustim, da si predstavlja moro poganškega sveta ali svet, v katerem se dosledno prakticira brezbožnost: človeka pustiti pasti v roke človeka. Nikjer v evangeliju na najdem upravičevanja za zatiranje, umor in nasilje; kristjan, ki kaj zagreši, je kriv. Pri kristjanih je možna vsaj usmiljenost. Celo najslabši krščanski svet bi imel rajši kot najboljši poganski svet, ker daje krščanski svet prostor tem, ki jim ni dal prostora noben poganski svet: prizadetim in bolnim, starim in onemoglim, in še več kot prostor je dal ljubezen tistim, ki so bili poganskemu in brezbožnemu svetu odvečni in nekoristni.«

Levo: angel in Bileam na oslu na vratnem podboju; romanika, San Leonardo di Siponto, Gargano (Italija); desno: detajl oboka z 42 generacijami, Gospa Sveta

Drugo poglavje: Razvoj krščanstva ali od Jezusa do Nonosa

Vsak človek ima svojo preteklost in prihaja iz regije, ki je zaznamovana tako s ponosno kot tudi z žalostno zgodovino. To velja tudi za pomembne in manj pomembne osebnosti. Iz zapisov v Sv. pismu Nove zaveze kot tudi na osnovi drugih zgodovinskih virov vemo, da je Jezus kot ustanovitelj krščanstva izšel iz judovskega rodu (Mt 1,1–17; Lk 3,23–38). Vsak človek, tudi *Jezus*, ima rodovnik s koreninami in mnogimi vejami. Jezusov rodovnik so ponazorili številni umetniki. Lepi upodobitvi najdemo na oboku cerkve pri Gospe Sveti in na spodnji strani prižnice cerkve sv. Jakoba v Beljaku.

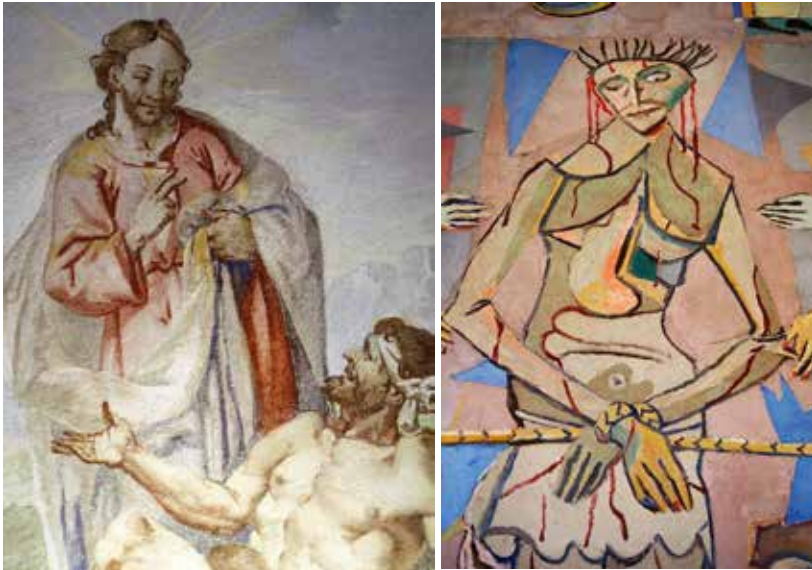
Mozaik iz stranske kapele pokopališke cerkve v Teurnii

1. Začetki krščanstva, preganjanje kristjanov v prvih stoletjih in verska svoboda

Krščanstvo se je začelo z *Jezusom iz Nazareta* (6–4 pr. Kr.–pribl. 30 po Kr.). Nekajletno napako pri preračunavanju je napravil menih *Dionizij Exiguus* (ok. 470–540), ki je tudi določil Jezusov rojstni dan na dan starorimskega praznovanja nepremagljivega sonca, 25. decembra. O *Jezusovem* življenju vemo nekaj iz evangelijev, ki pa so nastali šele v drugi polovici prvega stoletja. Krščanstvo je nastalo na osnovi judovske religije, pri čemer je prevzelo vero v enega Boga in hrepenenje po Mesiji, v teku razvoja pa je krščanstvo šlo samostojno in od judovstva neodvisno pot, čeprav je bilo najprej povezano z judovstvom. Okoli leta 35 so *Jezusa* v maloazijski Antiohiji začeli imenovati tudi grško: Kristus. Člane te skupnosti, ki so verovali v Jezusa, pa so se imenovali kristjani.

Številne nesreče, predvsem izguba narodne in politične neodvisnosti, so pri Judih stopnjevale hrepenenje po Odrešeniku, a te nesreče so predvsem farizeje, saduceje in zelote zavedle, da so pričakovali Mesijo kot narodnopolitičnega osvoboditelja. *Jezusov* koncept se je od njihovega popolnoma razlikoval; zavzemal se je za trpeče in bolnike, grešnike in ljudi, ki so živeli na obrobju družbe. *Jezus* je deloval v Palestini in oznanjal Božje kraljestvo. Prikazovanja Vstalega po smrti na križu so podlaga za velikonočno sporočilo, da je Jezus Kristus, ki je umrl na križu in vstal od mrtvih. Šele 50. dan po Jezusovem vstajenju (na binkošti) so apostoli nastopili v javnosti. Navzoče so bile priče, ki so povedale, kako so bili apostoli navdihnjeni od Svetega Duha, kako so bili navdušeni, da so neustrašeno oznanjali Jezusov nauk.

Jezus je bil zgodovinska osebnost, ki je dobila na dan obreze ime Jezus. Ker je bilo v Jezusovem času več Jezusov, so ga imenovali *Jezus iz Nazareta*. Beseda Kristus oz. Mesija ali Maziljenec pa je sad verovanja apostolov in njihovih privržencev, ker so v *Jezusu* videli učlovečenega Boga in Vstalega Gospoda. Vstajenje oz. obujenje je bilo nekaj novega, nikaikor pa ni bilo oživiljenje. *Jezus* je prevzel nov način bivanja, o tem so bili apostoli prepričani. *Jezus* je bil zanje Kristus, v katerega so verovali in ki je želel, »da bo moje veselje v vas in da se vaše veselje dopolni« (prim. Jn 15,11). Zato naj se kristjanov ne polasti strah, ker je sam Jezus z njimi.

Levo: Jezus kot zdravnik, lekarna v Olimju; desno: Trpeči Jezus, apokaliptična kapela v Seckauu na Štajerskem (Herbert Boeckl)

1.1 Jezusova opcija

Jezus je želel spremembe, deloval je v svetu, odklanjal je razvrstitev na čiste in nečiste oz. pravične in grešnike, ni maral nasilja, podpiral je mirovnike, spodbujal je k ljubezni do sovražnikov in govoril o Božjem usmiljenju. Zato se je pogovarjal s pobiralci davkov, obedeloval z izobčenci in grešniki, se družil s prostitutkami in ozdravljaval ob sobotah (sabat), nasprotoval je obstoječemu družbenemu redu in zahteval usmiljenje. Razlikoval se je od drugih, ker je vabil k drugačnemu pogledu na svet. Govoril je v prilikah (o zakladu, skritem na njivi, sejalcu, usmiljenem Samaritanu idr.), o zadevah, ki so bile del sveta njegovih poslušalcev. Jezus je ljubil otroke in sovražil krivico ter hinavščino. Njegovi nauki so ostali v ušesih: *»Ljubi Boga in svojega bližnjega kakor samega sebe.«*, *»Vse, kar hočete, da bi ljudje vam storili, storite tudi vi njim [...] Pridite k meni vsi, ki se trudite in ste obteženi in jaz vas bom poživil.«* Jezus je oznanjal Božjo ljubezen in videl potrebo ljudi, da to ljubezen sprejmejo in pustijo, da se prek njih pretaka k drugim.

12 Nerazumevanje med Judi in kristjani

Cerkev v Jeruzalemu se je širila in se je odločila prinesiti Jezusovo blagovest med pogane. Apostol *Peter*, voditelj Cerkve, je namreč krstil pogana, stotnika *Kornelija*, njegove sorodnike in prijatelje (prim. Apd 10,1–48). Dokončno je prvi koncil v Jeruzalemu (49–50 po Kr.) uredil vprašanje glede sprejema poganov v Cerkev. Tam so sklenili, da pred krstom ni treba sprejeti *Mojzesovih* predpisov oz. postave, vezane na judovsko tradicijo. Poleg tega moških potomcev po rojstvu ni bilo več treba obrezati. Misijonarjenje med Judi je postalo težje.

Levo: bičanje, Vrata (*Tomaž Beljaški*); desno: Jezus v Emausu s skeptičnim Tomažem, Wernersdorf na Štajerskem (*Gerald Brettschuh*)

Leta 64 so se v Judeji začeli politični nemiri, ki so jih podnetili zeloti in so privedli do vojaškega obračuna s strani Rimljanov. Jeruzalem je najprej oblegal *Vespazijan*, pozneje *Tit*. Slednji je mesto zavzel leta 70, ga popolnoma porušil in prebivalce odpeljal v suženjstvo. To je bila najhujša sramota za Jude in zato se Judje še danes izognejo poti skozi *Titov* lok v Rimu. Kristjani so v tem konfliktu ravnali miroljubno, kar pomeni, da se niso vojskovali z orožjem.

Dolga stoletja se kristjani in Judje niso razumeli. Judje so kristjane ovajali pri rimskem cesarju. V srednjem veku se je medsebojno nerazumevanje stopnjevalo, s strani katoličanov je prišlo do pogromov in antisemitizma oz. antijudaizma, ki ga v posameznih drobcih zasledimo že v evangeliju. 2. vatikanski koncil (1962–1965) je klical k spravi. Od koncila katoliška

Cerkev ne velja več za promotorko antijudaizma oz. antisemitizma, saj je Cerkev uradno izjavila, da so judovske oblasti s svojimi pristaši zahtevale *Jezusovo* smrt. A to, kar se je zgodilo pri njegovem trpljenju, se ne more pripisati vsem Judom brez razlike; niti tistim, ki so bili *Jezusovi* sodobniki, niti sedanjim. Res je, da je Cerkev novo Božje ljudstvo, a prav zato ni dovoljeno Judov prikazovati kot od Boga zavrženih ali prekletih. Zato naj vsi pazijo, tako je navedel koncil, da ne bodo pri katezezi ali oznanjevanju Božje besede učili nekaj, kar ni v skladu z evangeljsko resnico in s Kristusovim duhom. Razen tega Cerkev, ki zavrača vsako preganjanje katerih koli ljudi, ob spominu na skupno dediščino z Judi obžaluje vsa sovraštva, preganjanja in izraze antisemitizma, ki so bili naperjeni v katerem koli času in od kogar koli zoper Jude.

13 Pomembnost apostola Pavla pri nastanku krščanstva

Apostol *Pavel* (5/15–63/67) se je rodil v judovski družini v tedaj sirskem mestu Tarz in se je prvotno imenoval *Savel*. Izobraževal se je za rabinškega pismouka in mojstra izdelave šotorov. Od tega poklica je tudi živel. V Jeruzalemu je preganjal kristjane. Na poti v Damask je imel videenje, padel je s konja in oslepel (prim. Apd 9,1–22). Po spreobrnitvi in krstu v Damasku, na kar nas spominja današnja *Hananijeva* kapela, je moral zbežati. Po steni mestnega zidu ga je stražar *Jurij* (Georgios) spustil v košari na svobodo in tako *Pavlu* rešil življenje. Stražarja *Jurija*, ki se je uprl ukazom predstojnikov, so zaradi nepokorščine usmrtili. Apostol *Pavel* je postal najpomembnejši oznanjevalec krščanstva. S svojo grško izobrazbo je preusmeril judovsko krščanstvo in mu dal pečat svetovne religije. Nekateri ga imajo za drugega ustanovitelja krščanstva.

Med vodilnimi kristjani je bilo vedno več Judov, ki so govorili grško, ker so bili helenizirani. *Pavel* je najprej nagovoril Jude, nato šele druge, ki niso bili Judje; zavzel je stališče, da ni pomembno, kaj je človek etnično, Jud ali Grk, obrezan ali ne. Pomembno je, da veruje v Kristusov nauk (prim. 1 Kor 13,1–3); s tem človek spada k Cerkvi. Tako je postalo krščanstvo univerzalna vera, ker se ne ozira na etnično pripadnost. To je krščansko Cerkev razlikovalo od judovstva, a je vključevalo oz.

inkulturiralo grške predstave, npr. dualizem, ki razlikuje med umrljivim telesom in neumrljivo dušo, kar ne ustreza biblični podobi o človeku, ki pozna tri prvine, namreč telo, dušo in um, ki so različni, a enakovredni. Grška predstava o človeku je telo vrednotila kot manjvredno in dušo-um kot večvredno, nekaj, kar je bilo Judom in Stari zavezi popolnoma tuje. Že takrat so bili kristjani različni, to se pravi pluralistični.

Levo: Hananija krsti Savla (= Pavla), Damask (Sirija); sredina: apostol Pavel na areopagu v Atenah, celovška stolnica na Koroškem (*Switbert Lobisser*); desno: apostola Peter in Pavel, detajl z glavnega oltarja celovške stolnice (*Daniel Gran*)

14 Vloga žensk pri prvih kristjanih

Božja beseda se je usidrala v konkretnem življenju, saj so svetopisemski pisci živeli v enakih delovnih in socialnih razmerah kot njihovi naslovniki. Apostol *Pavel* na koncu pisma Rimljanom omenja več žensk, med drugim *Fojbo*, ki je bila diakonisa v Kenhrejah in »v pomoč mnogim in tudi meni«, *Prisko*, *Marijo*, *Trifozo*, *Persido* in *Julijo* (prim. Rim 16,1–15). Na potovanjih se je srečaval tudi z ženskami, ki so bile na vodilnih položajih.

Prvo krščansko občino na evropskih tleh je apostol *Pavel* ustanovil v antičnem vele mestu Filipi, v hiši pri obrtnici *Lidiji*, ki je trgovala s škrlatom. *Lidija* je bila prva Evropejka, ki jo je krstil *Pavel* (prim. Apd 16,11–15). Zaradi svojega visokega družbenega položaja je prevzela tudi vodilno vlogo v krščanski občini v Filipih. V pristaniškem mestu Korint pa je *Pavel* disciplinsko ukrepal proti ženskam in jim morebiti zapovedal, da

morajo biti v cerkvi tiho in ne smejo nastopati v javnosti (prim. 1 Kor 14,33–36).

Pismo apostola *Pavla Timoteju* je zmanjšalo pomen žensk (prim. 1 Tim, 2,8–15), omejilo je njihovo vlogo pri delu občine in jim preprečilo, da bi prevzele vodilne naloge. V Novi zavezi ni nobenega besedila, ki bi ga napisala ženska, kar je celostno pogojeno s kulturo časa, v katerem so nastajala.

Bogupodobnost moškega in ženske še ni uresničena, saj obstaja tudi dandanes njun različni, neenakopravni družbeni in cerkveni položaj.

1.5 Preganjanje kristjanov v prvih stoletjih

Na območju Rimskega cesarstva so preganjali kristjane. Rimljani so bili do podjarmljenih ljudstev sicer strpni, a so od njih zahtevali, da priznajo rimske bogove. Prvo preganjanje kristjanov je izzval judovski sanhedrin s preganjanjem diakona *Štefana*. Kruto preganjanje kristjanov v Rimskem cesarstvu pa je izvajal cesar *Neron* (37–67/68), v katerem sta nasilne smrti umrla prvaka apostolov *Peter* in *Pavel*.

Kristjani niso bili priljubljeni, ker se niso udeleževali javnih praznovanj in so prezirali poganske bogove in običaje. Častili niso niti rimskih bogov niti cesarja. Taka drža je veljala za protidržavno in sovražno. V tem kontekstu je razumljiv odgovor cesarja *Trajana* (98–117) cesarskemu namestniku *Pliniju Mlajšemu* iz Bitinije v Mali Aziji (današnja Turčija). *Trajan* je malo prej prepovedal skrivna politična društva, med katera so šteli tudi kristjane. *Pliniju* je ukazal, naj obtožene kristjane kaznuje; sam naj ne išče kristjanov in naj ne kaznuje tistih, ki se krščanstvu odpovejo. Poganski pisatelji so preganjanje kristjanov podpirali s spisi, v katerih so trdili, da so kristjani brezbožci, nenravni, zločinci, povzročitelji nesreč in veleizdajalci. Pogan *Celsus* je leta 178 izdal spis z naslovom „Resnična beseda“, v katerem je duhovito napadel krščanstvo in spretno sestavil ugovore, predvsem proti Kristusu. Na napade so odgovarjali kristjani s svojimi spisi in pravnimi sredstvi. Avtorje tovrstnih besedil imenujemo apologete oz. zagovornike. Eden od teh je bil Grk *Justin* († 165), ki je Judom dokazoval, da je *Jezus* obljubljeni odrešenik, in Grkom, da je grško misel o logosu prevzel *Janezov* evangelij.

Močan pritisk sovražnikov na severno in vzhodno mejo Rimskega cesarstva je sprožil konfrontacijo med Rimskim imperijem in krščanstvom. Rimska enotnost in njena državna religija sta bili v nevarnosti. Pluralizma cesar ni hotel dopustiti, ker je ogrožal enotnost. Pregarjanja so v kristjanih poglobila zavest, da morajo biti pripravljeni na mučeništvo. Pregarjanja so potekala v treh valovih, prvo v času cesarja *Decija* (249–251), drugo v času cesarja *Valerijana* (253–260) in tretje, najhujše v času cesarja *Dioklecijana* (284–305). *Dioklecijanovi* uradniki so uničevali krščanske cerkve. Ko je *Dioklecijan* leta 305 odstopil, je bil Rimski imperij v krizi. V času *Dioklecijanovega* preganjanja je kot mučenec umrl na Ptujju (lat. Poetovio, nem. Pettau) tudi škof *Viktorin*, ki je slovel kot teolog in pisatelj. V Szombatelyju (lat. Sabaria, slov. Sombotel; danes na Madžarskem) so utopili škofa *Kvirinija* iz Siska (danes na Hrvaškem). Dokaz za zgodnji obstoj krščanskega življenja v teh krajih je izpričana smrt škofov. Navzočnost škofa nam pove, da je bilo tam, kjer je živel in deloval, že organizirano krščansko življenje.

Levo: votline v Maaluli (Sirija), zatočišče preganjanih kristjanov; desno: krščanska cerkev v Maaluli, Sirija

Leta 230 je bila v mestu Dura Europos ob Evfratu v današnji Siriji zgrajena cerkev, ki je pod svojo streho združevala občestvo približno 70 ljudi. Sto metrov oddaljena je bila judovska sinagoga, okrašena s freskami, ki so prikazovale *Mojzesova* dejanja in dejanja drugih izraelskih junakov; imela je sedežev za 120 vernikov. Poznejša krščanska bazilika v Akvileji je lahko sprejela 750 ljudi.

Po preganjanjih so nastale težave s tistimi, ki so odpadli od Cerkve in so se hoteli ponovno vrniti v Cerkev. Takrat je uradna Cerkev sklenila, da tisti, ki so preživeli ne le preganjanja, temveč tudi mučenje, lahko zaprosijo za to, da se odpadli, ki to želijo, lahko spet vrnejo v cerkveno občestvo.

16 Mučenje diakona Štefana

Preganjanje kristjanov se je začelo kmalu po *Jezusovi* smrti. Leta 36/40 so Judje v Jeruzalemu kamnali diakona *Štefana*. Očitali so mu, da je žalil Boga. V svojem odgovoru je velikim duhovnikom povedal, da so izdajalci in krivi Jezusove smrti. Pred levjimi vrati Jeruzalema so ga umorili s kamnanjem. Med opazovalci je bil neki *Savel* (pozneje imenovan *Pavel*), judovski verski fanatik. Po *Štefanovem* kamnanju so začeli preganjati grško govoreče kristjane, zato so se umaknili v druge kraje, kjer so razširjali krščanstvo. Cerkev obhaja god sv. Štefana, ki je tudi prvi mučenec, dan po božiču (26. decembra). *Štefan* je bil kristjan judovskega rodu, deležen je bil temeljite vzgoje, obvladal je tudi grščino, jezik intelektualcev. Bil je član judovske občine in nekdanji suženj, ki so ga odkupili, kar je pri Judih vzbujalo sumničenje in negotovost. Kristjani so bili prepričani, da smo ljudje med seboj enakovredni, zato je imel vsak možnost priti tudi na vodilni položaj. *Štefan* je za Jude pomenil odpadnika, religioznega spreobrnjenca in izdajalca.

Levo: mučeništvo diakona sv. Štefana, Gospa Sveta; sredina: sv. Florijan, Marija v Trnju, Železna Kapla/Bad Eisenkappel; desno: obglavljenje sv. Mohorja in Fortunata, Akvileja

17 Mučenec Florijan

V času *Dioklecijanovega* preganjanja kristjanov (303/304) je *Florijan* bil visok državni uradnik pri rimskem namestniku *Akviliniju* v mestu Lauriacum (današnji Lorch ob Aniži [Enns] v Gornji Avstriji). Uprl se je cesarjevemu ukazu, ker je hotel rešiti življenje 40 kristjanov. *Florijana* so nato odpeljali v Cetium (današnji St. Pölten v Spodnji Avstriji) in mu vzeli dohodke. Zaradi obtožbe v postopku zoper 40 kristjanov je prišel *Florijan* v Lauriacum, kjer so ga zaprli, mučili in ga 4. maja 304 v Aniži utopili tako, da so nanj privezali težak kamen. Z njim so utopili tudi 40 kristjanov, za katere se je zavzemal.

Legenda pripoveduje, da je Aniža naplavila mrliča in neka *Valerija* ga je položila na vprego para volov. Pokopali so ga tam, kjer sta vola obstala. Na kraju domnevnega *Florijanovega* groba so postavili cerkvico in ok. leta 800 samostan, ki tam stoji še danes. Baročni stavbni kompleks avguštinskih korarjev v St. Florianu je poleg cerkve in benediktinskega samostana v Melku eden najlepših in najmogočnejših v Avstriji. V samostanski cerkvi so tudi največje orgle v Avstriji. V kapeli pod orglami je pokopan pomembni skladatelj *Anton Bruckner* (1824–1896). T. i. Florjanov princip, ki se glasi »Sv. Florjan, varuj mojo hišo in zažgi drugo«, nima nobene povezave s sv. Florijanom, saj se je zaradi vere in ljubezni solidariziral z drugimi.

18 Preganjanje kristjanov zaradi vere

Biti kristjan ni bilo preprosto ne v preteklosti in to ni niti v sedanjosti. Dandanes so kristjani najbolj preganjana verska skupnost na svetu; najhujše je v Severni Koreji, Saudski Arabiji, Afganistanu, Iranu in Siriji pa tudi v Tanzaniji, Keniji, Ugandi, Maliju v Zahodni Afriki in Nigeriji. Islamski ekstremizem (Muslimanski bratje, salafisti, IS) in komunizem na Kitajskem sta temeljni družbeno-politični ureditvi, na osnovi katerih sistematično preganjajo kristjane. Po svetu zaradi krščanske vere preganjajo okrog 100 milijonov ljudi. Kljub preganjanju in kršitvam človekovih pravic število kristjanov narašča.

Veliko se v sedanjosti govori o medverski strpnosti, verski svobodi in

spoštovanju med predstavniki različnih verskih skupnosti oz. nazorskih prepričanj, kljub temu pa mednarodna javnost jako malo stori zoper preganjanje kristjanov. Zakaj je tako?

19 Verska svoboda za kristjane, njene posledice in meništvo

Cesar *Konstantin* (306–337) se je po smrti očeta *Konstancija Klora* (250–306) odločil za spopad s cesarjem in sotekmecem *Maksencijem* (pr. 278–312). Med njima je do bitke prišlo pri Milvijskem mostu v Rimu, kjer je *Konstantin* kljub premoči nasprotnika 28. oktobra 312 zmagal. *Maksencij* je skupaj z mogočno vojsko utonil v Tiberi. Po *Konstantinovi* zmagi so *Maksencija* očrnili in ga opisali kot krutega tirana, ki naj bi preganjal kristjane; šele v 20. stoletju so znanstveniki popravili to podobo.

Konstantin je v Cerkvi videl novo duhovno-etično osnovo za Rimski imperij. Njegovo prepričanje, da je božji izvoljenec, ga je privedlo do tega, da se je postavil nad institucijo Cerkve in prevzel odgovornost za enotnost v državi in Cerkvi. Že pred omenjeno zmago je bil naklonjen krščanstvu, zato je zmago pripisoval pomoči krščanskega Boga. Znano je, da je imel nenavadno videnje, v katerem je na nebu zagledal križ z besedami: »S tem znamenjem boš zmagal.« »En touto nika,« je *Evzebij Cesa-rejski* (260/64–340) v grščini opisal spodbudo, ki jo je v viziji dobil *Konstantin*. *Evzebij* je bil pisec prve zgodovine krščanstva. Na tej osnovi je *Konstantin* dal izdelati prapor, s katerim je v boj popeljal legije. S sovlarjem *Licinijem* je leta 313 z Milanskim ediktom omogočil kristjanom versko svobodo, kar je veljalo za vse veroizpovedi v Rimskem imperiju. *Licinij* se tega določila ni držal in je začel ponovno preganjati kristjane. Med *Konstantinom* in *Licinijem* je prišlo do boja, ki ga je sebi v prid odločil *Konstantin* leta 324. Med mučenci tistega časa je bil tudi škof *Blaž* iz Sebaste (+316; današnji Sivas v Turčiji), postal je svetnik in eden od 14 pomočnikov v sili.

Konstantin je podpiral kristjane in leta 325 sklical prvi ekumenski koncil v Niceji, ki se ga je udeležilo 220 škofov. Na tem koncilu je bilo treba odločati o tem, ali je bil Jezus Kristus istega bistva kot Bog ali pa le nekaj

podobnega. Rešili so spor z arijanizmom oz. arijanstvom, ker so se odločili za nicejsko veroizpoved, ki je postala osnova vseh krščanskih veroizpovedi. Koncil je povedal, da kristjani verujejo v enega Boga, v Jezusa Kristusa, sina božjega, ki je bil rojen, ne pa ustvarjen, ki je enobiten z očetom, po katerem je vse ustvarjeno, in tudi v Svetega Duha.

Prva veroizpoved Cerkev izpoveduje, da se Jezusova božja narava prekriva s popolno človeško naravo: »*Verujem v Boga Očeta vsemogočnega, Stvarnika nebes in zemlje. In v Jezusa Kristusa, Sina njegovega edinega, Gospoda našega, ki je bil spočet od Svetega Duha, rojen iz Marije Device, trpel pod Poncijem Pilatom, križan bil, umrl in bil v grob položen.*«

Krščanska vera je pod cesarjem *Teodozijem* (346–395) 70 let pozneje postala državna vera. Cesar *Justinijan* (527–565) je od državljanov zahteval prejem krsta, pogane pa je razglasil za brezpravne. S tem je kršil pravico človeka do svobode vesti in religije. Krščanstvu je povzročil škodo, saj so se številni dali krstiti iz koristoljubnih razlogov oz. zaradi pravic in ugodnosti, ki so jim bile omogočene na tej osnovi. V Cerkvi je zato začelo propadati pristno versko življenje.

V 3. stoletju se je uveljavila askeza v samotarski obliki. Takega človeka, ki je živel sam, so označili z besedo monahos, iz tega se je razvila beseda menih, ki izraža podobnost z *Jezusom*. Med menihi in njihovimi judovskimi predhodniki, kumranskimi eseni, ni nobene povezave.

Kot oče meništva velja puščavnik *Anton* (okoli 251–356), ki je bil preprost, skoraj nepismen egipčanski kmet. Zanj je bila preprostost glavno vodilo, ko je slišal besede, da naj vse proda, kar ima, in naj da ubogim. V egiptovski puščavi je v samotarskem življenju hodil za *Jezusom* in ga posnemal. Delal je strogo pokoro in živel asketično. Škof *Avguštín* je meniško življenje opisal takole: »*Kdo si privošči vse, kar je dovoljeno, bo kmalu popustil in si dovolili tudi to, kar je prepovedano.*« Cilj puščavnika *Antona* je bil popolno obvladovanje vseh strasti s pomočjo ročnega dela, bedenja in molitve. Zato je puščavnik šel vedno globlje v puščavo, da bi se v njej spopadel s silami zla, s hudičem in njegovimi skušnjavami. Te so razburkale domišljijo slikarja *Breughela*, ki jih je upodobil na sliki v muzeju na Dunaju. Nasprotniki meniha na sliki so bili hudobni duh kot divja zver ali nežna deklica, ženska kot utelešenje zla in svojci, strasti ter želja po čutnih užitkih. Strah pred ženskami in podcenjevanje zakonske zveze sta značilna za odnos meniške askeze do spolnega vprašanja. Že

za življenje puščavnika *Antona* in kmalu po njegovi smrti se je menišтво razširilo po krščanskem svetu. Na grškem polotoku Atos še vedno živijo po *Antonovem* zgledu eremiti (puščavniki).

1.10 Pomembnost škofa Martina

Pri petnajstih letih je *Martin* (316–397) postal rimski vojak. Nekaj časa je služil v Panoniji (na današnjem Gradiščanskem) in pet let kot konjenik v Galiji. Iz njegovega življenja je znana legenda o plašču, ki ga je razrezal na stopnicah pred cerkvijo v Amiensu v Normandiji. Revezu je namreč dal polovico svojega plašča, da ga ne bi zeblo. Zapustil je vojaško službo in potem živel kot puščavnik. Zgradil je samostan, ki je leta 375 postal izhodišče za meniško gibanje. Po smrti škofa v Toursu leta 371 so verniki *Martina* izvolili za škofa. Tega pa si ni želel in legenda pripoveduje, da se je skrnil v gosji hlev, vendar so se gosi tako glasno oglašale, da so izdale njegovo skrivališče. Tako je *Martin* postal škof v Toursu. Njemu v čast so posvečene številne cerkve. *Martin* je postavil veliko cerkva in samostanov, pri čemer je bil prvi in največji v Marmoutieru v Alzaciji. *Martin* je umrl leta 397 v Toursu, kjer stoji mogočna gotška katedrala z vitraji. *Martin* je bil prvi kristjan, ki je bil razglašen za svetnika, čeprav ni bil mučenec. Prebivalci so ga ljubili, ker je živel skupaj z reveži in jim je bil naklonjen, prizadeval se je za mir in pomagal, kjer je bilo potrebno. Sv. Martina tudi zato štejemo med pomembnejše škofe v zgodovini Cerkve. Goduje 11. novembra. Spominjajo se ga predvsem otroci, ko po vaseh oz. mestnih predelih hodijo z *Martinovimi* svetilkami. Sv. Martin je zavetnik Gradiščanske.

V krščanski zgodovini so štirje vrli možje z imenom *Martin* pisali zgodovino: *Martin* iz Toursa (316–397), *Martin Luther* (1483–1546), *Mike King*, ki se je preimenoval v *Martina Luthra Kinga* (1929–1968) in *Anton Martin Slomšek* (1800–1862), ki je prevzel ime svojega birmanskega botra, ko je postal škof. Na Koroškem, v Avstriji in Sloveniji je veliko cerkva s patrocinijem sv. Martina.

2 Prve sledi kristjanov v Noriku

Na začetku krščanstva v Avstriji je bil »čudež«. V sedemdesetih letih drugega stoletja (174) je cesar *Mark Avrel* blizu Carnuntuma v današnji Spodnji Avstriji premagal Markomane in Kvade. Kako je prišlo do tega? Poletni dan je bil zelo vroč in rimski vojaki so omagovali, ko jih je nenadna nevihta s hladnim dežjem poživila, germanske nasprotnike pa z bliskom in gromom pognala v beg. Zmago so pripisovali poganskim bogovom in krščanskemu Bogu. Krščanski vojaki so molili in prosili Boga za pomoč.

Levo: krst sv. Mohorja, Akvileja oz. Oglej; desno: preroka Jona požre morská pošast, Akvileja

21 Ustanovitev prvih krščanskih občin v Noriku

Okoli leta 300 najdemo v Noriku majhne cerkvene občine. Virunum na Gosposvetskem polju in Teurnia pri Špitalu sta imela škofovski sedež. Ko sta bili dejavno življenje in delovanje v Virunumu opuščeni, je Teurnia prevzela vlogo glavnega mesta, ki je imela utrjeno višinsko naselbino. V tistem času so na ozemlju današnje Koroške nastali tudi drugi kraji in pribežališča: Gora sv. Heme pri Globasnici (Hemmaberg), Grazerkogel pri St. Michaelu am Zollfeld (Šmihel na Gosposvetskem polju), Ulrichsberg (Vrh ali Šenturška gora), Kathreinkogel (Jerberk), Škocjanska

gora (Kanzianiberg), Duel bei Feistritz a. Dr. (Dule pri Bistrici v Dravski dolini), Molzbichl (Melec), Laubendorf, Hoischhügel bei Maglern (Hanžev vrh pri Megvarjah), Tscheltschnigkogel pri Beljaških toplicah; na Vzhodnem Tirolskem: Lavant; v deželi Salzburg: Cucullis (Kuchl) in Juvavum (Salzburg); v današnji Sloveniji: na Rifniku pri Šentjurju, Ajdovskem gradcu nad Vranjem pri Sevnici, na Kučarju pri Podzemlju v Beli krajini, na Ajdnu nad Potoki na Gorenjskem, na Korinjskem hribu nad Velikim Korinjem na Dolenjskem, na grebenih Zidanega gabra in Gradca nad Mihovim in na Tonovcovem gradu pri Kobaridu.

V zvezi s kristološkimi razpravami so se škofje iz Panonije, Norika in drugih provinc leta 342/343 srečali na sinodi v Serdiku (danes Sofia v Bolgariji). Govorili so o aktualnih vprašanjih, med drugim o veri in odnosih med Sveto Trojico. Ohranili so tradicionalno vero, ki zadeva nauk o edinosti in enotnosti Svete Trojice, torej Očeta, Sina in Svetega Duha. Eno od znamenj, ki govori v prid domneve, da je bila že po letu 313 v Virunumu zgodnjekrščanska občina, kjer je bila tudi škofovska cerkev, je nagrobni kamen s podobo Jezusa kot dobrega pastirja, ki na ramah nosi ovna, in napisom.

Arheološke najdbe potrjujejo navzočnost krščanstva ob začetku 5. stoletja v skoraj vseh mestih in njihovi bližnji okolici: Virunum na Gosposvetem polju, Teurnia pri Špitalu (St. Peter in Holz), Aguntum (Lienz), Juvavum (Salzburg), Poetovio (Ptuj), Celeia (Celje) in Emona (Ljubljana). Ob koncu 4. stoletja (381) so morali vsi postati kristjani: V mestih se je nasilno spreobrnjenje h krščanstvu izvedlo hitreje kot na podeželju, kjer so prebivalci osta(ja)li pogani. Ob začetku 5. stoletja se je razmahnila gradnja novih cerkva. Arheološka odkritja izpričujejo zgodnjekrščanska središča s cerkvami v naslednjih krajih: na Koroškem Gora sv. Heme pri Globasnici (Hemmaberg – več cerkva, dve z mozaiki, med njimi dve arijanski, krstilnica), Teurnia (St. Peter in Holz – pokopališka in škofovska cerkev), Grazerkogel (cerkev), Virunum (ostanki škofovske cerkve še niso izkopani, a se ve za njeno nahajališče), Kathreinkogel (Jerberk); na Vzhodnem Tirolskem: Lavant v bližini Lienza (cerkev); v Gornji in Spodnji Avstriji: Lauriacum (Lorch, dve cerkvi), Carnuntum (cerkev), Vindobona (Dunaj); v Sloveniji: Emona (Ljubljana – krščanski oratorij), Poetovio (Ptuj, več cerkva, med njimi ena arijanska), Celeia (Celje – cerkev z mozaiki, krstilnica), Carnium (Kranj), Aegida (Koper); na

Madžarskem: Sabaria (Szombathely, Sombotel – cerkev), Pecs (Fünfkirchen – več cerkva).

Ob koncu 5. stoletja so sedež avtonomnega rimskega glavnega mesta iz Virunuma prenesli v Teurnio na Zgornjo Koroško. Po propadu Zahodnorimskega cesarstva leta 476 je Norik spadal h germanski državi *Odoakerja* in *Teoderika Velikega*. Leta 565 je Norik prišel pod vzhodnorimsko oblast in tri leta pozneje pod langobardsko državo. Norik je bil povezan z Akvilejo (Oglejem) oz. s tamkajšnjim patriarhatom, od koder je potekalo pokristjanjevanje.

22 Stiki meniha in noriškega voditelja Severina s Teurnio

V Norik so leta 472 vdrli Vizigoti ali Zahodni Goti in za njimi Alemani. V odročnih predelih so rimski prebivalci ostali in živeli po krščanskih načelih. Nestabilne razmere ob koncu 4. stoletja in v prvi polovici 5. stoletja ter premiki Gotov, Rugijcev in drugih ljudstev so povzročili precejšnje spremembe v materialnem in duhovnem življenju romanskega prebivalstva v Obrežnem Noriku. Rimski imperij je bil nemočen in je prebivalstvo prepustil usodi. Romani so se prilagodili razmeram, opuščali so naselja v dolinah in se umikali v nedostopne kraje. Mesta v nižinah so propadla. Medtem ko se je rimska država sesula, je prišlo do vzpona vzhodnogotske države pod vodstvom *Teoderika*.

O življenju v nemirnih in nevarnih časih v drugi polovici 5. stoletja in o sesutju Rimskega imperija leta 476 doživeto pripoveduje *Evgipij* (pr. 465–533), učenec in življenjepisec *Severina* (400/410–482). Ta je v samostanu Lucullanum blizu Neaplja v obdobju *Teoderika* (511) opisal nemirne čase, prihod *Severina* v Norik leta 454, po propadu *Atilovega* cesarstva 453, in obleganje glavnega mesta Teurnie leta 467, ki je imelo negativne posledice za prebivalce ob Donavi.

Severinovo delovanje je za dve desetletji podaljšalo življenje Cerkve v Obrežnem Noriku (460–482). Kot glavni organizator meništva v Noriku je po zgledu vzhodnih meniških skupnosti opravil versko-organizacijsko, karitativno in politično delo. Obrežni Norik je po propadu rimske oblasti (476) postal neke vrste »meniška republika« pod rugijskim protektoratom. *Severin* se je kot enakopravni partner pogajal z germanskimi kralji.

Levo: menih in politik Severin; desno: cerkev v Lorchu v Gornji Avstriji

Evgipij omenja škofijska sedeža v Lavriaku (Lauriacum) in Tiburniu (Teurnio) in nekega neimenovanega, predvidoma v Favianisu. Opisuje življenje nižje duhovščine in cerkveno organizacijo (duhovnik, diakon, poddiakon, cerkveni pevec, strežnik, cerkveni pisar). Norik je bil pokristjanjen, čeprav so se ponekod še pojavljali poganski običaji. Norik je poleg germanskih plemen ogrožala tudi revščina. *Severin* in menihi so delovali karitativno in bili odvisni od pomoči prebivalstva iz manj ogroženih predelov, predvsem iz Notranjega Norika. Vezi med Cerkvijo v Obrežnem in Notranjem Noriku so bile močne. Odnosi do arijanskih Rugijcev so bili do *Severinove* smrti urejeni po načelu medsebojne strpnosti. V času nazadovanja in propadanja mest ter rimskega imperija, države brez avtoritete, izpraznitve Norika, prisilne izselitve romanskega prebivalstva je bil menih *Severin* edina avtoriteta, ki so jo vsi spoštovali. Zaupalo mu je preostalo romansko prebivalstvo; vodje germanskih plemen je prepričal o tem, da skrbi za mir in red v propadajoči državi, in jih rotil, naj pri ofenzivi prizanesejo prebivalstvu.

Darove za Obrežni Norik, ki so jih nabrali v Teurnii, so prebivalci morali izročiti agresivnim Alemanom, ki so grozili z uničenjem mesta. Ko se je položaj ponovno umiril, so prebivalci Tiburnie (Teurnie) spet organizirali pomoč *Severinu*. *Evgipij* piše, da se je Noričan *Maksencij*, poln žive vere, sredi krute zime odpravil na nevarno, zaledenelo pot k *Severinu*.

Spremljali so ga prebivalci Teurnie, ki so na hrbtu nosili obleke za jetnike in reveže. Prispeli so na najvišje zasnežene alpske vrhove, a poti naprej niso poznali. Voditelj skupine je v sanjah videl neko postavo, ki mu je povedala, naj se ne boji in naj nadaljuje pot. Ko so se odpravili, je prišel s strani velikanski medved (= ursus) in jim je kazal pot do prvih naselij. Varno so prispeli v Lauriacum in *Severin* jim je povedal, da jih je pospremil medved (lat. ursus).

Po *Severinovi* smrti se je povečal pritisk Rugijcev na Obrežni Norik. Pri tem so kršili interese *Odoakerja*, zato jih je v bitki popolnoma uničil (487/88). Drugi *Odoakerjev* pohod leta 488 je povzročil prisilno izselitev romanskega prebivalstva in razpad cerkvene organiziranosti.

Veliko manj kot o *Severinu* vemo o *Maksimilijanu*. Menihi, ki so iz Salzburga prišli v Bischofshofen, so opazili, da prebivalci častijo *Maksimilijana* (ok. leta 700). Ta je najbrž živel v 5. in 6. stoletju. Kasneje so *Maksimilijana* omenjali v povezavi s Celjem (Celeio). Tam je postal škof in kasneje mučenec.

Levo: bazilika v Akvileji oz. Ogleju (Italija); desno: Oven ter boj med želvo (zlom) in petelinom (dobrim), Akvileja; spodaj: notranjščina bazilike v Akvileji

2.3 Vzpon Akvileje v Noriku

Škofje v Noriku so pripadali oglejskemu patriarhatu, ki je imel pri širjenju krščanstva v alpski prostor pomembno vlogo. Oglejski oz. akvilejski škof se je po vdoru Langobardov v Italijo leta 568 naselil v utrjenem Gradežu (Grado). Med letoma 572 in 577 je bila tam sinoda, na kateri so bili tudi trije škofje iz Norika, namreč *Joanes* iz Celeie (Celje), *Leonianus* iz Tiburnie in *Aaron* iz Agunta pri Lienzu. Škofje iz Norika so zadnjič omenjeni leta 591. Po tistem letu so se v Noriku pojavili alpski Slovani, ki so bili pogani in so porušili obstoječo cerkveno strukturo.

Mesto Oglej (Aquileia), v današnji Italiji, je bilo zgrajeno leta 181 pr. Kr. Mesto je bilo pomembna in živahna metropola, ki je imela pravico do kovanja kovancev. Kmalu je zavladovalo Noriku, Panoniji do Balatona, Istri in Dalmaciji. Mesto je združevalo prebivalce različnih kultur in religij. Začetki krščanstva v Ogleju so povezani z legendo o sv. Mohorju, ki pripoveduje, da je apostol *Peter* poslal *Mohorja* v Benečijo oz. Venecijo in ga imenoval za škofa v Ogleju. Krščanstvo je izpričano od leta 314. Takratni škof *Teodor* se je udeležil sinode v Arlu in v cerkvi morda že pred letom 313 – letu verske svobode – dal napraviti talne mozaike. Cerkve so bile zelo velike, kar dokazuje pomembnost Ogleja. Leta 381 je tam potekal lokalni koncil, ki je zavrnil arianizem. Vprašanje je bilo: »*Kdo je Jezus? Izredno pomemben človek ali Bog?*« Odgovor se je glasil: »*Jezus je pravi Bog in pravi človek obenem.*« Proti arianizmu se je bojeval monofizitizem, ki pravi, da ima Jezus le eno naravo: »Jezus je le Bog, ne pa tudi človek.« Za arianizem so se navdušili Goti. Škof *Wulfila* je leta 341 Sv. pismo prevedel v gotski jezik in Germanom hkrati s prevodom posredoval tudi arijansko miselnost.

Umetnostni vplivi, ki so se širili iz Ogleja, so se v zgodnjekrščanski mozaični umetnosti izražali v tehniki, slogu, ikonografiji in idejni kompoziciji. V ornamentih in rastlinskih ter živalskih upodobitvah na mozaikih na Gori sv. Heme – pav kot simbol nesmrtnosti, race, žerjav, vitice vinske trte – najdemo vzporednice z oglejskimi in istrskimi mozaiki. Stolnica v Akvileji s površinsko največjim ohranjenim mozaikom v srednji Evropi, z baptisterijem in kampanilom (zvonikom poleg cerkve) je prav tako pomembna kot sakralne stavbe v Raveni. Na Koroškem in v Sloveniji je več cerkva s kampanilom na območju nekdanjega oglejskega

patriarhata, dva najdemo na Zgornjem Koroškem v Baldramsdorfu in v Beljaku (Villach), enega pa na spodnjem Koroškem v Dobrli vasi/Eberndorf. V Sloveniji jih najdemo v Kopru/Capodistria in Piranu/Pirano ter drugod, v Italiji pa v Akvileji, Benetkah in drugod.

Levo: sv. trije kralji, Apollinare nuovo, Ravena (Italija); desno: mavzolej *Gale Placidije*, Ravena

V Raveni so znamenite umetnine, ki ponazarjajo arijansko vero. Jezus je ponazorjen kot človek s svojo telesnostjo v arijanskem baptisteriju (krstilnica) vzhodnih Gotov. V medaljonu vidimo sedečega boga reke, nagega mladega Jezusa v vodi, nad njim Svetega Duha v podobi goloba in Janeza Krstnika. V arijanski škofovski cerkvi z baptisterijem vidimo v kupoli Jezusov krst v Jordanu, boga reke, v vodi stoječega mladega nagega Jezusa in Janeza Krstnika. Pomembni so mozaiki v mavzoleju *Gale Placidije*, kraljice Zahodnih Gotov – na stenah in obokih sta apostola in goloba ob vodi, na obokih pa se prikažejo sv. Lovrenc, Dobri pastir in jeleni, ki so žejni vode.

Levo: krstilnica arijancev, Ravena; desno: sv. Lovrenc, mavzolej *Gale Placidije*

V katoliški škofovski cerkvi z baptisterijem so v kupoli upodobljeni bog Jordan, Janez Krstnik, golob in mladi Jezus v vodi, pri katerem je dobro vidna le njegova zgornja telesnost. Okoli krstne scene je upodobljen zbor apostolov.

Bizantinska cerkev San Vitale ima za vsebino evharistijo in troedinega Boga. Mozaiki prikazujejo bizantinskega cesarja *Justinijana* (527–565) in cesarico *Teodoro* (527–548). Poleg tega je v Raveni še bazilika Sant' Apollinare in Classe, v kateri sta upodobljena Jezus po katoliški veri in sv. škof Apollinar z dvanajstimi ovčami, ki so prisposoda apostolov. Koncil v Niceji je leta 325 obsodil *Arija* in njegov nauk. Gotski vladar *Teoderik Veliki* tega ni odobral, in to je pokazal tako v Raveni kot na Gori sv. Heme.

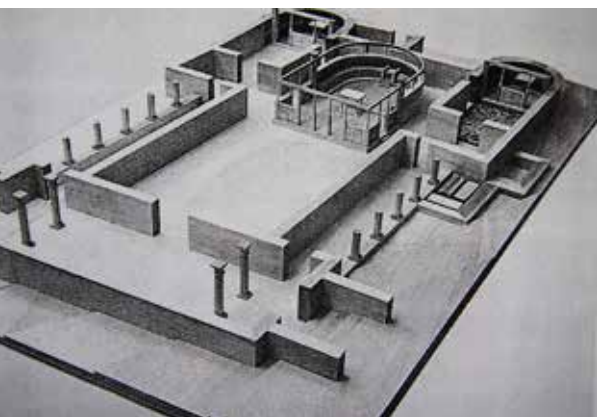

Levo: cesar Justinian, San Vitale, Ravenna (Italija); desno: cesarica Teodora, San Vitale, Ravenna (Italija)

2.4 Cerkvene izkopanine iz poznoantične dobe na Koroškem

Utrjena višinska naselja so imela cerkve, ki so postale prototip za srednjeveške podružnične cerkve z ložo, ladjo, apsidno in klopjo za duhovnike. Arheološke najdbe iz druge polovice 4. stoletja in z začetka 5. stoletja potrjujejo navzočnost krščanstva v mestih Norika, kot so: Teurnia, Virunum, Celeia, Poetovio, Emona, Aguntum, Siscia. Krščanstvo se je sprva širilo v mestih in v njihovi okolici. Ob koncu 4. in na začetku 5. stoletja so krščanske skupnosti postavljale cerkve kot prostore za bogoslužje, saj je vladala verska svoboda, od leta 380 pa je bilo krščanstvo

tudi državna religija. V Duelu na južni strani Drave v bližini kraja Feistritz an der Drau (Bistrica ob Dravi) so našli zid utrdbe, hišo komandanta, kopalnico in cerkvico z župniščem iz 5. in 6. stoletja. Pod oltarjem je bila jama z relikviarijem, za oltarjem so našli klop za duhovnike, v cerkvi pa ostanke vitrajev s stenskimi slikami. Krstilnice niso našli; zunaj obzidja je bilo grobišče s 14 grobovi. V kraju Paternion so nad južnim portalom župnijske cerkve odkrili oltar nepremaganega Boga Mitreja. V arhitekturi starokrščanskih cerkva je opazen oglejski vpliv, čeprav se enoten arhitekturni slog sakralnih stavb ni uveljavil. Oglejske zgodnjekršćanske cerkve imajo nekaj skupnih značilnosti: lega cerkve je vedno proti vzhodu, oltarni prostor je nekoliko višji za oltarjem in ima polkrožno prostostoječo klop za duhovščino, osrednji prostor je nerazčlenjen, cerkvena ladja je pregrajena z obhajilno ograjo oz. nekakšnim zastorom, onkraj katerega imajo dostop le duhovniki, cerkvena ladja ima pravokotno obliko, nekatere noriške cerkve pa že imajo tloris križa, vhodna lopa (narteks) je pokrit prostor pred glavnim vhodom. Tam so se med evharističnim bogoslužjem zadrževali katehumeni in spokorniki, saj od darovanja naprej niso smeli prisostvovati maši. Arheološki romarski muzej v Globasnici kaže notranjščino zgodnjekršćanskih cerkva v raznih modelih in pa tudi razkošje preostalih mozaiikov iz cerkva na Gori sv. Heme ter kovance, keramiko iz halštatske dobe, keltski nakit in grobišča Vzhodnih Gotov.

Levo: model pokopališke cerkve v Teurnii na Koroškem (*Franz Glaser*); desno: pokopališka cerkev v Teurnii na Koroškem

2.5 Skrb za pokojne

Grki in Rimljani so pokojne imeli za nečiste, zato jih niso pokopavali v mestih. Krščanstvo je v razmišljanje o smrti vneslo spremembo, saj je smrt mučencev primerjalo z Jezusovo smrtjo na križu. Imenitnejše kristjane (mučence, škofe, duhovnike) so zato pokopavali v cerkvenem prostoru oz. v bližini oltarja.

Od pozne antike so krščanske skupnosti skrbele za pokopališča, ki so bila urejena zunaj mest, kot npr. pokopališka cerkev v Teurnii. Ob prezbitერიju je imela cerkev pokopališki kapeli, kar je značilnost pokopaliških cerkva na območju Sirije in na otoku Krk (Omišalj). Sorodno arhitektonsko zasnovano ima škofovska palača v Poreču.

Na Gori sv. Heme so mrtve pokopavali tudi v naselju. Duhovnike, ustanovitelje cerkva so pokopavali v bližini groba mučenca, kjer so bile relikvije. Povod za ta običaj sta bila vera v vstajenje in prepričanje, da so prelita kri mučenca ter njegovi ohranjeni posmrtni ostanki v obliki relikvij poroštvo tudi za naše vstajenje in večno življenje.

Krščanski pogreb se je razumel kot zmaga nad smrtjo. Truplo so kristjani nosili do groba, kar je imelo obliko triumfalnega sprevoda. Okoli mrtvaškega odra so stali verniki v belih haljah in s prižganimi svetilkami v rokah. Grob je bil kraj počitka oz. kemeterion. Kristjani so se vedno zbrali pri grobu in si ob njem delili jedačo in pijačo s svojimi dragimi.

2.6 Pokopališka cerkev v Teurnii

Omenjena pokopališka cerkev zunaj mestnega obzidja je bila pravokotne oblike in je imela polkrožno apsidno s prezbitერიjem in oltarno mizo s klopjo za duhovnike. Cerkev je imela grobni kapeli za mučenca, zakristijo, stranski ladji, preddverje (narteks) za nekrščene in mozaik v stranski ladji. Talni mozaik v južni kapeli pokopališke cerkve v Teurnii je dal napraviti visok državni uradnik *Ursus* (Medved) s svojo ženo *Ursino* (Medvedko). Simbolika upodobljenih živali na talnem mozaiku predstavlja boj med svetlobo in temo, med dobrim in zlim ter zmago krščanstva nad poganstvom.

V prvi vrsti so tri polja, ki ponazarjajo boj med dobrim in zlim, svetlobo

in temo – podobno kot v oglejski stolnici; v sredini je štorclja (simbol Jezusa) s kuščarjem (simbol grešnega človeka), na straneh pa bežeča zajca (simbol svetlobe in teme) in šahovnica (boj med dobrim – bela barva – in zlim – črna barva).

Druga vrsta ponazarja Božje kraljestvo, ki se začne razvijati z apostolskim delom; v srednjem polju je drevo življenja z vejami (simbol cerkvenega nauka) in s pticami (simbol duš vernikov); drevo in ptice naj bi ponazarjali priliko o gorčičnem zrnju. Na straneh je govedo (simbol apostolov) in raca s piščeti (simbol matere Cerkve).

Tretja vrsta predstavlja zakramenta uvajanja v krščanstvo: krst in evharistijo. V tej vrsti je napis, v katerem sta omenjena donatorja *Ursus* (Medved) in *Ursina* (Medvedka). Napis se v latinskem jeziku glasi takole: »Urs(us) v(ir) s(pectabilis) / cum con/i(u)ge sua Ursina / pro (v)oto sus(cepto) / fecer(u)nt h(a)ec.« Napis je povezan s podobami keliha in goloba (simbol vode) ter jelena, ki ponazarja žejo po studenčnici (simbol duše, ki hrepeni po Gospodu). Kača poleg keliha je prisposoda zla, njen strup ne povzroča smrti, ampak izredno žejo. Sporočilo te vrste je: kakor noriški vladar *Ursus* in njegova žena *Ursina* hrepenita po Gospodu, tako naj po Gospodu hrepeni vsakdo.

V četrti vrsti vidimo košuto s teletom (simbol materinske ljubezni), na straneh pa orla, ki varuje mlade (simbol Kristusa in vernikov) pred kačo (simbol hudiča). Čaplja (simbol Kristusa) na desni ubije kačo. Meandrasta svastika (kljukasti križ) je prisposoda za srečo; ta bordura je bila v času Rimskega imperija na mozaikih zelo razširjena. V tej vrsti je Jezus v prisposodah orla, košute in čaplje tisti, ki premaga zlo, hudiča, ter odreši človeka z neizmerno ljubeznijo.

Mozaik je najverjetneje nastal v drugi polovici 5. stoletja, ko je v Noriku vladal *Teodorik Veliki* (493–526). Tu je maševal arijanski gotski škof; po odhodu Gotov je cerkev ponovno dobila prvotno vlogo. Po prihodu alpskih Slovanov v Norik je propadla. Ob koncu druge svetovne vojne so domačini zasuli mozaik, ker je pretila nevarnost, da bi ga zavezniške sile uničile zaradi upodobljenega simbola svastike.

Na podobne mozaike naletimo v Ogleju in Raveni, v Gradežu v Italiji, v Poreču na Istri in Pecu (Peči) na Madžarskem, v Bitoli v Makedoniji ter v katedralah mesta Bari, Trani in Otranto v Apuliji.

Levo: detajl mozaika iz Teurnie; desno: detajl mozaika v Heraklei pri Bitoli (Makedonija)

2.7 Škofovska cerkev v Teurnii

V Teurnii vemo za dve škofovski cerkvi. Prvo, starejšo, enoladijsko cerkev so zgradili ok. leta 400. Na tem kraju je maševal škof *Pavlin*, *Severinov* sodobnik. Cerkev je imela na vzhodni strani apsidno in prostor za duhovnike, na zahodu pa je bil nartek. Po požaru v 6. stoletju so porušeno škofovsko cerkev na novo zgradili in povečali. V dolžino je merila 27 metrov, široka pa je bila 13 metrov. Apsido so spremenili v trilistne konhe, ki so nastale pod armenskim vplivom. Trilistne konhe so različne – srednja je usmerjena proti vzhodu, leva proti severu in desna proti jugu. Srednja konha je imela klop za duhovnike in škofovski sedež. Cerkev je imela tudi stenske slike in vitraje iz temnomodrega, belega, rumenega in zelenega stekla. Pri povečanju oz. ponovni zidavi cerkve so prizidali stranski ladji, ki pa nista služili vernikom, temveč reprezentanci, saj je v 5. stoletju Teurnia kot naslednica Virunuma postala glavno mesto. V tej cerkvi je morda maševal škof *Leonianus*. Okrog leta 600 so jo alpski Slovani porušili. Cerkvi v Poreču in Gradežu imata tri apside – usmerjene proti vzhodu –, ki so nastale pod egipčanskim vplivom.

Levo: model nekdanje škofijske cerkve v Teurnii na Koroškem (*Franz Glaser*); desno: nekdanja škofijska cerkev v Teurnii

28 Romarsko središče na Gori sv. Heme

V 5. in 6. stoletju je bila Gora sv. Heme največje srednjeevropsko romarsko središče. Ornamente, rastlinske ter živalske upodobitve na mozaikih – to so pav (simbol nesmrtnosti), race, žerjav, vitice vinske trte – so našli v prvi župnijski cerkvi, ki je bila sezidana ok. leta 400, pa tudi v drugi župnijski cerkvi ter v krstilnici z začetka 6. stoletja. V arijanskih cerkvah na Gori sv. Heme je bila tudi mozaična poslikava. Domnevajo, da je bil na tej gori pokopan pomemben mučenec, saj so njemu v čast sezidali »spominsko cerkev«. Poleg zakristije župnijske cerkve so v bližini našli prostor s talno kurjavo, ki so ga uporabljali za bolnišnico, hišo za reveže ter skriptorij (pisalnico) ali prostor za meditacijo. Tretja cerkev, »spominska cerkev«, ki leži južno od župnijske cerkve, ponazarja prisposodbo poti. Krstilnica s krstilnikom je oblikovana kot osmerokoten simbol novega življenja oz. simbol prerojenja iz vode in vstajenja. Dvorišče z atrijem je služilo vernikom za pripravo na evharistijo, v sredini dvorišča je stal vodnjak.

Češčenje mučencev je bil povod za romanja na Goro sv. Heme. V ta namen so zbirali relikvije znanih mučencev in na ta način dokazali pomen sakralnega svetišča. Cerkve so služile bogoslužju, češčenju mučencev, evharistiji in prejemanju zakramentov. Pomembna sta bila krst v krstilnici (baptisterij) na zahodu cerkvene stavbe in evharistija v vzhodni apsidi. V cerkveni ladji so prejeli zakrament birme. Osmerokotna krstilnica s talnim mozaikom ima izreden pomen v umetnostni in liturgični zgodovini.

Levo: katoliška vzhodna cerkev, Gora sv. Heme; desno: kopija križa, Gora sv. Heme na Koroškem

29 Cerкви ariancev na Gori sv. Heme

Leta 500, v času *Teoderika Velikega*, so zahodno od katoliških cerkva sezidali arijanski cerkvi. V prvi cerkvi so obhajali evharistijo; pod oltarjem so imeli prostorček za relikvije (relikviarij), v katerem so našli posmrtno ostanke mučenke, najbrž iz Sirije. Na tleh so bili mozaiki. Grobovi donatorjev in duhovnikov so bili v bližini prezbiterija, v cerkveni ladji in v preddverju (narteksu).

Levo: krstilnik oz. baptisterij, vzhodna cerkev na Gori sv. Heme; desno: Arianska zahodna cerkev s krstilnikom na Gori sv. Heme

Druga cerkev je imela tloris križa in je služila podeljevanju zakramentov krsta in birme. Krstilnik je bil na vzhodni strani; grobovi donatorjev in duhovnikov so bili prav tako v cerkveni ladji in v preddverju. Cerkvi in mozaike so financirali dobrotniki, ki so želeli biti pokopani na gori. Vladar *Teoderik Veliki* je skrbel za strpnost in sprejemanje pripadnikov različnih verskih skupnosti, katoličanov in krščanskih arijancev. Arijanci so bili kristjani, niso pa imeli istega prepričanja o nekaterih teoloških pogledih na Jezusa Kristusa kot drugo Božjo osebo kot katoličani. Že v 4. stol. sta se širili obe veroizpovedi po državi, arijanstvo je zajelo ok. leta 350 večje dele zahodne Panonije, močno arijansko skupnost s škofom *Gajem* (355–371) najdemo v Sabarii (Szombately, Sombotel) in v Petovionii (na Ptujju). Tu je prišlo leta 380 do konflikta med arijanci in katoličani, arijanski škof je tedaj moral zapustiti Ptuj, kar je pomenilo, da je arijanstvo propadlo.

Levo: cerkev sv. Heme in sv. Doroteje z izkopaninami zgodnjekrščanskih cerkva, Gora sv. Heme; desno: detajl, Tabula peuntingeriana (Virunum, Juenna)

210 Krivoverstva v zgodnjem krščanstvu

Sčasoma je v pluralističnem krščanskem svetu prišlo do razprtij, ko je šlo za pravovernost oz. ortodoksijo. Odklone od prave vere so škofje na concilijih označili kot krivo vero oz. herezijo; v krščanskem pojmovanju je beseda herezija postala zmerljivka in izraz za ločino. S tem so privrženci prave vere oz. ortodoksije hoteli uničiti pluralistično mišljenje in verovanje oz. prepovedati drugačno mnenje. K herezijam sodijo v krščanskem pojmovanju gnosticizem, arianizem, monofizitizem, nestorianizem, pelagianizem in donatizem.

Takrat so škofje oz. episkopi s svojimi pomočniki, služabniki oz. diakoni prevzeli vodstvo Cerkve in poudarjali razlike med navadnimi verniki oz. laiki (grško *laos*, kar pomeni ljudstvo) in duhovniki oz. kleriki. Nastajala je hierarhija z jasno strukturo vodstva in poveljevanja, kar je pomenilo, da se je moč koncentrirala v rokah duhovnikov. Ti so lahko odpustili grehe, izobčili vernike in jih označili za krivoverce. Najpomembnejše delo proti krivovercem je delo škofa *Ireneja Lyonskega* (115–202) z naslovom »Zoper herezijam«. V njem kritizira gnosticizem s svojo telesno-duhovno predstavo pri človeku in marcionizem. Odrešenje pa se ne odigrava v negaciji telesnosti in ohranitvi duhovnosti. *Marcion* je namreč Staro zavezo imel za delo pokvarjenega Boga, kar je tudi podnetil anti-judaizem.

2.11 Krst v zgodnjem krščanstvu

V prvih stoletjih so kristjani krščevali le odrasle, šele od 5. in 6. stoletja tudi otroke in dojenčke. Tisti, ki so hoteli biti krščeni, so se morali na prejem krsta pripravljati tri leta. Vsakodnevni pouk je potekal v nartekstu cerkve. Kandidati so se morali odpovedati satanu in poganskim bogovom. Na dan krsta, ki je bil podeljen na velikonočno jutro, je moral krščenec stopiti v krstilnico gol. Tam so ga trikrat potopili v vodo. S simbolnim dejanjem potopa so pokazali na nevarnost vode in se spomnili Jezusove smrti, dviganje iz vode pa je bila prisposoba za obujenje oz. vstajenje od mrtvih. Pri tem so se sklicevali na *Pavlove* besede o smrti in vstajenju z Jezusom Kristusom. Krščenci so dobili bela oblačila, odpovedali so se satanu in priznali Jezusa Kristusa. Sledila sta polaganje rok in veroizpoved. Krščenec se je nato obrnil proti vzhodu, proti vzhajajočemu soncu (simbol Kristusa) in priznal Kristusa. Prvi kristjani so cerkve zidali usmerjene proti vzhodu. Govorili so, da svetloba prihaja z vzhoda (lat. *ex oriente lux*).

Umrle so na mrtvaški oder položili tako, da so bili obrnjeni proti vzhodu. Krščenci so vstopili v cerkev pred škofa, da jih je mazilil s krizmenim oljem in jih blagoslovil z znamenjem križa. Pri krstu žensk, ki je potekal v baptisteriju, moški niso smeli biti navzoči, zato so uvedli diakonise, ki so krščevale. Vloga diakonis je v 6. stoletju, ko so uvedli krst otrok, ugasnila. Obred krsta otrok se razlikuje od krstnega obreda prvih kristjanov v katoliški Cerkvi. Ljudje so se tedaj odločali za prejem krsta, čeprav so bile priprave dolgotrajne in zahtevne.

Motiv za pripravo in prejem krsta, birme in evharistije je bil na eni strani idealističen, na drugi strani pa je bilo spremenjeno stanje v državi v 4. stoletju motiv, da so ljudje postali kristjani. Grška pravoslavna Cerkve pa je za otroke obdržala tradicijo krstnega obreda s potopitvijo v vodo do danes.

2.12 Prvi Judje na Koroškem, Štajerskem in Primorskem

Organizirana skupnost Judov s sinagogo, ki je prišla iz Aleksandrije, je bila v 4. stol. aktivna v Akvileji. Na nekaterih rimskih nagrobnikih s

hebrejsko zvanečimi imeni najdemo na Koroškem rimskega konjenika z imenom *Aggaeus* (hebrejsko Hagaj) iz Virunuma in *Titusa* iz Teurnie, kjer je upodobljen moški z lučjo na ramenu, najbrž simbol dobrega pastirja. Na Lipniškem polju (Leibnitzer Feld) na Štajerskem so našli nekaj novcev s hebrejskimi napisi. Posamezni Judje so bili v Poetoviu (na Ptuju). V Tominčevi jami v Škocjanu pri Divači je bila najdena oljenka z judovskim svečnikom.

Judje so živeli v sožitju z drugimi, saj so bili vključeni v mestno življenje; med letoma 313 in 430 pa so bili preganjani. Po barbarskem opustošenju Emone (Ljubljane) in Ogleja s strani Hunov leta 452 je prenehala poznoantična judovska naselitev v oglejskem patriarhatu.

3. Spremembe v življenju krščanskih Romanov po priselitvi alpskih Slovanov

Ljudstva, ki so v poznoantični dobi vdiral v Rimski imperij, so bila poganska. Njihovi predstavniki so videli v Cerkvi ustanovo, ki je bila tesno povezana s sovražnim ljudstvom, torej z Rimljani oz. grško-rimsko kulturo. Cerkev je pri oznanjevanju evangelija ohranjala šege in običaje ljudstev, dala pa jim je krščanski pomen in vsebino. Na krajih poganskih svetišč so zidali cerkve.

Več različnih slovanskih plemen, ki so prišla s severa, je v prvem naselitvenem valu okoli leta 550 zasedlo Norik in Panonijo do današnjega Ptuja. Škofija na takratnem Ptuju (lat. Poetovio, nem. Pettau) je najbrž propadla že pred letom 577. Življenje Rimljanov (romanskega prebivalstva), ki so ostali v deželi, se je zaradi tujcev spremenilo. Slovanska ljudstva so bila poganska, oboževala so naravo in njene sile. Pojave v vidnem svetu so imeli za delo skrivnostnih bitij, ki so bila dobra ali slaba. Bogovom so darovali živali in poljske pridelke. Verovali so v neumrljivost duše. Mrliče so pokopavali ali pa sežgali. Alpski Slovani so na zahodu v alpskih deželah naleteli na Bavarce (Bajuvare) v Pustriški dolini, ker so bili odvisni od Avarov, stepskega nomadskega ljudstva, ki so prodrli v Panonijo. Tam so živeli Langobardi, ki so leta 568 zapustili Panonijo in se naselili na ozemlju današnje severne Italije.

Leta 591 so Slovani, ki so pod pritiskom Avarov tokrat prišli z Vzhoda, porušili Teurnio in Virunum. Leto pozneje so zasedli celotno Dravsko dolino. Prodiranje in postopno naseljevanje Slovanov sta povzročili propad antičnih državnih in cerkvenih struktur. Slovani so se naselili na Vzhodnem Tirolskem, Koroškem, Štajerskem, v Salzburgu ter v Gornji in Spodnji Avstriji. Škofa iz Emone (Ljubljane) in Celeie (Celje) sta pobegnili na Istro. Sinodalni zapisi oglejske metropolitanske cerkve opisujejo propadanje antičnih škofij zaradi vdorov in naseljevanja slovanskih in avarskih ljudstev na območju Vzhodnih Alp. Do leta 588 so ta ljudstva zavzela Zgornje Posavje, do leta 591 pa še Zgornje Podravje. Na Vzhodnem Tirolskem je prihajalo do spopadov s takratnimi Bavarci. Krščanski Romani, ki so bili poljedelci in fužinarji, Norika niso zapustili. S propadanjem rimske oblasti je zamirala tudi uveljavljena urbana kultura. Namesto nje je nastajala agrarna kultura, ki je temeljila na naselitvi slovanskih in germanskih ljudstev, ta naseljenost pa ni bila niti gosta niti enakomerna. Do približno leta 620 so Slovani živeli v slovansko-avarski plemenski zvezi. Ok. leta 623 pa so se Slovani uprli; češka in moravska plemena so se pod vodstvom kralja *Sama* (ok. 600–658/659), ki je bil morebiti frankovskega rodu, osvobodila avarskega jarma. *Samo* je bil kralj, vojvoda oz. knez tako imenovane *Samove* plemenske zveze, ki se je od leta 630 raztezala od Polabja do Karavank in od bavarsko-slovanske meje do ozemlja današnje Slovaške. »Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev« omenja *Sama* kot »karantanskega« vladarja. Pri mirovnem pogajanju med Franki in Slovani po porazu Frankov leta 631 v bitki pri Wogatisburgu je *Samo* povedal tele besede, ki jih najdemo v *Fredegarjevi kroniki*: »*Če ste vi božji služabniki, mi pa božji psi, vas bomo zaradi vašega vedenja pred Bogom raztrgali z zobmi.*«

Po *Samovi* smrti leta 658 je slovanska plemenska zveza propadla. Karantanija je ohranila svojo samostojnost. Leta 696 so Slovani napadli Bavarce, ob tem zajeli puščavnika *Marina* in ga živega sežgali. Mučenci so v Cerkvi postali svetniki.

Od konca 6. stoletja in v 7. stoletju oglejska Cerkev ni imela pomembnejšega vpliva na slovanski svet. Vzroki za njeno misijonarsko nedejavnost so bili razlike v civilizacijski stopnji med Romani in Slovani, šibka bizantinska država ob severnem Jadranu in nemočni furlanski vojvoda.

Napis na oltarju cerkve v Molzbichlu na Koroškem

3.1 Napis na plošči v Molzbichlu, dokaz za obstoj krščanstva v Noriku

Molzbichl (Melec, 1063 Mulzpuhil) nedaleč od Špitala ob Dravi je starodaven kraj, saj ima korenine v mlajši kameni dobi. V času Rimskega imperija se je razvil kraj Baldersdorf v neposredni sosesčini Molzbichla. Tam je bilo središče proizvodnje železa, zaradi česar je prišlo do gospodarske blaginje, kar dokazujejo veliki grobovi in zakladne najdbe, ki so jih pred vpadom Alemanov zakopali leta 275.

Prva cerkev v Molzbichlu iz 8. stoletja je imela pravokotni prostor z apsidno na vzhodu. Na zvišanem podiju je stal zgodnesrednjeveški oltar, za katerim je bil grob s ploščo. Grob ni bil namenjen pokopu mrliča, temveč je imel v neki posodici relikvije. Nagrobna plošča je vsebovala napis iz 6. stoletja, ki se v latinskem jeziku glasi takole:

»Hic re[quies]/ci(t) servus Xr[i](stou) / Nonnosus diac(onus) / qui vixit annos / pl(us) m(inus) CIII obit / IIII Non(as) Septemb(res) / et deposit(us) est in / hunc loco XIII Kal(endas) / Aug(ustas) indict(ione) XI / tertio (anno) post cons(ulatum) Lampadi et Oresltis v(ironum) c(larissimorum)« – »Tukaj počiva Kristusov služabnik, diakon Nonos, ki je živel približno 103 leta. Umrli je 2. septembra in je bil 20. julija na tem kraju pokopan v enajstem

letu indikcije (napovedi), tri leta po konzulatu pomembnih mož Lampadija in Oresta.»

Lampadij in *Orest* sta bila rimska konzula, ki sta v letu 530 zadnjič opravljala nalogo konzulov. *Nonos* (slovensko pisanje imena Nonozij ne ustreza, saj v latinskem originalu ne piše Nonosius, kot menijo nekateri slovenski pisci; izraz Nonnosi pa je nastal šele leta 1513) je verjetno umrl leta 532, vendar je bilo med dnevom njegove smrti in njegovim pogrebom daljše obdobje. Diakon je dosegel visoko starost. Rimska številka C označuje število 100, možna pa je tudi črka L, ki označuje število 50. Svetnikove kosti so položili v grob za oltarjem, v oltarju pa so bile le relikvije sv. Tiburcija.

V cerkveni ladji so ostanki oltarnih pregrad, ki so prezbiterij ločile od prostora za laike. To je značilno za samostanske cerkve. Od 8. do 10. stoletja je v tem kraju deloval najstarejši moški samostan, ki je imel najstarejšo samostansko cerkev na Koroškem, iz druge polovice 8. stoletja. Na južni strani cerkve so še vidni temelji samostana. Samostan je ustanovil bavarski vojvoda *Tasilo III.* (741–796) leta 772. Ime »Carantana« omenja zgodovinar *Pavel Diakon* (725/730–797/799), ki je živel v času *Karla Velikega* (788–814), za Koroško. Ta je kot »provincia Carantana« spadala k veledržavi *Karla* in je bila predhodnica vojvodine Koroške. Čprav sta cerkev in samostan obstajala že v 8. stoletju, sta izpričana šele leta 1063, ko je rodbina Eppensteincev cerkev prevzela kot lastniško. Pozneje je prišla pod oglejski patriarhat. Po letu 1212 je patronatske pravice dobil Salzburg, pozneje pa Ortenburški grofje. V Molzbichlu najdemo več kot 70 pletenastih kamnov, kar je nekaj izjemnega. Kraj sodi med najpomembnejše postojanke predromanske umetnosti v Avstriji. Na zunanji južni strani cerkve je na freski upodobljen sv. Nonos.

sv. Nonos kot škof

3.2 Nonos - prvi koroški svetnik

Pri prenovi cerkve v Molzbichlu so leta 1987 našli relikvije diakona *Nonosa* († 532). Napis na nagrobni plošči je zgodovinsko pomemben zato, ker je edini pisni spomenik iz 6. stoletja v Avstriji. Nagrobni kamen omeinja diakona *Nonosa*, njegovo starost, dan njegove smrti in dan pogreba, manjka pa letnica. *Nonos* je umrl 2. septembra neznanega leta in je bil pokopan 20. julija 533. Tega lokalnega svetnika so posebno častili v domačem samostanu. Bil je sodobnik *Severina*. Prvotni kraj pokopa diaconovih relikvij je bila Teurnia. Ker so kljub prodiranju Slovanov staroselci ostali v deželi, se je ohranilo češčenje *Nonosa*, kar je primer obstoja kultne kontinuitete tudi po naselitvi Slovanov. Zanimivo je, da je tudi St. Peter in Holz imel *Nonosov* grob. Prvo poročilo o tej cerkvi je iz leta 891, a je pozabilo na *Nonosa* in je njegovo ime spremenilo v *Atanazij*. Iz Teurnie so *Nonosove* relikvije prišle v Molzbichl. Najbrž so v času, ko je tam obstajal samostan (772–900), prenesli njegove relikvije v pusteralski Sonnenburg in od tam v bavarski Freising. Od tam so jih odnesli v Italijo, danes pa so v kripti stolnice v Freisingu.

Nonos je bil diakon. Oznanjal je Božjo besedo, vodil je besedna bogoslužja, delil zakrament sv. evharistije, krščeval je otroke in bil navzoč na

porokah. Varoval je premožnje cerkve v Teurnii. Pomagal je ljudem v stiski, skrbel je za reveže, zapostavljene, tujce in begunce. S svojim zglednim delovanjem je sooblikoval socialno vest krščanskega občestva. Kot človek je bil verodostojen, ne vemo pa, kakšnega stanu je bil. *Nonosa* iz Norika so v preteklosti zamenjali z *Nonozijem* iz Sorak te.

Današnja župnijska cerkev v Molzbichlu na Koroškem

3.3 Češčenje sv. Tiburcija v zgornjekoroškem Molzbichlu

Sredi 8. stoletja se je začelo misijonarjenje v Karantaniji, izhodišče misijona pa je bil Salzburg. V Molzbichlu je nastal najstarejši koroški samostan, katerega ustanovitev pa sega v čas po *Tasilovi* zmagi nad Karantanci leta 772. To zmago nad Karantanci je *Tasilo III.* primerjal z zmago *Karla Velikega* nad Sasi. *Tasilo III.* je ustanovil več samostanov, v katerih so bili misijonarji nastanjeni z namenom, da bi pokristjanili Slované. Mednje sodita Innichen na Južnem Tirolskem in Kremsmünster v Gornji Avstriji. Iz samostana Pfaffmünster, ki ga je prav tako ustanovil *Tasilo III.*, je ta poslal menihe v Karantanijo. V Molzbichl so menihi prinesli s seboj tudi relikvije. Vojvoda *Tassilo* je bil znan kot častilec rimskega mučenca sv. Tiburcija oz. *Tiborja*. Monogram z inicialkama T. M. na *Tasilovem* kelihu, shranjenem v Kremsmünstru, razlagajo kot »Tiburtius Martyr« – mučenec Tiburcij († 295).

Menihi so imeli na misijonskih območjih precejšnje težave z jezikom. Misijonarji iz Salzburga so prišli v Karantanijo leta 757; najpomembnejši med njimi je bil *Modest*, ki je v letih 754/757 in 763 posvetil cerkev v okolici Molzbichla. Za samostan v Molzbichlu in za *Modestovo* cerkev je bil pomemben grad na Hochgoschu (Goliševje) na južni strani Milštskega jezera (Millstätter See). Misijonsko delovanje je z varovanjem misijonske postaje omogočil slovanski voditelj, ki je bil kristjan. Slovanski plemič, ki je bil pokristjanjen v *Tasilovi* dobi, je samostanu in cerkvi zapustil velikodušne darove.

V 10. stoletju so samostan opustili in opustošili. Kjer je stal samostan, je nastalo pokopališče. Našli so 25 grobov, v njih pa okraske, recimo iglo za obleko z vložki iz emajla, upodobitev Božjega jagnjeta, obsenčni obroček (Schlāfenring) in uhan. Na Koroškem so tako prvič našli na povezavo med cerkvijo in pokopališčem, kar je bila nova paradigma. Krščanstvo namreč ne ločuje živih in pokojnih; tudi umrli sodijo v krščansko skupnost. Kristjanovo življenje se začne in se konča v povezavi z župnijsko cerkvijo: v cerkvi je krstilnik, kjer otroci prejmejo zakrament krsta, ob cerkvi pa je pokopališče, kjer se konča tuzemsko življenje. Takratno pokopališče v Molzbichlu je bilo večje od današnjega. Cerkev z zavetnikom sv. Tiburcijem je v Avstriji edina cerkev, posvečena temu svetniku.

3.4 Pleteninasti kamni

Korenine pleteninaste ornamentike segajo v čas langobardskih plemen. Na Koroškem najdemo od poznega 6. stoletja vozle, zanke in pletenine, od katerih se jih je v obliki kamna ohranilo več kot sedemdeset. V cerkvah so v pletenih krogih na pregradah med prezbiterijem in cerkveno ladjo. Molzbichl, Krnski grad (Karnburg) in Blatograd (Moosburg) so središča pleteninaste ornamentike, saj so bila tudi središča zgodnj srednjeveške poselitve. Posebej posrečen je pleteninasti ornament na zahodnem portalu cerkve v kraju St. Peter am Bichl. Pleteninaste ornamente najdemo tudi v krajih Millstatt, St. Wolfgang/Fratres, Blatograd (Moosburg), St. Lorenzen/Gurk, Krnski grad (Karnburg), Zweikirchen, v Št. Vidu ob Glini (St. Veit an der Glan), v Šmartinu pri Trušnjah (St. Martin/Niedertrixen) in Oberlienzu (Tirolska). V Zweikirchnu so našli del korne pregradne plošče, na kateri se vidi ptica. Pletenina je apotropajska, je prisposodba za obrambo pred slabim, nakazuje pa tudi reševanje in privezovanje.

Levo : katakombe pri sv. Petru v mestu Salzburg; desno: St. Peter, Salzburg, najstarejši benediktinski samostan v Avstriji

Tretje poglavje: Vzpon krščanstva v Evropi ali od Benedikta do Heme Krške

Benedikt iz Nursije (Norcia), zavetnik Evrope, je z ustanovitvijo reda trajno spremenil njeno obličje. Način življenja, omiko in splošno kulturo je zaznamoval z zahtevo po opismenjevanju. Benediktinski red je vplival tudi na življenje na Koroškem. Pokristjanjevanje Karantanije je škof *Modest* začel pri Virunumu, pri Gospe Sveti v bližini Krnskega gradu, v okolici Teurnie in Molzbichla, v Lungauu in še drugod. Ker prebivalci niso govorili niti latinsko in niti starovisokonemško, so misijonarji napisali »Brižinske spomenike« v starocerkveni slovenščini. Ti spomeniki so najpomembnejša priča takratnega misijona, nastali pa so iz karantanskega misijona in izročila. Vpliv Brižinskih spomenikov lahko zasledimo tudi pri slovanskih priseljencih v *Koclovi* Panoniji. Ta je, podobno kot Karantanija, spadala pod salzburško škofijo. V njej sta nekaj časa delovala tudi *Ciril* in *Metod*, ki sta v drugi polovici 20. stoletja postala zavetnika Evrope. *Ciril* iz Soluna (Thessaloniki) je izumil pisavo glagolico. Pisava pa je nastala šele sredi 10. stoletja v vzhodni Bolgariji na dvoru bolgarskega carja v Preslavu, a brata tedaj nista več živel. Prevezli so nekaj črk iz *Cirilove* glagolice in črke grškega alfabeta. Alfabet je razširjeval *Konstantin* iz Preslava, ki je bil učenec *Metoda*, *Cirilovega* brata, in škof v tem mestu.

Cerkev Gospe Svete (Maria Saal) na Koroškem

1. Benedikt in njegova regula

Benedikt (480–547), ki je dobil naziv »oče Evrope«, je z ustanovitvijo benediktinskega reda postal sestavni del evropske družbe, saj je s svojim vplivom usmerjal in zaznamoval duhovno, intelektualno, liturgično, umetniško in gospodarsko področje.

Benedikt iz premožne družine je bil rojen leta 480 v Nursiji, v sedanji Norci pri Spoletu. Svobodomiselni in nezadovoljni študent je iskal v Rimu smisel življenja, po treh letih iskanja se je priključil neki skupini, ki je živela asketsko v neki votlini v bližini Subiaca, in tam za nekaj časa postal njen predstojnik. *Benediktova* stroga drža pa je bila povod za njegovo odstranitev in za njegov odhod. V Monte Casinu je našel novo nalogo, kjer je izumil nov koncept ob ustanovitvi samostana leta 529, ko je na ruševinah starega svetišča sezidal cerkev sv. Martina in napisal znano pravilo (540), v katerem so bili najpomembnejši ljubezen do Boga in Kristusa, medsebojno razumevanje in duhovno zorenje ob delu, molitvi in branju. V majhni skupnosti so bili v prvi vrsti laiki, ki so se ukvarjali z rokodelstvom, poljedelstvom in molitvijo. V *Benediktovem* času je svobodni mož imel telesno delo za nekaj manjvrednega. *Benedikt* tega ni odobral in ga je ovrednotil prav tako kot duhovno in spiritualno delo. Sam ni želel nobenih privilegijev. Njegova norma je bilo pravilo, v katerem so zapisane tri prvine: moli, delaj in beri (ora et labora et lege). Te prvine so vplivale na življenje v samostanu, čas je bil odmerjen za molitev, za delo na polju, branje oz. znanstveno delo. Med redna opravila v samostanu so spadali tudi prepisovanje in krašenje rokopisov ter pisateljstvo skupaj s poučevanjem. Služiti Bogu pomeni služiti človeku in obratno, zato naj vsak posameznik najde smisel pri delu, pri meditaciji in izobraževanju.

Že med vladavino *Karla Velikega* in po veliki državni sinodi v Achenu (817) je začelo veljati benediktinsko pravilo za vse samostane; vsebovala je osnovne lastnosti kot poslušanje in poslušnost, ljubezen in pokorščino, molk in ponižnost. Pravilo omenja tudi, kakšen naj bi bil odnos do gostov, tujcev in siromakov, opiše poti, kako naj vključijo nove brate, omenja opatovo nalogo in njegov položaj v samostanu. O menihu pravi, da mora ostati v samostanu, opravljati svoje delo in vzpostaviti osebni odnos do Boga. Menih mora šest do osem ur delati telesno ali umsko,

kar je bilo odvisno od nadarjenosti; moliti je moral v koru, se posvetiti branju in se odpovedati zakonu in posestvu. Pri samostanskih posvetovanjih je moral opat najprej ponuditi najmlajšemu besedo z argumentom, da Bog razodeva tudi mladim, kaj je za meniško skupino najboljše. Novo življenjsko vodilo je bilo prežeto od ideje o pravilnem merilu. *Benedikt* je s svojim pravilom v dobi družbenega preobrata in krize dal ljudem orientacijo in smisel, postalo je prava pomoč in smernica za življenje. Brezciljna sedanost, nesmiselnost in kaos potrebujejo red, mir in pravičnost. Zahteval je ljubezen do Boga in bližnjega, od predstojnikov in vodstvenih organov pa sposobnost svobode odločanja in pripravljenost za popuščanje. *Benedikt* je umrl 21. marca 547 v Monte Casinu, ki je postal matični samostan benediktincev.

Ko so leta 580 Langobardi uničili Monte Casino, so prišli njegovi smrtni ostanki v Fleury. Neka stara tradicija pripoveduje, da so kosti prišle v francoski St. Benoit sur Loire, kjer *Benedikta* še danes posebno častijo. Po tretjem uničenju Monte Casina v drugi svetovni vojni so leta 1944 odkrili grobova *Benedikta* in njegove sestre *Šolastike*. Papež *Pavel VI.* (1963–1978) je sv. *Benedikta* leta 1964 imenoval za zavetnika Evrope, ker ji je prinesel »krščanski napredek«. Po liturgični reformi leta 1969/70 so *Benediktov* praznik preložili s 21. marca na 11. julij.

Levo: sv. Benedikt, sv. Katarina ter donatorji šentpavelskega samostana na Koroškem; sredina: sv. Benedikt na vetrinjskem glavnem oltarju; desno: salzburški škof sv. Rupert v Krki (Gurk) na Koroškem

2 Franki, irsko-škotski menihi in češčenje svetnikov v Vzhodni Cerkvi

V 7. stoletju so škofa *Ruperta* (650–718) iz Wormsa poklicali v Regensburg ter mu izročili ostanke nekdanjega rimskega mesta Juvavum (Salzburg) in njegovo okolico z namenom, da bi ustanovil novo misijonsko središče. Tam je ustanovil opatijo sv. Petra, ki je najstarejša monastična ustanova nemškega govornega prostora in samostan sv. Erentrude na Nonnbergu. Prvi salzburški škof *Rupert* je prišel iz Irske ali Škotske v Nemčijo in končno v Salzburg; tam je leta 718 tudi umrl. Na Koroškem so nekatere cerkve posvečene sv. Rupertu, pomembna sta cerkvena stavba in stolp v Št. Rupertu pri Velikovcu (St. Ruprecht bei Völkermarkt). Pokristjanjevanje Frankov je bil tudi pri drugih germanskih plemenih odločilen povod za to, da so se odvrnila od arianizma.

Cerkev je prosila Franke, da jo zaščitijo. Posledice intenzivnega povezovanja so vidne v »Svetem rimskem cesarstvu« – naddržavni in multinacionalni strukturi, ki je povezovala plemiče in njihove posesti s področja današnje Nemčije, Avstrije, Slovenije, Švice, Belgije, Nizozemske, Luksemburga, Italije in Poljske –, dokončni ločitvi zahodne in vzhodne Cerkve in propadu Vzhodnorimskega imperija. S kronanjem *Karla Velikega* leta 800 je prišlo med Cerkvijo in državo do odnosov na novi ravni. *Karla Velikega* (747–814) so imeli za »novega Davida«. Frankovski cerkveni red je reformiral samostane ter dvignil ugled dvornih in samostanskih šol zaradi delovanja učenjakov, ki so delali v njih.

Gibanje za obnovo Cerkve se je začelo v Clunyju. Idejo prenove Cerkve, ki se je uresničevala predvsem v zaustavljanju vpliva laikov, v boju zoper simonijo in proti poročenosti duhovnikov, so prevzeli papeži.

21 Pomembnost cerkve na Krnskem gradu

Kneževina Karantancev, ki se je razprostirala od Vzhodne Tirolske in predelov Salzburga do vzhodne Štajerske, je bila najstarejša zgodnj srednjeveška plemenska tvorba (ok. 600), ki je nastajala v vzhodnoalpskem prostoru s središčem na Krnskem gradu. Koroška se je takrat imenovala

Dežela Slovanov (provincia Sclaborum). Leta 664 je Langobard *Pavel Diakon* (ok. 720–799) deželo preimenoval v Karantanijo (Carantanum). Karantanci so se zgodovinsko pojavili okoli leta 740.

Prebivalce Karantanije je zaznamovala multikulturalnost, mednje štejemo skupini Slovanov, ki sta se priselili s severa in juga, kot tudi romanske staroselce. V deželi pa so bile tudi skupine Avarov, Bolgarov in Vzhodnih Gotov. Karantanci so bili na prehodu iz 8. v 9. stoletje organizirani kot gosposka skupnost s knezom na čelu, vladarsko dinastijo, plemstvom in ljudstvom. Za knezom so se pojavili župani, ki so vodili zadruge; to so bile staroslovanske velike družine.

Levo: Krnski grad (Karnburg); desno: pisar na Krnskem gradu (Karnburg) na Koroškem

Krnski grad je edina pfalca, srednjeveško domovanje za kralja, na avstrijskih tleh, ob kateri so zgradili tudi cerkev, v kateri do današnjega dne obhajajo bogoslužje.

Na Krnskem gradu je leta 888 med božičnimi prazniki bival tudi cesar *Arnulf*. Cerkev sv. Petra s štirikotnim prezbiterijem je bila sezidana v zgodnjem 9. stoletju. Nad vhodom cerkve k nekdanji pfalci je narejena

božja roka v obliki plastike, ki blagoslavlja ljudi, ki prihajajo v to karolinško cerkveno stavbo ali jo zapuščajo. Cerkveni prostor je preprost, zidovi so oblikovani z zeleno-sivim gradbenim materialom in rožnato-rdečo malto. Leseni strop je raven. Mogočni stolp, ki je zdaj na zahodni strani, je bil v preteklosti nad prezbiterijem. Tovrstni tip cerkve s stolpičkom nad prezbiterijem je bil v zgodnjem srednjem veku na Koroškem zelo priljubljen. Krnski grad je najstarejša cerkev v Avstriji z bogoslužno kontinuiteto.

Levo: duša se preseli v onstranstvo, Gospa Sveta (Maria Saal); desno: Romul in Rem, Gospa Sveta

22 Irska misijonska metoda

Irski menihi so se na evropski celini ravnali po redovnih pravilih sv. Kolumbana (542–615). Za tega irskega asketa je bil ideal potovanje, življenje brez stalne domovine. Romar, ki je moral računati na možnost nasilne smrti med pogani, je bil za te menihe vzornik in krščanski ideal. Irski menihi so bili zato do poganov in njihovih verskih izročil izredno strpni.

Značilnosti irske misijonske metode so: irski menihi so delovali tako posamično kot v skupini; večkrat so delovali spontano brez predhodnega načrta; nagovarjali so posameznike in manjše skupine; uvedli so irsko spovedno prakso v obliki osebne spovedi; pri misijonu so upoštevali

stare poganske običaje in jim dajali novo krščansko vsebino; naslanjali so se na domače plemenske poglavarje; naučili so se jezika domačega ljudstva ter ga uporabljali pri bogoslužju in molitvah; v času irskega misijona v Karantaniji so bile misijonske metode blage in njihovega dela ni spremljala kolonizacija; odločitev za prejem krsta je morala biti prostovoljna; na krst je bilo kandidate treba dobro pripraviti z daljšo katehezo (7 do 40 dni); z desetino so ravnali preudarno; v Karantaniji je bila uvedena slovanska desetina, ki je bila za tretjino manjša od običajne; vera se je porajala iz svobodnega pristanka človekove volje, ne iz nasilja; upoštevali so, da je verovanje prostovoljno in da se mora spreobrnjenje zgoditi brez prisile; misijonarji so bili oznanjevalci Božje milosti in ne izkoriščevalci; v irski Cerkvi so imeli glavno vlogo samostani in opati. Pred krstom je moral kandidat izpričati, da veruje s srcem, ne le z umom. Krstni obred je potekal takole: v imenu oseb Svete Trojice so kandidata oz. kandidatko trikrat potopili v vodo.

Irski menihi so Karantancem oznanjali vero v domačem jeziku. Molitvene obrazce – kot so apostolska veroizpoved, očenaš, krstna odpoved hudemu duhu in krstna izpoved vere v Sveto Trojico – so misijonarji prevedli iz latinščine in bavarščine. V ljudski pesmi »Spokorjeni grešnik« se je odražala irska spovedna praksa osebne spovedi. Pri prvotnih bavarških molitvah se človek s prošnjo obrača naravnost na Boga in ga ob koncu molitve prosi, da se pokesa svojih grehov. Misijonarji so stara verovanja in z njimi povezana stara poganska obredja, koledovanja, jurjevanje, kresovanje, božič prekrili s krščanskimi vsebinami in jih vključili v cerkveno liturgično leto.

Poganstvo je bilo najbolj zasidrano v zakotnih krajih. Zgodovinska dokaza za tako stanje sta tako napad poganskih Slovanov na Bischofshofen leta 820 kot tudi vprašanje pokrajinskega škofa *Osvalda*, namenjeni papežu *Nikolaju I.* (858–867) ok. leta 860. *Osvald* ga je vprašal, ali lahko ostanejo v duhovniškem stanu tudi tisti kleriki, ki so v obrambi ubili pogana, in kako je z duhovnikom, ki se je stepel z diakonom, ta pa je ob tem padel s konja in obležal mrtev z zlomljenim tilnikom.

Levo: škof Modest; desno: Gospa Sveta na glavnem oltarju v Gospe Sveti (Maria Saal)

3. Delovanje škofa Modesta na Koroškem

V štiridesetih letih 8. stoletja je karantanski knez *Borut* sklepal zaveznitvo z Bavarci in pri njih iskal oporo zaradi prodirajočih Avarov oz. Obrov. Obrnil se je na bavarskega vojvodo *Odilo* (738–748) ter jih prosil za pomoč, ki mu je bila zagotovljena. Po zmagi Bavarcev nad Avari so Karantanci izgubili svojo samostojnost in so leta 743 morali priznati bavarsko nadvlado. V poročstvo svoje zvestobe je moral *Borut* poslati svojega sina *Gorazda* in svojega nečaka *Hotimirja* z nekaterimi drugimi odličnimi Karantanci kot talce v Salzburg in v samostan Ava na otoku v Kiemskem jezeru. Predstojnik kiemskega samostana, učitelj *Lupo*, je mlada Karantanca tam uvedel v krščansko vero, seznanil pa ju je tudi z vsebino Sv. pisma in krščansko moralo ter postal njun krstni boter. Papež *Zaharija* (741–752) je za Karantanijo določil, da mora biti v cerkvenih zadevah podrejena salzburški škofiji. Škof *Virgil* (746/747–784) je začel misijonariti v Karantaniji, ker se je že *Gorazdov* naslednik *Hotimir* (ok. 752–ok. 769) predhodno obrnil na salzburškega škofa s

prošnjo, da bi ta osebno prišel v Karantanijo oznanjat krščanstvo. *Virgil* je prošnji ustregel, a ni prišel sam, temveč je kot svojega zastopnika poslal kornega oz. pokrajinskega škofa *Modesta*, ki je bil po rodu Irec. Z njim so prišli duhovniki *Majoran*, *Watto*, *Reginbert*, *Kočar* in *Latin*, nadalje diakon *Ekihard* in drugi nižji kleriki. *Majoran* je bil osebni kaplan *Hotimirja*, ki je povezal karantanskega kneza s samostanom sv. Peter v Salzburgu, kjer je bil *Majoran* posvečen v duhovnika. Škof *Modest* je dobil oblast, da lahko posvečuje cerkve in duhovnike. To dogajanje umeščajo zgodovinarji v leto 753 oz. 757. Salzburžani so v Karantaniji organizirali deset misijonov, misijonarji pa so se pred odhodom v Karantanijo naučili nekaj slovanskih besed. Škof *Modest* je misijonaril, to je oznanjal, poučeval in krščeval. Naročal pa je tudi zidavo cerkva. Poleg starejšega noriškega glavnega mesta Virunum na Gosposvetskem polju in v bližini političnega središča Krnskega gradu so tedaj zgradili cerkev pri Gospe Sveti. Obred ustoličenja koroškega vojvode se je začel pri Krnskem gradu ob knežjem kamnu, se nadaljeval v stolnici pri Gospe Sveti in se končal ob vojvodskem prestolu na Gosposvetskem polju. Krnski grad je bil tako politično kot versko središče Karantanije.

Levo: Modestov oltar s sarkofagom pri Gospe Sveti (Maria Saal); desno: škof Modest v Althofnu, Salzburg

Modest je nato postavil cerkev na Lurnskem polju na mestnem območju Teurnie, morda v Molzbichlu. Tretja cerkev je nastala »ad Undrimas« ob zgornji Muri, verjetno pri Knittelfeldu (danes pokopališka cerkev St. Johann am Felde). Šavli omenja legendo iz rimskega časa, da sta v

kraju Strettweg mladeniča *Propert* in *Cirijak* doživela mučeniško smrt. V Knittelfeldu pa so v preteklosti imeli *Virgilov* plačilni dan, ko so pobirali prispevek za salzburškega nadškofa. Z veliko gotovostjo je *Modest* dal zgraditi še več majhnih cerkva ali kapelic po deželi, verjetno St. Laurentius (Sv. Lovrenc) v Althofnu pri kraju Mariapfarr v Lungauu (posvečena že leta 754, danes podružnica in pokopališka cerkev). Ta cerkev je bila mati vseh cerkva v Lungauu in izpričana v listinah leta 923. Zgrajene cerkve so bile last slovanskih knezov. Po *Šavliju* naj bi bile tudi naslednje cerkve Modestove ustanovitve: na Koroškem Št. Andraž v Labotski dolini (ta cerkev ali St. Marein je izpričana leta 888), St. Lorenzen am Johannserberg bei Brückl (Št. Lovrenc pri Mostiču, izpričana med 860 in 927), St. Peter bei Taggenbrunn (Št. Peter, izpričana med 860 in 927), St. Salvator (Sv. Odrešenik pri Brežah, izpričana med 1123 in 1130), St. Peter Perau in Villach (Št. Peter na Peravi v Beljaku, izpričana 1023), Št. Rupert pri Velikovcu (St. Ruprecht bei Völkermarkt, izpričana 1177), St. Veit in Micheldorf (Št. Vid v Micheldorfu, izpričana 783/785); na Štajerskem: St. Michael bei Leoben (Št. Michael pri Leobnu, izpričana 925), St. Lorenzen im Mürztal (Št. Lovrenc v dolini Murice, izpričana 860), Hl. Johannes der Täufer in Haus im Ennstal (Sv. Janez Krstnik v Hausu v dolini Aniče, izpričana 928), St. Peter und Paul in Irdning (Sv. Peter in Pavel v Irdningu, izpričana 1140), St. Lorenzen im Paltental (Sv. Lovrenc v Paltentalu, izpričana 1125); v Sloveniji: Sv. Jurij na Ptujju (izpričana med 840 in 874, prvo cerkev iz 4. st. so porušili Huni), Sv. Janez Krstnik v Mariboru (izpričana 1164), Št. Peter v Ljubljani (izpričana 1147), Št. Rupert na Dolenjskem (izpričana 1043), Sv. Štefan v Ribnici (izpričana ok. 1000), Sv. Kancijan v Kranju (izpričana ok. 950), Sv. Danijel v Celju (romanska cerkev, izpričana v 12. st., krščanstvo pa sega v poznoantično dobo, iz tega časa je krstilnica), Sv. Primož nad Kamnikom (romansko cerkev so zgradili že v 11. st.).

Korni škof *Modest* in njegovi pomočniki so prinašali rimsko bogoslužje in češčenje sv. Petra, sv. Pavla, sv. Lovrenca in sv. Mihaela. Tedaj je prišlo vedno do spora med Salzburgom in Akvilejo, ki je obstajal do leta 811, ko je *Karel Veliki* določil mejo med salzburško nadškofijo in akvilejskim patriarhatom.

Iz spisa »O spreobrnjenju Bavarcev in Karantancev« (»*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*«) izvemo, da so bile omenjene cerkve središča

treh velikih misijonskih okrožij, izmed katerih je prvo obsegalo osrednjo in vzhodno Koroško, drugo zahodno Koroško z Lungauom in tretje Gornjo Štajersko. Korniški škof *Modest* je imel pri Gospe Sveti stolnico, ki se je razlikovala od današnje. Tam je deloval do smrti, toda njegovega groba pri Gospe Sveti niso našli, čeprav je v severni stranski ladji oltar z njegovim kipom in sarkofagom. Posmrtni ostanki »apostola Karantanije« so po vsej verjetnosti v Št. Andražu, saj je v tem labotskem kraju umrl. *Modestove* relikvije so ostale v Št. Andražu, nekatere posmrtno ostanke pa so prenesli v Gospo Sveto. Najdba njegovih relikvij v Št. Andražu je bila morda povod za ustanovitev avguštinskega samostana (1212) in lastniške škofije (1228) salzburških škofov.

Pod predromanskim oltarjem v današnji gosposvetki stolnici so leta 1855 odprli leseni sarkofag in našli *Modestovo* lobanjo, njegov nadlaket in golenice ter posmrtno ostanke otroka. Kostni so vnesli v nov sarkofag. Leta 1953 so ga na novo odprli in relikvije prenesli v rimski otroški sarkofag, ki ga je darovala družina *Traun* z Dunaja. Ta sarkofag so pokrili z rimsko ploščo iz Virunuma in ga namestili pod oltarno mizo. *Modestov* kip je na levi strani velikega oltarja v Sachsovi kapeli; plemenita *Barbara Sachs* je dala nad *Modestovim* grobom zgraditi kapelo.

Krščanstvo se je v Karantaniji širilo na miroljuben irski način: bogoslužja so bila mikavna, pridige goreče in podelitve zakramentov zelo slovesne. Misijonarji so si prizadevali, da so poleg novih krščencev pridobivali tudi kandidate za duhovniško poslanstvo. Izogibali so se sporom s prebivalstvom, ki je imelo tujce za sovražnike. Karantanija je ostala povezana s Salzburgom tudi po *Modestovi* smrti leta 763.

Modest je bil pokoren škofu *Virgilu*, odlikoval pa se je tudi po skromnosti. Misijonsko poslanstvo je opravljal v tuji deželi, zato se je moral tujega jezika šele naučiti, čeprav ta jezik dežele še ni imel izoblikovane pisave in slovničnih pravil; obstajal je samo v govorni obliki. Nato je v tem jeziku oznanjal in delil zakramente. Po *Modestovi* smrti so bili imenovani drugi pokrajinski škofje, med drugimi *Osvald* (837–863) in kot zadnji *Gotabert* (923–945). Salzburški škofje so v Karantaniji potrebovali pokrajinske škofje kot organizacijsko podporo v obstoječi cerkveni strukturi. Pokrajinski škof *Osvald* se je zavzemal za osamosvojitve pokrajinskih škofov, da bi nastala samostojna cerkvena pokrajina, vendar so to salzburški nadškofje preprečili. V »knjigi življenja« (*»Liber vitae«*)

opatije Reichenau ob Bodenskem jezeru je zapisan seznam duhovnikov iz Karantanije, ki daje vpogled v cerkvene in družbene razmere v Karantaniji v času pokrajinskega škofa *Osvalda*. V njej je imenovanih 65 duhovnikov, kar je dokaz za hiter razvoj krščanstva v Karantaniji. Med zapisanimi imeni je tudi nekaj slovanskih imen, kot *Ponesit* in *Sidamir*, ki sta prva domača duhovnika iz Karantanije.

Krilni oltar, imenovan »ženski oltar«, Gospa Sveta (Maria Saal)

3.1 Zmaga bavarskega vojvode Tasila III. nad Karantanci

Karantanija je ostala povezana s Salzburgom in Bavarsko. Po *Modestovi* smrti je prišlo do več vstaj poganskih alpskih Slovanov proti krščanski veri. Zato v Karantaniji niso bili vedno prisotni duhovniki.

Prva vstaja je bila najbrž leta 763. Karantanijo je tedaj zapustil duhovnik *Latin* (Latinus). Leta 765 se je upor ponovil, a *Hotimir* ga je takoj zadržal. Njegova smrt leta 769 je sprožila tretji, najsilovitejši upor Karantancev. Po tem dogodku so deželo za nekaj časa zapustili vsi duhovniki. Šele poseg bavarskega vojvode *Tasila III.* v notranje zadeve Karantanije je vzpostavil prejšnje stanje. Poraz Karantancev leta 772 je imel usodne

posledice. *Tasilovo* zmago so sodobniki primerjali s *Karlovim* uničenjem saškega svetišča Irminsul. Ozadje *Prešernove* zgodovinske epske pesnitve »Krst pri Savici« je *Tasilova* zmaga. *Tasilo* je tri leta pred porazom Karantancev, 769, ustanovil ob meji s Karantanijo samostan Innichen, iz katerega so hodili misijonarit med Karantance. Podobno vlogo so pripisovali tudi samostanoma Mondsee, ki je bil ustanovljen leta 748, in Kremsmünster, ki ga je leta 777 ustanovil *Tasilo*. V njegovi ustanovni listini se prvič omenja slovanski župan (jopan).

Levo: romanska cerkev v Innichenu (Italija); desno: romanska notranjščina v Innichenu

Po porazu Karantancev je postal njihov novi knez *Valtunk* (Volkun, Valjhun). Pretrgane vezi s Salzburgom so bile spet vzpostavljene. Do *Virgilove* smrti leta 784 je v Karantanijo prišlo še šest skupin misijonarjev. Enako pot misijonarjenja je ubral tudi škof *Arn*, ki je bil leta 798 povišan v nadškofa metropolita, in je poslal pokrajinskega škofa *Teodorika*. Ta je prišel v slovansko deželo (in Sclaviniam), kjer so ga prepustili skrbi krajevnih knezov. Zaupali so mu Karantanijo in Panonijo. Ljudstvo naj bi vodil s pridiganjem in poučevanjem cerkvenega nauka, posvečeval naj bi novo zgrajene cerkve in kandidate za duhovnike. Škof *Arn* je bil gonilna sila misijona na karantanskem in panonskem področju. Kolonizacija Panonije je bila delo Cerkve v Salzburgu. To delo pa ni vodilo do izključevanja, podrejenosti in degradacije Karantancev. »*Karantanci so bili*

prvo slovansko ljudstvo (gens), ki je bilo uspešno integrirano v frankovsko kraljestvo oz. cesarstvo in pri katerih je bil najprej uveljavljen ustavnopravni model, ki je povezal gentilno ureditev z oblastjo frankovskega kralja, » pravi Peter Štih.

Levo: romanski križ z Jezusom, Marijo in Janezom, Innichen; desno: romanski križ, Seckau na Štajerskem; spodaj: samostan Seckau na Štajerskem

3.2 Misijonsko delo duhovnika Inga

O vodju salzburškega misijona *Ingu* je poročal latinski spis »O spreobrnjenju Bavarcev in Karantancev«, da je imel tako visok ugled, da je bila že sama listina brez črk, najbrž pergament, v roki odposlancev veljavna. O metodi misijonarjenja spregovori pripoved o gostiji, ki se opira na perikopo iz prilike o svatbi pri evangelistu *Mateju* (22,1–14). Pravoverni

hlapci so bili počaščeni, ker so dobili sedeže ob pokriti mizi in jedi v zlatih posodah. Neverujoča gospoda pa je morala jesti in piti iz nečistih vrčkov pred vrati. Zaničevanje »poganskih psov« je naredilo tak vtis, da so se ponižani pogani odločili postati kristjani. Drastični opis je neverujočim gospodom povedal, kako pomembna je vera, zato so kmalu začeli prihajati k verskemu pouku in se dali krstiti.

Ingo je trdil, da je biti kristjan privilegij. Razmere so se tako spremenile, da so kristjani v javnosti lahko priznavali svojo vero. Kristjani so bili tako v zasebnem kot tudi javnem življenju privilegirani. *Ingo*va pripoved o gostiji omenja tudi slovanske plemiče iz 9. stoletja in je s tem očitno potrjeno dejstvo, da je preprosto ljudstvo hitreje prevzelo krščansko vero kot višji sloji prebivalstva.

V preteklosti so za *Inga* (npr. *Aškerc*) menili, da je bil knez, kar ne drži. Bil je duhovnik in voditelj misijona pri Karantancih.

Levo: knežji kamen v deželni hiši v Celovcu; desno: vojvodski prestol na Gosposvetskem polju (Zollfeld)

3.3 Spomenica »Spreobrnitev Bavorcev in Karantancev«

Spomenico je leta 870 napisal neki salzburški duhovnik, morebiti *Rihbald*, ki je nekaj časa deloval v Spodnji Panoniji. V tem zgodovinskem zapisu poroča o dogodkih in osebnostih v času misijonarjenja. Delo je sicer pristransko, saj gre za hvalospev Salzburgu, prinaša pa neprecenljive

podatke iz najstarejše karantanske zgodovine in opozarja na pomemben delež Romanov iz okolice Salzburga v karantanskem misijonu. Avtor zavestno izpušča vsa za Salzburg neugodna dejstva. Njegov namen je bil utrditi salzburške pravice v Spodnji Panoniji. Interese Salzburga je ogrožal škof *Metod*, ki je pravice do delovanja dobil od papeža. Salzburg pa se je skliceval na *Pipinovo* rabsodbo iz leta 796, po kateri mu je pripadla cerkvena jurisdikcija na ozemlju severno od Drave.

Prva dva dela spisa »O spreobrnenju Bavarcev in Karantancev« opisujeta misijon med Bavarci in Karantanci, tretji del pa misijonsko delo v Panoniji. Panonski misijon naj bi bil le nadaljevanje karantanskega. Konverzija je bila namenjena regensburški sinodi, na kateri so sodili *Metodu*, ki je nekaj časa deloval na območju salzburške nadškofije. Konverzijo sta uporabili tudi »Knjiga preverjenih zgodb« (»Liber certarum historiarum«) *Janeza Vetrinjskega* (iz prve polovice 14. st.) in *Unrestova* »Koroška kronika« (»Kärntner Chronik«) (iz druge polovice 15. st.). Konverzija ali »bela knjiga« je najpomembnejši zgodovinski vir za Alpske Slované v 8. in 9. stoletju. Ta poroča, da so po *Borutovi* smrti na ukaz Frankov poslali v Karantanijo njegovega sina *Gorazda* ter ga po pravnih običajih naredili za kneza.

Običaj ustoličevanja vojvode so opisali šele v 13. stoletju. Opat *Janez Vetrinjski* (pr. 1270–1345/47) je v knjigi resničnih zgodb (Liber certarum historiarum) opisal ustoličenje, ko je bil leta 1342 ustoličen vojvoda *Albreht II. Hromi*, oče nadvojvode *Rudolfa IV.* Te obrede ustoličevanje, ki so se razvile najbrž na koncu karantanske kneževine leta 817, pa opat *Janez* postavi v leto 1286, ko so ustoličevali vojvodo *Meinharda*. *Janez*, ki je šele 1312 postal opat vetrinjskega samostana verjetno tedaj morebiti ni bil očitavec iniciacijskih obredov ob knežjem kamnu. Ti obredi so bili iniciacijski, ne pa intronizacijski, tako *Gleirsch*. Zadnjikrat je obred potekal 18. marca 1414, ko je bil na knežjem kamnu ustoličen vojvoda *Ernest Železni* (*Ernst der Eiserne*), oče cesarja *Fridrika III.* Ustoličevanje karantanskih knezov, pozneje pa koroških vojvod, je eden najzgodnejših primerov obreda, s katerim so simbolno legitimirali oblast posameznega kneza. Knežji kamen je na glavo postavljen spodnji del jonskega stebra, je najstarejši ohranjeni simbol oblasti v vzhodnoalpskem prostoru. Knežji kamen in vojvodski prestol sta izpričana za leto 1161, ko so ustoličevali vojvodo *Hermana*. Vetrinjski opat *Janez* pravi,

da so šli po obredih ob knežjem kamnu v cerkev pri Gospe Sveti, kjer so imeli slovesno mašo in nato slovesno pojedino. Vojvoda je slavnostno prisostvoval v knežjih oblačilih. Popoldne se je družba odpravila k vojvodskemu prestolu. Na tem stolu je vojvoda obljubil, da bo stanovom pustil pravice in svoboščine, nato so se mu poklonili, dobili fevde in vojvoda je prvič izvrševal svojo sodniško oblast.

Ustoličevanje na kamnu je obred iz predkrščanske dobe, obred maziljenja kralja pa ima krščansko vsebino in pomen. Vojvodski prestol je dal napraviti vojvoda *Rudolf IV.* (RVDOLFUS DVX) leta 1360, pri čemer se je spremenil v dvojni prestol. Do 12. oz. 13. stoletja je obstajal le en, zahodni, prestol. Nekaj posebnega pa je, da so koroške vojvode ustoličevali na dveh stolih.

Slovensko zgodovino pisje je od 19. stoletja dalje mistificiralo preteklost in iz zgodnjega srednjega veka naredilo »zlato dobo« in menilo, da so obredi ob knežjem kamnu bili dokaz demokratične državne oblike kot neke vrste parlament, kjer so se zbrali kmetje-kosezi ob knežjem kamnu kot osrednjem simbolu.

Knežji kamen ima za zgodovino Avstrije, Koroške in Slovenije izreden pomen, saj je starejši kot ime »Ostarihi« (976). Slovenski pesnik in duhovnik *Anton Aškerc* (1856–1912) je v pesmi »Knežji kamen« prav tako kot politiki na Koroškem zamenjal spomenika, knežji kamen in vojvodski prestol. Podobno se je zgodilo tudi *Dolores Vieser* (roj. *Maria Wieser*, tudi *Wilhelmine Maria Aichbichler*, 1904–2002) v romanu *Hema Krška* (*Hemma von Gurk*).

3.4 Pokristjanjevanje Karantanije s pomočjo cesarja Karla Velikega

Po odstavitvi *Tasila* in vseh sorodnikov agilulfinske dinastije je Karantanija bila leta 788 priključena k frankovski državi in slovanska plemena so ostala v njej do leta 820. Cesar *Karel Veliki* je po porazu Avarov leta 803 ogromno deželo – segala je do Donave, Zgornjega Posavja na jugu, območja Vzhodne marke in Zgornje Panonije na severu ter Spodnje Panonije od Save do Donave – upravno in cerkveno uredil, ustanovil politično vzhodno prefekturo (*Ostmark*) in Karantansko marko. Na njuno

čelo je postavil mejnega grofa. Na tem prostoru so misijonarili duhovniki iz salzburške nadškofije, mesto Salzburg pa je postalo središče bavarske cerkvene province. Karantanci so živeli na območju salzburške nadškofije in oglejskega patriarhata. *Pipin Grbavec* (ok. 770-811), je leta 796 kot mejo med salzburškim in oglejskim misijonskim območjem določil reko Dravo, kar je *Karel Veliki* leta 811 dokončno potrdil. Ta meja, ki je segala od Oberdrauburga do Dravograda (Unterdrauburg) in naprej do mesta Poetovio (Ptuj na današnjem slovenskem Štajerskem), je več kot 900 let vplivala na kulturni prostor in zaznamovala življenje ljudi. Sinoda v Čedadu je leta 796 prepovedala tajno sklenjene zakonske zveze, poroke z mladoletnimi ali med starimi in mladimi osebami ter med sorodniki. Določbe sinode so hotele preprečiti incest in so otrokom vzele možnost dedovanja, devicam in vdovam, ki so se zaobljubile devištvu, pa je sinoda prepovedala zakonsko zvezo, a tudi moški se ni smel drugič poročiti, dokler je živela njegova žena, četudi je bila prešuštnica. Glede praznovanja nedelje pa je sinoda v Čedadu določila, da naj se začne praznovanje že v soboto zvečer, verniki pa naj bi Gospodov dan posvetili s tem, da bi prisostvovali sv. maši, molili in se odpovedali spolnim odnosom ter ročnemu delu. Sinoda pa je zapovedala tudi dajanje desetine.

Levo: sv. Domicijan, Millstatt; sredina: sv. Benedikt, sv. Ciril in sv. Metod – zavetniki Evrope –, v ozadju papež sv. Janez Pavel II. v Tinjah na Koroškem (Tainach, *Marko Rupnik*); desno: praskanka Kristusa v Hodišah (Keutschach) na Koroškem

V letih med 819 in 823 se je slovanski knez *Ljudevit Posavski* uprl Frankom, pridružili pa so se mu tudi Karantanci in Karniolci. Upor je bil zatrt in Karantanija je izgubila samostojnost kot vazalna kneževina ter tako postala sestavni del frankovskega kraljestva. Frankovski dokumenti iz leta 817 zadnjič omenjajo karantansko ljudstvo, pozneje govorijo le še o karantanskem ozemlju. Leta 828 so bili na čelo slovanskih kneževin oz. krajin postavljeni grofi. V Karantaniji je zadnjega domačega kneza *Etgarja* zamenjal bavarski grof *Helmwin*, deželo pa so podredili bavarski vzhodni prefekturi, ki je bila del kraljestva *Ludvika Nemškega*. Misijonarji so odtlej delovali brez ovir; podpirali so jih grofje in mejni grofje. Številne darovnice po letu 828 pričajo, da so škofje in samostani v dar prejeli zemljiška posestva. Z *Ludvikom Otrokom* je leta 911 izumrla vzhodnofrankovska rodbina Karolingov. Karantanija je ostala povezana z Bavarsko. Po *Arnulfovi* materi *Liutswinde* so vlogo vojvode oz. mejnega grofa prevzeli bavarski Luitpoldingi. *Hema Krška* je izhajala iz te rodbine. Nova ureditev je bila za Bavarce in Franke mikavna, da so se priseljevali v alpski prostor, kjer so nastajali nemški dvori in vasi. Na Spodnjo Koroško, ki je rodovitnejša in ne tako gorata kot Zgornja Koroška, se je priselilo več nemško govorečih priseljencev. Na Zgornjem Koroškem je do 12. stoletja prevladovalo slovansko govoreče prebivalstvo. Krščansko misijonsko delo med Germani je potekalo na enak način kakor med Karantanci. Krščanstvo je tudi tam prevzelo krajevne navade in običaje. Germani so bili prepričani, da lahko osebno krivdo odkupijo s finančnimi oz. materialnimi sredstvi, dušo pa naj bi si razbremenili tudi s postom in/ali romanji. Ob koncu srednjega veka so bili prepričani, da odpustki odpravijo krivdo in grehe. Metanoja, sprememba življenjskega sloga, pa ni imela več tistega ugleda kot pri prvih kristjanih, čeprav je bilo med kristjani tudi v tem času nekaj izrednih pričevalcev krščanske vere, ki so metanojo vzeli zelo resno.

Levo: svetilni steber v Hodišah (Keutschach); desno: župnijska cerkev, Hodiše na Koroškem

3.4.1 Praskanka blagoslavlajočega Kristusa v Hodišah

Triladijska romanska župnijska cerkev sv. Jurija in Jerneja v Hodišah (Keutschach), ki je bila zgrajena od leta 1237 do 1242, je v jedru romanska, ima pa gotske in baročne stavbne predelave in prizidke. Na nekdanjem pokopališču stoji svetilni steber iz druge polovice 13. stoletja. Pomembni sta dve pokopališki plošči na zunanji južni strani cerkve, ki dokazujeta obstoj krščanstva v Hodišah; starejša je iz zgodnjega srednjega veka, ki je nastala med sedmim in desetim stoletjem in kaže praskanko, na kateri je verjetno upodobljen blagoslavlajoči Kristus s petimi križi. Ni pa jasno, če je to res Kristus, možno pa je, da praskanka simbolizira nekega rajnega ali pa vstalega Jezusa. Grobna plošča je redkost iz zgodnjega srednjega veka in ni pomembna le za Koroško. Na grobni plošči je napis WLVERVS. Druga mlajša plošča pa predstavlja tip romanskih pokopaliških plošč, ki imajo na plošči križe.

3.4.2 Bavarsko-slovanska napisa na cerkvi St. Peter am Bichl

Ustanovitelj cerkve je bil *Radoslav*, ki je nosil še ime *Otker*, morebiti je identičen z zadnjim karantanskim knezom *Ergarjem*, ki je bil odstavljen leta 828. Cerkev je romanska s stolpom nad prezbiterijem, izpričana leta 1399. Na zahodni strani so vzdani pleteninasti kamni iz 8. oz. 9. stoletja in lok s čelom, ki je bil verjetno nad oltarjem in je v poznejših časih izgubil funkcijo. Na južni zunanji strani sta bavarski in slovanski napis donatorjev cerkve »OTKER-RADOZLA(V)« in relief križa z napisom, ki je bil na sarkofagu. Napisa sta prav tako iz 8. oz. 9. stoletja.

Molzbichl, Blatograd in Krnski grad so bila središča zgodnje srednjeveške poselitve in karantanske umetnosti. St. Peter am Bichl je v neposredni bližini Krnskega gradu.

Levo: relief križa v St. Petru am Bichl na Koroškem; desno: bavarsko-slovanski napisi na cerkvi St. Peter am Bichl

Levo: cerkev St. Peter am Bichl; desno: pletenine na cerkvi St. Peter am Bichl

Cerkev Marija na Zilji na Koroškem (Maria Gail)

3.4.3 Cerkev Marija na Zilji

Marija na Zilji (Maria Gail) je sedež župnije, ki so ga verjetno ustanovili Langobardi v neposredni bližini Beljaka, kraj velja za prafaro na beljaškem območju. V starih listinah je kraj izpričan za leto 1090, omenjen je kot »župnija Marije pri Beljaku«. V gotski dobi – od leta 1400 – so cerkev preoblikovali. Turki so leta 1476 in 1478 opustošili Marijo na Zilji in porušili cerkev. Že leta 1486 so jo na novo sezidali in posvetili. V dobi reformacije pa je postala evangeličanska cerkev. Do prve avstrijske republike 1918 je bil kraj ob meji strnjenega slovenskega ozemlja proti Beljaku in do 1935 slovensko govoreča župnija. Tu je bil v letih 1906 do 1919 župnik *Franc Ksaver Meško*. Romarska in župnijska cerkev Marija na Zilji ima romansko ladjo s pravokotnim zvonikom nad prezbiterijem, temu je prizidan poznogotski prezbiterij, na zahodu pa je odprto nadstropno preddverje. V cerkveni ladji prevlada baročni glavni oltar z Marijo s plaščem. Pomembna dragocenost je poznogotski krilni oltar, ki ga je napravila Beljaška delavnica v letih 1505 do 1515, ki pa je v postnem času zaprt.

Na zunanji strani cerkve so še vidne plastike iz kamna. Posebnost je ponazarjanje poslednje sodbe z dvema angeloma, ki je verjetno nastala v 13. stoletju.

Levo: sv. Jurij z zmajem in sv. Marjeto, zunanjščina cerkve Marija na Zilji (Maria Gail);
sredina: angela poslednje sodbe, Marija na Zilji; desno: Lev, ki nosi steber, Marija na Zilji

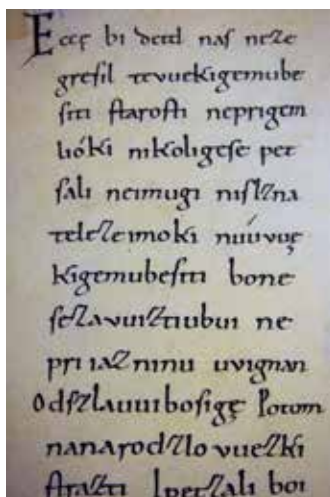
Levo: detajl krilnega oltarja, zunanja stran, Marija na Zilji; sredina: detajl krilnega oltarja, Marija na Zilji; desno: krilni oltar, Marija na Zilji (Maria Gail)

3.5 Brižinski spomeniki – enkratni zgodovinski spomenik

Brižinski spomeniki so najstarejše ohranjeno slovensko besedilo, zapisano v latinski abecedi leta 960, v katerem so misijonarji zbirali slovanške besede, ki so jih uporabljali v krajih pod freisinškim vplivom. Nastali so v času freisinškega škofa *Abrahama* (957–994), ki je Cerkvi v Freisingu pridobil posestva na Koroškem in veliko loško gospostvo na Kranjskem. Kraj zapisa Brižinskih spomenikov ni znan, domnevamo pa, da so nastali na Zgornjem Koroškem, verjetno v Molzbichlu ali celo v Freisingu. Brižinski spomeniki, ki vsebujejo tri dokumente, imajo obrazec za splošno spoved, za pouk o grehu ter opomin oz. pridigo k pokori. Spomeniki so sestavni del bogoslužne knjige. Cerkveno izrazoslovje

priča, da so jih uporabljali tako za bogoslužje kot tudi pri oznanjevanju oz. posredovanju vere. Misijonarji, ki so prišli v Karantanijo, niso mogli računati s tem, da bi prebivalci razumeli liturgični jezik, ki je bil takrat latinski. Uporabljati so morali več različic ljudskega jezika – nemškega v bavarski varianti, alpsko slovanskega in alpsko romanskega. V alpsko slovanskem jeziku so nastali molitev očenaša, veroizpoved in krstna obljuba. Latinske cerkvene izraze so uvedli kot izposojenke oz. prevode v govorni jezik. Prisotnost besed romanskega izvora je dokaz za prispevek salzburških misijonarjev.

Prvi in tretji spomenik vsebujeta splošni spovedni obrazec, ki je bil namenjen javni spovedi. Duhovnik je besedilo prebral in ljudstvo je besede ponavljalo. Pri njihovi znanstveni analizi so ugotovili sorodstvo s staronemško-bavarskimi molitvami iz samostana St. Emeram v Regensburgu pa tudi s spovednimi obrazci Evhologija Sinaitika iz 11. stoletja, ki so bili napisani v glagolici. Prvi del brižinskih spomenikov vsebuje obširen obrazec za pokoro s prošnjo za usmiljenje, naslovljeno na Boga, Marijo in vse svetnike. Drugi del vsebuje zahtevno spokorno pridigo, ki opominja, naj verniki opravljajo dobra in opustijo slaba dejanja. Tretji del poziva človeka, naj se spokori pri spovedi in naj ne pozabi na poslednjo sodbo.

Levo: alpsko-slovanska podoba Boga, St. Martin am Silberberg, 8. stol. (Paul Gleischer); sredina: Brižinski spomeniki; desno: Ciril in Metod v Skopju

4. Ciril in Metod - zaveznika Evrope

Konstantin (826/27–869), z meniškim imenom *Ciril*, in *Metod* (815–885) sodita med pomembne misijonarje, saj sta brata poživila misijonsko dejavnost bizantinske Cerkve. Njuno misijonsko delo je bilo tesno povezano s političnim in kulturnim prerodom, ki je sledil ikonoklazmu v letu 843 in je zajel tudi slovanski svet. Njegova protagonista na slovanskem ozemlju sta bila *Konstantin*, ki je pred smrtjo dobil meniško ime *Ciril*, in *Mihael*, ki je dobil ob vstopu v samostan ime *Metod*. Rojena sta bila v Solunu (Thessaloniki) kot sinova visokega bizantinskega uradnika. Metod, ki je bil starejši, je najprej opravljal službo namestnika v eni izmed slovanskih provinc bizantinske države. Verjetno je leta 840 postal menih v meniškem središču na gori Olimp v Bitiniji, ki je bilo v tistem času za Konstantinoplom najpomembnejše središče v bizantinski državi. *Konstantin* je bil najprej študent *Fotija Velikega* (ok. 820–891) na univerzi v Konstantinoplu in kasneje njegov naslednik, saj je *Fotij* postal patriarh. Tam je *Konstantin* prejel duhovniško posvečenje. Leta 851 se je mudil na dvoru arabskega kalifa kot član bizantinskega odposlanstva, med letoma 860 in 861 pa je vodil verske in diplomatske pogovore s Hazari, ki so živeli med Dneprom in Volgo in na Severnem Kavkazu ob Kaspijskem jezeru. V 7. stoletju so Hazari tam ustanovili neodvisen kaganat. Prvotno so bili šamanisti, kasneje pa so mnogi prevzeli krščansko vero in nekateri so postali muslimani. V 8. ali 9. stoletju so se nekateri Hazari odločili za judovsko vero. V 10. stoletju je njihovo politično samostojnost ukinil knez *Svjatoslav I. Kijeviski*, postali so podložniki Kijevske Rusije in se polagoma asimilirali.

Moravski knez *Rastislav* (ok. 846–870) je leta 862 v Konstantinopel poslal odposlanstvo. Po njem je cesarju *Mihaelu, Konstantinovemu* sošolcu, ponudil zaveznitvo in ga prosil za krščanskega misijonarja, ki bi obvladal slovanski jezik. *Rastislav* je namreč sklenil postati neodvisen od cesarja *Ludvika Nemškega*. Bizantinski cesar je z *Rastislavom* sklenil zavezo ter določil *Konstantina* in *Metoda*, da sta vodila misijon na Moravskem. Kot sinova takrat dvojezičnega Soluna sta misijonarja obvladala makedonsko narečje. *Konstantin* je še pred odhodom iz Konstantinopla na podlagi makedonskega narečja sestavil slovansko pisavo (glagolico), ki je njegova izvirna stvaritev. Brata *Konstantin* in *Metod* sta pri tej pisavi

prilagodila velike grške črke slovanskemu jeziku. S pomočjo nove abecede je bil v slovanski jezik preveden izbor evangeljskih besedil, njegov začetek je bil začetek Janezovega evangelija »Na začetku je bila Beseda [...]«. To so bili prvi začetki starocerkvene slovanščine, novega knjižnega jezika. V srednjem veku je bil starocerkvenoslovanski jezik tretji mednarodni jezik Evrope.

O nastanku pisave so nekateri znanstveniki začeli dvomiti in menijo, da je pisava nastala šele sredi 10. stoletja v vzhodni Bolgariji na dvoru bolgarskega carja v Preslavu; brata tedaj nista več živela. Takrat so prevzeli nekaj črk iz Cirilove glagolice in črke grškega alfabeta. Alfabet je širil *Konstantin* iz Preslava, ki je bil učenec *Metoda* in škof v tem mestu. *Konstantin* in *Metod* ter njuni učenci so prišli na Moravsko leta 863. S podporo *Rastislava* in slovansko govorečih duhovnikov iz Konstantinopla se je *Konstantin* lotil misijonskega dela, a tokrat v slovanskem jeziku. Sveto pismo so brali v slovanskem jeziku, ki je postal tudi liturgični jezik. *Konstantin* je prevedel bizantinski liturgični oficij (brevir, tudi molitveno bogoslužje), liturgijo sv. Janeza Krizostoma, obrazec na podlagi latinske maše; verjetno je šlo za Petrovo liturgijo, ki je bila grška različica rimske maše z nekaterimi dostavki iz bizantinske maše. Na Vzhodu je bilo prevajanje bogoslužnih besedil v ljudski, ljudem razumljiv jezik bolj ali manj običajno, medtem ko je ostala latinščina na Zahodu edini dovoljeni liturgični jezik. Frankovski škofje so na *Konstantinove* in *Metodove* začetke v slovanskem bogoslužju gledali zavistno in nejevoljno. Misijonarjenje med slovanskimi ljudstvi je bilo oteženo zaradi boja za oblast med Rimom in Konstantinoplom.

Tri leta in pol po prihodu na Moravsko sta se *Konstantin* in *Metod* odpravila v Rim. Na tej poti sta si zagotovila podporo slovanskega kneza *Koclja* (833–876), ki je v Panoniji vladal pod frankovsko oblastjo. Ta je zaupal bratoma petdeset svojih podložnikov, ki so postali njuni učenci. Ko sta se ustavila v Benetkah, je *Konstantin* pred latinsko duhovščino branil in zagovarjal uporabo slovanskega jezika. Leta 867 in 868 sta bivala v Rimu. Tam so imeli z njima težave, ker so vedeli, da je *Konstantin* učenec patriarha *Fotija*, s katerim je bil Rim v sporu. Ta je hotel Moravsko in Panonijo podrediti neposredno Apostolskemu sedežu in ju izločiti iz jurisdikcije frankovskih škofov. Zato se je papež *Hadrijan II.* (867–872) odločil, da bo podprl *Konstantina* in *Metoda*, ter dovolil, da so v

štirih rimskih cerkvah lahko maševali v slovanskem jeziku. *Konstantin* je v Rimu težko zbolel in pod meniškim imenom *Ciril* umrl leta 869. Pokopan je v baziliki sv. Klementa.

Papež *Hadrijan II.* je po *Cirilovi* smrti na *Kocljevo* prošnjo poslal *Metoda* v Panonijo. V pismu *Koclju*, *Rastislavu* in njegovemu nečaku *Svetopolku* je papež dovolil slovansko bogoslužje. Vzhodnofrankovska duhovščina ni priznavala jurisdikcije, ki jo je imel *Metod*, in je tako dolgo rovarila proti njemu, da so ga zaprli. Po dve leti in pol trajajoči zaporni kazni je papež *Janez VIII.* (872–882) s pritiskom na kralja in regensburškega škofa dosegel, da so *Metoda* izpustili. Isti papež pa je prepovedal rabo slovanskega jezika, s čimer je bilo ukinjeno slovansko bogoslužje v Spodnji Panoniji, ki jo je leta 874 prevzela salzburška nadškofija. Na Moravskem je *Metod* deloval še naprej in kljub papeževi prepovedi je dalje uporabljal slovanski jezik. Prevedel je še druge dele Svetega pisma, bogoslužne oficije, bizantinski učbenik cerkvenega prava in nekaj patrističnih del. O njegovem načinu oznanjevanja so ponovno poročali pristojnim cerkvenim oblastem v Rim in ga med drugim zatožili, da izpušča »filioque«. Tedaj je med Rimom in Bizancem vladalo obdobje shizme, v kateri sta igrala odločilni vlogi patriarh *Fotij* in papež *Nikolaj*. Leta 880 je *Metod* v Rimu spet branil svojo pravovernost in ponovno dobil dovoljenje za uporabo slovanskega jezika pri bogoslužju. Dve leti pozneje sta ga prisrčno sprejela cesar *Bazilij I.* (ok. 812–886) in patriarh *Fotij* v Bizancu. Po vrnitvi na Moravsko je *Metod* nadaljeval prevajanje Sv. pisma. *Metoda* Rim zadnja tri leta njegovega življenja ni več štutil, sosednim škofom pa je uspelo, da je prišlo do obsodbe slovanskega bogoslužja. Bizantinske oblasti so potem umaknile slovansko govoreče duhovnike. *Metod* je 6. aprila 885 umrl na Velehradu (današnja Češka), njegove učence pa so izgnali.

Ciril in *Metod* sta vedno priznavala prvenstvo škofa v Rimu in imata izjemne zasluge za razvoj srednjeveške krščanske kulture, za prevod Sv. pisma in za starocerkvenoslovansko bogoslužje. *Cirila* in *Metoda* kot svetnika in apostola Slovanov častijo v pravoslavni Cerkvi že od srednjega veka. Papež *Leon XIII.* (1878–1903) je leta 1880 v bogoslužni koledar vnesel god sv. Cirila in Metoda 14. februarja; Češka in Slovaška ga praznujeta 5. julija, pravoslavna Cerkev pa 11. maja in 17. julija. Papež *Janez Pavel II.* (1978–2005) ju je 31. decembra 1980 razglasil za

sozavetnika Evrope. *Anton Martin Slomšek* (1800–1862) je leta 1851 ustanovil v Mariboru ekumensko-panslavistično društvo. Brata veljata kot narodna veljaka Bolgarov, Čehov, Makedoncev, Slovakov in Slovencev. Na univerzalni pomen liturgije v jeziku ljudstva sta opozarjala že stoletja, preden je katoliška Cerkev na 2. vatikanskem koncilu (1962–1965) uradno priznala uporabo domačega jezika (prim. Konstitucijo o svetem bogoslužju v členu 36, § 2–4).

Kršćanstvo so začeli med vzhodnimi Slovani širiti grški misijonarji. V Kijevu so poznali spise ohridske šole učencev sv. Metoda. Pred letom 944 so tam zgradili cerkev sv. Elija. Cerkev v začetni dobi še ni mogla svobodno delovati. Šele *Olgi* (890–969), poznejši svetnici, je uspelo postaviti trdne temelje za kasnejši razcvet krščanstva. Začela je graditi cerkve v Kijevu in molila je za spreobrnjenje svojega sina. *Olga* je rusko ime, izhaja pa iz imena *Helga*. Izvor imena *Helga* kaže na korenine v rodu Vikingov. *Olgin* oče je bil normanski velikaš iz Novgoroda, njen vnuk pa *Vladimir* (960–1015), ki je tudi postal svetnik. Po moževi smrti je namesto sina vladala Rusiji med letoma 945 in 960. Bila je sodobnica bl. Liharde s Kamna na Koroškem (ok. 910–985).

Levo: sv. Albin in sv. Liharda, Tinje (Tainach) na Koroškem; sredina: cerkev sv. Marjete in cerkev sv. Lovrenca, Kamen (Stein); desno: prva postaja t. i. koroškega križevega pota na Kamnu

5. Moške osebnosti iz Koroške proti koncu prvega tisočletja

5.1 Albuin

Lihardin sin *Albuin* (935/945–1006) je izhajal iz pomembnega rodu Ariboncev. Kot škof je ob koncu 10. stoletja škofijski sedež iz kraja Säben prenesel v Brixen na Južnem Tirolskem. Pri cesarjih *Otonu II.* in *Henriku II.* je užival visok ugled. Zato je škofija v času njegovegaškofovanja dobila v fevd nekaj pomembnih kraljevskih posestev na Koroškem, poleg Beljaka (Villach) leta 975 še Kamen (Stein) in Ribnico (Reifnitz) leta 977, na Kranjskem pa Bled leta 1004. Pozneje so posestva prešla v posest tirolskih, goriških in celjskih grofov ter Habsburžanov. Škof *Albuin* je cesarju *Otonu II.* stal ob strani v vojnah proti Čehom, Bavarcem in Francozom. Prav tako je podprl vojno cesarja *Henrika II.* proti severnoitalijanskemu mejnemu grofu in italijanskemu kralju *Arduinu* iz Ivrije (955–1015). Ko je škof *Albuin* 5. februarja 1006 umrl, so ga prav kmalu začeli častiti kot svetnika, kar dokazujejo listine iz 11. in 12. stoletja. *Albuina* štejejo za prvega briksenskega škofa, zato je tudi tretji zavetnik stare briksenske škofije.

5.2 Domicijan iz Millstatta, najzgodnejši slovanski svetnik

Koroško zgodovino pisje je *Domicijana* dolgo časa štelo za legendarnega ustanovitelja kraja Millstatt in trdilo, da je njegov lik najbrž izmišljotina bujne domišljije kakega meniha iz Millstatta, ki je živel v samostanu v 12. stoletju. To prepričanje pa se je izkazalo za zmotno. *Franz Nikolasch*, univerzitetni profesor v Salzburgu in doma iz Millstatta, je kot prvi na simpoziju v Millstattu in leta 1990 v članku v reviji »Carinthia« spodenel teorijo o izmišljotini benediktinskega meniha glede *Domicijana*. Prepričljivo je zavrnil trditve o tem, da *Domicijan* ni živel. Ob *Domicijanovem* primeru se je treba vprašati, s kakšnimi strokovnimi metodami raziskujejo zgodovinarji; tudi lik *Modesta* in *Heme* so s strokovnimi raziskovanji hoteli spodeneti in dokazati, da ju sploh ni bilo.

Legenda govori o koroškem vojvodu *Domicijanu*, ki ga je najbrž v Salzburgu krstil tamkajšnji škof *Virgil* (746–784). Vojvoda se je nato vrnil v Karantanijo. Na Zgornjem Koroškem je naletel na slovanski poganski kult s tisoč kipi (lat. »mille statuae«), ki jih je dal uničiti. Pogansko svetišče je spremenil v cerkev, ji dal kot zavetnika »vse svetnike« in alpske Slovane seznanjal s krščansko vero. Po pripovedovanju legende so ga pokopali v cerkvi, ki jo je dal sam zgraditi. *Domicijan* († ok. 802) je bil slovanski plemič iz časa *Karla Velikega*. Legenda o njem in o nastanku samostana v Millstattu temelji na verodostojnih zgodovinskih podatkih. Častiti so ga začeli po letu 1170, češčenje pa je doseglo svoj vrhunec v 15. stoletju. Na njegovem grobu naj bi se dogajali razni čudeži. Na procesijah so nosili njegove relikvije. Med slovenskimi predniki na Koroškem je najbrž prevzel vlogo nekdanjih staroslovenskih vodnih božanstev, ki jih je krščanstvo prepovedalo častiti. Procesije njemu v čast so bile pravzaprav nadaljevanje nekdanjih poganskih kultov, a v krščanski preobleki. Cerkev v Millstattu je stala že v 8. stoletju. Imela je veliko pletenastih ornamentov, kar dokazuje, da je šlo za pomembno cerkveno stavbo. Cerkev je verjetno zgradil kak slovanski krščanski plemenitaš, verjetno *Domicijan*.

Češčenje *Domicijana* v Millstattu sta močno podprla red sv. Jurija (St. Georgs-Ritterorden) in jezuitski red. Ljudskemu svetniku so postavili marmorni nagrobnik, ki pa so ga Turki med ropanjem samostana poškodovali. Danes so posmrtni ostanki v *Domicijanovi* kapeli nekdanje samostanske in današnje župnijske cerkve v Millstattu. Tam je mogoče videti grob in relikvije v romanskem relikviariju. Nagrobna plošča nosi latinski napis iz prve polovice 9. stoletja:

+ *HIC QUIESCIT DOMICIA / NUS DUX QUI KAROLI IMP / TEMPORIBUS PAGANITA / TEM DEVICIT ET POPULUM / AD FIDEM CONVERTIT*

(»*Tukaj počiva vojvoda Domicijan, ki je v času cesarja Karla premagal poganstvo in privedel ljudstvo k veri.*«)

V 17. in 18. stoletju je *Domicijan* bil zavetnik koroške dežele. Njemu v čast so leta 1734 v Celovcu zgradili grajsko kapelo (Burgkapelle), v kateri je baročni slikar *Josef Ferdinand Fromiller* naslikal fresko *Domicijanovega* poveličanja.

V katoliški Cerkvi na Koroškem ima *Domicijan* danes posebno mesto. V

njegovo čast v *Domicijanovi* kapeli vsako leto 5. februarja opravijo spominske molitve, že nekaj let pa je ponovno uvrščen v bogoslužni kalendar krške škofije. *Domicijan* je najzgodnejši slovanski svetnik.

5.3 Gregor V. - Korošec kot papež in kriza papeštva

Bruno Koroški (972–999) je bil pravnik cesarja *Otona Velikega*. Izobraževal se je v Wormsu. Leta 996 je kot dvorni kaplan spremljal cesarja *Otona III.* v Rim. Tam je bil s podporo cesarja, duhovščine in prebivalstva izvoljen za papeža *Gregorja V.* (996–999). Še na dan izvolitve sta papež *Gregor* in prihodnji cesar obsodila kolovodje vstaje v Rimu. Vodju vstaje, *Krescenciju I. Nomentanu* je cesar na prošnje novega papeža prizanesel in ga ni obsodil na smrt. Nato je *Krescencij* obljubil cesarju zvestobo z vdanostno prisego. Nekaj tednov po svoji izvolitvi je papež *Otona* kronal za cesarja (996). Čeprav je bil za papeža izvoljen komaj 24-leten, je živel zgledno. Ko je cesar *Oton* leta 997 zapustil Rim, je *Krescencij I. Nomentanus* prelomil prisego, s čimer je škof *Janez Filagat* postal protipapež *Janez XVI.* *Gregor V.* je moral zbežati v Spoleto. S pomočjo cesarja *Otona* se je leta 998 vrnil v Rim. Protipapež je pobegnul v Kampanjo, kjer je cesar našel protipapeža skritega v nekem stolpu. Brez oči, ušes, nosa in jezika ter oblečenega v papeževa oblačila so ga peljali na oslu po Rimu. Sinoda, ki jo je *Gregor V.* vodil, je protipapeža odstavila in ga obsodila na življenje v samostanu, kjer je po 15 letih umrl. *Krescencija* so v Angelskem gradu obglavili in njegovo truplo obesili. Proti taki brutalnosti so se nekateri, npr. starček *Nil Rosanski* (910–1004), uprli. Papež *Gregor V.* je umrl leta 999, star 27 let, za posledicami malarije. Od *Gregorja V.* dalje so si na novo izvoljeni papeži izbrali novo papeško ime, z njim se je začel običaj poimenovanja novo izvoljenih papežev.

Brutalno vedenje v Rimu se je pokazalo že sto let poprej, ko je papež *Formoz* moral proti svoji volji kronati *Guida* iz Spoleta za cesarja. Zato je tudi *Guidinega* sina, *Lamberta* iz Spoleta kronal za socesarja. Postala pa sta tako močna, da je papež iskal pomoči pri *Arnulfu Koroškemu*, ki je osvojil Rim in tam postal leta 896 cesar. Papež *Formoz*, ki je nato živel v konfliktih z rimskimi plemiči, je umrl leta 896. Leto pozneje pa je papež *Štefan VI.* na sinodi sodil papežu *Formozu*, mrliču. Temu so

amputirali dva prsta, s katerima papeži prisegajo, in truplo vrgli v Tiberu. Toda še istega leta je naslednik *Štefana*, papež *Teodor II.*, razveljavil določbe »mrliške sinode« in dal papeža *Formoza* pokopati v kripti stolnice sv. Petra v Rimu. Toda groteske še ni bilo konec, papež *Sergij III.*, pristaš *Štefana VI.*, je spet začel s preganjanjem *Formozove* stranke. Po desetih letih je dal *Formozovo* truplo ekshumirati. Nato je dal mrliča obglaviti, tri preostale prste na desni roki pa odrezati. Truplo brez glave so vrgli v Tiberu, kjer so ga našli ribiči namesto rib v mreži. Ti pa so truplo prinesli v stolnico sv. Petra in ga tam pokopali.

Zgodovinopisje je stoletje, na začetku katerega so umorili papeža *Janeza VIII.* leta 882 in na koncu katerega so leta 1046 odstavili papeža, imenovalo »mračni vek« (»saeculum obscurum«), saj se je papeštvo znašlo v precejšnji krizi. Kako si razlagate dejstvo, da papeštvo takrat ni propadlo in da je mojstrilo s pomočjo nemških cesarjev najhujšo krizo v zgodovini papeštva?

5.4 Tuje škofije na Koroškem

Tuje škofije so imele na Koroškem številna posestva, s čimer so omogočale tudi razvoj krščanstva. Nadškofija Salzburg je bila prevladujoča. S pomočjo škofa *Modesta* je najprej ustanovila pokrajinsko škofijo pri Gospe Sveti, potem pa tudi lastniški škofiji v Krki in Št. Andražu.

Leta 1007 je mož cesarice *Kunigunde*, cesar *Henrik II.*, ki je bil v sorodu s *Hemo Krško*, ustanovil škofijo Bamberg in jo bogato obdaril s posestvi na Koroškem, z Beljakom do Kanalske doline, prelazoma Predel in Koren ter z Labotsko dolino z Wolfsbergom.

Freising je vladal nad Otokom (Maria Wörth – Marija na Otoku) od leta 876/880. Tam so zgradili lastniško cerkev, ki je dolgo imela vlogo freisinskega misijonskega središča, v listinah pa je prvič omenjena leta 891. Leta 902/903 je slovanski plemič *Georgij* podaril škofu *Waldu* posest v bližini Vrbskega jezera. Leta 891 so Freisingu podarili kraljevo kapelo pri dvoru v Lurnu, s čimer si je pridobil vpliv na kraje St. Peter in Holz, Pusarnitz, Obervellach in Šmohor.

Škofija Briksen je posedovala posestvi na Kamnu (Stein) in v Ribnici (Reifnitz), Oglej pa Treffen, Osoje (Ossiach) in Dobro vas/Eberndorf.

Levo: zgodnjekrščanske izkopanine v Lavantu pri Lienzu s cerkvijo v ozadju, Vzhodna Tirolska; desno: Notburga na glavnem oltarju v Liedingu na Koroškem

6. Pomen ženskih osebnosti v zgodnjem srednjem veku na Koroškem

6.1 Ima iz Liedinga

Ženska, ki v drugi polovici 10. stoletja sploh ni ustrezala običajni podobi ženske in je zelo vplivala na *Hemo*, je bila vdova *Ima*, ki je bila nadvse dejavna v kraju Lieding v Krški dolini. *Ima* je hotela tam ustanoviti samostan in zgraditi cerkev v čast Marije, sv. Martina in sv. Gregorja. Zasnove ustanove pa niso dogradili, ker se salzburški nadškofje s projektom niso strinjali. *Hema* je verjetno poznala namene svoje babice in je njeno zamisel pozneje uporabila pri zidavi cerkve in samostana v Krki. Cesar *Oton II.* je namreč leta 975 vdovi *Hemi* podaril pravico do lastnega trga, do izterjevanja davkov in do kovanja denarja v času, ko so zidali samostan v Liedingu. Ta privilegij je bil za žensko v srednjem veku nekaj edinstvenega in je hkrati dokaz visokega družbenega položaja vdove *Ime*. Salzburški nadškof *Hartwig* (991–1002) je dobil enak privilegij šele leta 996, 21 let po *Imi*, iz rok cesarja *Otona III.* Leta 1043

so zgoraj omenjene pravice samostana v Liedingu prenesli na *Hemino* ustanovo v Krki.

Levo: cerkev v Liedingu; sredina: mrtvaški ples s štručiji v kostnici na Kamnu (Stein, Kiki Kogelnik); desno: sv. Liharda s Kamna (Hildegard von Stein)

6.2 Liharda in štručiji

Pomembnost kraja Kamen v Podjuni (Stein im Jauntal) je povezana z grofico *Lihardo* ali *Hildegardo* (ok. 910–985). Ta je izhajala iz ugledne stare bavarske rodbine Aribonov in je vsako leto obdarila reveže. Na to še danes spominja običaj šentliharčje ali blagoslovitev *Lihardinih* kruhkov, t. i. kržejev ali štručejev. Nebesa kostnice v Kamnu, ki jo je oblikovala umetnica *Kiki Kogelnik* (1935–1997), so polna takih štručejev. Barva kržejev v kostnici je modra in kruh nas usmerja v transcendentnost. *Liharda* je bila poročena s palatinskim grofom Koroške. Cesar je zakonca obdaril z darovnicami oz. darilno listino, ki je vsebovala osem slovan-skih hub s približno 10 do 15 hektarjev gozda. *Albuin* in *Liharda* sta sezidala gradova: enega na Skrbinu na severni strani Drave, drugega na Kamenski gori. *Liharda* je pod cerkvijo zgradila hospic ter v njem oskrbovala reveže. Umrli je 5. februarja, najbrž leta 985.

Lihardo so častili kot svetnico že v srednjem veku. Ob obletnicah njene smrti so prirejali pojedine za uboge. Tako so spomin nanjo obhajali do leta 1805, a postopoma z vse manjšimi izdatki za žito. Že od leta 1605,

ko so samostan v Dobrli vasi/Eberndorf prevzeli jezuiti, so hlebčke ali štručke blagoslavljali in jim pripisovali čudežno moč. Od začetka 19. stoletja so iz prihodkov iz *Lihardine* socialne ustanove črpali vse leto. Po zemljiški odvezi, ki je stopila v veljavo leta 1848, je bil obstoj *Lihardine* ustanove ogrožen, zato se je premoženje ohranilo v obliki obrestovanih obveznic. Leta 1849 so začeli štručke iz ržene moke metati s hodnika hospica oz. nekdanjega gospodarskega poslopja. Od tedaj ljudje vsako leto prihajajo na Kamen, da bi z rokami ujeli kak kržej. Od leta 1923, ko je inflacija v Avstriji uničila *Lihardino* ustanovo, običaj ohranja župnija z darovi župljanov. Običaj metanja štručcejev na prvo nedeljo v februarju – *Lihardin* god obhajamo 5. februarja – še spominja na nekdanjo finančno in gospodarsko moč ustanove, ki je bila poimenovana po njej. Tri ženske z imenom *Hildegarda* so svoj čas in prostor odločilno zaznamovale z osebnostjo in svetostjo: prva med njimi je bila *Liharda* (Hildegarda) s Kamna, ki sodi med pomembne ženske zgodnjega srednjega veka v osrednji Evropi.

Druga med njimi je bila *Hildegarda* iz Bingna (1098–1179). Papež *Benedikt XVI.* jo je maja 2012 razglasil za svetnico in oktobra istega leta za cerkveno učiteljico svetovne cerkve (Doctrice Ecclesiae universalis). Do tedaj jo je ljudstvo častilo, čeprav ni bila kanonizirana. *Hildegarda* z Rupertskega je bila teologinja, vizionarka, mistikinja, ustanoviteljica samostana, opatinja, znanstvenica, pesnica, skladateljica, zdravnica, svetovalka cesarja *Friederika Barbarosse* ter sogovornica papežev. Ukvarjala se je s kozmičnim gledanjem celotnosti na svet in človeka ter se zavzemala za enakopravnost žensk.

Tretja ženska z imenom Hildegarda je *Hildegard Burjan* (1883–1933), avstrijska socialna političarka judovskega porekla, ki je bila v prvi polovici 20. stoletja dejavna na socialnem področju. Ustanovila je skupnost sester z imenom Caritas socialis. Papež *Benedikt XVI.* jo je razglasil za blaženo. Njen judovski izvor, nespoštovanje njenega spola in napredujoči antisemitizem v Avstriji so bili vzroki, da je predčasno zapustila aktivno politiko in dunajski parlament. Umrta je leta 1933, ko je v Nemčiji prevzel vlado *Adolf Hitler*.

6.3 Hema Krška

Tisoč let je že od časa, ko je *Hema* živela na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem. Vladala je podložnikom, v kolektivnem spominu pa je ostala do danes. V spominu je ostala tudi legenda o »pravični plači«. Po *Heminem* naročilu so začeli graditi cerkev in samostan v Krki. Potek del je osebno nadzirala in podložnikom izplačevala dnino. Delodajalka je ostala mirna in od nezadovoljnejšev je zahtevala, da so ji vrnili denar, ki ga je pospravila v vrečico. Nikogar ni zmerjala ali odslovila. Sedela je na zelenem kačniku in velela, naj si vsakdo vzame iz vrečke toliko, kolikor misli, da mu gre. Presenečenje je bilo veliko, ko so dobili povsem enako vsoto, kot so jo dobili že poprej od pravične in dobrohotne ženske.

Levo: sv. Hema v cerkvi v Soči (*Tone Kralj*, Slovenija); sredina: sv. Hema na vitraju v Slovenj Gradcu (Slovenija); desno: sv. Hema, kip v mariborski stolnici (Slovenija)

6.3.1 Hemino življenje

Hema (tudi Ema oz. Helma) je živela v zgodnjem srednjem veku. Rodila se je pred letom 1000 (verjetno ok. 995) – legenda govori o letu 983 – v plemiški družini. Njenega rojstnega kraja ne moremo več ugotoviti. Nemško zgodovinopisje meni, da se je rodila v Selčah (Zeltschach) ali v Brežah (Friesach), slovensko pa kot rojstni kraj omenja grad Pilštanj na Spodnjem oz. slovenskem Štajerskem.

V mladih letih se je *Hema* poročila z *Viljemom II.* (okoli leta 1015), člani njune družine pa so postali eni od finančno najmočnejših veleposestnikov na Koroškem. Po materini strani je izhajala iz bavarske vojvodske dinastije Luitpoldingov, med njenimi predniki sta bila tudi Slovana *Sve-topolk* (*Zwentibold*) in *Valtunk* ali *Valjhun* (*Waltuni*). Težišče *Heminega* delovanja je bilo med Brežami in Krko na Koroškem, v Admontu in dolini Palten na Zgornjem Štajerskem ter v Savinjski krajini (v današnji Sloveniji), kjer se je njihovo veleposestvo pokrivalo z mejami same krajine. Grof *Viljem*, ki je izviral iz rodu bavarskih Wilhelmincev, je upravljal graščino Breže, mejno grofijo ob Savinji in območja ob Savi. Cesar *Konrad II.* je sebi zvestemu *Viljemu* 11. maja 1025 podaril trideset kraljevih hub ob Krki in Savi. *Viljemovo* razširjeno območje je postalo »marka«, mejna grofija. To je v takratnem koroškem vojvodu *Adalbero* (1012–1035) iz rodbine Eppenstein povzročilo precejšno zavist. *Viljem* je postal resen tekmeč za položaj koroškega vojvode. *Adalbero* je proti svojemu tekmeču *Viljemu* začel gonjo in prišlo je do nasilnega spopada, ki se je na Gospodov dan 20. marca 1036 končal z ubojem *Viljema*. Po moževi smrti je *Hema* prevzela upravo nad posestvi, h katerim so spadali tudi rudniki.

Levo: sv. Hema in legenda o pravični plači v Krki (Gurk); sredina: sv. Hema v cerkvi Št. Rupert v Celovcu (*Karl Bauer*); desno: sv. Hema v krški stolnici (*Anton Blumenthal*)

Vdova *Hema*, ki je združevala v svojih rokah vso poprej omenjeno obsežno posest, je postala ena najbogatejših žensk svojega časa. Ob zgledu babice *Ime* je leta 1043 v Krki ustanovila ženski samostan, ki ga je knežje

obdarila z zemljo, ter dala graditi tudi Marijino cerkev. Ogromno posest je *Hema* podarila salzburškemu nadškofu *Balduinu*. Prav tako je *Hema* dala pobudo za ustanovitev moškega samostana v Admontu, do uresničitve zamisli pa je prišlo šele v sedemdesetih letih 11. stoletja. Poleg ustanovitve samostana v Krki je *Hema* dala pobudo za gradnjo vrste podeželskih cerkva na Koroškem. Prebivalstvu nekaterih predelov Koroške je *Hemina* živahna dejavnost prinesla gospodarsko blaginjo, delo in denar. S svojimi sredstvi je *Hema* skušala prispevati k nastajanju pravičnejše družbe. Njena dobroteljnost je bila sad njene krščanske miselnosti, ki se je v srednjem veku izražala v tem, da so plemiške žene skrbele za uboge. Zgodovinsko izpričanih podatkov o *Hemini* smrti ni. V Krki naj bi umrla 29. junija, a katerega leta, se ne ve. Legenda pravi, da je umrla leta 1045.

Hema, samozavestna ter socialno čuteča in gospodarsko sposobna ženska, je zelo pomembna za razumevanje zgodovine 11. stoletja v sedanjem alpsko-jadranskem prostoru. S svojo ogromno dotacijo za samostan v Krki je postavila temelj za ustanovitev krške lastniške škofije. Velikodušnost, s katero je *Hema* obdarila samostana v Krki in Admontu, kaže, kakšne možnosti so imele ženske iz visokega plemstva.

Levo: sv. Hema na freski v cerkvi Zweinitz na Koroškem; sredina: mejni grof Viljem II. na glavnem oltarju v Krki (Gurk); desno: sv. Modest, sv. Hema, bl. Anton Martin Slomšek v Tinjah (Tainach)

6.3.2 Hemino češčenje – ne le na Koroškem

Komaj so jo pokopali, je ljudstvo začelo govoriti o njenih dejanjih in jo predstavljati kot pravično in usmiljeno ženo. Posebna *Hemina* zasluga je, da je z gradnjo cerkva dajala delo podložnikom in da je deželo kultivirala. V kripti krške stolnice, ki jo je dal sezidati sto let po *Hemini* smrti škof *Roman I.* (1131–1167), stoji kamnit sedež iz zelenega skrilavca.

Nemško ljudstvo in predvsem slovensko prebivalstvo tostran in onstran Karavank sta imeli in še imata do Heme poseben odnos, saj je niso častili le v Krki od leta 1174, ko so prenesli njene telesne ostanke v romansko kripto krške stolnice. Hemino češčenje se je kmalu razširilo preko Krke v oglejski patriarhat in pozneje v lavantinsko in ljubljansko škofijo. Koroški Slovenci so Hemo posebno iskreno in globoko častili. Na Gori sv. Heme je do leta 1972 stala edina cerkev na Koroškem, ki ji je bila posvečena.

Leta 1498 so na Gori sv. Heme začeli zidati podružnično cerkev v čast sv. Doroteji in bl. Hemi, ki so jo verjetno zgradili nad nekdanjo romansko in poznoantično cerkvijo ter nad Jovenatovim svetiščem. V krajih okoli Gore sv. Heme najdemo tudi veliko znamenj s svetnično podobo. V župnijski cerkvi v Pliberku/Bleiburg sta na šestih oknih v strnjeni obliki in na simboličen način prikazana njeno življenje in delovanje. Od leta 1972 je tudi v Celovcu cerkev sv. Heme, njej v čast pa sta posvečeni tudi cerkvi na Dunaju in v Keniji. Celovška župnija sv. Heme (St. Hemma), ki je navezala stike z župnijo v Keniji, je spodbudila in podprla gradnjo cerkve sv. Heme v Keniji.

Levo: Viljem II. in sv. Hema z zlato runo Habsburžanov v cerkvi v Liedingu na Koroškem; sredina: sv. Hema v Admontu na Štajerskem; desno: sv. Hema v Šentrupertu na Dolenjskem

V Sloveniji – predvsem v krajih, ki so bili *Hemina* last in tudi v mo-
rebitnem rojstnem kraju, na Pilštanju – so po njeni smrti ljudje začeli
močno častiti lik sv. Heme. To se je izražalo v oblikah ljudske vernosti.
Med prve kraje, kjer so jo častili, sodi območje Kozjanskega. Na hribu
sv. Eme, kjer stoji sedanja župnijska cerkev, zgrajena na začetku 18. sto-
letja, je že okoli leta 1466 stala njej posvečena kapela. Slika na platnu
na glavnem oltarju cerkve je iz zgodnje baročne dobe, na njej je upodo-
bljena legenda o »pravični plači«.

Hema in njena družina sta imeli posestva tudi na Dolenjskem. Ti kraji so
bili del Savinjske marke, ki jo je upravljal njen mož *Viljem II*. V oboku
cerkve v Šentrupertu na Dolenjskem sta dva sklepnika, ki upodabljata
Hemo Krško in *Viljema Savinjskega*.

Na Gorenjskem *Hema* nikoli ni imela posestev, kar pa Gorenjcev ni mo-
tilo, da je ne bi častili. Območje okoli Bleda, Bohinja, Žirov, Sv. Ane
na Ledenicah in Nemškega Rovta je bilo pozneje središče romanj v Krko.
Od leta 1607 so iz teh krajev poromali v Krko po veliki noči (»kranj-
sko romanje«).

Levo: romarji na Heminem grobu, relief v Krki (Gurk); sredina: stenska slikarija v
preddverju krške stolnice (Gurk); desno: sv. Ema, Slovenija

Češčenje blažene Heme je podpiral lavantinski škof *Anton Martin
Slomšek*. V molitveniku »Krščansko devištvo« je opisal njeno življenje
in delovanje. Leta 1854 je v »Drobtinica« objavil *Hemin* življenjepis,
kar je ponovil v knjigi »Djanje svetnikov in svetnic božjih«. Slomškov
biografski opis je v slovenski književnosti postal vzorec za opis življenja
drugih svetnikov.

Kraji *Heminega* češčenja so v 20. stoletju postali Slovenj Gradec, Sv. Ana

pod Ljubeljem, Soča in Maribor. Okna v cerkvi sv. Ane pod Ljubeljem je z umetniškimi upodobitvami opremil akademski slikar in duhovnik *Stane Kregar* (1905–1973). Med drugim je ustvaril pretresljivo umetnino pietá, ki ponazarja bolečino matere – *Heme* – zaradi smrti njenih sinov in nešteti nedolžnih, ki so med drugo svetovno vojno in v koncentracijskem taborišču izgubili življenje.

6.3.3 Hema – zgled za življenje v multietnični in multireligiozni kulturi

Hema je bila povezana z različnimi kulturami v alpsko-jadranskem prostoru. Njeno poreklo je dokaz njene multikulturalnosti, saj je imela prednike tako v slovanskem kakor germanskem plemstvu. Multietničnost bi nam bila lahko v pomoč pri reševanju izzivov sedanjega in prihodnjega življenja v pluralistični in globalizirajoči se družbi. Zato je zgrešeno spraševanje o nacionalni pripadnosti sv. Heme.

Levo: St. Georg, Reichenau (Nemčija); desno: fresko v cerkvi St. Georg

Levo: notranjščina cerkve sv. Jurija, St. Georg, Reichenau ob Bodenskem jezeru; desno: Jezus kot sodnik, Zweinitz na Koroškem

6.4 Kulturno udejstvovanje Cerkve v zgodnjem srednjem veku

V zgodnjem srednjem veku so bili časi nemirni in nevarni. Knezi in kralji so bili prešibki, da bi skrbeli za red in mir. Cerkev si je prizadevala, da bi preprečila zdrahe, krivice in nasilje. Priporočala je pomoč revežem, usmiljenje do podložnikov in »Božji mir«. Z grožnjo izobčenja je prepovedala krvave dvoboje in krvno maščevanje ter omejila krvave spore. Dvoboji in prepiri so bili strogo prepovedani od srede zvečer do ponedeljka zjutraj (to so dnevi spomina na Jezusovo trpljenje, smrt in vstajenje) pa tudi v adventnem in postnem času. Poleg tega sta Cerkev in družba bili prepričani o pravilnosti »Božjih sodb«: to so bile preizkušnje, pri katerih naj bi Bog posegel v korist pravice in resnice, pri tem uporabljene metode pa so bile ogenj, voda, križ in kotel. Cerkev »božjih sodb« ni podpirala in jih je tudi prepovedala.

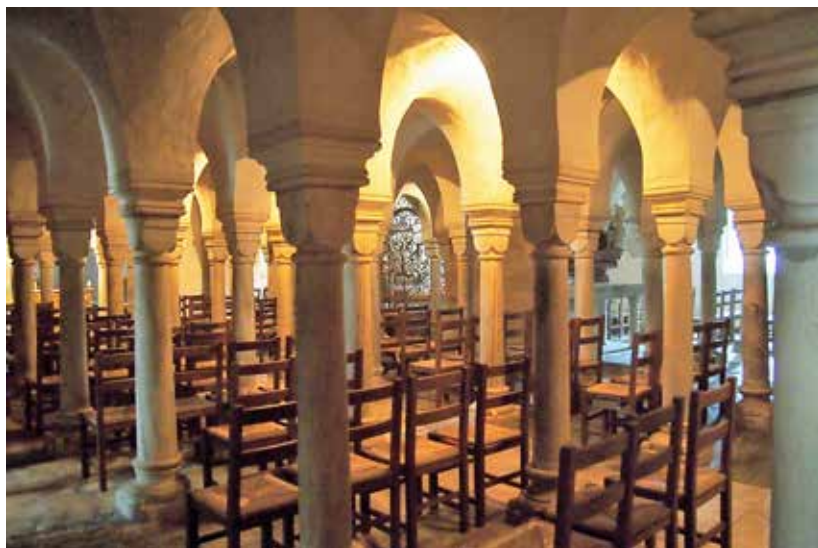

Levo: mošeja-katedrala v Cordobi (Španija); desno: rotunda sv. Jurija, najstarejša cerkev Bolgarije v Sofiji

Četrto poglavje: Krščanstvo kot faktor moči ali od škofa Romana do Paola Santonina

V visokem srednjem veku (11.–13. st.) je bila evropska družba pokristjanjena. Cveteli so verski običaji, ljudske pobožnosti, verska združenja, ustanove, češčenje svetnikov in romanja. Škofje in opati, ki so bili plemiški, so bili del fevdalnega sistema. Prav kmalu se je začelo kopičenje beneficijev, cerkvenih nadarbin in služb. Korupcija in korupcijsko mišljenje sta bila navzoča v vseh porah družbe. Materialno bogate župnije so bile v rokah plemičev, ki so si prizadevali, da bi pridobili še več župnij, v katerih so sicer nastavljali slabo plačane in neakovostno izobražene duhovnike in duhovne pomočnike, podrejene župnikom. Župnije so razumeli predvsem kot gospodarske enote in ne kot pastoralne celice Cerkve, kot jih razumemo danes.

Leta 1054 je prišlo do ločitve krščanstva na zahodno-katoliško-latinsko Cerkev in vzhodno-pravoslavno-grško Cerkev. V univerzalno mišljenje so se zajedle razpoke, ker je vsaka vera zase terjala absolutno resnico.

Kripta v Krki (Gurk)

1. Mejni grof Leopold III. in samostan Klosterneuburg

Leta 1136 so v Klosterneuburgu v Spodnji Avstriji pokopali babenberžanskega mejnega grofa *Leopolda III.* (1073–1136), ustanovitelja takajšnjega znamenitega samostana avguštinskih korarjev (1108). *Leopold* je ustanovil tudi cistercijanski samostan v Heiligenkreuzu (1133) in benediktinski samostan Klein-Mariazell (1134/1136), prav tako v Spodnji Avstriji, ki ga je *Jožef II.* ukinil leta 1782.

Samostani so služili evangelizaciji, izobraževanju in kultiviranju gozdnatega območja. Poleg tega je *Leopold* podpiral razvoj Dunaja in Kremsa ob Donavi, kjer so kovali novce (Kremser Pfennig). V tej dobi so nastale v avstrijskem prostoru prve nemške literarne priče, povezane z imenom *Henrik* iz Melka in gospa *Ava*. Babenberžana *Leopolda* je papež *Inocenc VIII.* leta 1485 razglasil za svetnika, kar je bilo posebej v interesu Habsburžanov. Majhna krška škofija je tedaj podprla kanonizacijo *Heme*, a je podlegla mogočnim Habsburžanom. Nato so v Liedingu v dolini Krke izdelali relief, na katerem imata *Hema* in njen soprog *Viljem II.* okoli vratu zlato runo, ki so jo smeli nositi le Habsburžani. *Leopoldov* god obhajamo 15. novembra. Sveti Leopold je leta 1663 namesto sv. Kolomana postal avstrijski državni zavetnik in deželni zavetnik Dunaja, Spodnje Avstrije in je skupaj s sv. Florijanom zavetnik Gornje Avstrije.

2. Povod in namen križarskih pohodov

Križarski pohodi (od konca 11. do konca 13. stoletja) so bili naperjeni tako zoper muslimane, ki so poprej zasedli svete kraje v Palestini – Betlehem, Jeruzalem in Nazaret –, kakor zoper pravoslavno bizantinsko državo. Papež *Urban II.* (1088–1099) je pozval h križarskim vojnjam pod geslom: »Bog jih želi.« Papež je izjavil: »*Polastite se štita vere, s katerim boste ugasnili vse ognjene puščice! In vzemite čelado zveličanja in meč duha, Božjo besedo!*« Apostol *Pavel* v pismu Efežanom (prim. 6,14–17) uporablja skoraj iste besede, ko govori o oklepu pravice, štitu vere, pogajenju ognjenih puščic hudobnega duha, čeladi zveličanja, meču duha.

Apostol *Pavel* ni računal s tem, da bodo njegove besede voditelji nekoč zlorabljali in jih uporabljali v svoje namene. V Konstantinoplu so križarji 60 let tako strašno gospodarili, da ima tamkajšnje prebivalstvo še danes predsodke do katoličanov. To se kaže v izreku: »Varujte se Frankov.« Kristjani so ob križarskih pohodih spoznavali muslimanski svet in njegovo kulturo. Na gospodarskem področju je prihajalo do novih stikov. Ob obisku svetih krajev so se romarji posvetili branju Sv. pisma.

Otroška križarska vojna je bila posebna blaznost, skrajna posledica križarske hysterije, brezglavosti, sovraštva, neodgovornosti in izkoriščanja. Francoske in nemške otroke so Saracenom prodali za sužnje in le nekateri so se vrnili v domače kraje.

Razvrščanje in štetje križarskih pohodov v strokovni literaturi nista poeteni. Nemška historiografija govori o sedmih križarskih pohodih, medtem ko jih francosko in italijansko zgodovino pisje naštejeta devet. Idejo križarstva so sprožili papeži, ki so evropske vladarje pozvali, da naj se odpravijo na vojaški pohod zoper pogane, privrženice drugih verstev in kristjane, ki so jih imeli za sovražnike katoliške vere ali katoliške Cerkve. V ožjem pomenu besede so bili križarski pohodi poskusi ponovne pridobitve oz. obrambe krajev Svete dežele, predvsem Jeruzalema. Prevladovalo je mnenje, da so križarski pohodi upravičeni, opirali so se na Avguštinov nauk o »pravični vojni«. Križarji so dobili odpustek. Papež *Urban II.* je 27. decembra 1095 v Clermontu prosil za podporo kristjanov na Vzhodu in pozval k osvojitvi Jeruzalema. To dejanje so označili za pohod oz. »romanje« v Sveto deželo. Neorganizirane skupine so se februarja 1096 napotile proti jugu, preganjale Jude in se razpršile po Madžarski. Številni knezi so si ob vzklikanju »Bog to želi« (lat. »Deus lo volt«) nadevali suknene križe in oboroženi izvedli romarski pohod. Duhovniki niso blagoslavljali le palic in torb, temveč tudi meče.

Tudi avstrijski vojvoda Babenberžan *Leopold V.* (1157–1194) je bil leta 1190 na križarskem pohodu in je sodeloval pri osvojitvi Akkona. Pri zasedbi mesta je med *Leopoldom* in *Rihardom* prišlo do spora. Leta 1192 je vojvoda *Leopold* dal kralja *Riharda*, ki je bil oblečen kot romar, na Dunaju zapreti, kar sta odobrila cesar *Henrik VI.* in francoski kralj *Filip Avgust*, ne pa papež *Celestin III.* (1191–1198), ki je *Leopolda* izobčil, ker je prijel križarskega vojaka, kar je bilo prepovedano. A *Leopold V.* je bil pokoren papežu in je bil ponovno sprejet v Cerkev. *Rihard* je bil na

ukaz avstrijskega vojvode priprt na gradu Dürnstein v Spodnji Avstriji in kasneje za visoko odkupnino izročen cesarju *Henriku VI.* Pri bojih pred Akko leta 1191 je beli *Leopoldov* suknjič postal rdeč od krvi sovražnikov. Ko si je *Leopold* snel pas, se je pokazal beli trak. Ker je med bojem izgubil bandero, mu je cesar *Henrik VI.* dal pravico, da je odtlej nosil bandero z rdečo-belo-rdečo barvo. Tako naj bi bila nastala avstrijska zastava. Križarski pohodi so vplivali na nastajanje nacionalnih identitet, predvsem v Franciji. Imeli so tudi posledice za odnose z muslimanskim in pravoslavnim svetom. Srečevanje s tujo kulturo in izkušnje v skupnem boju so prispevali k temu, da je Evropa izoblikovala svojo identiteto. Osvajitev Konstantinopla leta 1204 je pospešila odtujevanje med latinsko in grško Cerkvijo. Do danes je pojem »križarski pohod« ostal živ v kolektivni zavesti, podobno kot npr. španska državljanska vojna, druga svetovna vojna, vojna v Iraku.

Levo: oltar iz Verduna (1181) v Klosterneuburgu; desno: kopija romanskega Kristusa v Dolini na Koroškem

3. Ustanovitev krške škofije, škof Roman in Celovec

Dejavnost grofice *Heme* – tako zidava Marijine cerkve v Krki kot ustanovitev ženskega samostana – je imela za Koroško in njeno škofijo daljnosežne posledice. Salzburški nadškof *Gebhard*, ki je odpravil lažjo »slovensko desetino« in jo izenačil z običajno, je trideset let prej razpustil samostan benediktink v Krki pod pretvezo, da redovnice ne živijo po

pravilih benediktinskega reda. Tam je zato leta 1072 ustanovil škofijo, s tem pa se je polastil *Hemine* bogate veleposestniške dotacije in dediščine. Prvi škof je bil sicer imenovan že leta 1072, toda *Gebhard* ni izdal ustanovne listine za novo ustanovo. Nova škofija je dobila tistih osem župnij, ki jih je *Hema* podarila svojemu samostanu. Krška škofija je kršila smernice tedanje cerkvene reforme: krški škof ni imel lastne škofije, ni imel pravice do desetine, dohodkov, ni imel stolnega kapitlja (vlade). Bil je popolnoma odvisen od salzburškega nadškofa. Kar so odrekli kralju (izbiro in investituro škofov), so dovolili nadškofu. Nova škofija je bila zgolj kopija v 10. stoletju ukinjene korne škofije pri Gospe Sveti.

Levo: Bernard iz Clairvauxa na vitraju v Liedingu; sredina: škof Roman, Gora sv. Petra, mestni muzej Breže (Friesach) na Koroškem; desno: vitraj v preddverju krške stolnice (Gurk)

Prvi škof v Krki je postal *Gunther* iz Krappfelda (1072–1090). Ta se ni zadovoljil z dejstvom, da ni dobil nobenih pravic. Edino, kar je dobila nova škofija, je bila posest nekdanjega samostana v Krki kot *Hemina* dotacija. V ljudskem spominu se je zato ohranilo prepričanje, da je bila ustanoviteljica krške škofije pravzaprav grofica *Hema*. Prepričanje je vsekakor upravičeno, saj je *Hema* podarila samostanu posestva na Koroškem, Kranjskem in Spodnjem Štajerskem. Na Koroškem je krška škofija med letoma 1043 in 1131 obsegala šest župnij v dolini Krke in Metnitz, iz prvotne *Hemine* dediščine pa so izločili dve, namreč Zeltschach (Selče) in Lorenzenberg. Krški škof je leta 1133 dobil majhno

samostojno škofijo s posestvi, njen obseg pa se do leta 1775 ni spremenil. Po razpustitvi jezuitskega reda je krška škofija dobila območje Millstatta, ki so ga poprej upravljali jezuiti.

Z ustanovitvijo škofije je Krka postala cerkveni zemljiški posestnik na Slovenskem. Glavnina njenih posestev, izhajajočih iz *Heminega* časa, je ležala na Kozjanskem. Krška škofija pa ni bila pristojna za duhovni blagor svojih podložnikov – zanj sta skrbela oglejski patriarhat in pozneje savinjski arhidiakonot. Brez teh posestev krške škofije se *Hemino* češčenje verjetno ne bi razvijalo in ohranjalo.

Pomembna in preprosta romanska slopna bazilika v Krki nas lahko odpelje ne le v romanski svet, temveč tudi v naslednje slogovne dobe. Dvostolpno stolno cerkev Marije Vnebovzete v Krki štejemo med najpomembnejše romanske cerkve v Avstriji. Njen ustanovitelj je bil genialni škof *Roman I.* (1131–1167).

Zgoraj: romanska stolnica v Krki (Gurk); spodaj levo: portal z Jezusom na zunanji strani južne stranske ladje v Krki (Gurk); spodaj desno: detajl romanskega portala v Krki (Gurk)

3.1 Škof Roman I. – pobudnik gradnje stolnice v Krki

Veliko obiskovalcev in obiskovalk meni, da je cerkev v Krki postavila grofica *Hema*. Komaj kdo ve, da je bila stolna cerkev zgrajena na pobudo četrtega krškega škofa *Romana I.* (1131–1167), ki mu je tudi uspelo utrditi krško škofijo. Na vzpetini nedaleč od Krke stoji mogočen grad Straßburg, ki ga je ravno tako dal sezidati vplivni škof *Roman I.* V gradu je bila šeststo let rezidenca krških škofov.

Škof *Roman* je bil kot moralno neoporečna osebnost doma s Koroškega in je bil dvorni kaplan salzburškega nadškofa *Konrada I.*, arhidiakon Karantanije in ena najvplivnejših osebnosti 12. stoletja. Veljal je za tajnega voditelja nadškofije Salzburg. Malo pred prevzemom krške škofije je njegov predhodnik škof *Hiltibold* (1106–1131) dobil majhno območje škofije in stolni kapitelj. Trinajst let pozneje, leta 1144, je dobil pravico do izterjave desetine; tako je postal krški škof polnovredni škof, saj je imel zdaj svoje ozemlje, svoje dohodke in svoj stolni kapitelj. V času *Romanovega* škofovanja so začeli zidati kripto v Krki in straßburški grad. Dokončanja gradbenih projektov pa *Roman* ni več doživel.

Škofijo je škof *Roman* postavil na zdrave temelje, z modro cerkveno politiko pa si je pridobil tak ugled, da mu je cesar *Friderik Rdečebreadec* (*Barbarossa*) podaril naslov kneza. Ugled škofa *Romana I.* je očaral celo papeža *Lucija II.* (1144–1145), in to tako zelo, da je leta 1145 stolnemu kapitlju v Krki – ne da bi vedel za njegov pravni položaj – podelil pravico voliti škofa, stolnega prošta in odvetnika, kar je seveda pomenilo omejitev salzburških lastniških pravic. Papeževa odločitev je bila vzrok za nemire pri zasedbi krškega škofovskega sedeža in ponarejanje listin, s čimer so se hoteli v Krki znebiti salzburške nadvlade. Leta 1147 je bil škof *Roman I.* v Bambergu prisoten pri kanonizaciji cesarja *Henrika II.* Leta 1155 je posvetil župnijsko cerkev novoustanovljenega kolegiatnega kapitlja na Otoku. Cesar *Friderik I.* je *Romana* visoko cenil, čeprav se je postavil v investiturnem boju na papeževo stran. Po zmagi nad Milanom leta 1162 je cesar *Friderik I.* podelil škofu *Romanu* poseben privilegij, s katerim je potrdil pravico do proste volitve odvetnika. V zadevnem pismu je cesar *Romana* prvič nagovoril kot kneza.

Levo: Salomonov prestol, Marijin simbol, škofijska kapela v Krki (Gurk); desno: Pietà v Krki (*Rafael Donner*)

Po letu 1140 je začel škof *Roman* zidati stolnico. Nadškofija se je strinjala, da je posvetil nekaj podeželskih cerkva, npr. Marijino ali »zimsko« cerkev na Otoku in cerkev v Otmanjah.

Leta 1926 so na zidu nekdanje *Konradove* kapele na Petersbergu v Brežah (Friesach) odkrili dele poslikave sv. škofa Romana. Zgodnjo, v Avstriji redko podoba škofa *Romana* iz Rouena (Francija) so zmotno pripisovali škofu *Romanu I.*, uglednemu škofu iz Krke. Upodobitev škofovega zavetnika na vidnem mestu v apsidi kaže na škofov vpliv. Dokaj toga upodobitev figure priča o razvojni stopnji salzburškega slikarstva okoli leta 1140. Izredni, aktivni, pomembni in vplivni *Romanovi* osebnosti se je posrečilo iz Krke narediti pomemben kraj romanske arhitekture. V sosednjem Straßburgu je dal zgraditi mogočen grad, ki je prekašal salzburško nadškofovsko rezidenco in se je pozneje razvil v največji grad na Koroškem. Škofu *Romanu* pa je tudi uspelo prekositi druge salzburške sufragane – Bamberg, Freising, Briksen –, ki so si deželo Koroško razdelili med seboj. Škof *Roman* je vtisnil majhni škofiji na Koroškem svoj neizbrisni pečat.

Levo: uboj Heminih otrok po opisu legende, relief v krški stolnici (Gurk) na Koroškem; desno: Samson, simbol Kristusa v krški stolnici na Koroškem

3.2 Umetnostni slogi stolnice v Krki

Ob vhodu v stolnico je preddverje z 32 freskami iz leta 1343. Na njih je neki alpski mojster upodobil dogodke Stare in Nove zaveze. Po preddverju nas romanski lijakasti portal s sedmimi stopnicami (1200) z reliefi ter tipologijami na lesenih vratih povabi, da prestopimo cerkveni prag. Pred nami se odpre Božji hram triladijske romanske cerkve, ki ga krasijo umetnine iz romanike, gotike, baroka in moderne, npr. gotski mrežasti obok v prečni ladji in Hemini reliefi. V škofovi kapeli na zahodni empori najdemo redkost, namreč romanske cikcakaste stenske slikarije iz 13. stoletja. Sijajno učinkujejo oltarji – glavni, 16 metrov visoki baročni zlati oltar z 72 figurami in 82 angeli ter stranska oltarja, ki jih je v sedmih letih izdelal mojster *Mihael Hönel* iz Meißna (1626–1632). V središče je postavil zmagoslavje katoliške Cerkve nad protestantizmom, kar je v simbolni obliki upodobil z Marijino vrnitvijo k Očetu. Na levi in desni strani oltarja se vrstijo evangelisti, nad njimi cerkveni očetje in svetniki, med njimi sv. Hema, sv. Tomaž Becket, sv. Henrik II. in *Hemini* soprog *Viljem II.*, ki pa ni svetnik.

Zatem se ustavimo ob oltarju križa, ki ga je iz svinca izdelal Dunajčan *Georg Rafael Donner* (1693–1741). Predstavlja Marijino objokovanje z neposnemljivim majhnim angelom oz. puttom. Marija je globoko presunjena, ko drži v naročju mrtvega sina edinca. Za umetniško delo, ki izraža bolečino in tolažbo, je umetnik porabil 18 ton svinca. Umetnik je zaradi posledic napornega dela in vdihavanja svinčenega zraka umrl. *Napoleon Bonaparte* (1769–1821) je nameraval oltar prepeljati v muzej v Louvru, niso pa našli voza oz. konjske vprege, ki bi to umetniško stvaritev prepeljala v Pariz. Francozom jo je uspelo pripeljati le do Pöcksteina in po *Napoleonovem* Waterlooju so jo spet privlekli nazaj v Krko. Delo na križnem oltarju je končal *Donnerjev* učenec *Baltasar Moll* (1717–1785) leta 1766.

Pot v podzemlje vodi v kripto, njeni beli marmornati stebri pa pričarajo mistično ozračje. Izreden prostor izžareva mir in harmonijo. Notranjost sakralnega prostora krške cerkve v postnem času poudarja razpoloženje strogosti in askeze, saj visi pred glavnim oltarjem najstarejši in največji koroški postni prt. Pripisujejo ga *Konradu* iz Brež, ki je leta 1458 naslikal 99 dogodkov iz Stare in Nove zaveze. Krški postni prt je eden največjih

na svetu, saj meri njegova površina 78,67 kvadratnega metra, pri čemer meri stranica kvadrata 8,87 metra.

Levo: del krškega postnega prta; desno: detajl s krškega postnega prta

Levo: ženska glava s pajčolanom kot simbolom vere v kriпти v Krki; sredina: moška glava pod sarkofagom v kriпти v Krki; desno: ženska glava pod sarkofagom v kriпти v Krki (Gurk)

Nedaleč od Krke je kraj Weitensfeld, kjer je tri leta po smrti škofa *Romana* leta 1170 nastalo romansko okno sv. Magdalene v tamkajšnji podružnični cerkvi; to okno velja za najstarejše barvno okno v Avstriji.

Levo: grad Straßburg, rezidenca škofa Romana, največji grad na Koroškem; desno: vitraj sv. Marije Magdalene v Weitensfeldu

V krški stolnici ter v drugih romanskih bazilikah in gotških katedralah je lepo poslušati gregorijanski koral. *Guido* iz Arezza (ok. 992–1050), benediktinec, glasbenik in učitelj, je izumitelj korala in sodobne glasbene notacije; bil je *Hemin* sodobnik. Notacija je nadomestila nevmatsko notacijo. Pri poučevanju je opazil, da so si pevci s težavo zapomnili melodije gregorijanskega korala, in je zato iskal rešitve. Poleg črtne notacije je njegov izum tudi solmizacija. Latinski koral prepevajo ob slovesnih praznikih. Po koralnem petju so znani menihi iz Heiligenkreuzu in koralni pevci iz Gradca.

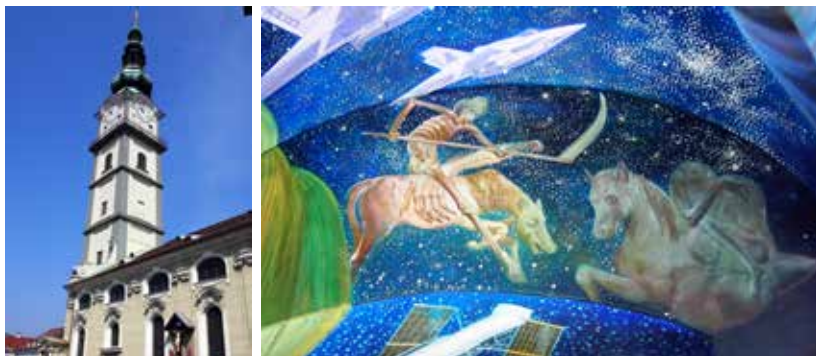
3.3 Mestna župnijska cerkev sv. Egidija v Celovcu

V Celovcu, ki je bil med letoma 1193 in 1199 ustanovljen kot deželno knežje mesto, so leta 1255 postavili Marijino cerkev z romanskimi in gotškimi prvini; cerkev je v pisnih virih prvič omenjena leta 1282. Zgradili so jo zunaj mestnega središča tik ob mestnem obzidju. Poleg cerkve so postavili romansko kostnico, ki jo je leta 1636 uničil požar. Sredi 14. stoletja pa so zamenjali zavetnika cerkve in odtelej je zavetnik te cerkve sv. Egidij (640–720) ali sv. Tilen.

Po močnem potresu leta 1690 so morali močno poškodovano mestno cerkev podreti. Po sedmih letih zidave so postavili podolgovato baročno slopno cerkev z banjastim obokom. Cerkev sv. Egidija je s svojim mogočnim in najvišjim stolpom simbol Celovca. Stolp so dozidali leta 1709, leta 1733 pa so mu dodali še čebulasti stolpič. Nad tabernakljem baročnega oltarja je milostna podoba svetega Obličja iz leta 1742, na kateri je upodobljen kronani Jezus. Od leta 1750 v cerkvi vsako leto v postnem času poteka devetdnevna pobožnost v čast svetega Obličja. V času jožefinizma (1776) so ukinili pokopavanje pri mestni cerkvi in so pokopališče preselili v Annabichl (Trnja vas). Med triletno francosko upravo v 19. stoletju je cerkev obubožala. V 19. stoletju je v tej župniji deloval narodni voditelj koroških Slovencev in leta 1851 soustanovitelj Mohorjeve družbe v Celovcu kaplan *Andrej Einspieler* (1813–1888). Med prvo svetovno vojno (1914–1918) so cerkev spremenili v garnizonsko cerkev, zvonove pa so pretopili v krogle. Šele leta 1924 je cerkev dobila nove zvonove iz bronu, a ti so morali – razen »domovinskega zvona« – v drugi svetovni vojni spet služiti za krogle.

V nekdanji zakristiji je *Ernst Fuchs* kot predstavnik slikarske smeri fantastičnega realizma na moderen način upodobil apokalipso in elementarna vprašanja človeškega bivanja.

Zunaj celovškega mestnega obzidja so bile cerkve sv. Petra iz leta 1265, sv. Ruperta iz leta 1283, Svetega Duha iz leta 1335 s pokopališčem in zavetiščem, sv. Martina iz leta 1384 ter sv. Primoža in Felicijana na Križni Gori po letu 1450.

Levo: cerkev sv. Egidija v Celovcu; desno: mrtvaški ples v zakristiji sv. Egidija v Celovcu (*Ernst Fuchs*)

4. Razlike med vsakdanjim življenjem v srednjem veku in danes

Vsakdanjik pomeni celoto delovanja, zavedanja in življenjskih oblik, ki postanejo navada in človeškemu življenju dajejo trden temelj. Na tak način si nabiramo izkušnje, saj mora posameznik nenehno ukrepati, in sicer kot gospodar določenega položaja, ki si ga je pridobil in ga razvijal v socialnem življenju. Razkrivanje življenjskih soodvisnosti in prepletanje kulturnih izražanj, družbenih oblik, socialnih in gospodarskih struktur, religioznih predstav, duha časa in mentalitete olajšujeta razumevanje obdobj in epoh človeškega bivanja. Te izraze življenja je mogoče potem primerjati s sistemom vrednot in norm, ki prevladujejo v sedanjosti. Osnovna vprašanja človekovega obnašanja dobivajo drugačne odgovore glede na spreminjajoče se okolje.

Sodobni človek ima težave z odnosom do trpljenja, minevanja, umiranja in smrti. Dandanes smrt izrivamo iz miselnega in fizičnega sveta, jo tabuiziramo in obravnavamo kot motnjo v tekmovalni in porabniški družbi. Srednjeveški človek pa je nenehno računal s smrtjo. Navdajali so ga strahovi pred dogajanjem po smrti oz. v zvezi s poslednjo sodbo. Življenjsko dobo srednjeveškega človeka so omejevale slabe higienske razmere in (pre)zgodnja smrt. Na kostnicah in zunanjih ali notranjih stenah cerkva so na freskah namesto poslednje sodbe upodabljali mrtvaške plese. Ti so človeka opozarjali na minljivost tuzemskega bivanja.

Levo: stara zaveza, freske v preddverju krške stolnice (Gurk) na Koroškem;
desno: izgon iz raja in delo po izgonu na oboku cerkve v Hrastovljah (Slovenija)

Sodobne ženske ne nosijo več bremen in skrbi za nadaljnji obstoj prihodnjih rodov. To dolžnost so v preteklosti mnoge plačale z življenjem. Velike družinske skupnosti so sooblikovale celotno življenje več generacij hkrati in odločilno vplivale na delo, zakonsko življenje, oskrbo ostarelih, vzgojo otrok, bolezen, bivalno kulturo in zavest smrti. Naštete vidike so ljudje oblikovali skupaj. V srednjem veku sta bila individualizem in majhna, atomizirana družina, značilna za 21. stoletje, nekaj nepredstavljivega. Človek v srednjem veku je imel isti sistem vrednot, norm in potreb kot človek v sedanjosti, tudi pri njem so prevladovali varnost, gotovost, veljava, ljubezen, zaupanje, mir, nenasilje, smisel, sreča in socialna mreža.

Srednji vek je bil tudi nasilen čas; plemiči, ki so se čutili zapostavljene, so si pomagali sami – prijeli so za orožje in si svojo pravico izborili z nasiljem.

Na področju ponarejanja listin se je od srednjega veka do danes zgodil vrednostni premik. Danes je ponarejanje dokumentov kaznivo ali kriminalno dejanje in se kaznuje po zakonu. Zakonov v srednjem veku niso razumeli kot normo, ki so jo postavili ljudje, temveč kot pravico, ki jo je postavila višja, od človeka neodvisna sila.

4.1 Podoba srednjeveškega človeka o sebi in o družbi

Avtonomija in neodvisnost, emancipacija in svoboda za človeka v srednjem veku niso imele takšne vrednosti, kot jo imajo danes. Človek se je čutil vpetega v skupnost, ki je vplivala nanj. Iz skupnosti in skupnega verovanja je črpal nazore in s tem merila za dobro in zlo. To pa je bilo plodno izhodišče za vero v svetnike in čudeže. K temu je pripomogla predstava o tem, da je svet nespremenljiv. Srednjeveški človek je zato gojil tudi magične običaje, k čemur ga je vodilo poljedelstvo, ki je bilo tesno povezano z menjavanjem letnih časov. Za kmeta je bilo pomembno, da si je pridobil naklonjenost narave, nadnaravnih sil oz. Boga. Predstave so oblikovali na osnovi svetopisemske knjige o stvarjenju, ki pravi, da je bil človek ustvarjen po Božji podobi in da so bila vsa druga živa bitja ustvarjena zaradi njega.

V fevdalni družbi je bila revščina razširjena, bogastvo pa je bilo sredstvo,

s katerim je bilo mogoče priti do moči v družbi in jo tudi obdržati. Biti bogat je pomenilo, da je bogatin razpolagal s prostorom, predvsem z gozdom, ki je bil vir surovin in je hkrati vzbujal strah. Zemljiška posest je bila temelj družbenega reda. V srednjem veku si človek ni mogel predstavljati, da bi se uprl socialnim krivicam. Stvari so ostajale, kakršne so bile. Človek se ni zavzemal za spremembo, ampak za trajanje in ponavljanje. V družbi sta bili razviti vrednoti solidarnost in ljubezen do bližnjega. Srednjeveška družba je bila družba solidarnosti in ne družba osamljenosti. Človek je bil vpet v družinsko in vaško skupnost, ki je bila sicer nekakšen sistem prisile, vendar je prinašala socialno varnost. Bogati so bili dolžni dajati, krščanstvo pa jih je k temu spodbujalo. Zavest ljudi v srednjem veku je bila religiozna, ne sekularna.

Ljudje niso poznali zagotovljenih delovnih mest, štirideseturnega delovnega tedna, socialne zakonodaje ali oskrbe v primeru bolezni in starosti. Fevdalnim gospodarjem so bili izročeni na milost in nemilost. Do 13. stoletja je družba doživela očitni materialni razvoj. Poljedelstvo je dobro uspevalo, kar je prinašalo hitre spremembe na osebni in družbenem področju. Delovno orodje se je izboljšalo, pridelek je bil obilnejši, začeli so tkati blago, počasi je prihajalo do urbanizacije, ki so spremljali prvi začetki bega s podeželja, s čimer so se tradicionalne solidarnostne strukture začele krhati.

Levo: mrtvaški ples v Hrastovljah (Slovenija); desno: Marijina smrt, Železna Kapla/
Bad Eisenkappel

4.2 Vloga žensk in otrok

V srednjeveški hiši je ukazoval hišni gospodar. Ta je imel široko polnočje nad svojo ženo, svojimi otroki in služabniki. Te je lahko prodal ali ubil. Gospodar je bil odgovoren za vse prebivalce svoje hiše, zastopal jih je pred sodnikom. Ta oblast moškega je temeljila na sili. Kako malo so bile vredne ženske spodnjega sloja, pričajo sodni zapiski. Ti poročajo o tem, kako so kmetje pretepali svoje žene, jih rezali z noži, ubijali svoje otroke.

Ženska je bila v pravnem in socialnem oziru podrejena moškemu. Cerkev je bila prepričana o duhovni in spolni manjvrednosti ženske ter njeni šibki volji. Pridige so terjale od zakonske žene ubogljivost, ponižnost, pokornost, potrpežljivo prenašanje moževega nasilja in rojevanje otrok. Cerkveni učitelj *Avguštin* je bil prepričan, da so bile ženske dane moškemu v pomoč zato, da spravljajo otroke na svet. Ženska mu je bila vir slabega, bila je utelešenje zla, kar je potrjeval arhetip *Eve* kot sveto-pisemske zapeljivke. Predstavo, da ženska za moškega pomeni grožnjo, so prevzele tudi srednjeveške spokorniške knjige, ki so namenjale posebno pozornost spolnosti in čarovništvu. Ženska je bila sprejemljiva v podobi nune in v podobi device. Povzdigovanje devištva in vdovstva sta privedli do podcenjevanja zakonske zveze in spolnosti. Žensko seksualnost naj bi bilo treba vsekakor z velikimi napori ukrotiti, pri čemer so se cerkveni učenjaki sklicevali na grškega filozofa *Aristotela* in na Sv. pismo. Vse, kar je bilo povezano s spolnostjo, je veljalo za nečisto. Kdor je imel spolne odnose s svojo ženo med postom, je moral eno leto delati pokoro. Kdor je bil pri spolnem aktu pijan, je delal pokoro le štiri-deset dni. Posilstvo ženske pa so strogo kaznovali, prav tako razgaljenje njene glave in lasanje. Storilca so za kazen za posilstvo oslepili, kastrirali, usmrtili ali prebičali. Hvale je bila ženska deležna kot mati in rojevalka otrok, cenjena pa kot gospodinja in poljedelka. Za ženske so priporočali delo, na primer predenje, tkanje, šivanje, kvačkanje, krpanje. Delo naj bi zaposlilo roke in razum. Ženske naj bi dajale miloščino, ker so mehkega srca. Dobrodelnost naj bi žensko odvrčala od poželenja in navajala k temu, da bi bila sočutna do revežev in bolnikov. Socialne stike preko sveta čustev je nadziral soprog ali duhovnik. Moški so od žensk zahtevali čistost, skromnost, zmernost, preprostost, molčečnost, sposobnost, dobrosrčnost in zadržanost.

Zakonska zveza je služila le razmnoževanju. Po zakonskem občevanju ni bilo mogoče takoj iti k obhajilu, matere so se morale po porodu dati blagosloviti. Ker so imeli zakonci nujno nečiste roke, jim je bilo prepovedano vsako neposredno dotikanje Kristusovega telesa in krvi. Od neporočenih žensk so pričakovali skrajno nravstveno neomadeževanost, medtem ko pri moških niso bili tako natančni.

Poročene plemkinje so imele veliko pravic in so bile enakopravne družice soprogom. Ženske s podeželja so morale fizično garati, bile so tlačanke kot tudi soprogi, pokorne so morale biti fevdalnemu gospodu in svojemu možu. Med ženske dolžnosti so spadali skrb za ognjišče, priprava hrane, spravljanje zalog, vzgoja otrok, pri kmetih pa nadzor nad deklami. Otroci so bili že zgodaj vključeni v delovni proces. Pri plemičih so se morali od sedmega leta učiti. Veljalo je prepričanje, da mora otrok razviti lastnosti, ki so značilne za njegov stan.

4.3 Vpliv Cerkve na vsakdanjik

V vsakdanjiku je bil preprost človek zvest sin ali zvesta hči Cerkve. Verske predstave v glavnem neizobraženega človeka so bile drugačne od uradnega cerkvenega nauka. Duhovniki so ljudem pripovedovali o svetnikih, ki so vzbujali pozornost z neobičajnimi sposobnostmi. Poseben pomen so imeli eksistenčni mejniki oziroma značilni preobrati v življenju, kot so rojstvo, bolezen in smrt. Otroke so krščevali že v prvih dneh življenja. Ljudstvo je zelo cenilo blagoslovljeno vodo. S številnimi blagoslovi so blagoslavljali življenje, hrano in orodje, rastline in živali. Hrepeneje po blagoslovu je lahko hitro prešlo v praznoverje. Meje med ljudsko pobožnostjo in vražami so bile zabrisane. Praznoverje se je prepletalo z ljudsko pobožnostjo, na katero je vplivala antična dediščina.

Središče verskega življenja je bila sveta maša. Ker so v 11. stoletju nekateri krivoverci (albižani ali katari) tajili Kristusovo navzočnost v evharistiji, so spremenjenju dodali povzdigovanje hostije med mašo in zunaj mašnega obreda vpeljali izpostavljanje in čiščenje Najsvetejšega. Bogoslužje je bilo dobro obiskano, prejem zakramentov pa je pojemal. K spovedi so šli v postnem času, obhajilo pa so prejeli za veliko noč. Župnijske cerkve so dobile pravico do krščevanja in cerkvenih pogrebov.

Levo: Heiligenkreuz, Spodnja Avstrija; desno: cesar Henrik II. in cesarica Kunigunda, stara župnijska cerkev, Grebinski Klošter (Stift Griffen)

4.4 Verske predstave človeka v srednjem veku

Ljudski veri je dajala pečat Božja podoba, ki je bila »zmes« Kristusa kot vladarja in Boga Očeta kot sodnika. Osrednji motiv je bila grožnja z Božjo pravičnostjo. Bog je bil gospodar nad življenjem in smrtjo, povzročitelj veselja in strahu. Verniki so morali biti zvesti Bogu, on pa jim je »v zameno« pomagal v boju »zoper hudiča«. Človek je nenehno računl z Božjo jezo. Predstava o Božji jezi je bila tako učinkovita, da se ji je podrevalo celo sodišče. Vernik je vedel, kdaj in koliko se mora pokoriti in kdaj oz. v kakšnem primeru bo deležen Božje milosti. Prepričan je bil, da bodo za dobra dela in zasluge poplačani, za slaba dejanja in grehe pa kaznovani. Poslednja pravičnost bo prišla šele z Božjo sodbo, saj so pred sodnikom vsi enaki.

Levo: pohod Sv. treh kraljev, Zweinitz na Koroškem; sredina: Jezus nasiti lačne, Pürgg na Štajerskem; desno: Jezusovo rojstvo, romanika v cerkvi v Pürggu na Štajerskem

Levo: oznanjenje, zunanja stran cerkve v Straßengelu na Štajerskem; sredina: oznanjenje, Obermauern, Vzhodna Tirolska; desno: Jezus in Maria Magdalena, Obermauern, Vzhodna Tirolska

Cerkvena umetnost si je prizadevala upodobiti evangeljski nauk pa tudi sporočilo apokalipse, ki je zapisano v Janezovem Razodetju. Jezus nastopa kot vladar, sodnik in gospodar. Apostoli so upodobljeni kot močniki in ne vsebujejo prvih človeškosti. Pobožna gibanja so križu pripisovala nov pomen. Na križ pribito Jezusovo telo ne trpi. Jezus je živ, povzdignjen na križ in s tem poveličan. Križ je postal križ zmagooslavja.

Levo: Velika Nedelja, Crngrob (Slovenija); desno: Velika Nedelja, Čače (Saak) na Koroškem

V gotiki pa so pod vplivom *Frančiška Asiškega* (1181–1226) Jezusa na križu začeli upodabljati kot trpečega, bičanega in kronanega s trnovo

krono. Ob koncu srednjega veka je nastala podoba jeznega Boga, ki strelja s puščicami – simboli vojne, kuge in kobilic – na ljudi, da bi se spokorili. Marija je bila prikazana kot žena, ki ljudem prihaja na pomoč s svojim plaščem in jih varuje pred pogubo. Tako uprizoritev najdemo na zunanji strani stolnice v Gradcu, ki jo je upodobil koroški umetnik *Tomaž Beljaški* (1435/1440–1523/29), najpomembnejši slikar pozne gotike v alpskem prostoru. Take upodobitve pa so tudi v Gerlamoosu na Zgornjem Koroškem, kjer je tudi slikal *Tomaž*, in v romarski cerkvi v Obermauernu na Vzhodnem Tirolskem. Podoba »jeznega Boga« v poznem srednjem veku se ne ujema s podobo »usmiljenega Boga«, kot ga poznamo iz Nove zaveze (prim. Lk 15).

Levo: Marija s plaščem, podružnična cerkev v Gerlamoosu na Koroškem (*Tomaž Beljaški*); desno: Marija s plaščem na glavnem oltarju na Ptujski Gori (Slovenija)

Upodobitve Marije Zavetnice s plaščem, ki varuje ljudi pred jeznim Bogom, so mikavne, a teološko vprašljive, saj iz tovrstne predstave lahko izhaja mišljenje, da je Marija močnejša od Boga. Upodobitev Marije Zavetnice s plaščem je več: na Koroškem v Altenmarktu in Mariji na Zilji (Maria Gail), na Štajerskem v Admontu in v Gössu pri Leobnu, na Vzhodnem Tirolskem v Obermauernu, na slovenskem Štajerskem na Ptujski Gori.

4.5 Gospa Sveta

Kot prazupnija je imela bogate posesti, pred letom 1116 je bila tudi sedež kolegiatnega kapitlja, ki je bil podrejen salzburški nadškofiji. Gospa Sveta je najpomembnejša in najmogočnejša gotska cerkev na Koroškem. Troladijsko poznogotsko trdnjavsko romarsko cerkev s predromanskim Modestovim oltarjem in z otroškim sarkofagom so zgradili leta 1430. V tem času so zgradili tudi močne utrdbe. Nekaj časa, vsaj do leta 1859, je Gospa Sveta pripadala lavantinski škofiji. Nova zgrajena cerkev je služila novemu vojvodu kot prostor za intronizacijo, zato je morala ustrezati potrebam kronanja. Za zgled ji je bila dvorna cerkev cesarja *Friderika III.* v Gradcu, ki je v poznem 18. stoletju postala stolnica. *Friderik III.* je na Koroškem imel funkcijo deželnega kneza in odvetnika pri Gospe Sveti. Kot odvetnik je s finančnimi podporami sploh omogočil dograditev cerkve leta 1464. Na zunanji strani cerkvenih zidov naletimo na lapidarij, v zidove so vzdali najdbe iz rimske dobe – reliefe iz kamna, rimski voz, ki pelje dušo umrlega v onstranstvo, tako imenovano »poštno kočijo«, in vojni voz, s katerim vlačí grški junak *Abil* mrtvega *Hektorja* po prahu pred Trojo.

Ta cerkev je imela nekaj predhodnic. Prvo cerkev je ustanovil v 8. stoletju korni škof *Modest*. V 12. stoletju je salzburški škof *Konrad* tam ustanovil kolegiat, katerega člani so bili svetni duhovniki, ki so se držali redovnih pravil kot redovniki. Predstojnik kolegiata je bil prošt. Gosposvetški prošti so v koroški zgodovini imeli pomembno vlogo – eden od njih je bil poznejši krški škof *Roman I.*

V notranjosti gosposvetške cerkve najdemo med dragocenostmi slikarijo v oboku srednje ladje iz leta 1490/91. V mrežastih rebrih ponazarjajo slike Jezusov rodovnik, motiv drevesa življenja, ki ga najdemo tudi na zunanji steni kot rimski grobni relief. Te freske v 41 poljih so delo neznanega umetnika, ki je na začetku obočnih fresk zapustil svoj portret – starejši resen obraz brez brade z napisom: »Liber generationis Jesu Christi« (»Knjiga o Jezusovi rodbini«). Umetnik predstavlja Jezusov rodovnik, na začetku katerega je Abraham, na koncu pa Jožef. (prim. Mt 1,1–17) Na umetnikovi nasprotni strani je naslikan Adam. Štirinajst praočeta je umetnik razdelil na tri generacije, tako da pride do dvainštiridesete

generacije, ki se ji pridružujejo štiri pramatere: *Sara, Rebeka, Lea in Rahela*. Figure rastejo iz cvetnih kelihov, pri čemer je umetnik individualno upodobil vsak cvet, obraz, atribut in vsako obleko. Vsaka oseba ima tudi ime. Umetnikova izpoved je, da ima zgodovina začetek in se bo dobro končala. Stvarstvo v prisposobi cvetov je v Božji roki, človek ima nalogo kultivirati svet. Zaradi svoje oblastiželjnosti človek zavlada nad drugimi in pri tem uporablja nasilje. Vendar so tudi ljudje, ki se takemu ravnanju upirajo. Zavzemajo se za solidarnost, pravičnost, človekovo dostojanstvo in mir – in ob koncu časov bo Bog poplačal ta prizadevanja z večnim mirom.

Levo: pohod Sv. treh kraljev v gosposvetski cerkvi; desno: sv. Jurij in Samotretja na krilnem oltarju pri Gospe Sveti (Maria Saal)

V štiridesetih poljih na oboku so naslikani različni kontrastni cvetovi in rastline. Te freske sodijo med najkakovostnejše upodobitve rodovnika v evropskem prostoru. Notranjosti cerkve daje poseben čar svetloba, ki se med dnevom stalno spreminja; vzdolžna ladja dela vtis, kot da bi se delal mrak, prezbitერიj pa je poln svetlobe. Ta igra s svetlobo nam pove, da človek v cerkvi stopa od mračnega zahoda k svetlemu vzhodu. Preden romar prodre do svetlobe, do glavnega oltarja, mora prestati nekatere preizkušnje. Na severni steni prezbitერიja sta dva popotniška motiva. Trije kralji na konjih jezdijo s spremstvom, prostovoljno so se odpravili v tujo deželo in se zanimajo za novorojeno Dete v hlevu ter ga počastijo. Druga

slika kaže sv. Družino, ki mora neprostoovoljno zapustiti hlev ter oditi v tujino, da se reši pred nasiljem tirana Heroda. S timpanona gleda opazovalca v oči Jezus Kristus kot sodnik na poslednji sodbi. Na straneh sta Marija in Janez Krstnik ter nebeški Jeruzalem in odprto zmajevo žrelo. Leta 1669 je požar uničil del cerkve, Gosposvetčani pa so cerkev popravili ter ji dali leta 1714 mogočen baročni oltar. Cerkev so pokrili s ploščicami iz kamna in stolpa s čebulastima stolpčkoma. Materinsko prijaznost izžareva z glavnega oltarja kamniti kip »lepe Marije« iz leta 1425. Marija kraljuje nad oblakom, iz katerega se prikažejo oprsja angelov in lunin obraz. Jezušček sedi na desnem Marijinem stegnu, ki izstopa zaradi kaskadnih gub oblačila. V središču so Jezusove in Marijine roke. Marija varuje roko, ki bo v prihodnosti prebodena, in jabolko je tisto, ki bo viselo v vejah križa.

Pod predromarskim oltarjem v severni stranski ladji je otroški sarkofag, ki ima nagrobno ploščo iz rimskega Virunuma.

Poznogotska krilna oltarja – dragoceni oltar iz Varpje vasi (Arndorf) in nekoliko pozneje nastali maniristični oltar sv. Jurija – spadata med najlepše na Koroškem. Na oltarju iz Varpje vasi je mnogo figur; med njimi prevladujejo ženske figure: Elizabeta, Marija Magdalena, Ana, Marija, Genovefa in Otilija; nad njimi je upodobljeno Marijino kronanje. Na levem krilu spodaj je sv. Uršula s spremljevalkami in zgoraj je prikazan dogodek oznanjenja. Na desnem krilu je v spodnjem polju 14 pomočnikov v stiski in zgoraj poklon treh kraljev. V predeli je Marija z Jezusom v naročju in ob njej so Janez Evangelist, Jakob, Janez Krstnik in Pavel. V neposredni bližini je baročni oltar sv. Štefana s štirimi kronanimi, ki so veljali za zavetnike kamnosekov. Ljudsko izročilo pravi, da so te kristjane usmrtili v Panoniji zaradi njihove vere. Pred usmrtitvijo jim je bilo ukazano češčenje kipa sončnega boga, Asklepija in cesarja. To pa so odklonili, kar je povzročilo njihovo smrt. Kostni mučencev *Kastorja*, *Sempronija*, *Nikostrata* in *Klavdija* so leta 354 prenesli v Rim. Njim v čast so zgradili cerkev ter v njej shranili njihove kosti. Polagoma pa so ljudje pozabili na dogajanja in so začeli vse skupaj drugače razlagati. Iz štirih kronanih oz. koronatov so nastali štirje kralji Stare zaveze *David*, *Salomon*, *Joas* in *Josias*. Tudi diakona *Štefana* niso imeli več za zavetnika kamnosekov, temveč za patrona konjev.

Levo: postni prt pri Gospe Sveti (Sveti (Maria Saal, Karl Wolschner); sredina: del slike »Jezus reši Petra« pri Gospe Sveti (Herbert Boeckl); desno: del »ženskega« oltarja iz Arndorfa (Varpja vas) pri Gospe Sveti s svetnicami Elizabeto, Marijo Magdaleno, Samotretjo, Genovefo in Otilijo

V Celovcu rojeni umetnik *Herbert Boeckl* (1894–1966) je leta 1928 na južno stran prečne ladje v cerkvi Gospe Svete naslikal ekspresionistično fresko »Jezus reši Petra iz Genezareškega jezera«. (prim. Mt 14,26–31) Umetniško delo je povzročilo precejšnje vznemirjenje in izzvalo proteste. Do leta 1982 so podobo imeli skrito za zaveso. Obraz potapljajočega se apostola Petra ima namreč obrazne poteze ruskega revolucionarja *Lenina* (1870–1924). Veliko obiskovalcev ima težave s to fresko, na kateri je upodobljen mladi, vitalni Jezus v rožnati obleki, ki hodi po vodi, in v belo oblečeni Peter z zvitimi rokami, ki kličejo na pomoč. Petrova prestrašenost marsikoga preplaši. Umetnik je s to podobo pokazal brezno in razdvojenost koroške duše.

Največji zvon pri Gospe Sveti so ulili iz uplenjenih turških topov, ki so jih poraženi Turki pred Dunajem zapustili leta 1683. Zvon je težak 6600 kilogramov. Tako se je na neki način že uresničila svetopisemska utopija, da bodo iz mečev in sulic naredili pluge in srpe, v tem primeru zvon. (prim. Iz 2,4) Udarci kemblja poslušalce opominja na nesmiselnost vojne.

4.6 Breže, mesto salzburških škofov na Koroškem

V najpomembnejšem mestu srednjega veka na Koroškem je deloval kolegiatni kapitelj sv. Jerneja, ki je skrbel za cerkev sv. Odrešenika (Salvatorja) do konca 18. stoletja. Kralj *Ludvik Nemški* je salzburški nadškofiji

leta 860 podaril posestvo v okolici Brež (Friesach), iz tega pa se je v enajstem stoletju razvil trg. Breže so v Avstriji mesto, ki ima največ gradov in razvalin pa tudi dobro ohranjeno obzidje v dolžini 820 metrov, ki je visoko 11 metrov in široko 1,5 metra. Mestni jarek, ki je 15 metrov širok in 9 metrov globok, je še vedno napolnjen z vodo. Od nekdanjih štirinajstih obrambnih stolpov stojijo samo še trije na zahodu. Potem ko je kralj *Ludvik* podaril kraj salzburškemu nadškofu, se je pod Petrovo goro naglo razvijal trg. Pod goro Geier na severu se je razvil drugi trg, ki je spadal od leta 1016 do 1043 h grofiji Breže. Po ustanovitvi krške škofije leta 1072 je prišel pod oblast krških škofov. Preteklost Brež je tudi zgodovina bojev za oblast med salzburško nadškofijo in krško škofijo ter koroškimi vojvodi. Do leta 1803 so Breže spadale k salzburški škofovski državi in upravljali so jih vicedomi. Leta 927 omenjajo viri prvič Petrovo goro. Nadškof *Gebhard* je začel pred letom 1077 na Petrovi gori ustanavljati grad, ki je v 12. stoletju postal rezidenca. Od gradu se je ohranil mogočen bergfrid, sedem do devet metrov visoko obzidje, okno s polkrožnim lokom in drugi bergfrid, ki je bil pozneje predelan v mogočen šestnadstropni stolp. Romanski bergfrid je nadškof *Eberhard II.* dal po požaru leta 1215 obnoviti in razširiti. V četrtem nadstropju je kapela sv. Ruperta

Utrjeni stolp v Brežah na Koroškem (Friesach, *Roman Till*)

s freskami, ki so podobne freskam v zahodni empori krške stolnice. Tudi freska nekega škofa iz časa med letoma 1140 in 1150, ki kaže nekega *Romana*, in napis »Sancta Maria ora pro nobis« sta salzburško delo, ki pa kaže bizantinske vplive.

Poznokarolinška je cerkev sv. Petra iz leta 927. Ima prečno pravokotno ladjo s povišanim kornim kvadratom in strešnim stolpičem, ki ima piramidno čelado. Notranjost cerkve so predelali v gotiki in baroku.

Levo: cerkev sv. Petra, druga najstarejša cerkev na Koroškem, Breže (*Roman Till*); desno: romanski portal nekdanje kostnice

Leta 1215 je mesto dobilo močno obzidje. Gradili so cerkve, samostane, sirotišnice za revne in potujoče, kovali so novce, srebrni breški pfenig. Maja 1224 so Breže postale prizorišče turnirja knezov. Na tako imenovani knezov dan so poravnali spor koroškega vojvode *Bernarda* z mejnim grofom Istre. Mesto je močno prizadela vojna med kraljem *Matjažem* in cesarjem *Friderikom III.* Deset let (1480–1490) je Brežanom vladal kralj *Matjaž.* Po njegovi smrti so pridrveli Turki, potem sta divjala požar in kuga; leta 1797 pa so mesto zavzele *Napoleonove* čete. Že leta 1489 so iz Brež pregnali Jude.

Župnijska cerkev v Brežah je posvečena apostolu Jerneju in stoji severno od glavnega trga ob vznožju gore sv. Petra. Cerkev se prvič omenja leta 1187. Morebiti je tam v karolinškem času stala majhna cerkvena stavba. Kot prvi prošt kolegiatnega kapitlja je leta 1215 omenjen *Konrad* iz Tisentina v Švici. Po požarih so prebivalci Brež slogovno spreminjali mogočno triladijsko romansko cerkev z dvema stolpoma na zahodni strani iz dvanajstega stoletja. Leta 1785 so opustili pokopališče, ki je obdajalo cerkev, in leta 1845 so uničili romansko kostnico. Pred cerkvijo so postavili romanski portal nekdanje kostnice, ki je iz poznega dvanajstega stoletja.

Cerkev v Brežah pa slovi zaradi lepih poznoromanskih vitrajev, ki so nastali od leta 1270 do 1280. Prvotno so vitraji bili v dominikanski cerkvi in so jih leta 1838 prenesli v cerkev sv. Jerneja. Na desetih oknih na severovzhodni strani prezbiterija vidimo pametne in nespametne device, ki so upodobljene v »cikcakastem« stilu. Na jugovzhodni strani pa so

Levo: cerkev sv. Jerneja v Brežah (Friesach); desno: nekdanji dominikanski samostan in cerkev sv. Nikolaja v Brežah

Levo: vitraj v cerkvi sv. Jerneja v Brežah (Friesach); sredina levo: vitraj v cerkvi sv. Jerneja; sredina desno: Mati božja, Breže; desno: križ v obliki vilic, Breže (Friesach)

okna, na katerih je na dvanajstih vitrajih upodobljeno Jezusovo življenje, nastala so od leta 1325 pa do 1338. Mogočni glavni baročni oltar v črno-zlati barvi je iz leta 1679, iz časa, ko so Turki ogrožali Dunaj. Na glavni podobi je upodobljeno Marijino vnebovzetje, na nastavku pa je podoba, ki ponazarja mučenje sv. Jerneja, na straneh pa stojita kipa sv. Urha in sv. Ruperta. Tabernakelj je iz poznobaročne dobe.

Na severni strani mesta v neposredni bližini mestnega obzidja sta dominikanski samostan in dominikanska cerkev sv. Nikolaja. Od leta 1217 pa do tretje četrtine 20. stoletja so dominikanci bili v Brežah. Vzdolžna

triladijska cerkvena stavba je bila leta 1268 dograjena v slogu gotike. Po dograditvi prezbiterija je bila posvečena leta 1320. S 74 metri je najdaljša na Koroškem. V notranjščini sta lep kip Marije z Otrokom (ok. 1340) in križ v obliki vilic (po letu 1370). V teološki literaturi 13. in 14. stoletja, predvsem pri *Bonaventuri*, se je za obliko tega križa udomačil pojem »drevo življenja« (»lignum vitae«): iz mrtvega drevesa se rojeva novo življenje.

Prav tako omembe vredna je romanska cerkev nemškega viteškega reda na jugu mesta, ki je posvečena sv. Blažu. Cerkev so gotizirali in barokizirali in ima lepa poznogotska krilna oltarja, stenske slikarije iz poznega 12. stoletja in vitraje. Mikaven je kip sv. Heme z mošnjo. Poleg cerkve je bolnišnica nemškega viteškega reda.

4.7 Ustanovitev lavantinske škofije

Stalni prepiri salzburških nadškofov s Krko so privedli do tega, da je salzburški nadškof *Eberhard II.* (1200–1246) ustanovil 10. maja 1228 lastniško škofijo s sedežem v Št. Andražu v Labotski dolini. Majhna škofija je obsegala le sedem župnij – dve župniji sta bili na Koroškem (Št. Andraž in Labot), pet župnij z Velikim sv. Florijanom (Groß St. Florian) pa je bilo na zahodnem Štajerskem severno od Drave. V Št. Andražu je bil leta 1212 ustanovljen samostan avguštinskih korarjev. Labotska škofija naj bi bila po salzburških predstavah protiutež nepokorni Krki. Prvi škof je bil *Ulrich* (1228–1257), majhno škofijo pa so zaradi mnogih sadnih dreves imenovali »češpljeva škofija«. Po zaslugi salzburškega nadškofa *Maksimilijana Jozséfa Tarnóczyja* (1806–1876) so v času škofovanja *Antona Martina Slomška* (1800–1862) škofijski sedež leta 1859 prenesli v Marburg, kakor se je tedaj imenoval današnji Maribor. Mestu Maribor je slovensko različico imena dal leta 1836 *Stanko Vraz* oz. *Jakob Frass*, ki je pokopan v Zagrebu.

Na Koroškem je imela nadškofija Salzburg naslednje kraje: Stall, Sachsenburg, Gmünd, Breže (Friesach), Stari dvor (Althofen), Hüttenberg, Št. Andraž (St. Andrä), Gospa Sveta (Maria Saal); nadškofija Bamberg: Kanalsko dolino, Spodnjo Ziljsko dolino, Beljak (Villach), Trg (Feldkirchen), Grebinj (Griffen), Wolfsberg, zgornjo Labotsko dolino. Na

Zgornjem Koroškem so vladali goriški in ortenburški grofje, od leta 1418 pa celjski grofje in od leta 1460 Habsburžani.

Levo: nekdanja stolnica v Št. Andražu v Labotski dolini (St. Andrä im Lavanttal); desno: romarska cerkev Maria Loreto v Št. Andražu

5. Samostani kot prizorišča omike, kulture in gospodarstva

Srednjega veka ne moremo razumeti brez dosežkov menihov in nun. Temeljni ideal meniškega življenja je bil in je življenje apostolov – hoja za Jezusom v ponižnosti in askezi. Potek dneva je bil določen z delom, urami molitve in liturgičnih himen. Samostani so bili ustanove vzgoje, zatočišče za sirote in vdove, središče krajevne politike, gospodarstva, sodstva, nosilci omike, socialnega in gospodarskega razvoja. Cistercijanci so bili med prvimi, ki so uporabljali umetno luč.

Redovi in samostani v alpsko-jadranskem prostoru

Benediktinci/ benediktinke	Avgušťinci – zborni (kolegiatni kanoniki)	Dominikanci/ dominikanke	Minoriti
<p>Auaa na Chiemskem jezeru Sv. Peter v Salzburgu Innichen Kremsmünster Molzbihl Melk Göttweig Altenburg Št. Jurij ob Dolgem jezeru (St. Georgen am Längsee) Št. Pavel v Labotski dolini (St. Paul i. L.) Millstatt Osoje (Ossiach) Podkloster (Arnoldstein) Krka (Gurk) Admont Seckau Göss St. Lambrecht Gornji Grad (Oberburg) Monošter (Széntgotthárd, St. Gotthard) Štivan pri Devinu (San Giovanni di Duino) Rožac (Rosazzo) Možac (Moggio)</p>	<p>Dobrla vas/ Eberndorf St. Florian Klosterneuburg Vorau Herzogenburg Reichersberg</p> <p>Avgušťinci – puščavniki (eremiti)</p> <p>Velikovec (Völkermarkt) Muta (Hohenmauthen) Ljubljana Gornja Radgona (Oberradkersburg/ Felsöregede)</p>	<p>Breže (Friesach) Gradec (Graz) Ptuj (Pettau) Velesovo, Adergas Studenice (Studenitz) Marenberg (Radlje) Novi klošter pri Polzeli Koper/Capodistria</p> <p>Frančiškani/ frančiškanke</p> <p>Beljak (Villach) Gradec (Graz)</p>	<p>Gradec (Graz) Beljak (Villach) Wolfsberg Krems Gorica (Gorizia, Görz) Koper/Capodistria Ljubljana (Laibach) Celje (Cilli) Ptuj (Pettau) Maribor (Marburg) Kamnik (Stein) Ormož (Friedau)</p>

Klarise	Premonstratenci	Cistercijani/ cistercijanke	Kartuzijani
Št. Vid ob Glini (St. Veit a. d. Glan) Mekinje pri Kamniku (Minkendorf bei Stein) Koper/Capodistria Celje (Cilli) Škofja Loka (Bischoflack)	Grebinj (Stift Griffen)	Vetrinj (Viktring) – moški in ženski samostan Rein Neuberg Stična (Sittich) Kostanjevica (Landstrass) Lilienfeld Wilhering Monošter (Szentgotthárd, St. Gotthard)	Pleterje (Pleteriach) Žiče (Seiz) Jurklošter (Gairach) Bistra (Freudenthal) Gaming Aggsbach Dorf Mauerbach

5.1 Samostan v Millstattu kot kulturno središče

Samostanska cerkev v Millstattu je bila prvotno zgrajena v romanskem slogu. Cerkev ima romansko preddverje in romanski križni hodnik. Opata *Henrika* iz Millstatta (1166–1178) najdemo na timpanonu zahodnega romanskega portala. Kristus je obdan s soncem, luno in zvezdami;

nad klečečim opatom drži blagoslavljočo desnico, opat pa Jezusu poklanja svojo cerkev. Jezus Kristus v levici drži knjigo z napisom: »Ego sum Alpha et Omega« (»Sem začetek in konec«). Križni hodnik iz druge polovice 12. stoletja spada med najlepše priče romanske umetnosti. Na prehodu med zgodnjo in visoko romaniko stojita zahodna stolpa. Ob koncu 12. stoletja sta v Millstattu obstajala moški in ženski benediktinski samostan.

Cerkev v Millstattu na Koroškem

Jezus z opatom Henrikom, timpanon v Millstattu

Izjemno zgodovinsko vrednost ima rokopis iz Millstatta (Millstätter Handschrift), ki je nastal v 12. stoletju nekje na Koroškem in je poleg rokopisa iz Voraua in Dunaja eden najpomembnejših rokopisov iz srednjega veka, saj gre za najstarejši pisni spomenik nemške poezije v Avstriji. Rokopis vsebuje »Genezo«, »Fiziologa« in »Eksodus«. Rokopis iz Millstatta omenja postavo in pravi, da je najvišja dolžnost človeka, da je zvest, pravičen in resnicoljuben. Nato spregovori o poroki, pri čemer poveže snubljenje z motivom odrešenja; nato omenja tožbo nad grehom, spovedno molitev in očenaš, ki mu sledijo razlaga očenaša in sedem prošenj v njem; ob koncu omenja nebeški Jeruzalem.

»Fiziolog« je nastal v 10. stoletju, je knjiga s čudovitimi živalskimi zgodbami; živali, rastline in kamne razlaga na alegoričen način. Od srednjega veka do baroka je močno vplival na svet simbolov. Na tabernakljih še danes vidimo upodobljenega pelikana, ki simbolizira trpečega Jezusa na križu, ki razdaja telo in kri pri sv. obhajilu.

Rokopis iz Millstatta je hranil benediktinski samostan, nato red sv. Jurija in od leta 1598 jezuiti, ki so prevzeli samostan in poslopje v Millstattu. Po razpustitvi jezuitskega reda leta 1773 se je tega dragocenega rokopisa polastil neki zasebnik. Danes je v lasti Zgodovinskega društva za Koroško (Geschichtsverein für Kärnten), hrani pa ga Koroški deželni arhiv.

Levo: detajl portala v Millstattu; sredina: preddverje, Millstatt; desno: preddverje, Millstatt

Levo: križni hodnik v Millstattu; desno: stebra, križni hodnik v Millstattu

Edinstvena je romanska cerkev. V njej visi v postnem času veliki postni prt iz leta 1593, ki vsebuje renesančne značilnosti. V notranjščini na južni strani cerkve je upodobitev poslednje sodbe *Urbana Görtschacherja* in vodje viteškega reda sv. Jurija. Na stebrih sta naslikana *Domicijan* kot vojvoda ter »sinagoga in Cerkev«, motiv, ki je bil v gotiki zelo priljubljen. Na notranjem dvorišču so karolinške pletenine v zidu.

5.2 Samostan Št. Pavel v Labotski dolini

Benediktinci iz Millstatta so leta 1091 ustanovili samostan in samostansko cerkev v Št. Pavlu v Labotski dolini. Šentpavelska samostanska bazilika – verjetno iz zadnje tretjine 12. oz. 13. stoletja – ima romanske kapitule iz 12. in 13. stoletja, ki na obiskovalca/obiskovalko naredijo nezbrisen vtis. Samostanska cerkev je triladijska romanska stebrna bazilika z dvema zvonikoma na zahodni strani in z mogočno prečno ladjo na severni in južni strani. Na spodnji polovici zvonikov je na zahodni fasadi poznoromanski in zgodnjegotski lijakast portal iz sredine 13. stoletja s timpanonom, ki kaže blagoslavljajočega Kristusa na prestolu. Ob nogah mu klečita dva bradata moška, verjetno apostol *Pavel* in opat v času gradnje cerkvene stavbe. En portal je na južni strani cerkve, ki kaže čepeča moška – simbol poganstva – in Devico Marijo z Jezusom v naročju; z leve strani prihajajo Sveti trije kralji, na desni strani sedi sv. Jožef, med Marijo in Jožefom pa lebdi angel. Verjetno sta portala nastala tik pred letom 1264.

Levo: Benediktinski samostan s cerkvijo v Št. Pavlu v Labotski dolini (St. Paul im Lavanttal); desno: romanski glaviči v Št. Pavlu (St. Paul)

Obstoječe stavbe so bile večinoma zgrajene v baročnem slogu v 17. stoletju. Na območju gradu Lavant je bila cerkev posvečena sv. Egidiju, kjer

je bila župnija s pravicami, ki jih ji je dodelil salzburški nadškof *Hartwig* (991–1023). To cerkev so leta 1618 odstranili. Sredi 11. stoletja se je na grad Lavant priselila bogata grofica *Rihardis* iz bavarske plemiške družine Sieghardinger. Poročena je bila s *Siegfriedom Spanheimskim*, grofom iz Pustriške doline (Val Pusteria/Pustertal). Ta je po poroki odšel na romanje v Jeruzalem in umrl leta 1065 v Bolgariji. Njegova vdova je njegovo truplo pripeljala domov in ga pokopala v cerkvi. Nekaj let kasneje je na romanju umrla v Santiagu de Compostela v galicijski Španiji. Tudi njo so pripeljali v Št. Pavel in jo pokopali zraven moža. *Engelbert Spanheimski*, eden izmed treh sinov, se je odločil za ustanovitev samostana, ki je moral ustrezati duhu benediktinske opatije v Clunyju. Svojega sina *Engelberta II.* je poslal v švabski samostan Hirsau, od koder so poslali dvanajst menihov z opatom *Wezelinom* (Wezilo) v Labotsko dolino. *Engelbert* je 1. maja 1091 podaril novo samostansko posestvo svetega Pavla in vas ter druga posestva v spodnji Labotski dolini, na Štajerskem in v Furlaniji. Samostan pa je stal pod papeško zaščito. V poznem 15. stoletju so Turki napadli Labotsko dolino in uničili istoimenski trg ter ga zažgali. Tudi vojska madžarskega kralja *Matije Korvina* je leta 1480 hotela zavzeti samostan, načrt pa se je izjalovil. Samostan je nato potreboval skoraj petdeset let, da si je opomogel od opustošenj. V hudi krizi se je samostan znašel pod opatom *Ulrichom von Pfnzingom*, ki je bil sin nürnberškega patricija in pristaš cesarja *Maksimilijana I.* Za opata so ga menihi leta 1515 izvolili po ukazu cesarja, nato je bil posvečen v duhovnika; čeprav so samostan težile finančne težave, je živel razkošno. Kriza se je nadaljevala v dobi reformacije. Opat *Thomas Mur* (1558–1576) in *Andreas Schaffer* (1576–1583) sta priznala, da sta pristaša *Martina Luthra*; prvega je nadvojvoda *Karl II.* leta 1576 odstavil in drugi je že po sedmih letih moral odstopiti. Vizitacija je leta 1616 ugotovila, da menihi niso izobraženi, ne znajo brati in ne obvladajo latinščine. Šele pod opatom *Marchstallerjem* (1616–1638) se je samostan opomogel, ker je poskrbel za disciplino znotraj samostana in za izobraževanje menihov; zato velja za drugega ustanovitelja kongregacije. Leta 1618 je začel obnovo novih samostanskih poslopij po vzoru španskega El Escoriala.

Levo: južni portal v Št Pavlu; sredina: čepeči moški kot prisposodba poganstva; desno: freska *Tomaža Beljaškega* v Št. Pavlu, na desni strani zgoraj je podoba freskanta

Leta 1777 se je v samostanu sv. Pavla naselila gimnazija, ki je delovala le pet let, saj je cesar *Jožef II.* oktobra leta 1782 ukinil samostan. Posredovanje opata *Anselma II. von Edlinga*, ki je poznal nadvojvodinjo *Marijo Ano*, je leta 1783 omogočilo vrnitev menihov. Visoka prezadolženost samostana pa je bila vzrok, da je cesar leta 1787 ukinil delovanje menihov. Knjige in rokopise iz samostanske knjižnice so prenesli v Celovec in Gradec, številne spise in umetniška dela pa so odnesli iz samostana ter so bili pozneje uničeni ali pa so se razgubili. Tudi to je posledica *Jožefovih* reform: uničenje kulturnih dobrin, zapiranje šol in nepismenost ljudi. Leta 1809 so se opat *Berthold Rottler* in menihi iz St. Blasiena v Schwarzwaldtu naselili v Št. Pavlu, ker so morali zapustiti samostan v Schwarzwaldtu, ki je bil v vojnah z *Napoleonom* tudi zato razveljavljen, ker je bil v habsburški posesti. Prav tako so tedaj Habsburžani morali opustiti Breisgau. Preden so benediktinci prišli v Št. Pavel, so nekaj časa bivali v samostanu Spital am Pyhrn v Gornji Avstriji. Velik del umetnin in knjig iz St. Blasiena so *Rottler* in menihi že prej spravili na varno v Švici in potem z velikimi težavami odpeljali preko Spitala na Pyhrnu in prelazov v Št. Pavel. Umetniško pomemben je psalter Ramsey z začetka 14. stoletja. V Št. Pavlu so takoj ustanovili gimnazijo, saj so geslo *Benedikta* takoj udejanjili: moli, delaj in beri. V letih nacizma (1940–1945) so nacisti benediktince napodili in v samostanu ustanovili nacistično izobraževalno ustanovo »Napola«. Opat *Pavel Schneider* (1945–1979) je spet ustanovil šolo in skrbel za njo; opat *Bruno Rader* pa je samostan

naredil za duhovno in kulturno središče. Sad tega je bila prva razstava dežele Koroške, ki je imela 270.000 obiskovalcev; pred tem pa je bila v letih 1987 do 1989 prva velika razstava o grofici in svetnici *Hemi* pod okriljem krškega škofa *Egona Kapellarija* (krški škof 1982–2001) na gradu Straßburg v krški dolini, ki je privabila 100.000 ljudi.

Levo: freska s sv. Benediktom, sv. Katarino in z donatorjema grofom Engelbertom in grofico Hadvigo v Št. Pavlu (*Tomaž Beljaški*); desno: cerkev v St. Blasien v Schwarzwald (Nemčija), obnovljena v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju

Od svoje ustanovitve dalje je šentpavelski samostan stalno naseljen in je danes najstarejši aktivni samostan na Koroškem. Pomemben je zaradi svojih obsežnih in dragocenih umetniških del in knjižne zbirke. Zbirka slik obsega Adelheidin križ, slike *Martina Johanna Schmidta*, znanega kot *Kremser Schmidt* (1718–1801), ki je bil edini baročni slikar Spodnje Avstrije mednarodnega formata, slike *Petra Paula Rubensa*, *Anthonisa van Dycka*, *Albrechta Dürerja* in *Hansa Holbeina*. *Rubensova* leta 1618 nastala oljna skica »Češčenje pastirjev« je najbolj dragoceno delo iz te zbirke. Naredil jo je v svoji delavnici kot oltarno sliko za katedralo Saint-Gervais-et-Saint-Protais v Soissonsu v Franciji. Med grafičnimi zbirkami so lesorezi, bakrorezi, jedkanice in litografije od 15. do 19. stoletja. Med njimi so štiri zasnove mrtvaškega plesa, od katerih je en list celo iz leta 1656; siva perorisba, ki je pomembna, ker je zelo podobna

mrtvaškim plesom v frančiškanskem samostanu v Fribourgu; risba poznarja stanove, ki se srečajo s smrtjo – cesar in cesarica, kralj in kraljica, vojvoda in vojvodinja, opatinja in sestra. Omembe vreden je relief iz slonovine iz šole iz Metza (ok. 900), ki krasí srebrno naslovnico knjige iz leta 1440, prav tako majhna bronasta križa iz 11. in 12. stoletja. Knjižnica je bila ustanovljena leta 1683, v času turške invazije proti Dunaju, in obsega več kot 180.000 enot in 4000 rokopisov od 5. do 18. stoletja. Ker je bila večina šentpavelske knjižnice po zaprtju samostana uničena, so benediktinci prinesli knjige iz samostanov St. Blasien in Spital am Pyhrn. *Gutenbergova* Biblija je bila leta 1926 prodana v Združene države Amerike.

Samostan v Št. Pavlu hrani najstarejšo knjigo Avstrije, ki jo je napisal nadškof iz Milana *Ambrož*, z naslovom »De fide catholica« (»O katoliški veri«). Knjiga je iz prve polovice 5. stoletja, napisana je na pergamentu. Freska *Tomaža iz Beljaka* (1493) prikazuje *Engelberta I. Spanheima* in njegovo ženo *Hadwigo* kleče v zavetju svetega Benedikta in sv. Katarine. V opatiji deluje danes zasebna gimnazija, ki jo obiskuje približno 700 dijakov. Benediktinski samostan v Št. Pavlu je močno posegel v versko življenje na Koroškem in na območja Dravske doline od Labota (Lavamünd) do Ruš.

5.3 Samostan Vetrinj

Cistercijanski samostan v Vetrinju (Viktring) ima v koroški kot tudi v širši slovenski zgodovini nezamenljivo vlogo vse do svoje razpustitve v 18. stoletju. Samostan sta leta 1142 ustanovila *Bernard Spanheimski* (Bernhard von Spanheim, ok. 1097–1147), grof v Trušnjah (Trixen), odvetnik Št. Pavla, mejni grof Podravske krajine in udeleženec drugega križarskega pohoda, na katerem je bil v zasedi ubit, ter njegova žena, štajerska mejna grofica *Kunigunda*, vendar pa dograditve samostana in blagoslovitve 60 let pozneje nista doživela. *Bernard* je v slovenskem zgodovinopisju pravzaprav bolj znan kot ustanovitelj Maribora, saj je prenesel administracijo iz gradu Hompoš nad Hočami na grad Maribor, ki se je tedaj imenoval Marchpurg (»Mejni grad«).

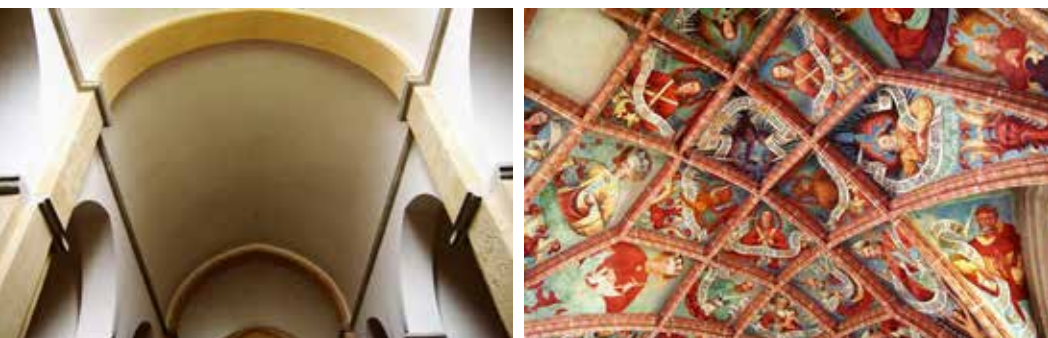

Levo: nekdanja samostanska cerkev v Vetrinju; desno: nekdanji baročni vetrinjski samostan

Samostan v Vetrinju je *Bernard* ustanovil s pomočjo nečaka *Henrika Spanheima*, kasnejšega škofa v Troyesu, ki je v Franciji vstopil med cistercijane in mu je od tam poslal redovnike. Samostan in samostanska cerkev sta bila zgrajena v cistercijanskem slogu. Kot zgled jima je služil samostan v Fontenayju na Burgundskem (ustanovljen leta 1119 in posvečen leta 1147). Vetrinjska triladijska cerkev ima danes prečno ladjo z dvema kapelama in glavnim oltarjem, prvotna cerkev pa ni imela apside. Enkrat je cistercijanski burgundski obok. Prezbiterij so v gotiki (v 14. st.) razširili proti vzhodu in mu dali križnobrebrasti obok. V drugi polovici 15. stoletja so prizidali Bernardovo kapelo. Za baročnim glavnim oltarjem se dvigajo najkakovostnejša dela gotskega stekloslikarstva na Koroškem z več kot 50 okni. Nastala so okoli leta 1400 in ponazarjajo Jezusovo trpljenje od prihoda v Jeruzalem prek vstajenja do binkoštnega dogodka, Marijino življenje od oznanjenja do kronanja v nebesih ter apostole in dobrotnike cerkve.

Glavni baročni oltar iz leta 1622 je visok 16 metrov, ima portala za daritveni obhod, na vratih pa sta reliefa apostolov Petra in Pavla. Nad njima v stebrski arhitekturi stojita sv. Benedikt in sv. Bernard iz Clairvauxa, v sredini oltarja vidimo Marijino kronanje. V naslednji etaži

sedita cerkvena učitelja sv. Gregor in sv. Hieronim, stojita pa sv. Ambrož in sv. Avguštín. Nad njimi je pietà, ob njej pa klečita ustanovitelja samostana grof *Bernard Spanheimski* in njegova žena *Kunigunda*. Oltar v logični arhitekturni strukturi vsebuje katoliški baročni cistercijanski program: verovati v Jezusovo navzočnost, čemur služi tabernakelj; verovati v troedinega Boga, ki krona Marijo; ozirati se na človeške zglede – na apostola, opata, cerkvene učitelje, žalujočo Mater Božjo; sprostiti se ob angelčkih z urejenimi pričeskami, ki imajo instrumentalni koncert. Človek naj bi iz umetniških upodobitev črpal moč in se veselil življenja.

Levo: enkratni cistercijanski vetrinjski obok na prehodu iz romanike v gotiko; desno: enkratna hvalnica cistercijanov na oboku stranske kapele v Vetrinju (Viktring)

V *Bernardovi* kapeli stoji baročni oltar, ki ga je izdelal Ljubljčan *Luka Mislej* (1670–1717) leta 1710. Po vzoru rimskih mozaikov je narejen antependij, pri čemer šest stebrov nosi mogočno okrašeno ogredje. Oltarna slika prikazuje Mater Božjo, ki se z Detetom Jezusom priklanja in sv. Bernardu iz Clairvauxa brizga materino mleko. *Bernard* je bil sijajen govornik, motivator križarskih pohodov, oster nasprotnik Judov ter *Abelarda* (1079–1142). Izvolitve za papeža ni želel sprejeti. Ob straneh stojita marmornata kipa Janeza Krstnika in Janeza Evangelista. Vetrinj je bil materinski samostan samostana v Kostanjevici na Dolenjskem. Samostan v Vetrinju je v 14. stoletju vodil znani opat *Janez* (1312–1345), ki je napisal »*Liber certarum historiarum*« (»Knjigo preverjenih zgodb«), najpomembnejše delo latinske kronistike v habsburških deželah. Opisal je kulturo in verovanje ljudstva, bil pa je tudi očividec starih pravnih običajev ustoličenja koroških vojvod na Gosposvetskem polju.

Okoli leta 1400 je vetrinjska cerkev dobila barvna okna, čeprav v cistercijanskih cerkvah niso bila predvidena. Leta 1411 je divjal požar in uničil precejšen del samostana. V drugi polovici 15. stoletja je samostan zaradi turških vpadov utrpel materialno škodo, zato so tedaj sezidali utrdbe in stolp. V 17. stoletju si je samostan spet opomogel. V prvi polovici 18. stoletja so podrli srednjeveški samostan in v času opata *Benedikta Mulca* (1720–1763) zgradili novo samostansko poslopje v baročnem slogu s krasno dvorano, okrašeno s freskami in štukaturami. Čeprav je čisti dobiček samostana leta 1786 znašal 413.188 goldinarjev, ga je cesar *Jožef II.* (1741–1790) v istem letu razpustil. Čez dve leti sta brata *Moro* spremenila samostan v tekstilno tovarno. Zaradi vlage, ki so jo povzročali novi ribniki, so zahodno vzdolžno ladjo cerkve leta 1843 skrajšali in ji tedaj dodali neprimerno klasicistično fasado. Ob koncu druge svetovne vojne (1945) je v Vetrinj pribežalo pred komunističnim nasiljem v Jugoslaviji okrog 15.000 Slovencev. Angleži so jih 12.000 izročili tedanji Titovi Jugoslaviji, kjer so jih okrog 11.000 pomorili. Tisti, ki so imeli več življenjske sreče, so odšli v tirolska, koroška in štajerska taborišča, od koder so odhajali v Južno Ameriko ali druge dežele. V samostanski cerkvi na desni strani prezbiterija je napis v latinščini, ki omenja vetrinjsko tragedijo. Na sprednji strani oltarja pod Marijo s sedmimi meči je napis, ki omenja junaško delo zdravnika *dr. Valentina Meršolja*, ki je v sodelovanju s kanadskim majorjem *Paulom H. Barrejem* 4. junija 1945 preprečil, da bi britanska vojska približno 6000 beguncev izročila Titovi komunistični oblasti.

Levo: Marija brizga materino mleko na sv. Bernarda iz Clairvauxa, Vetrinj; sredina: cistercijanska cerkev v Heiligenkreuzu, Spodnja Avstrija; desno: obok cistercijanske cerkve v Heiligenkreuzu

Leta 1967 so vetrinjsko tekstilno tovarno zaprli in leta 1970 je nekdanji samostan kupila Republika Avstrija. Država je od leta 1975 postopoma preurejala poslopje ter v njem uredila glasbeno gimnazijo. Leta 1992 so dokončali restavriranje cerkve in ob tem v Bernardovi kapeli odkrili poznogotske freske; te so restavrirali do leta 2002. Od prvotnih 46 slik so jih v mrežasto rebrastem oboku razkrili 40. V njih so polfigure in simboli evangelistov, okrašeni z rastlinskimi ornamentami in groteskami. Na tak način so v pozni gotiki izražali cistercijansko hvalnico Mariji. Atributi štirih evangelistov, sv. Benedikt in sv. Lenart, sv. Peter in sv. Pavel, cerkveni očetje in preroki, sv. Katarina iz Aleksandrije in druge svetnice ter angeli držijo napise v čast Materi Božji. Nad baročnim oltarjem sv. Bernard iz Clairvauxa snema s križa mrtvega Jezusa. Mojster odličnih fresk je neznan, nastale pa so najbrž ob koncu 15. stoletja.

Grof *Bernard Spanheimski* (ok. 1097–1147) ni bil koroški vojvoda kot *Bernard Spanheimski* (1176/1181–1256). Ta je bil ugleden in strpen politik in je imel dokaj kritičen odnos do Cerkve v srednjem veku. V slovenski kulturni zgodovini se citira verz iz rimane kronike »Frauendienst« (»Služba ženski«) *Ulrika Liechtensteinskega*, v kateri je naveden slovenski pozdrav vojvode *Bernarda Spanheimskega*. Leta 1227 je *Bernard* gostil velik viteški turnir v Brežah (Friesach). Vojvoda *Bernard* in vitezi so ga pri potovanju iz Benetk v Breže, kjer je bil preoblečen v Venero, pozdravili pri Vratih (Thörl) v slovenskem jeziku »*Buge waz primi, gralwa Venus!*« (»*Bog vas primi, kraljeva Venera*«). Slovenščina je tedaj imela še funkcijo dvornega in državnega jezika. V času Spanheimov je koroški vojvoda pred javnostjo veljal za kneza slovenske dežele in je razumel slovensko narečje. *Bernardov* spomenik stoji na trgu Arthurja Lemischa (Arthur Lemischplatz) v Celovcu.

Levo: zimska in župnijska cerkev na Otoku (Maria Wörth) na Koroškem; desno: sv. Peter in simbol Janeza evangelista v cerkvi na Otoku

5.4 Samostan v Osojah

Samostan v Osojah iz leta 1028 je bil znamenit benediktinski moški samostan na Koroškem. Samostan je cvetel, vodili so ga znani opati. Cesar *Karel V.* (1500–1558) se je leta 1552 zatekel vanj, ker ga je zasledoval njegov najhujši nasprotnik *Moritz von Sachsen* (1521–1553). S kraljem *Ferdinandom I.*, *Karlovim* bratom, je naredil pogodbo, v katero je nerad privolil. Pogodba v Passauu leta 1552 je bila predhodnica augsburškega verskega miru (*Augsburger Religionsfrieden*) iz leta 1555. Cesar *Jožef II.* je leta 1783 razpustil samostan, en del knjižnice so vrgli v Osojsko jezero, drugi del pa je postal podlaga za študijsko knjižnico v Celovcu in za današnjo univerzo v Celovcu.

Levo: cerkev v Osojah (Ossiach); desno: krični oltar v Osojah

Nekdanja samostanska stebrska bazilika je bila sezidana v dobi romanike ok. leta 1000 in je bila v listinah omenjena leta 1028. Po požaru leta 1484 so celotno cerkev na novo oblikovali v gotskem slogu. Najboljši dokaz je krični oltar iz leta 1505 v gotski kapeli na severni strani. V devetih letih, od 1737 do 1746, so cerkev prenovili v baročnem slogu. Cerkev ima izredno lep baročni okras, ki je nastal pod vplivom šole iz Wessobrunna na Bavarskem in koroškega slikarja *Josefa F. Fromillerja*. Baročne orgle iz leta 1680 so danes na južni empori.

Na severni strani osojske cerkve so slike poljskega kralja *Boleslava II.*

(1042–1081), ki je ob oltarju razkosal in umoril škofa *Stanislava* leta 1079. Kralj je, tako pravi pripoved, leta 1081 oblečen kot romar vstopil v samostan, da bi se pokoril za uboj krakovskega škofa *Stanislava*. Ker je šele na smrtni postelji priznal, kdo je, je dobil oznako »Mutec osojski«. Leta 1980 se je v Salvadorju (República de El Salvador) ponovila ista tragedija, saj so ob oltarju umorili škofa *Oscarja Romera* (1917–1980), ki se je zavzemal za uboge in pravičnost. Papež *Frančišek* ga je maja 2015 razglasil za blaženega in oktobra 2018 za svetnika.

Mogočne stene pokopališča in obrambni stolp v Osojah so nastali v 15. stoletju kot obramba proti Turkom. Po razpustitvi samostana je samostanskemu poslopju in cerkvi pretil popoln propad. V prvi svetovi vojni je samostan služil kot hlev za konje. Od leta 1965 do leta 1975 so samostan in cerkev prenovili. V zakristiji osojske cerkve je vitraj *Karla Maya*, pisatelja avanturističnih romanov za mladostnike. V novi pokopališki kapeli je skupina podob, ki jih je izdelal Južnotirolec *Johann Probst* približno leta 1815 v klasicističnem slogu. Od leta 1969 ponuja samostanska cerkev praznični okvir za koncerte »Carinthischer Sommer« (Koroško poletje). Orgle na glavni empori iz leta 1971 so posvečene pianistu *Wilhelmu Backhausu*, ki je leta 1969 v cerkvi imel svoj zadnji koncert.

Levo: sv. Apolonija, zaščitnica zobozdravnikov, Osoje; sredina: notranjščina osojske cerkve; desno: klasicistična upodobitev snemanja s križa v pokopališki kapeli v Osojah (Ossiach), plastika je iz nekdanje cerkve celovškega bogoslovja v Priesterhausgasse

5.5 Samostan v Št. Juriju ob Dolgem jezeru

Najstarejši samostan benediktink na Koroškem je ustanovila *Vihpurga*, soproga grofa *Otvina*, in sicer tam, kjer je prej stala cerkev sv. Jurija. Samostan Št. Jurij (St. Georgen am Längsee) je dobil posestva v Podjuni, v bližini Št. Vida ob Glini in v Pustriški dolini (Val Pusteria/Pustertal) na Tirolskem, kjer je bil doma *Vihpurgin* mož *Otvin*. Samostan so podredili salzburškemu nadškofu *Hartviku*, *Vihpurginemu* bratu, ki je cerkev posvetil leta 1018. Listina o ustanovitvi Št. Jurija ob Dolgem jezeru je zanimiva, ker je 22 oseb izjavilo, da živijo po slovanskem pravu, a le dve osebi sta imeli slovansko ime, dve osebi biblično ime, večina pa je imela nemško oz. krščansko ime. Slovansko plemstvo pa je imelo viden delež pri ustanovitvi plemiškega ženskega samostana.

Št. Jurij ob Dolgem jezeru (St. Georgen am Längsee)

Po naročilu nadškofa *Konrada I.* je opat *Wolfhold* iz Admonta leta 1122 s pritiskom uveljavil reformo plemiškega ženskega samostana. To pa ni ugajalo savinjskemu mejnemu grofu *Guntru*, ki je bil v sorodu z ustanovitelji samostana, zato je grdo ravnal z admontskim opatom. Ponarejene listine iz leta 1172/74 so zagotavljale pravico do proste volitve opatinje in odvetnika. Obenem je listine ponarejal kaplan *Konrad* v Krki.

Po turških vpadih in reformacijskih zmedah se je samostan v času katoliške reforme okreplil.

Nekdanja samostanska cerkev ima enoladijsko gotsko arhitekturo iz 14. stoletja, v 17./18. stoletju je bila barokizirana. Baročni glavni oltar z oltarno podobo sv. Jurija z zmajem ima na straneh dve večji figuri, Benedikta in Sholastiko. Na severni strani je ohranjen portal s sedmimi stopnicami. Grobni relief opatinje *Afre* iz Staudacha iz leta 1591 je še gotski. Pod sposobnim vodstvom te opatinje, ki je prišla leta 1562 iz štajerskega samostana Göss, je samostan obvladal krizo, ki jo je povzročila reformacija. Do razpustitve samostana leta 1783 so na ukaz cesarja *Jožefa II.* nune vodile šolo in stregle bolnikom. Po ukinitvi je samostan prišel v zasebne roke. Proti koncu 19. stoletja so ga uporabljali za razvijajoči se turizem. Leta 1934 so nekdanji samostan kupili misijonarji *Maria Hill*, a leta 1940 so jih nacisti razlastili. Med drugo svetovno vojno je poslopje služilo koroškim bogoslovcem kot pribežališče, semenišče pa se je leta 1943 preselilo v Krko, ker je Št. Jurij postal lazaret. Leta 1948 je bilo poslopje vrnjeno lastnikom, članom skupnosti *Maria Hill*, ki pa so ga leta 1959 prodali krški škofiji, ki je tam ustanovila dom prosvete. Nekdanje samostansko poslopje je *Peter Franc Carlone* začel leta 1698 predelovati. Prenovitvena dela so se končala šele leta 1721. V nekdanjem samostanskem poslopju je veliko napisov in reliefnih spomenikov iz rimskega *Virunuma*.

5.6 Samostan avguštinskih korarjev in cerkev v Dobrli vasi

Dobrla vas/Eberndorf je prvič izpričana v letu 1106 kot Dobrendorf. Kraj z najstarejšo župnijo v Podjuni se je prvotno imenoval *Marija Jun*. Ustanovitelj samostana in Marijine cerkve je bil *Kacelin* iz Furlanije in je bil sodobnik oglejskega patriarha *Ulrika I.* (1086–1121). Temu je podaril posestva, patriarh *Pelegrin* pa je leta 1154 naročil duhovnikom, naj prevzamejo redovna pravila sv. Avgušтина. V drugi polovici 15. stoletja so samostan predelali v obrambni grad, Turki in Madžari so ga kljub temu poškodovali, kar pa je od samostana še ostalo, je uničil požar. Zato so morali samostan popolnoma obnoviti. Zgradbe je začel pred letom 1495 sanirati hodiški prošt *Lenart*, poznejši salzburški nadškof, dela pa

je nadaljeval prošt *Valentin Fabri* (1497–1509) na začetku 16. stoletja. Proti koncu istega stoletja je samostan zaradi prezadolžitve gospodarsko skoraj popolnoma propadel, a tudi samostanska disciplina je trpela. Jeseni leta 1593 je oglejski patriarh *Barbaro* vizitiral dobrolski samostan in po vizitaciji ukazal, naj samostan poskrbi za duhovno rast. Lavantinski škof *Jurij Stobej* pa je nadvojvodu *Ferdinandu* predlagal, naj pošlje v Dobrlo vas/Eberndorf jezuite za rekatolizacijo Koroške in jim prepusti dohodke dobrolskega samostana. Leta 1602 so jezuiti prišli v Dobrlo vas/Eberndorf in samostan preuredili, ne da bi čakali na papeževo dovoljenje. Jezuitska rezidenca se je razvila iz srednjeveškega kompleksa, ki je imel več dvorišč. Nastala je v etapah v letih 1670–1700 pod vplivom *Petra Carloneja*. Jezuitski dvor je imel redno veliko trinadstropno stavbo. Zunanja stran mogočno učinkuje, posebno proti zahodu s svojo mogočno kladasto strnjenostjo in s svojim masivnim okroglim stolpom.

Levo: župnijska cerkev s kampanilom v Dobrli vasi/Eberndorf na Koroškem; desno: baročno notranje dvorišče nekdanjega samostana v Dobrli vasi/Eberndorf

Jezuiti so v Podjuni utrjevali katoliško vero pri ljudstvu; avstrijska nadvojvodinja in kraljica *Marija Terezija* pa je leta 1760 prepovedala jezuitski red v svoji državi. Posestva jezuitov je prevzela država. Dobrolski samostan je dandanes last šentpavelskega samostana. Od leta 1988 je občina zakupnica samostana.

Nekdanja samostanska in današnja župnijska cerkev je enoladijska in je tip pilaste cerkve. Na poznogotsko arhitekturo v Dobrli vasi/Eberndorf je predvsem vplival prošt *Lenart* iz Hodiš, zato ima cerkev najlepše

oblikovan pilasterski sistem na Koroškem, poleg tega zankasto rebrasti obok z oprožnimi rebri in prezbiterij s križno rebrastim obokom. Cerkev so dokončali leta 1506. Cerkev v Dobrli vasi/Eberndorf ima podobnosti s cerkvami v Slovenskih Konjicah in Vuzenici. Takratni dobrolski prošt *Valentin Fabri* je bil tudi savinjski arhidiakon. Zato je naročil prezidavo teh dveh cerkva. Koncept oboka v Dobrli vasi pripisujejo dunajskemu arhitektu *Antonu Pilgramu*. V 15. stoletju so za grofovsko družino *Ungnad* prizidali na južni strani dobrolske cerkve stransko ladjo, da bi tam pokopavali njene družinske člane. Na sarkofagu iz rdečega marmorja iz leta 1533 leži podoba viteza *Krištofa Ungnada Žovneškega* z orožjem. Druga imenitna grobnica je grobnica prošta *Lochnerja* iz leta 1540 na severni strani. Na njej je prošt upodobljen v svojem ornatu in stoji pred nišo iz školjk.

Levo: prošt *Andrej Lochner* v Dobrli vasi/Eberndorf; desno: jaslice v obliki omare v dobrolski cerkvi

Zadnji dobrolski prošt, *Boštjan Kobel*, je leta 1601 naročil spominsko podobo za umrle. Podoba je strukturina kot oltar: v predeli so zadnji avguštinski korarji, v srednjem delu je disput svetnikov in v nastavku Marijino oznanenje in kronanje. Prošt je zavestno prevzel protireformacijsko temo »Disputa del Sacramento« (»Disput o zakramentih«) po *Raffaellovem* zgledu, ki je leta 1511 napravil sliko na to temo za dvorano »Stanza della Segnatura« v Vatikanu. V spodnjem traku kleči prošt kot naročnik pred Križanim, sledijo mu korarji in nad njimi razpravljajo škofje, znanstveniki in papež o navzočnosti Kristusa v evharistiji, ki je

simbolizirana s kelihom s hostijami nad oltarno mizo. V nebesnih višavah sedi Kristus Kralj s svojimi apostoli. V severni vzdolžni ladji je velika oljnata slika z ustanoviteljema samostana *Kacelinom* in *Kunigundo*, za njima se razprostira samostan v svoji baročni predelavi.

Pod višjo zgornjo cerkveno ladjo s prezbitერიem je druga največja kripta na Koroškem. Gotsko banjasto obokano dvoransko kripto deli dvajset neenakih stebrov v tri ladje. Zunaj cerkve se dviga namesto starega stolpa, ki je postal žrtev požara, kampanile, prosto stoječi stolp, ki je nastal pod oglejskim vplivom.

5.7 Benediktinski samostan v Podkloštru

Leta 1007 je cesar *Henrik II.* (1007–1024) podaril škofiji v Bambergu posestva v Podkloštru (Arnoldstein). Bamberški škof *Adalbero* (1053–1057) je dal rodbini Eppenstein posest v fevd, ki ga niso vrnili njegovemu nasledniku. Utrdili so prehod v Kanalsko dolino z utrdbo. Šele škofu *Otonu* iz Bamberga se je posrečilo, da je spet prevzel oblast nad Podklošтром. Da bi utrdil svojo oblast, je leta 1106 ustanovil v Podkloštru benediktinski samostan. Slabe letine, roj kobilic in potres 25. januarja 1348, pri katerem se je podrl del Dobrača, ki je zasul vasi in posestva samostana, so povzročili gospodarsko krizo samostana. Istega leta je začela divjati kuga po Evropi, ki je zmanjševala število prebivalstva, tudi pri podložnikih samostana. Oglejski patriarhi so pomagali samostanu tako, da so mu izročili župnijo Šmohor (Hermagor) v oskrbo. Kljub temu so menihi imeli težave pri oskrbi župnije; kot posledica razprtij je prišlo leta 1465 do čarovniškega procesa na Koroškem pred deželnim sodiščem Grünburg. Tudi reformacija je pospešila propad samostana, protestantje so prevzeli kraj Vrata (Thörl) in gradove v okolici. Kljub krizi je opat *Johannes Pünlein* iz Frankena, ki je umrl 1598, živel razkošno; le enkrat na leto je maševal, v samostanu je živel le en menih, uslužbenci samostana pa so bili protestantje, cerkev ni imela sveč in oblek za bogoslužje in oltar ni imel cvetic, tako navaja vizitacija iz leta 1594. Njegov naslednik je bil korupten in je napravil precejšno škodo. Pod opatom *Danielom* pa si je samostan leta 1630 spet opomogel, dokler pozitivnega razvoja ni uničil požar leta 1642. Po ukinitvi oglejskega patriarhata in

prodaji bamberskih posesti avstrijski državi leta 1759 je država prevzela oblast nad samostanom.

Leta 1782 je cesar *Jožef II.* ukazal, da je treba razpustiti vse samostane, ki so zadolženi in ne delajo v šolstvu, zdravstvu ali pastoralni. Ta ukrep je prizadel ne le samostan v Podkloštru, temveč tudi benediktince v Št. Pavlu in v Osojah, cistercijance v Vetrinju in premonstratence v Grebinju, ki so delali v pastoralni. Pri Vetrinju in Grebinju se cesar sam ni držal pravil, ki jih je izdal. 24. novembra 1783 je cesar ukinil delovanje benediktinov v Podkloštru. Posestva in premoženje samostana je prevzelo cesarstvo. Samostanska knjižnica se je morala preseliti v Celovec in je danes vključena v univerzitetno knjižnico v Celovcu. Samostanski arhiv je prevzelo društvo »Geschichtsverein für Kärnten« (Koroško zgodovinsko društvo). Leta 1848 so se v propadajoči samostan naselili gozdna uprava, okrajno sodišče ter občina in leta 1854 še ljudska šola. Leta 1883 je požar popolnoma uničil streho samostana, odtlej je nekdanji samostan razvalina. Od leta 1980 se lokalno društvo zavzema za revitalizacijo samostanskega poslopja.

Samostanska cerkev je bila posvečena sv. Juriju in je prvič omenjena leta 1316. V razvalini so še ostanki prezbiterija, stebrov, stolpa in zahodni portal. Samostanska cerkev je imela tudi romansko kriptno.

5.8 Premonstratenški samostan v Grebinju

Grebinjski kloster je rojstni kraj dramatika in pisatelja *Petra Handkeja*; tukaj je preživel nekaj let svoje mladosti. Nekdanji grebinjski samostan premonstratencev ima dve cerkvi in križni hodnik. Pred letom 1148 je Grebinj prišel k nadškofiji Bamberg. Leta 1235 je bamberski škof poslal v novoustanovljeni samostan duhovnike iz Vessre v Turingu v Grebinj. Podložniki okoli Rude, Wolfsberga in Reichenfelsa ter predelov Beljaka so morali skrbeti za preživetje kornih gospodov, kjer je živelo približno dvajset duhovnikov. Leta 1272 so zgradili samostan in poleg obstoječe cerkve še drugo cerkev. Grof *Ulrik Heunburški* in njegova žena *Neža*, ki je bila iz Bamberga, sta podarila samostanu 1284 bogato župnijo Vovbre (Haimburg).

V času turških vpadov so spremenili samostan v taborsko cerkev, sezidali so obrambni zid, obrambni stolp, obrambni hodnik in med zidom in cerkvama napravili pokopališče. Tabor dandanes ni več dobro ohranjen kot na Djekšah. V času turške invazije je okolica zelo trpela in samostan ni imel dohodkov. V času protestantizma premonstratenci niso spoštovali samostanske discipline in so se močno zadolžili. Prišlo je do gospodarskega poloma. Prošt je moral na zagovor v Bamberg, ker pa gospodarske krize ni znal utemeljevati, ga je nadškof odstavil in zaprl, v zaporu je tudi umrl. Bamberžani pa so našli novega prošta, ki je samostan saniral, v samostan je prihajalo vedno več mladih, ki so hodili študirat v tujino. Grebinjski kloster je postal žarišče kulture. Leta 1648, ob koncu tridesetletne vojne, je prišlo do hudega požara, ki je uničil vse pridelke leta. Komaj se je samostan opomogel, je za božič leta 1750 prišlo do katastrofalnega požara, toda premonstratenci so na novo sezidali samostansko poslopje in olepšali cerkev. Toda 19. maja 1786 je cesar *Jožef II.* ukinil delovanje samostana, čeprav je samostan bil ob razpustitvi ekonomsko zdrav in ni imel dolgov. Odtlej je lavantinska škofija morala skrbeti za dušno pastirstvo.

Cesar *Jožef II.* je z razpustitvijo samostanov pospešil širjenje nepismenosti na Koroškem in tudi drugod. Knjige grebinjskega samostana so deloma prišle v Celovec in so danes del univerzitetne knjižnice v Celovcu.

Levo: cerkvi nekdanjega premonstratenškega samostana v Grebinjskem kloštru (Stift Griffen) na Koroškem; desno: Trije kralji v križnem hodniku v Grebinjskem kloštru (Stift Griffen)

Stara župnijska cerkev »Naša ljuba Gospa« je poznoromanska cerkev. Po letu 1272 je služila prebivalcem kot župnijska cerkev, medtem ko je novo zgrajena imela funkcijo samostanske cerkve. Zunanjščina stare cerkve je v romansko-gotskem slogu, ki ima majhno romansko okence z majhnim stebrom in na zahodu romanski portal. V notranjščini ima gotska križna rebra na oboku v oltarnem prostoru. V vzhodnem oboku je nekaj poznoromanskih fresk iz leta 1236/40, ki med drugim predstavljajo cesarja Henrika II. in cesarico Kunigundo, škofa Otona ali Nikolaja in sv. Jurija. V slikah prevladuje mehki slog, ki je podoben freskam v Briksnu. Na južnem stranskem zidu slavaloka je Marija zavetnica iz leta 1470. V prezbiteriju je šest poznogotskih reliefov iz leta 1520, verjetno so to preostanki nekdanjega krilnega oltarja; figure so izrazito živahne, razgibane in barvaste; vsebina ima za osnovo Jezusov pasijon: Jezus ob mučilnem kolu, kronanje s trnovo krono, Jezus na Oljski gori (vrt, ograja), Jezus nosi težek križ. V osrčju krilnega oltarja je scena, ki prikazuje množico ob križanju na Kalvariji; v predeli pa položijo Jezusa v grob. Glavni oltar je iz leta 1660/70 in je baročni; nad njim so Mati božja, sv. Rok in sv. Boštjan, v nastavku svetniki Norbert, Nikolaj, Rupert – prvi salzburški škof, Bolfeng (Wolfgang) – škof iz Regensburga, ter nadangel Mihael. V menzi leži sv. Rozalija. Na pročelju baročno obnovljene župnijske cerkve držijo angelčki v rokah baldahin kot v »božjem« gledališču in tako ponazarjajo nebesa na zemlji. V sredini je »Madonna della vittoria« oz. zmagujoča Marija, ki se bori proti hudiču, brezvercu in zlu. Na straneh stojita sv. Avguštin in sv. Herman Josef. Kljub baročnemu križnemu oboku prevladuje v notranjščini romanika. V jedru je še vedno zaznavna romanska slojna bazilika iz leta 1272, ki ima velik glavni oltar iz dobe rokokoja iz leta 1776. Milostna podoba »Marija iz Haslacha« je poznogotska iz kamna iz leta 1520, na straneh pa sta sv. Avguštin s srcem in ustanovitelj premonstrancev sv. Norbert z monštranco. Cerkev je triladijska z dvema stranskima ladjama, ki nista tako visoki kot srednja ladja. Na oboku je iluzionistična poslikava iz dobe rokokoja, enobarvna slika kaže ustanovitev samostana. Kakovostna je prižnica iz leta 1720 z latinskimi cerkvenimi očeti, božjimi krepostmi in z apoteozo oz. poveličanjem sv. Norberta. Cerkev ima šest baročnih stranskih oltarjev; v južni stranski ladji so oltarji Janeza Nepomuka, sv. Uršule in vseh svetnikov, v severni stranski

ladji pa so oltarji sv. Avgušтина s krstilnico, Križa in Žalostne Matere božje ter Marije lactans oz. dojilje. Močne štukature iz leta 1710/20 so v južni ladji, nagrobniki so vsi iz renesančne dobe. Križev pot ima napise v slovenščini, a še v bohoričici.

Križni hodnik ima kvadratni tloris in je zelo preprosto zgrajen, ima pa baročne elemente nad okni. Poznoromanski relief Sv. treh kraljev iz rdečega peščenca ima zelo arhaičen značaj, narejen je pred letom 1250. Ta relief je bil poprej na severnem portalu stare cerkve; Mati božjo z otrokom in Jožefom so po razpustitvi samostana odnesli v grad Thalenstein pri Vovbrah.

Premonstratenci so se zavzeli za lepo liturgijo, pridigo, apostolat, farno in karitativno delo. Skoraj vsi samostani so imeli bolnišnico. V Avstriji so dandanes samostani premonstratencev še v Gerasu na Spodnjem Avstrijskem, Schläglu na Gornjem Avstrijskem in v Wiltenu na Tirolskem.

V bližini Grebinskega kloštra se dviga nekdanji grad pomembnih grofov iz Heunburga, prednikov *Heme Krške*, pod njim je izredno veličastna cerkev v Vovbrah. Nekaj kilometrov stran na vznožju Svinjske planine pa je na Djekšah ena najlepših cerkvenih trdnjav z obzidjem in obrambnim hodnikom iz časa turških vpadov, ko so bili prebivalci na Koroškem prepuščeni svoji usodi.

Znameniti samostan je danes najstarejši obstoječi cistercijanski samostan na svetu, v Reinu, ki je v neposredni bližini Gradca. Od leta 1129 deluje na tem območju. V Sloveniji pa deluje od leta 1136 cistercijanski samostan v Stični, ki ima izredno privlačen križni hodnik.

Samostan v Reinu na Štajerskem, najstarejši cistercijanski samostan na svetu

6. Krščanska istovetnost v utrjeni krščanski Cerkvi

Merilo krščanskega življenja je izpolnjevanje Jezusove evangeljske zapovedi ljubezni do Boga, bližnjega in samega sebe, in tega so se poskušali držati tudi v srednjem veku. V vsakem popotniku so videli Jezusa. Kdor je popotnika zavrnil, je zavrnil Jezusa samega, s čimer je grešil. V alpsko-jadranskih krajih so imeli za božič v zasebnih hišah za mizo vedno prost sedež za neznanega popotnika. Samostani, škofje in knezi so gradili bolnišnice in zavetišča (hospice) za uboge, stare in sirote. Ob samostanih, v mestih, na prelazih in v neobljudenih krajih so skrbeli za varne in prehodne poti ter mostove. Vetrinjski samostan je oskrboval zavetišče ob ljubeljski cesti, obenem pa je skrbel za most čez Dravo, za kar je dobil kmetijo v Glinjah.

Levo: stolnica v Gradcu na Štajerskem; desno: Benediktinski samostan s cerkvijo v Seckau na Štajerskem

6.1 Preganjanje in obsojanje predstavnikov drugih verskih skupnosti kot krivovercev

Stremljenje k urejenemu življenju je mnogo svetnih in cerkvenih voditeljev zavedlo v pretirano iskanje in zasledovanje vsakogar, ki je bil osumljen, da ogroža javni red ali ga celo ruši. Državna oblast je zato vsakega heretika (krivoverca) obravnavala kot moteč dejavnik, ki je ogrožal

enotnost države. Tovrstno mišljenje in sumničenje je povzročalo kruto preganjanje krivovercev, ki se jim je pridružilo vedno večje število ljudi. Med krivoverce štejemo na primer albižane (po mestu Albi) ali katare, ki so se imeli za čiste in popolne, saj so na svet gledali črno-belo, dualistično. Za zgled so jim bili bogomili iz Bolgarije in Bosne. Katari so se sredi 12. stoletja pojavili ob Renu (današnja Nemčija), v Italiji kot patareni in v južni Franciji kot albižani. Papež *Inocenc III.* (1198–1216) je najprej poskušal katare pridobiti z javnimi razpravami in jim je poslal celo svojega legata *Pierra de Castalnea*, ki pa so ga umorili. Zato je papež v bran prave vere proti njim pozval h križarski vojni, francoski plemiči pa so v vojni gledali na lastne interese.

Kasneje je iz uboštvenga gibanja in popotnega pridigarstva okrog *Petra Valdesa* (1140–1218) iz Lyona nastala skupnost valdežanov, ki se je podobno kot *Frančišek Asiški* zavzemala za reveže. Gibanje je kljub krvavemu preganjanju obstalo do danes v okolici piemontskega Turina v Italiji. Izoblikovali so lastno cerkveno vodstvo, njihovo gibanje pa je postalo žrtev spopada med karizmo in institucijo, spontanim krščanskim gibanjem in hierarhičnim »pravim« mišljenjem. Valdežani, ki jih je inkvizicija nameravala uničiti, so se razširili do Poljske in Madžarske. V Avstriji je pod vodstvom njihovega škofa obstajalo štirideset občestev. Privržence so imeli tudi na Koroškem in Štajerskem. Češki kralj, vojvoda Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske, furlanski generalni kapitan in upravitelj oglejskega patriarhata in Istre *Otokar II.* (ok. 1230–1278), ki je v spopadu z *Rudolfom Habsburškim* leta 1278 izgubil življenje, je v letih 1265/1266 z njimi izredno ostro postopal. Valdežani imajo še danes svojo teološko fakulteto v Rimu.

6.2 Inkvizicija – zabloda in zločin katoliške Cerkve

Škofje so pri svoji skrbi za čistost vere oz. pravovernost uporabljali tudi disciplinske metode – pokoro, izobčenje in samostanski pripor. Pod papežem *Inocencem III.* (1198–1216) je prišlo do postopkov po uradni dolžnosti in do obravnave krivoverstva kot zločina zoper veličanstvo. Škofje so bili dolžni izslediti krivoverce, s čimer se je začela inkvizicija.

Beseda inkvizicija označuje več zgodovinskih pojavov, navadno jo imamo za srednjeveško sodišče za krivoverce in čarovnice. Beseda je latinskega izvora in pomeni preiskati, preizkusiti. Obtožencu so pri inkvizicijskem postopku zagotavljali relativno pošteno sojenje, pred tem so ljudje na lastno pest obtožene kamnali ali sežgali. Inkvizicija pa je zabloda in nima ničesar skupnega z evangelijem, saj je institucija, ki je nečloveško ravnala z ljudmi. Dovolila je mučenje, smrtno kazen, bogatemu odvzem posestva in premoženja. Inkvizitorji so bili podkupljivi.

Poznamo veliko število različnih inkvizicij. Obstajale so cesarska, papeška, španska, portugalska, benečanska in od leta 1542 tudi rimska inkvizicija. Inkvizicija ni bila monolitična oz. enotno organizirana in še zdaleč niso bile vse odvisne od Vatikana. Znanstveniki so dognali, da je bila rimska inkvizicija, ki je sledila papeški, najmilejša. Inkvizicijski tribunali so izrekli tudi oprostilne sodbe. V takratnem pojmovanju je šlo za ohranjevanje enotnosti v Cerkvi in državi. Vsako odstopanje od enotnosti so pojmovali kot herezijo oz. krivo vero. Današnji človek ima precejšnje težave s takšno miselnostjo, saj sta danes uveljavljeni verska svoboda in verska strpnost.

Inkvizicija je heretika najprej izobčila iz cerkvenega občestva, nato ga je država izgnala. Cesar *Friderik II.* (1194–1259) je uvedel smrt na grmadi, inkvizicijo pa je vpeljal papež *Gregor IX.* (1227–1241) ter jo zaupal dominikancem. Papež *Inocenc IV.* (1243–1254) je leta 1252 začel mučenje med preiskavo, kar sicer nima nobene podlage v Novi zavezi. Ko je v 14. oz. 15. stoletju začelo pojemati delovanje inkvizicije zoper krivoverce, se je razbohotilo še strašnejše preganjanje žensk, ki so jih imeli za čarovnice. Tudi to preganjanje je bilo podrejeno inkviziciji. Glavni torišči cerkvene inkvizicije sta bili severna Italija in južna Francija.

Posebna oblika inkvizicije je nastala v Španiji, kjer je od leta 1481 služila tudi prisilni spreobrnitvi Judov in Mavrov. Ta postopek sta uvedla katališka kralja *Ferdinand I. Aragonski* (1452–1516) in *Izabela I. Kastiljska* (1451–1516). Kralja sta inkvizicijo zlorabljala kot politično sredstvo. Najhujši inkvizitor je bil *Tomaž Torquemada* (1420–1498). V Španiji so prirejali avtodaféje (javno sežiganje krivovercev in krivoverskih knjig) kot velike verske demonstracije. Za žrtve španske inkvizicije v času prvega inkvizitorja, *Torquemada*, v letih 1481–1498 imamo natančne številke: sežganih je bilo 10.220 oseb, simbolično sežganih (to so bile podobe

obsojenih) je bilo 6840, obsojenih na galere ali zaprtih je bilo 97.371. V obdobju 339 let pa je inkvizicija v Španiji sežgala 34.658 oseb, simbolično pa 18.049, obsojenih pa je bilo več kot 200.000.

Verski fanatizem je v Franciji v eni noči – t. i. šentjernejski noči leta 1572 – zahteval več človeških žrtev kot španska inkvizicija v času nje-nega obstoja. Rimska inkvizicija je dala usmrtiti manj krivovercev kot nekatera mesta na Nizozemskem, npr. v Amsterdamu je bilo od leta 1534 do 1554 več heretikov obsojenih na smrt kakor v vsakem drugem krščanskem mestu.

Papež *Pij VII.* (1800–1823) je leta 1816 prepovedal inkvizicijo. Papež *Janez Pavel II.* pa je leta 1998 sklical mednarodni simpozij o inkviziciji, kamor je povabil trideset neodvisnih strokovnjakov – med njimi so bili katoličani, nekdanji katoličani, judje, evangeličani, kalvinci idr. – in dejal, da se Cerkev ne boji resnice. Strokovnjaki so morali najprej popraviti številna pretiravanja in posploševanja.

Na obiskih po vsem svetu se je papež *Janez Pavel II.* v imenu Cerkve vedno znova opravičeval za trpljenje, ki ga je kadar koli povzročila. 12. marca 2000 se je uradno in slovesno opravičil za krivice, ki jih je delala Cerkev, predvsem papeži in škofje. To opravičilo je vključevalo tudi inkvizicijo. Zanimiva je pripoved *Fjodorja M. Dostojevskega* (1821–1881) o zgodovinskem liku vélikega inkvizitorja, ki je postal prisposoba za nestrpnost in grozoto. V tej zgodbi inkvizitor da Jezusa zapreti, ga obtožuje herezije in mu očita nemir, ki ga je povzročil s svojim prihodom. Nenavadno je, da ne vemo natančnega števila ljudi, ki so umrli zaradi Cerkve; ne vemo pa tudi ne za natančno število ljudi, ki so umrli za Cerkev, številka mučencev niha med 73.000 in 15 milijonov. Rimska inkvizicija, ki je bila ustanovljena leta 1572, da bi preganjala protestante v Italiji, je pred letom 1570 dala usmrtiti petdeset protestantov. V Rimu je bilo od leta 1542 do leta 1761 usmrčenih 97 oseb. Nekateri znanstveniki danes pravijo, da inkvizicija nikakor ni bila tako neizprosna in morilska kot posvetna oblast v Evropi. Zanesljivih števil, koliko žrtev ima inkvizicija na vesti, nimamo in jih verjetno tudi nikoli ne bomo imeli. Inkvizicija je perversija krščanskega poslanstva in strašna zabloda v zgodovini krščanstva. Prezrla je *Jezusa*, ki je deloval brez nasilja. Za inkvizicijo nosi Cerkev, predvsem takratni papeži, inkvizitorji in škofje, odgovornost, saj so bili storilci. V tedanjem pojmovanju je bila Cerkev v

prvi vrsti uradna oz. institucionalna; šele 2. vatikanski koncil je povedal, da so Cerkev vsi, laiki in duhovniki oz. hierarhija.

Posvetna sodišča so bila grozna: ljudi so morili kakor v klavnici, jih razrezali in ostanke obesili na vislice, jih pribili ter sežgali; žive so vrgli pred divje živali, da so jih raztrgali, žive so mučili z razbeljenimi kleščami. Pri usmrčitvi na kolesu so obsojenim na strašen način polomili kosti. Ljudje pa so si ogledali tragedijo kot na ljudski veselici in bili razburjeni, ko so gledali žrtve, ki so se od bolečin zvijale na grmadi ali na kolih. Kaj je bil vzrok temu, da se je navadno ljudstvo množično zbralo in so kot voajerji zijali v dramo? Kaj je bilo tako atraktivno, da je oblast ljudsko veselico prirejala z »visliškim pivom« (»Galgenbier«) in s »klobasami za uboge grešnike« (»Armensünderwürstel«), kar se je dogajalo na Dunaju še leta 1868.

Inkvizicijo, mučenje in smrt na grmadi štejemo danes med kršenje človekovih pravic in so v nasprotju s svetopisemskim idealom ljubezni. V operi *Giuseppeja Verdija* (1813–1901) »Don Carlos« smo priče avtodafeju, javnemu sežigu krivovercev na grmadi.

Nekateri diktatorji poznejših časov so prav tako kršili človekove pravice kakor inkvizicija, ker so način krutega dokazovanja krivde in kazni še stopnjevali. Katoliška Cerkev in Evropska unija se dandanes borita za človekove pravice, proti smrtni kazni, nasilju in zagovarjata temeljno človekovo pravico do življenja.

6.3 Zakon o celibatu

Zakon o celibatu je leta 1074 uveljavil papež *Gregor VII.* (1073–1085). Prva lateranska sinoda v Rimu je leta 1123 določila, da se subdiakoni, diakoni, duhovniki in menihi ne smejo poročiti, dovoljeno jim je imeti za gospodinjstvo mater, sestro, teto ali drugo neoporečno osebo, ki ne bi povzročala pohujšanja. Sinoda je prepovedala tudi poroko med bližnjimi sorodniki kakor tudi dedovanje. Tistega, ki prekrši Božji mir in se tudi po tretjem opominu ne popravi, mora škof izobčiti, enako velja za ponarejevalca denarja in izkoriščevalca revežev.

Proti koncu stoletja so nastale določbe, ki so urejale pogoje za škofe. Kandidat za škofa je lahko postal posameznik šele po dopolnjenem 30. letu starosti, pogoj za imenovanje pa je bil tudi, da ni bil nezakonski ali zunajzakonski otrok. Odlikovati se je moral po odličnem nravnem in moralnem življenju, imeti pa je moral tudi primerno izobrazbo. Kakršna koli oblika nasilnega vedenja je bila za imenovanje ovira. Za laike so uvedli določbo, da morajo enkrat v letu prejeti zakrament pokore, zakrament evharistije pa v velikonočnem času.

Žene in otroci so v tistem času doživeli ločitev od moža in očeta, ki je bil poročen duhovnik oz. župnik, navadno oče po več otrok. Od njih in žene se je moral ločiti, če je hotel ostati v duhovniški funkciji. Otroci so ostali brez očetove ljubezni in avtoritete, socialne in finančne podpore in žene brez soproga ter izgnane iz župnijskih poslopij. Tisti, ki niso zapustili družine, so izgubili delo, dohodke in postali reveži in z družino množili prekariat. Karitativna pomoč in usmiljenje sta s strani uradne Cerkve izostala.

Škof *Altman* v Passauu (1015–1091) je bil goreč zagovornik zakona o celibatu. Njegovi škofjski duhovniki so ga zato napodili iz Passaua, ta pa je v stiski zbežal v samostan Göttweig v Spodnji Avstriji.

Levo: čudodelna podoba Marije, Strassengel na Štajerskem; sredina: Sočutna, Ptujška Gora; desno: Marija pri Mariji v Trnju, Železna Kapla/Bad Eisenkappel

6.4 Število zakramentov

V visokem srednjem veku se je število zakramentov v rimskokatoliški Cerkvi ustalilo na sedmih. To število se ujema s potrebami človeškega življenja: človek se rodi, zraste, je, se poroči, se posveti življenjskemu cilju, se po hoji na krivih poteh spet vključi v družbo, ob koncu življenja zboli, dobi bolniško maziljenje in se pripravi na poslednjo pot.

6.5 Bolnišnice in hospici

V srednjem veku so bolnišnice ustanavljali škofje in redovi, a tudi kralji in bogati meščani za oskrbo revežev, bolnih, onemoglih, sirot in starih. Hospice so ustanavljali za oskrbo romarjev. Najstarejša bolnišnica v Parizu se imenuje Hotel Dieu, kar pomeni dom Boga. Ljubezen do bližnjega je bil glavni motiv oskrbe, zato so predvsem redovniki in redovnice skrbeli za bolnike, pri čemer so uporabljali zdravilna zelišča. Samostansko medicino je podrobneje opisala *Hildegarda* iz Bingna. Na Koroškem so bolnišnice oz. hospici delovali v večjih krajih ali ob prelazih.

7. Judje na Koroškem, Štajerskem, Kranjskem in Primorskem

V 10. stoletju najdemo Jude na Koroškem v okolici Beljaka, Brež (Friesach) in Gospe Svete. Na Koroškem so na neposrednem območju mest nastale tako imenovane »judovske vasi« s pokopališči kot Ždovlje (Seidolach) v Rožu, Ždinja vas (Seidendorf) v Podjuni, Velikovec (Völkermarkt), ki se je prej imenoval Judovski trg (Judenmarkt oz. Forum iudaeorum), Judendorf-Straßengel, Judendorf pri Leobnu in Judendorf pri Steyru. Na Kranjskem je bila le ena judovska vas, Ždinja vas v bližini Novega mesta.

Najstarejša od judovskih vasi je verjetno Ždovše (Judendorf) pri Gospe Sveti iz leta 950. Nagrobni kamen nekega rabija iz sv. Štefana pri Spodnjih Trušnjah (St. Stephan bei Niedertrixen) pri Velikovcu iz leta

1130 je najstarejši nagrobni kamen v Avstriji. Tržna središča so bila od 10. stoletja Judendorf pri Beljaku, na Krnskem gradu, v Brežah, Beljaku, Velikovcu, Straßburgu, Celovcu, Wolfsbergu, Judenburgu, Čedadu, Gradcu in na Ptuju.

Judovski prebivalci so bili v Pliberku/Bleiburg, Obervellachu in St. Leonhardu v Labotski dolini. Po preganjanju Judov iz Brež so negostoljubno salzburško mesto na Koroškem za vedno zapustili. V Wolfsbergu je prišlo do pogroma v letih 1338 in 1348/49. Judje so se preživljali s tem, da so posojali denar, zaradi česar so bili osovraženi. Na cestah je bilo treba preprečiti srečavanja z Judi. Najstarejši zakonik za Jude je bil Fridericianum, ki je bil izdan leta 1244 najprej za Avstrijo in potem tudi za Štajersko; postal je osnova Judom v sosednjih deželah.

V 13. in 14. stoletju so bile judovske skupnosti v Št. Vidu ob Glini (St. Veit an der Glan), Straßburgu, Celovcu, Pliberku/Bleiburg, Velikovcu (Völkermarkt), Piranu/Pirano, Izoli/Isola, Kopru/Capodistria, Trstu (Trieste), Gorici (Gorizia), Čedadu (Cividale), Huminu, Krminu, Pušji vasi, Gornji Beli, Slovenj Gradcu, Dravogradu, Lienzu, Murauu, Leobnu, Brucku, Mariboru, Radgoni, Hartbergu, Voitsbergu, Wr. Neustadtu, Ormožu, Slovenski Bistrici, Celju in Ljubljani. Na Štajerskem je bilo največ Judov v Mariboru.

V Gradcu je prišlo do izгона Judov leta 1438, takrat je bila uničena tudi sinagoga. Judje so se ponovno vrnili leta 1447 in obnovili sinagogo.

7.1 Diskriminacija in izgoni Judov

Judje so pretežno živeli v mestih, kjer so živeli s kristjani in z njimi delili vsakodnevno življenje, vendar pa niso imeli istih pravic. Do diskriminiranja Judov je prišlo v Wolfsbergu (Volšperk) leta 1338, kjer so Jude obtožili oskrunitve hostije, naščuvani meščani so potem 19. avgusta istega leta ubili več kot sedemdeset Judov.

Že dve leti poprej so ljubljanski meščani obtožili Jude zastrupitve vodnjakov, a ni prišlo do incidenta. V času kuge je leta 1348/49 v Avstriji prišlo do pregona Judov le v Kremsu ob Donavi, zasledimo pregon Judov leta 1397 in pokol Judov na Dunaju leta 1421, kjer je bilo na grmadi sežganih 210 Judov. Leta 1404 je salzburški nadškof

Eberhard III. najprej dal vse Jude na Ptuj zapreti in nato izgnati. Štiri leta pozneje je celjski grof *Herman II.* izgnal Jude iz mesta.

Živi križ in angelski zbori, Vrata (Thörl, *Tomaž Beljaški*) na Koroškem; Živi križ, Marija in Eva, cerkev in sinagoga; sinagoga prebodena z mečem na oslu kot znamenje za zmoto in Eva z mrtvaško glavo kot znamenje za sramoto in smrt; obujeni Zveličar pelje pravične Stare zaveze od Adama v nebesa, hudič se temu upre, Vrata (*Tomaž Beljaški*).

Sredi 14. stoletja je bilo v Brežah 150 Judov. Prvi po imenu znani koroški Jud je bil *Daniel David de Carinthia*, ki je živel v Tridentu, kjer je tamkajšnjemu škofu posodil denar. V 15. stoletju je bilo na Koroškem vedno manj Judov, živeli so le še v Št. Vidu in Velikovcu. Isto velja za Štajersko, kjer so Judje še živeli v Brucku, Gradcu, Judenburgu, Voitsbergu, Mariboru, Radgoni ter Slovenski Bistrici. Cesar *Maksimilijan I.* (1459–1519) je marca 1496 Jude izgnal iz habsburške države, iz Koroške in Štajerske, leta 1515 pa tudi iz Ljubljane. Na Koroškem je bilo

prizadetih sto oseb. Kot razloge za izgon je navajal oskrunitev posvečenih hostij, obredne umore krščanskih otrok, oderuštvo in goljufije v odnosih z dolžniki. V dolgih pogajanjih, ki jih je imel cesar *Maksimilijan I.* s stanov, se je veliko govorilo o gospodarskem pomenu Judov. Kljub zahtevam stanov je bilo določeno, da judovska posest ne bo zaplenjena, temveč da bodo lahko svoje premoženje prodali in da bodo imeli prost prehod do novega prebivališča, kjer bodo lahko še naprej služili cesarju. Izgnanci so se naselili v Železnem (Eisenstadt, takrat Madžarska, danes Gradiščanska), Marcheggu, Eggenburgu, Zistersdorfu, Gorici in Trstu. Judje so s svojo navzočnostjo popestrili multikulturni značaj dežele.

Levo: Maribor, nekdanja judovska četrt; desno: Angelski zbori, Vrata (Thörl, *Tomaž Beljaški*)

7.2 Judje kot grešni kozli

Jude so kristjani imeli za grešne kozle in za povzročitelje katastrof. Na Dunaju, v Hohenemsu in v Železnem so judovski muzeji, kjer se obiskovalci in obiskovalke lahko podrobno seznanijo z življenjem in delovanjem Judov v Avstriji.

Nove stiske je po letu 1348 povzročila po Evropi razsajajoča kuga. Epidemijo naj bi zakrivili Judje, ki so jim očitali, da so zastrupljali studence in onečaščali hostije. Očitali so jim tudi obredne umore otrok. Znane, seveda izmišljene žrtve takih domnevnih obrednih umorov so *Rudolf* iz Berna, *Andrej* iz Rinna na Tirolskem in *Simon* iz Tridenta (Trento)

iz druge polovice 15. stoletja. Bičarji so sprožili množično histerijo in pogrome proti Judom. Od konca 13. stoletja so Jude izganjali iz Anglije, Francije, Španije in Portugalske. Zatekli so se na Poljsko, v Italijo in v Bolgarijo, zasedeno od Turkov. Medtem ko je papež *Leon X.* (1513–1521) zaščitil Jude, jih je papež *Pavel IV.* (1555–1559) prisilil živeti v getu. Judje so morali plačevati desetino, ki bi jo sicer zahtevali od kristjanov. Za fizično eksistenco so morali plačevati kazen. Na kopališča in v gostilne niso imeli dostopa. Stike med kristjani in Judi so obremenjevali strahovita preganjanja Judov in njihovo zapostavljanje, nezaupanje in polemični spisi kristjanov, ki so jih imenovali »dialogi«.

7.3 Skupina Aškenazov

Judje, ki so živeli na Koroškem in Štajerskem, so pripadali skupini Aškenazov, ki je nastala od 11. stoletja naprej v deželah Srednje in Vzhodne Evrope. Bili so pod vplivom južnoitaljanskega judovstva, Francije, Porenja in Judov, ki so živeli v deželah, kjer so uporabljali slovanske jezike, v Polabju, Šleziji, Češki, Moravski, Karantaniji do Ukrajine. Po letu 1400 se je pri Judih v Gornji in Spodnji Avstriji, na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem razvil avstrijski običaj, ki sloni na knjigi »Or zarua«. Na začetku 15. stoletja so Judje uporabljali molitvenik po avstrijskem običaju. Eden izmed rezultatov procesov inkulturacije med Judi iz nemško in slovansko govorečih dežel je bil nastanek jidiša, ki se je oblikoval po letu 1100 na osnovi germanskega, slovanskega in hebrejskega besedišča, ki je sprejel tudi besede iz aramejščine, grščine, latinščine in španščine. V avstrijskem prostoru so prevladovala besede stare visoke nemščine.

7.4 Življenje pri Judih

Judje so živeli po svojih zakonih, kar sta priznali Cerkev in svetna gospodstva. Imeli so tudi svoja sodišča kakor duhovniki in plemiči. Judovska verska skupnost je skrbelo za samoupravo, za stike z oblastjo in za avtonomijo v primerjavi z drugimi judovskimi verskimi občinami. Judje so plačevali davke kot skupnost in ne kot posamezniki. Ta je morala skrbeti

za zgradbe, prostore, sinagogo, obredno kopališče in pokopališče ter za pobiranje davkov in dobrotelnih prispevkov za javne bolnišnice, sirotišnice in judovsko šolo. V Mariboru je bilo dvanajst rabinov. Judovske ulice, četrti ali predeli na Avstrijskem ali Slovenskem niso bili geti, Judje niso živeli le v judovskih ulicah, v teh so živeli tudi kristjani. V zgoraj omenjenih mestih so bile zgrajene sinagoge. Od teh zgradb se je ohranila le mariborska sinagoga iz 15. stoletja. Poleg sinagog so obstajala pokopališča; nagrobniki iz srednjega veka so se ohranili pri sv. Štefanu pri Spodnjih Trušnjah (St. Stephan bei Niedertrixen), v Trstu, Gorici, Čedadu, Beljaku, Velikovcu, Brežah, Gradcu, Mariboru in na Ptujju.

Levo: Judovsko pokopališče, Železno (Eisenstadt); desno: Judovsko pokopališče, Celovec

8. Cerkevno stavbarstvo in srednjeveško pismenstvo

Levo: stolp stolnice sv. Štefana na Dunaju; sredina: obok stolnice sv. Štefana na Dunaju; desno: svetilni steber pri Gospe Sveti (Maria Saal)

8.1 Ponazarjanje teoloških predstav v cerkveni arhitekturi

Iz karolinške dobe je na Koroškem in v Avstriji malo ohranjenih cerkva. Najpomembnejša je na Krnskem gradu. Iz časa na prelomu med karolinško in romansko arhitekturo je cerkev sv. Petra v Brežah (Friesach). Cerkve na podeželju so bile enoladijske s polkrožno apsidno in ravnim lesenim stropom, npr. v Hartu v dolini Gline (Glantal), Zweinitzu v dolini Krke ali na Vovbrski gori (Haimburgerberg). Le v mestih in pri nekaterih župnijskih cerkvah zasledimo triladijske bazilike s tremi apsidami. Drugačne so samostanske romanske cerkve, recimo v Krki, Št. Pavlu, Seckauu in Brežah. Na Koroškem je več kot tristo cerkva z romanskim jedrom. Romanika je trajala na Koroškem vsaj do 16. stoletja.

Levo: Kristus kot sodnik, sv. Helena na gori Wieserberg (St. Helena am Wieserberg); desno: sv. Krištof in Jezus v cerkvi sv. Helene na gori Wieserberg

Gotški slog so na Koroško in Štajersko prinesli cistercijanci, npr. v Vetrinj in Rein, v Slovenijo pa cistercijanci in kartuzijani, npr. v Stično, Žiče in Pleterje. Gotika je zaznamovala podobo cerkva in njihove opreme vse do začetka 17. stoletja, na primer v krajih Gospa Sveta, Breže (Friesach), Vovbre (Haimburg), Nonča vas/Einersdorf, Beljak (Villach), Vrata (Thörl), St. Gandolf, Gerlamoos, Heiligenblut, Kötschach, Laas, Feistritz an der Drau, Obervellach, Lieding in Bad St. Leonhard na Koroškem, Mariazell, Straßengel, St. Erhard in Neuberg na Štajerskem, Dunaj, na slovenskem Štajerskem Ptuj, Ptujška Gora in Maribor ter na slovenskem Koroškem Vuzenica in na Pohorju Št. Primož nad Dravčami.

Levo: Poklon Sv. treh kraljev (Šentjanž nad Dravčami); sredina: Krištof in Jezus v Irschnu na Koroškem; desno: oknogledalec, stolnica sv. Štefana na Dunaju

Gotika se je razvijala vzporedno s spremembami družbenih razmer in z nastajanjem uboštenih redov dominikancev in frančiškanov. Ob koncu gotike je nastal tip meščanskih dvoranskih cerkva – take cerkve najdemo na primer v Gradcu, Salzburgu, na Otoku, v Škofji Loki, Crngrobu in pri Sv. treh kraljih v Slovenskih goricah. Gotske freske so služile kot »Biblia pauperum«, kot »Sveto pismo ubogih«, za ljudi, ki niso znali brati. Stensko slikarstvo je imelo vlogo posredovanja svetopisemskih prizorov in svetniških legend. Temelje gotskemu slikarstvu so postavili potujoči severnoitalijanski furlanski in koroški mojstri, kot so bili *Friderik* iz Beljaka, *Tomaž* iz Beljaka in *Janez* iz Ljubljane.

Levo: cerkev v Kötschachu na Koroškem; sredina: obok v cerkvi v Kötschachu na Koroškem; desno: sv. Jurij na Ptuju

Levo: Krčanje (Greutschach); sredina: Djekše (Diex); desno: cerkev sv. Lenarta z verigo, župnija Železna Kapla/Bad Eisenkappel

8.2 Srednjeveško nabožno pismenstvo

V srednjem veku so sprva nastajala nabožna besedila, ki so prve priče slovenske kulture; to so bili molitveni obrazci. Najpomembnejši so Brižinski spomeniki. Pomembni pa so tudi drugi rokopisi.

Rateški ali Celovski rokopis je drugi najstarejši spomenik slovenskega srednjeveškega pismenstva. Kraj nastanka so Rateče v letih 1362 in 1390. Rokopis je zapisan na pergamentnem listu in vsebuje očenaš, zdravamarijo in apostolsko vero. V veroizpovedi je opazen vpliv Brižinskih spomenikov in starinske rezijanske slovenščine. Rokopis hrani Koroški deželni arhiv v Celovcu.

Tretji najstarejši je **Stiški ali Ljubljanski rokopis**, ki je nastal iz pastoralne potrebe. V rokopisni latinski knjigi z osnutki pridig in svetniških legend si je češki cistercijan, pridigar Martin (ok. 1428), zapisal molitev pred pridigo in antifono »Salve Regina« (»Pozdravljena, Kraljica«). Nekaj let pozneje je slovenski cistercijan vanjo zapisal začetek veliko-nočne pesmi »Naš Gospod je od smrti vstal« (»Christ ist erstanden«) in obrazec skupne splošne spovedi, po nemških predlogih. Obrazec splošne spovedi je podoben Brižinskim spomenikom. Obrazec se je molil po evangeliju in pred pridigo. »Salve Regina« dokazuje Marijino češčenje v alpskem prostoru. Cistercijanska duhovnost je vplivala na ljudsko pesništvo, zlasti na nastanek nekaterih pesmi o Žalostni Materi božji, Kristusovem trpljenju in evharistiji. Znana je legenda o sv. *Bernardu iz Clairvauxa* (1090–1153), ki gre od sv. maše, pri kateri sta se mu prikazala Jezus in Žalostna Mati božja. Stiški rokopis hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

Čedadski ali Černjejski rokopis je nastal ob koncu 15. stoletja in vsebuje manjšo rokopisno knjižico z imeni župljanov in obiskovalcev Marijine cerkve v Černjeji. Na začetku so vsi zapisi napisani v latinščini, v nadaljevanju pa v severnoitalijanskem narečju. V rokopisu je 52 zapisov v slovenskem jeziku, kar je dokaz, da je v tistem času v Benečiji obstajala poluradna dvojezičnost v vsakdanjiku in trijezičnost na cerkvenoupravnem področju. Rokopis hrani Arheološki muzej v Čedadu (Cividale).

Starogorski rokopis vsebuje iste molitve kot Celovski rokopis, nastal pa je ob koncu 15. stoletja. Napisal ga je vikar *Lovrenc*. V besedilu

prevladujejo gorenjske jezikovne značilnosti ob notranjsko-kraških in beneških prvih. Rokopis hrani občinska knjižnica v Vidmu (Udine).

Levo: Ptujška Gora; sredina: detajl oltarja *Konrada Laiba* na Ptujju; desno: cesar Fride-rik III. kot sv. Krištof v graški stolnici

Levo: zasmehovanje Jezusa v Gerlamoosu (*Tomaž Beljaški*); sredina: Marija na oltarju frančiškanske cerkve v Salzburgu; desno: Samotretja pri Mariji v Trnju v Železni Kapli/Bad Eisenkappel

8.3 Postni prti

Postni prti so v srednjem veku v postnem času viseli v koroških cerkvah in zakrivali glavni oltar, včasih tudi stranske oltarje. Najbolj znani so prti v Krki (Gurk, 1458), Vovbrah (Haimburg, 1504), Maria Bichlu (po 1555), Millstattu (1593), St. Stephanu na Krappfeldu (1612), na Strmcu (Sternberg, 1629), v cerkvi sv. Petra v Celovcu (St. Peter in Klagenfurt,

1983), Gospe Sveti (Maria Saal, 1990–1994), Ločah (Latschach, 2006), Straßburgu (2009) in v Železni Kapli/Bad Eisenkappel (2013).

Levo: postni prt v Vovbrah (Haimburg), v prvi vrsti sta Bog, ki se sprehaja v raj, ter stvarjenje človeka, v drugi vrsti so Kajn, Abel in Lameh, v tretji vrsti pa Abraham in Mojzes. Desno: postni prt v Krki (Gurk), del Nove zaveze na postnem prtju v krški stolnici

Prti so verske slikanice, v katerih človek odkriva skrivnosti krščanske vere in biblična izročila. Zakrivanje oltarjev v postnem času je bil prvotni namen. Na Strmcu je bil zakrit celo duhovnik, ko je maševal, in verniki so le slutili evharistično dogajanje in misterij bogoslužja za postnim prtom. Nekaj takega se danes še vedno dogaja v pravoslavni Cerkvi, ko duhovnik opravlja bogoslužne obrede za ikonostasom in verniki ne vidijo misterija bogoslužja na svetem kraju. Postni prtji so bili nepismenim v pomoč, ko so »brali« oz. gledali naslikana svetopisemska dogajanja in Jezusov pasijon in se v velikem tednu istovetili z Jezusovim trpljenjem. Srednjeveški postni prtji so kazali scene iz Stare in Nove zaveze, baročni pa so kazali največkrat le eno sceno tragičnega dogajanja, včasih obdani z medaljoni kot pri sv. Štefanu na Krappfeldu. Težnja po osredotočenju na bistvenost je spremenila motiv tako, da je predstavljal le Jezusov obraz. V 20. stoletju pa so prevzeli motiviko srednjega veka in baročne dobe. Omanov postni prt v Železni Kapli/Bad Eisenkappel ponazarja človeka v svoji tubitnosti, svoji krhkosti, svojem zemeljskem potovanju, svoji minljivosti, svoji strastnosti in svojem trpljenju. V tej črnosti črva zasije kalček transcendentnosti kot obljuba in upanje jaza na večno življenje, in to kljub vprašljivosti in dvomom. Na železnokapelskem postnem prtju najdemo

v obrisih človeške postave, posameznika in človeka kot družabno bitje, stoječe, korakajoče, stopajoče, počivajoče in umirajoče.

Levo: postni prt na Strmcu (Sternberg); sredina: postni prt v cerkvi sv. Petra, Celovec (Klagenfurt, *Karl Bauer*); desno: postni prt, St. Stephan am Krappfeld

Levo: postni prt Marija Bichl v cerkvi Kristusa Kralja, Celovec; sredina: »Ex tenebris ad lucem« – »Iz teme v luč« v Železni Kapli/Bad Eisenkappel (*Valentin Oman*); desno: postni prt v Ločah (Latschach, *Valentin Oman*)

9. Versko življenje v poznem srednjem veku

9.1 Strah pred Turki

Prvi turški vpad na območje današnje Slovenije se je zgodil leta 1408. Turki so vpadli v Slovensko marko in izropali okolico Metlike in Črnomlja. Ljudi so pobili ali odpeljali in imetje, kolikor ga niso pokradli, požgali. Leta 1415 so Turki prišli do Ljubljane. Takrat so se prestrašili tudi na patriarhovem dvoru v Akvileji in pod vodstvom patriarha *Ludvika II. von Tecka* (1412–1439) začeli ukrepati. Turško nevarnost so signalizirali z grmadami na izpostavljenih gorah in hribih (npr. Šmarna gora nad Ljubljano, južno od nje Kurešček). V Labotski dolini (Lavanttal) in na zahodnem Štajerskem še dandanes za veliko noč v večernih urah velike sobote zakurijo mogočne grmade, ki gorijo do zore velikonočnega jutra. Povod za ta običaj so bili turški vpadi v 15. stoletju. Leta 1469, 16 let po padcu Konstantinopla v muslimanske roke, so se začeli obsežni, pogosti in strahoviti turški vpadi. Hitri in ropa željni Turki so bili znani po svoji krutosti. Prišli so pred Metliko na Dolenjsko in Notranjsko, razsajali so in požigali kraje, odvedli živino in več kot osem tisoč ljudi ter jih prodali v sužnost. Leta 1471 so Turki plenili po Kranjski in odvedli 70.000 ujetnikov. Tedaj so oplenili tudi Ljubljano in razdejali avguštinski in frančiškanski samostan. Opustošili so Škofjo Loko, samostane v Velesovem, Kamniku, Mekinjah, Celju in območje med Mariborom in Ptujem. Uničili so samostane v Gornjem Gradu, Novem Kloštru, Jurkloštru, Stični in Pleterjah. Množično so ugrabljali ljudi po Istri, Krasu ter Vipavski dolini kot tudi v okolici Gorice in Tržiča na Gorenjskem in jih odvedli v suženjstvo. V Cerknici je bila požgana cerkvena.

Leta 1473 so se Turki čez Jezersko odpravili v Železno Kaplo/Bad Eisenkappel in ropali po Podjuni, Mežici, Slovenj Gradcu in Krški dolini (Gurktal). Kmetje so bili prepuščeni na milost in nemilost Turkom, plemiči pa so kmete dodatno obremenjevali z obrambnimi dajatvami. V smislu samoobrambe so zato po letu 1470 na Kranjskem in pozneje na Koroškem okoli cerkva postavljali obzidja z obrambnimi stolpi oz. tabore. Znotraj taborov so bili shrambe za živila, skladišča in vodnjaki. Obzidja tovrstnih taborov so na Koroškem ohranjena na Djekšah (Diex), v Hochfeistritzu, Gradesu in pri Gospe Sveti (Maria Saal).

Levo: Hochfeistritz; sredina: Štalenska gora (Magdalensberg); desno: objokovanje Jezusa, Obermauern

Na praznik sv. Marka leta 1475 so se Turki nenadoma pojavili pri Mu-ljavi in pri procesiji ujeli 4000 ljudi vseh starosti. Takrat so izropali tudi stiški samostan in ga požgali, potem so ropali po Dravskem polju in na Gorenjskem. Leta 1476 so ropali po dobršnem delu Slovenije in udarili na Koroško, kjer so požgali vas Podklošter (Arnoldstein) in opustošili kraje v okolici Beljaka (Villach) in Osoj, pustošili so tudi v okolici Celovca, v Velikovcu in Podjuni. V tistem času so ljudje utrjevali mesta ter jih obdajali z obzidji, prav tako cerkve, ki še niso bile opustošene. Turški vpadi so leta 1478 botrovali velikemu kmečkemu uporu na Koroškem; prav Turki so ga zadušili s ponovnim vpadom. V letih 1481–1483 so ponovno pustošili po Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Od leta 1493 do leta 1559 so Turki ropali po Kranjskem, deloma tudi po Koroškem in Štajerskem. Posebej resno je bilo leta 1529, ko so oblegali celo Dunaj.

9.2 Kmečki upori

Kmetje so bili nezadovoljni z gospodarskim položajem in povečanjem bremen. Bili so revni, ker so trpeli zaradi vojn in turških vpadov, in bili so popolnoma odvisni od fevdalnega gospoda, ki je sproti poviševal davjatve. Na Koroškem so se kmetje začeli povezovati že leta 1474, saj je bilo podeželje nezaščiteno pred Turki. V Dravski dolini so se počutili

oškodovane, ker je imel oglejski denar na ortenburškem posestvu nižjo vrednost kot dunajski denar. Od tod, zlasti vzhodno in severozahodno od Beljaka, se je upor kmetov spomladi leta 1478 razširil po Koroški, ki je pripadala oglejskemu patriarhatu in je bila poseljena s slovenskim prebivalstvom. Vstaja je prizadela tudi nemško govoreči del na gospodstvih Plešivec (Tanzenberg) in Ostrovica (Hochosterwitz). Kmetom so se pridružili še rudarji in obrtniki, ki gospodom niso več hoteli plačevati dajatev. Pobirali so jih sami za delovanje kmečke zveze, postavljanje svojih sodnikov in župnikov. Proti kmetom, ki se zvezi niso pridružili, so izvajali gospodarski bojkot, preganjali so župnike, ki gibanja niso hoteli podpreti, in grozili zemljiškemu gospodstvu, da se ne bodo bojevali proti Turkom. Cesar je hotel upor zatreti, a preden je kar koli storil, so se pojavili Turki in pri Kokovi (Coccau/Goggau) pri Trbižu porazili vojsko upornih kmetov. Na začetku so Turki usmrtili 600 upornikov. Večja turška četa je kmete obkolila in jih popolnoma porazila. Turki so tri tedne plenili po območjih upornih kmetov, uporniške vodje pa so graščaki polovili in strogo kaznovali. Župnik *Jakob Unrest* je pripomnil: »Bog je tako napravil, da nezvesti uporniki ne bi prelivali krščanske krvi.« Prvi kmečki upor je bil zadušen, a iskrica kmečke upornosti je plapolala naprej, predvsem pri podložnikih freisinskega in ljubljanskega škofa v okolici Škofje Loke in Gornjega Grada.

Prav kmalu so podložniki zahtevali »staro pravdo«, tj. nespremenljive dajatve, zapisane v starih urbarjih, in ohranitev pridobljenih pravic. Uporniško gibanje leta 1515 se je rodilo iz samostojnih uporniških središč: v okolici Kočevja, Tolmina, Polhovega Gradca, Bleda, Bohinja, Radovljice in Kamnika. Gradovi so goreli po Kranjskem in Spodnjem Štajerskem. Upor je zajel tudi Koroško od Podjune in Zilje do Krappfelda. V središču upora na Gorenjskem je bil kmet *Klander* iz okolice Radovljice, ki je za organizacijo vstaje izkoristil tudi mistično versko gibanje, razširjeno v drugi polovici 15. stoletja. Po koncu upora so v Gradcu poleg 136 upornikov s smrtjo kaznovali tudi deset voditeljev in petnajst poveljnikov. Kmetom so odvzeli imetje, številnim pa tudi življenje. Mnogo so jih nataknili na kole, obesili ali vsaj pretepli. Požgali so veliko hiš. Naložili so jim nove dajatve. Vsako leto so morali odtlej plačati »uporniški pfenig«, s tlako so morali nadomestiti škodo, ki so jo na gradovih utrpeli graščaki. Na Koroškem so kmetje dosegli uspeh: zemljiško gospodstvo je

moralo privoliti, da se vsak spor rešuje s podložniki ob prisotnosti kmečkih zastopnikov pred rednim deželnim sodiščem za plemiče. V naslednjih treh stoletjih je bilo na slovenskem ozemlju približno 170 krajevno omejenih uporov in sporov, na Koroškem pa veliki kmečki upori niso več uspevali. Za slovenskim kmečkim uporom (Windischer Bauernbund) so ostale tudi prve tiskane besede v slovenskem jeziku, ki so nastale leta 1515: »stara prauda« in »leukhup, leukhup, leukhup, leukhup woga (uboga) gmaina«.

O življenju kristjanov med turškimi vpadi je pisal *Jakob Unrest*, župnik s Techelsberga (Teholica). Izrazil je veselje, ko so Turki potolkli uporne kmete in jih odpeljali v sužnost. Ljudstvo je tedaj zahtevalo, da bi na volitvah izvolili svojega župnika. V Gradcu je bilo usmrčenih 161 upornikov. V *Unrestovi* pripombi se izraža okrutnost do kmetov. *Unrestovo* mišljenje so delili tudi plemiči in meščani.

9.3 Opis verskega življenja na Koroškem po Paolu Santoninu

V času *Paola Santonina* (1440–1508/10) so nezdrave razmere v Cerkvi postajale vedno očitnejše, Cerkev pa se je prestrašila in zavlekla reforme. *Santonino* je bil laik, italijanski humanist, laični kancler oglejskega patriarhata v Vidmu (Udine), popotnik in pisatelj. Na treh vizitacijskih potovanjih v letih 1485–1487 je kot kancler spremljal generalnega vikarja oglejskega patriarha, kaprulanskega škofa *Pietra Carlja*, ki je ugotavljal škodo, ki so jo povzročili turški vpadi na Koroškem, Kranjskem in Spodnjem Štajerskem. Škof *Pietro* iz Caorla je konsekriral oskrunjene cerkve, vizitiral župnije in podeljeval zakramente odraslim in otrokom. *Santonino* je svoje popotne vtise iz verskega in posvetnega življenja omenjenih regij v poznem 15. stoletju opisal v dnevniku.

Odlomek iz dnevnika: »6. septembra smo vstali in stopili v cerkev svetega Jakoba v Beljaku. [...] V njej smo poslušali več maš in izvrstno obhajano péto mašo [...] V njej je osem rednih kaplanov poleg vikarja, ki nadomešča odsotnega župnika; še šest drugih izrednih duhovnikov je, ki opravljajo službo Božjo za nekatere plemiče in bratovščine. Oboji skoraj vsak dan beró maše v prej imenovani cerkvi z zares veliko pobožnostjo [...] Tega dne (7. septembra) je naš škof obhajal [...] večerno mašo v škofovskem ornatu v

čast rojstva blažene Device; k njej se je zbrala velika množica, ki je prisostvovala s svojo običajno pobožnostjo in neprenehno tišino; še kakega otroka ni bilo videti, da bi se premaknil z mesta. Zardijo naj zatorej Italijani in se sramujejo svoje lahkomiselnosti in nespoštljivosti ter se uče pobožnosti in skromnosti od barbarov!

Osmega septembra so bile v imenovani cerkvi štiri péte in več kot deset tihih maš, pravijo, da je tako tudi ob drugih praznikih. Tudi na vsak delavnik sta v cerkvi vsaj dve glavni maši [...] Ob posameznih praznikih posluša ljudstvo tudi pridigo v nemškem jeziku [...] Po pridigi moški in ženske glasno zapojejo ‚Veni, Sancte Spiritus‘ (‚Pridi Sveti Duh‘), potlej gredo k ofru in vikar nabere spricho številnosti ljudi veliko denarja [...] Tamkajšnji duhovniki so dovolj izobraženi in predusem častivredni.«

Protestantska propaganda je v 16. stoletju zatrjevala, da je versko življenje ob koncu 15. stoletja hiralo. Taka trditev je po branju *Santoninovega* dnevnika za omenjene kraje zelo vprašljiva.

Levo: cerkev sv. Jakoba v Beljaku (Villach); sredina: ženske pri grobu, Obermauern, Vzhodni Tirol; desno: detajl krilnega oltarja v dunajski stolnici

9.4 Smrt v vsakdanjiku

Ljudstvo je v tistih časih vsak dan moralo računati s smrtjo. Nenadne smrti so se zelo bali, zato so se pripravljali na smrt in to opisali v »memento mori« (»spominjaj se smrti«). Na notranjih ali zunanjih stenah cerkva oz. na zunanji strani karnerjih na freskah upodabljali mrtvaške plese npr. v Metnitzu, v istrskih Hrastovljah in istrskem Beramu. V Kamnu v Podjuni (Stein i. J.), Gradcu in Cmureku (Mureck) na

Štajerskem so prevzeli omenjeno tradicijo in na freskah upodabljali na sodoben način motiv mrtvaških plesov. Na kratkost življenja je opozoril tudi *France Prešeren*, eden najpomembnejših pesnikov v 19. stoletju, v pesmi »Memento mori«.

9.5 Oboževanje kralja Matjaža

Kralj Matjaž (Matija Korvin, Matthias Corvinus, Hunyadi Máttyás, 1443–1490), ogrski in češki kralj ter vojvoda Avstrije, je imel pomembno vlogo v avstrijski, madžarski in slovenski zgodovini. S cesarjem *Friderikom III.* (1415–1493), očetom cesarja *Maksimilijana*, je imel kar nekaj sporov in vojn. V slovenski literaturi, zlasti v pesmih in pripovedkah, ga obožujejo kot vladarja, ki bo podložnemu slovenskemu kmetu po stoletnem spanju v Peci prinesel svobodo. V resnici pa je vladal kruto in diktatorsko. Spodnjo Štajersko je močno prizadela fajda oz. spor med plemstvom in najemniškimi četami vladarja *Matije*. Po letu 1479 se je *Matija Korvin* zaradi imenovanja salzburškega škofa zapletel v dolgotrajno vojno s cesarjem *Friderikom III.* *Matija Korvin* je bil uspešen in njegove čete so zasedle večino Štajerske, Kranjske, Reko, vojvodino Avstrijo, Dunaj in dele Koroške, kjer je oblegal novo zgrajeno cerkev pri Gospe Sveti. Njegovi topovi pa tedaj niso delovali. Verni Madžari so menili, da je njihov napad preprečila Marija in je cerkev pri Gospe Sveti obvarovala pred uničenjem, zato so zapustili kraj in cerkev je obstala do današnjega dne. Omenjeni cesar *Friderik III.*, ki je bil sin vojvode *Ernesta Železnega (Ernst der Eiserne)*, se ni več želel podvreči obredom pri knežjem kamnu in vojvodskem prestolu. Njegov oče je bil zadnji vojvoda, ki se je podvrgel takajšnjim ritualom. *Friderik* je menil, da je ritual ustoličenja obred lovcev. Cesar *Friderik III.* je s privolitvijo papeža *Pija II.* leta 1461 ustanovil ljubljansko škofijo s škofijskim sedežem v Gornjem Gradu, ki je bila neodvisna od oglejskega patriarhata. Za dotacijo so ji namenili premoženje ukinjenega benediktinskega samostana v Gornjem Gradu. V času *Friderika III.* se je uveljavljalo njegovo geslo AEIOU na grbih in zgradbah, npr. v Dunajskem novem mestu (Wiener Neustadt), na gradu v Linzu in na stolnici ter gradu v Gradcu. Kaj te črke pomenijo, ni jasno, obstaja pa več razlag:

»Austria est imperare orbi universo.« (»Avstrija je poklicana, da vlada svetu.«)

»Austria erit in orbe ultima.« (»Avstrija bo obstala do konca sveta.«)

»Austria est imperium optime unita.« (»Avstrija je najboljši enotni imperij.«)

»Alles Erdreich ist Österreich untertan.« (»Vse na svetu je Avstriji podrejeno.«)

»Aller erst ist Österreich verloren.« (»Najprej je Avstrija zgubljena.« – V času vojn z Matijo Korvinom so tako govorili Dunajčani.)

»Austria Europae imago, Onus, Uno.« (»Avstrija je podoba Evrope, obremenitev in prisila k zedinjenju.«)

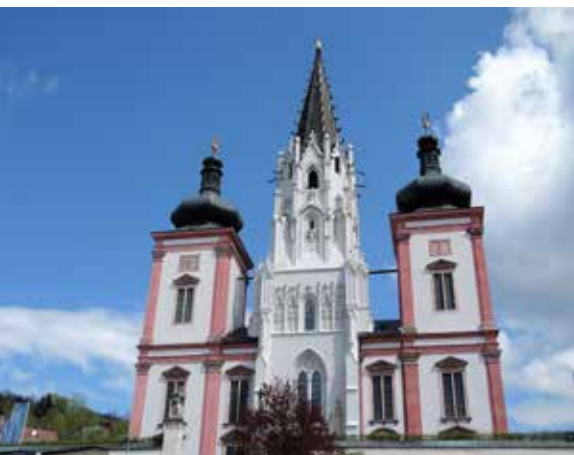
Levo: štirje evangelisti na stropu cerkve sv. Lenarta pri Železni Kapli/Bad Eisenkapel; sredina: Heiligenblut z Velikim Klekom na Koroškem; desno: Frančišek Asiški, redka upodobitev svetnika v pravoslavni cerkvi v Keri na otoku Kreta

10. Vpliv srednjega veka na naš čas

V srednjem veku je morala Cerkev po obdobju političnih prevratov in preseljevanja narodov najti novo pot. Tisočletno obdobje je imelo precej pomanjkljivosti, npr. zatiranje kmetov, nestrpnost, inkvizicijo, lakoto, uboštvo, nasilje, križarske vojne, vojne s Turki, antisemitizem in antiju-daizem, strahove pred hudičem in nenadno smrtjo. Humanisti so srednji vek označili kot mračno in žalostno obdobje, v katerem naj bi vera v Boga teptala človeški razum. Srednji vek pa je imel tudi dobre plati: npr. viteze, gradove, romansko umetnost, gotske katedrale, barvitost

vitrajev in praznikov, bolj izenačen in ugleden položaj žensk (glede na predhodno obdobje), prepoved mnogoženstva in zakonske ločitve, marijansko pobožnost, imenovanja cerkva po »Naši ljubi Gospe«, krst kot najpomembnejši zakrament, osnovanje Evrope, vstop zahodnih, vzhodnih in severnih narodov v skupni politični in verski prostor s sredozemskim latinsko-grškim svetom.

Nihče nima pravice obsojati družbenega reda v srednjem veku oz. fevdalne družbe, ki so jo sestavljali kleriki, plemiči in kmetje. Laiki so bili plemiči (vitezi, kralji), kmetje oz. tlačani in meščani. Znanost, umetnost in glasba so se deloma »laizirale«, saj so laiki postajali vse manj odvisni neposredno od Cerkve. V srednjem veku so se kot glasbilo uveljavile orgle. Človekov oz. pevski glas se je izražal bodisi v enoglasnem petju korala bodisi v skupinskem oz. večglasnem petju. V zavesti posameznika je bila na osnovi krščanskega oznanila jasno izoblikovana predstava o tem, da je popotnik, ki na tem svetu nima končne domovine. O tem pripoveduje italijanski pesnik *Dante Alighieri* (1265–1321) v »Božanski komediji«, ko opisuje popotovanje z Vergilom skozi onstranstvo – pekel, vice, raj, v katerem Vergila pri vodenju zamenja pesnikova pokojna ljubezen Beatrice. *Dante* je v svoji knjigi obsodil papeža *Bonifacija VIII.* na pekel in papežem nasploh odrekel pristojnost posvetne oblasti; zato je knjiga bila do leta 1908 na indeksu, na seznamu prepovedanih knjig.

Levo: Marijino Celje (Mariazell) na Štajerskem, najpomembnejša božja pot za Avstrijce in Madžare; desno: Otok (Maria Wörth)

Srednji vek je trajal skoraj tisoč let, od papeža *Gregorja I.* preko papeža *Gregorja VII.* pa do odkritja Amerike oz. rojstva *Martina Luthra* v 15. stoletju. Srednji vek delimo na tri obdobja: zgodnji, srednji in novi vek (500–1500). Meje med obdobji so nejasne. Nekateri znanstveniki menijo, da se obdobje srednjega veka začne v 3. stoletju in traja do 19. stoletja. Iz odnosov med krščanstvom in germanstvom je nastalo novo mišljenje: agrarno-germanska krščanska kultura v podobi katoliške Cerkve. Njej se je pozneje pridružila agrarno-slovanska krščanska kultura v podobi katoliške in pravoslavne Cerkve. Posebna zasluga krščanstva je bila, da je slovanska srednja Evropa v zgodnjem srednjem veku postala del zahodne Evrope. Prva slovanska skupnost, ki je prevzela krščanstvo, so bili Karantanci in prvi slovanski svetnik je bil *Domicijan* iz Millstatta.

Islam je krščanstvo začel ogrožati od 7. stoletja dalje. Srednji vek je čas, v katerem se je izoblikovala in rojevala Evropa.

Na področju cerkvenega stavbarstva so se razvile različne arhitekturne zvrsti: karolinške, romanske, gotske in poznogotske oblike.

Glasbena dejavnost se je na Zahodu izoblikovala v enoglasnem koralu, deloma tudi že v večglasnem petju, na Vzhodu pa so nastale različne liturgije, kot npr. liturgija sv. Janeza Zlatoustega, pri čemer so v grški Cerkvi peli enoglasno, v ruski pa večglasno.

Levo: Adam, Eva, Satan in drevo, romanska umetnost, Schönggrabern v Spodnji Avstriji; desno: *Viljem* in *Hema*, Liding

Kapela pekov v Wolfsbergu

Peto poglavje: Od reformacije do jožefinizma ali od Primoža Trubarja do škofa Franca Ksaverija Salma

Čeprav so bili katoličani verni in pobožni, so klicali po reformi, ne pa po reformaciji. Ob izteku srednjega veka je bilo od vsepovsod slišati pozive k reformi Cerkve. Med osebnostmi, ki so bile za prenavo, so bili že omenjeni *Frančišek Asiški*, *Hus* in *Savonarola*. Na potrebnost prenove sta opozorila tudi koncila v Konstanci (1414–1418) in Baslu oz. Ferrari oz. Firencah (tudi baselsko-ferrarsko-florentinski koncil, 1431–1445). Z besedo »reforma« so mislili na očiščenje Cerkve, nauka ter življenja oz. prerojenje z vrnitvijo k zgledom prvih krščanskih skupnosti in takratnih življenjskih oblik.

Reformacija je gibanje, ki ga je začel *Martin Luther*, pripeljalo pa je tudi do novega cerkvenega razkola. Na začetku reformacije je bila cerkvena reforma že v teku. *Luthrovo* delo je bilo na začetku v okviru obsežnih prenovitvenih prizadevanj. Prenovitveno gibanje znotraj »papeške Cerkve« je povzročilo »katoliško reformo«. Začetka in poteka reformacije si brez *Luthra* ne moremo predstavljati, kljub temu pa njegova stališča niso bila povsem nova. Reformacija je bila njegova zasluga, podobno kot je bila slovenska različica reformacije *Trubarjeva* zasluga.

Jese, oče kralja Davida v cerkvi sv. Jakoba v Beljaku (Villach)

Poleg *Luthrove* reformacije so bili aktivni še drugi, *Ulrich Zwingli* (1484–1531) in *Jean Calvin* (1509–1564) v Švici ter *Henrik VIII.* (1509–1547) v Angliji pa tudi druge skupine: prekrščevalci (npr. *Balthasar Hubmaier* [1480–1528], *Jakob Hutter* [1500–1536], *Jan van Leiden* ali *Beuckelszoon* [1509–1536]) in spiritualisti (npr. *Sebastian Franck*, 1499–1543). Te skupnosti so preganjali tako evangeličani kot katoličani. Augsburški mir je razdril krščansko enoto na Zahodu; odslej so obstajale rimskokatoliška Cerkev, evangeličanska Cerkev augsburške in helvetske veroizpovedi ter anglikanska Cerkev.

Po protestantskem pojmovanju je vera odziv celotnega jaza. Protestanti so prepričani, da je Božja milost brezmejna in vsepovod navzoča. Resnična je vera tedaj, če vključuje ljubezen in zaupanje ter vzgibe volje. Človek je opravičen po veri. Opravičenost pa zahteva vzgibe celotnega jaza v duhu, volji in čustvih. Tako pojmovana vera je zadeva osebe. Religiozni obredi, običaji, dobra dela po *Luthru* ne morejo zagotoviti, da bo posameznik dosegel zaželeno stanje. Če človek veruje v Božjo dobroto, bo vse, kar je pomembno, prišlo samo od sebe.

Levo: molilnica, Fresach (Breze); desno: cerkvena notranjščina evangeličanske molilnice v Fresachu na Koroškem

Protestantsko načelo pravi, da človekova vdanost pripada Bogu. Človek ima težnjo, da absolutizira državo, svoj jaz, človeški razum, dogme,

Sveto pismo ali osebno religiozno izkušnjo. Protestantizem poudarja, da nobeden od njih ni Bog. Ker so vključeni v človeško zgodovino, vsebujejo nekaj človeškega, nekaj nepopolnega. Če kažejo prek sebe, kažejo na Boga. Če pa človek o katerem koli trdi, da je absolutno, postane diabolično oz. hudičevsko. Zato je treba zavriniti trditve, da obstaja absolutna resnica. Protestanti zato ne morejo sprejeti dogme o papeževi nezmotljivosti, ker bi to pomenilo, da se za vselej odpovejo kritiki mnenj, ki so človeška in so zato tudi zmotna. *Martin Luther* je razglasil štiri principe: *Sola scriptura* – le Sveto pismo, *Sola gratia* – le milost, *Sola fide* – le vera omogoča odrešenje, *Solus Kristus* – le vera v Jezusa Kristusa. Protestant je nekdo, ki protestira proti temu, da bi si mesto Boga prisvojilo karkoli, kar je manj kot Bog; protestant pa je tudi nekdo, ki priča za Božjo suverenost pri ljudeh; priče Božje suverenosti pa so predvsem predikanti oz. protestantski duhovniki. Bog stopa v človeško življenje s pomočjo Svetega pisma; v zgodbah o Božjem delovanju v Izraelu, o Jezusu in zgodnji Cerkvi najdemo Božjo dobroto in načine, kako so se ljudje odzvali Božjemu klicu.

Levo: nad oltarjem je prižnica, Fresach (Breze) na Koroškem; sredina: Katekizem *Primoža Trubarja*; desno: *Martin Luther*

1. Primož Trubar – osrednja osebnost slovenskega protestantizma

1.1 Širjenje protestantizma na slovenskih tleh

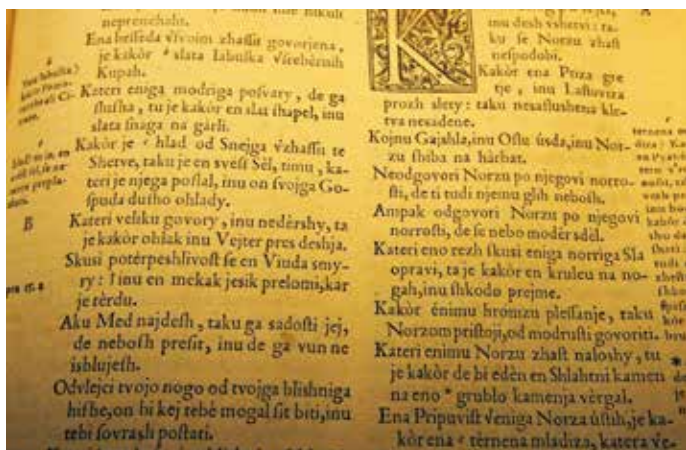
Primož Trubar (1508–1586), avtor prvih tiskanih knjig v slovenskem jeziku, je bil na začetku katoliški duhovnik, nato protestantski duhovnik in prevajalec. Bil je vodilen pri širjenju protestantizma na Kranjskem, njegov vpliv pa je segal tudi na Koroško. Rojen je bil leta 1508 na Rašici pri Turjaku na Dolenjskem. S študijem na Reki (Rijeka), v Salzburgu, na Dunaju in v Trstu si je pridobil dobro humanistično in teološko izobrazbo. Na dvoru humanistično usmerjenega škofa *Pietra Bonoma* (1458–1546) v Trstu je spoznaval spise *Vergila*, *Erazma Rotterdamskega*, *Martina Luthra*, *Ulrika Zwinglija*, *Heinricha Bullingerja* in *Jeana Calvina*. Kot duhovnik je najprej služboval v Loki na Štajerskem, kjer je prišlo do spora s prebivalci, ki so bili očitno privrženci »starega štiftarstva«. *Trubar* je karal njihovo praznoverje, njihovo vero v prikazovanje svetnikov in dobra dela. Po predstavitvi v Ljubljano je začel pridigati v protestantskem duhu. Kljub prepovedi ljubljanskega škofa *Krištofa Ravbarja* (1476–1536) je pod zaščito mestnega sveta nadaljeval pridige, dokler ni odšel v Nemčijo. Z namenom, da bi med rojaki razširil protestantizem, je začel pisati in pošiljati knjige. »Katekizem« iz leta 1550 velja za prvo knjigo, napisano v slovenskem jeziku (»Catechismus in der Windischen Sprach«). Tej so sledile še »Abecednik« (»Abecedarium«), Nova zaveza, Psalmi in pridige, v katerih je razlagal novo vero. Leta 1561 se je *Trubar* vrnil v Ljubljano in začel organizirati slovensko protestantsko Cerkev. V Ljubljani in po nekaterih drugih mestih je kot superintendent nastavljal vrsto protestantskih pridigarjev. Leta 1563 so protestanti tu ustanovili svojo šolo. V osemdesetih letih 16. stoletja sta slovenska protestantska Cerkev in njena književna dejavnost dosegli svoj višek. V tem času pa sta se krepila protireformacija in »novo štiftarsko« gibanje. *Trubarjeva* velika zasluga je, da je s prvimi tiskanimi knjigami v slovenskem jeziku postavil temelje slovenskemu slovstvu. *Trubar* se je po smrti prve žene ponovno poročil.

Trubar ni ostal sam, v sposobnih sodelavcih je našel ljudi, ki so se močno

zavzemali za protestantsko Cerkev. Njegovi najožji sodelavci so bili *Sebastijan Krelj* (1538–1567), *Adam Bohorič* (ok. 1520-1598) in *Jurij Dalmatin* (1547–1589), ki je leta 1584 izdal prevod celotnega Svetega pisma. Prevod je s svojim vplivom zaznamoval nadaljnji razvoj slovenskega knjižnega jezika.

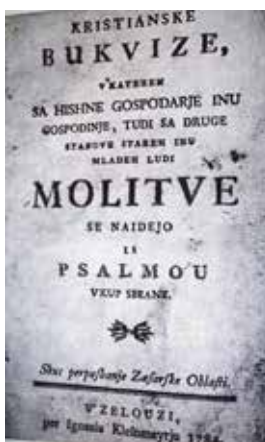
Levo: *Primož Trubar*; desno: o pragrehu in stvarstvu, katekizem

Levo: *Cerkovna ordninga Primoža Trubarja*; desno: *Biblija Jurija Dalmatina* (1584), prevod celega Sv. pisma, kapela v Tinjah (Tainach)

12 Začetek protireformacije

Na Kranjskem se je protestantizem razširil v Radovljici, Kamniku, Krškem, Škofji Loki in na Bledu. Za protireformacijo se je odločno zavzel ljubljanski škof *Urban Textor* (1491–1558). Od kralja *Ferdinanda I.* je leta 1547 pridobil zaporni ukaz za duhovnike ljubljanskega protestantskega krožka. Nekatere so prijeli, *Trubar* pa se je prestajanju kazni izognil z begom. Škof *Textor*, ki je bil celo v pisnih stikih z *Ignacijem Lojolskim* (1491–1556), ustanoviteljem jezuitskega reda, je s prihodom jezuitov dosegel trajni uspeh. Podprl je prizadevanja *Petra Kanizija* (1521–1597) za obrambo katoliške vere v avstrijskih deželah. *Textorjev* naslednik *Peter Seebach* (1500–1568) je moral s *Trubarjem* skleniti spravo. Ocenil ga je kot razkolnika in odpadnika, ki odpravlja katoliške obrede in blati katoliško Cerkev. Protestantski deželni stanovi pa so se zavzeli za *Trubarja* in zato ljubljanski škof ni bil uspešen pri zatiranju protestantizma.

Levo: Celi katekizem *Primoža Trubarja*; sredina levo: Postila (*Oskar Sakrausky*); sredina desno: Krščanska knjiga (=bukvize – *Oskar Sakrausky*); desno: slikanica za razumevanje Svetega pisma (*Oskar Sakrausky*)

13 Trubarjeve knjige v slovenskem jeziku in njegovo delovanje v Nemčiji

Trubar je hotel uresničiti več let staro idejo o »Cerkvi slovenskega jezika«. V ta namen je priredil veroizpoved iz treh veroizpovedi (augsburske, würtemberške in saške) kot veroizpoved »slovenske Cerkve« (»Articuli oli deili te prave stare vere kerszhanske«, 1562). Leta 1564 je *Trubar* izdal »Cerkovno ordningo« (svobodno prirejen würtemberški cerkveni red), s katero je želel urediti protestantsko Cerkev na Slovenskem. Urejanje cerkvene organizacije pa je bila izključna pravica deželnega kneza, zato je nadvojvoda *Karel* knjigo »Cerkovna ordninga« zaplenil in *Trubarja* izgnal, a kljub temu se je protestantizem krepil.

Trubar je v Nemčiji deloval kot protestantski pastor, bil pa je begunec. Pridigal je v Nürnbergu, Rothenburgu, Kemptenu, Urachu, Tübingenu, Lauffenu in Derendingenu. Zaradi svoje vere je naletel na mnoge težave, tako na Kranjskem kot v Nemčiji. Na Kranjskem je v svojih pridigah kritiziral verovanje v svetnike, a ni uspel pri kmetih, saj ljudem na podeželju ni ponudil nobene alternative. Zato so bili naslovniki slovenske reformacije predvsem plemiči in meščani. Pri nastajanju slovenskega jezika se je odločil za dolensko narečje in izbiro latinice oz. glagolice.

Primož Trubar je prevzel mnenje drugih protestantov, da se mora bogoslužje opravljati v ljudskem jeziku, zato je v »Cerkovni ordningi« zahteval slovenščino kot liturgični jezik.

Zavzel se je tudi za osnovne šole, v katerih naj se v nižjih razredih uči tudi slovenščina. Pozival je k branju Svetega pisma in zahteval, da naj ženske berejo. Zavračal je odpustke, dobra dela, romanja, češčenje svetnikov in prvenstvo papeža ter menil, da je rimskokatoliška vera napačna. Kritiziral je tudi predstavo o posredništvu duhovnika, celibat in jezuite.

Ekumensko znamenje, Waiern na Koroškem

2 Reformacija na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem

V Avstrijo so *Luthrov* nauk iz Nemčije prinesli potujoči pridigarji, študenti, vojaki in rudarji. Največjo oporo je protestantizem dobil pri plemstvu, ki ga je imelo za sredstvo politične opozicije zoper cesarja. Šlo mu je tudi za gospodarsko korist, če so si lahko prilastili cerkveno premoženje. Plemstvo je hotelo postati neodvisno od deželnega kneza, pomnožiti so si hoteli bogastvo in oblast, v bamberskih mestih Wolfsburg in Beljak se je protestantizem bolj in bolj širil. Protestantski pridigarji, ki so prišli z vračajočimi se plemiči, ki so študirali na nemških univerzah, so zahtevali pregon katoliških duhovnikov. Protestantje in predvsem prekrščevalci so napadali katoliške duhovnike in vernike. Na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem so širjenje protestantizma pospeševali turški vpadi in hude socialne razmere. Kmetje so trpeli, saj so ob turških napadih obubožali, cvetoče rudarstvo je razpadlo, ker so v Ameriki odkrili nove, izdatnejše rudnike.

Stara in Nova zaveza, Ranten na Štajerskem

Na Koroško, predvsem na Zgornjo Koroško, so protestantsko vero leta 1521 prinesli rudarji iz Salzburga. Darovnica cesarja *Maksimilijana I.*, ki je leta 1518 mesto Celovec zaradi posledic potresa in požara leta 1514 podaril deželnim stanovom, je bila za protestante ugodna poteza. Zaradi

zidanja so prihajali v Celovec tuji delavci iz Nemčije in prinašali novo vero. Deželni stanovi so utrdili mestno obzidje, povečali srednjeveško mesto v veliko renesančno prestolnico in ji sezidali dvostolpno deželno hišo, šolo, pridigarstvo cerkev in bolnišnico.

V Beljaku je štajerski deželni glavar *Siegmund von Dietrichstein* (1484–1533) tamkajšnjim protestantom dal katoliško cerkev sv. Jakoba. Tako je ta postala prva protestantska cerkev, v njej pa je deloval tudi prvi protestantski pridigar, ki ga je od leta 1525 plačeval magistrat.

V prvi polovici 16. stoletja je v Celovcu nastalo protestantsko občestvo, ki se je opiralo na plemiške rodbine Khevenhüller, Paradeiser, Ernau in Ungnad. Leta 1560 so protestanti prepovedali procesijo na telovo, tri leta pozneje je vikar *Martin Knorr* uvedel »nemško mašo«. Od leta 1550 katoličani niso dobili več državljanstva. Leta 1578 so celovski evangeličani dobili pravico do svobodnega opravljanja verskih obredov. Na pritisk versko-reformacijske komisije (Religions-Reformationskommission) pod vodstvom sekavskega škofa *Martina Brennerja* so katoliškim duhovnikom šele leta 1600 vrnili ključe cerkve sv. Egidija. V letu 1604 je moralo petdeset evangeličanskih Celovčanov zapustiti mesto. Katoličanom so po štiridesetih letih ponovno omogočili izvedbo slovesne telovske procesije. Takrat so tudi posvetili zaprto protestantsko cerkev Svete Trojice, današnje stolnico, ki so jo prvotno sezidali protestanti. Celovec je bil tedaj večkulturno mesto. V mestu je bilo veliko slovenskih trgovcev, delavcev, obrtnikov in služinčadi, zato jim je magistrat za bogoslužno rabo prepustil cerkev Svetega Duha. Tam so leta 1572 obhajali protestantsko mašo v slovenskem jeziku. Pridigarja *Gregorja Faschanga*, ki je do leta 1600 oskrboval evangeličansko občestvo v Celovcu, je plačevala mestna uprava. Krščeval je v slovenskem jeziku; krsti so do leta 1586 zabeleženi v krstni knjigi mestne župnije sv. Egidija. Celovec se je v tej dobi hitro razvijal. Danes na zunanji strani cerkve sv. Egidija večje število protestantskih nagrobnih kamnov spominja na tisti čas. Leta 1600 so v mestu delovali trije protestantski pridigarji, cerkveno življenje je imelo svoj red. Politiki pa so bili podkupljivi, nezakonska rojstva so bila slej ko prej številna, kazala se je malomarnost pri bogoslužju – tako pri njegovi pripravi, predvsem pridig, kot tudi pri udeležbi vernikov.

Levo: postava in milost, strogost postave v Stari zavezi v romarski cerkvi St. Jakob am Thurn v Salzburgu; desno: postava in milost, veselje odrešenja v Novi zavezi v romarski cerkvi St. Jakob am Thurn v Salzburgu

21 Delovanje protestantov na eni ter medsebojni odnosi evangeličanov in katoličanov na drugi strani

V 50. in 60. letih 16. stoletja so bogoslužja na Koroškem potekala po evangeličanskem in katoliškem verskem obredu. Beljaško cerkev sv. Jakoba so uporabljali predstavniki obeh veroizpovedi, vladalo je mirno sobivanje. Leta 1555 je bamberški vicedom *Ulrich von Künsberg* podaril Jakobovi cerkvi kamnito prižnico, ki je oblikovana kot kelih, po slogu pa jo umeščamo med gotiko in renesanso. Pred stebrasto nogo prižnice leži v naravni velikosti speči Jese, oče Davida, zelo pomembnega izraelskega kralja. Iz njegovih prsi raste vinska trta ter se vije okrog noge prižnice. Iz rastline kakor cvetje brstijo kronane glave – Jezusovi predniki, med njimi David in Salomon. Prižnica ima na zunanji strani šest pravokotnih reliefov. Na petih so upodobljeni novozavezni prizori: Gospodovo oznanjenje, Jezusovo rojstvo, Jezusovo križanje, predpek, Jezusovo vstajenje, na enem pa je izoblikovan donatorjev grb. Prizore spremljajo besedila iz *Luthrove* Biblije. Pod prizorom vstajenja piše: »Obujen je bil zaradi pravičnosti.« Besedilo je verjetno napisal takratni beljaški mestni župnik *Karl Fuchs*, ki je bil evangeličanske veroizpovedi. Po letu 1560 je katoliško bogoslužje potekalo le še pri minoritih. Od leta 1566 je v Beljaku živelo 26 protestantskih predikantov.

Na zgornjem Koroškem so duhovniki leta 1569 spreminjali bogoslužje:

uporabljali so lutrovske knjige, krščevali so brez blagoslovljene vode, poleg tega so prenehali podeljevati zakrament pokore. Luteranstvo se je širilo po mestih in trgih ter med kmeti. Evangeličanske družine so imele pobožnosti v zasebnih hišah, kjer so brali postilo. Knjige so v vinskih sodih pripeljali iz Nemčije. Tudi gvardijan minoritskega samostana v Wolfsbergu je postal luteran. Plemiči, ki so postali evangeličani, so podpirali prebivalstvo, da se je odvrnilo od katoliške vere. Središče luteranstva v Labotski dolini je bil grad Bayerhofen, kjer so sezidali hišo molitve, tam pa sta bila aktivna tudi predikant in učitelj. V Weitensfeldu v Krški dolini so obhajilo prejeli pod obema podobama.

Levo: renesančna prižnica v cerkvi sv. Jakoba v Beljaku (Villach); sredina: epitaf *Jurija (Georga) Khevenhüllerja*, Beljak; desno: cerkev v Innerteuchenu

Levo: notranjščina cerkve sv. Jakoba, Beljak (Villach); desno: renesančni nagrobni kamen na južni strani cerkve sv. Egidija v Celovcu

Tudi krški župnik in stolni kanonik *Albert Hornberški* (1549–1559) je bil odprt za luteranske ideje. Maše ni obhajal do konca, uvedel je splošno odvezo, ob petkih in postnih dnevih pa je jedel meso. Tudi krški kapitelj ni bil zgleden. V Krki je bilo pet kanonikov, ki so živeli z dvema konkubinama, tremi poročenimi ženskami in osmimi otroki. V Deutsch Griffnu je leta 1585 župnik živel z žensko in več otroki, toda ljudje so ga imeli radi. Nad njegovim družinskim zasebnim življenjem se niso pritoževali. V Ziljski dolini so kmetje ohranjali slovenske protestantske knjige. Na Štajerskem je bilo veliko protestantov v okolici Schladminga, v Gradcu in okoli Ormoža, Velike Nedelje in Središča ob Dravi. Habsburžani so protestantizem poskušali zadržati z odloki, a brez uspeha. Kralj *Ferdinand I.* (1503–1564) je leta 1523 prepovedal smešenje katoliške vere in širjenje protestantskih spisov ter leta 1525 izdal odlok o splošni prepovedi protestantizma. Vizitacije naj bi pokazale dejansko versko stanje. Leta 1528 so na Štajerskem opravili prvo vizitacijo, ki je ugotovila, da se je v nekaterih mestih protestantizem že usidral. Plemiči so odklanjali dajatev desetine za cerkvene potrebe, preprečevali so maševanje v grajskih kapelah, kmete so spodbujali k slabim dejanjem zoper duhovščino ter jih silili, da so poslušali protestantskega predikanta. Plemstvo so podpirali meščani in deloma kmetje. Protestantizma pa kmečke množice niso sprejele, zato na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem ni postal ljudsko gibanje. Kmetje so tolažbo našli v gibanju »starega«, kasneje »novega štifstarstva« ter »skakaštva«.

Nadvojvoda *Karel II.* (1540–1590) je bil zaradi turške nevarnosti, slabega finančnega stanja, grozečega upora plemstva in skrbi za mir v Notranji Avstriji (Innerösterreich) prisiljen ravnati strpno. Leta 1572 je v »Graški verski pomiritvi« (»Grazer Pazifikation«) potrdil načelo »*Kogar vlada, tega vera*« (»*Cuius regio, eius religio*«). Isto leto je v Gradec poklical jezuite, da so ustanovili šolo in dijaška zavoda, s čimer so postavili temelj za sedanjo graško univerzo, ki je druga najstarejša v Avstriji (1585) in je postala pomembno izobraževalno središče za slovenske študente in študentke. Evangeličanski stanovi so izkoristili ogroženost zaradi možnih turških vpadov in od katoliškega deželnega kneza *Karla II.* izsilili ustno izjavo, da iz knežjih mest Gradec, Judenburg, Celovec in Ljubljana ne bo pregnal protestantskih pridigarjev oz. predikantov. Protestanti so izjavo napisali, a *Karel* je ni podpisal. »Bruška verska pomiritev«

(»Brucker Libell«) je na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem – torej tudi v slovenskih pokrajinah – pomenila višek protestantizma, hkrati pa začetek katoliškega odpora. Nadvojvoda *Karel* je v isti ustni izjavi zahteval, da morajo predikanti v pridigah prenehati sramotiti katoliškega deželnega kneza in katoliško vero sploh ter ne smejo sramotiti in napadati katoliških meščanov. Protestanti se za to prepoved niso zmenili. Nadvojvoda *Karel* je protestantom zagotovil pravico postavljati lastne pridigarje, cerkve in šole. Protestantski zemljiški gospodje so katoliške kmete ob nedeljah klicali na grad pred sodišče, da so morali prisostvovati protestantski Božji službi. Uslužbenec so silili, da so ob petkih jedli mesne jedi, ob nedeljah kršili nedeljski počitek. Tovrstno nasilje je izzvalo odpor.

Levo: stvarjenje sveta, grad Strechau na Štajerskem; sredina: prerok Jona, grad Strechau; desno: »Pasja cerkev« (»Hundskirche«), Kreuzen

Nadvojvoda *Karel* je leta 1581 dal v Ljubljani zapreti protestantsko tiskarno. Protestante je izrinil z dvora in iz osrednjih uradov deželnih uprav. V letih 1585–1589 se je lotil privržencev protestantizma na škofjeloškem in blejskem gospostvu, toda leta 1590 je zaradi neprestanih konfliktov izčrpan umrl. Njegov petnajstletni sin nadvojvoda *Ferdinand*, poznejši cesar *Ferdinand II.* (1578–1637), je njegovo delo leta 1595 nadaljeval. Ob strani so mu stali njegova mati *Marija Bavarska* (1551–1608), lavantinski škof *Georg Stobäus* (*Jurij Stobej*, 1584–1618) in sekavski škof *Martin Brenner* (1585–1615). *Ferdinand II.* se je skliceval na protestantsko načelo »kogar vlada, tega vera« (»cuius regio, eius religio«). V dobi reformacije in protireformacije niso upoštevali tega, kar je za katoličane in evangeličane pomembno in kar imata veroizpovedi skupnega.

V ospredju je bilo le to, kar ločuje; Cerkvi sta krščanski nauk posredovali z nasiljem in ne z ljubeznijo in spoštovanjem drugega. Tako ravnanje pa je zastrupljalo ozračje.

Levo: celovški grad, v drugi svetovni vojni upravno središče nacistov; desno: deželna hiša, nekdanja hiša deželnih stanov v Celovcu

22 Michael Gothard Christalnick

Protestantski pridigar *Michael Gothard Christalnick* (*Kristalnik*, 1530/40–1595) je napisal prvo zgodovino Koroške z naslovom »*Historia Carinthiaca*«. Pripravo knjige so naročili deželni stanovi in avtor jo je končal leta 1588, a je niso izdali. Honorarja mu deželni stanovi niso izplačali, ker njegovega dela niso cenili in niso spoznali pomembnosti te knjige, zahtevali so krajšo verzijo. Štiri leta pozneje je *Kristalnik* končal »*Extract*« (»*HISTORIAE CARINTHICAE, COMPENDIUM PLANUM: Das ist Extraxt und summarischer Bericht*«), to je krajša verzija kronike s *Kristalnikovim* podpisom: *Michael Gothard Christalnick*. *Kristalnik* je sprva deloval kot vikar v Starem Dvoru (Althofen), pozneje pa kot pastor v Št. Vidu ob Glini (St. Veit an der Glan). Zaradi pritiska katoliškega župnika v Št. Vidu se je umaknil na grad Ostrovico (Hochosterwitz, 1578–1587), kjer je pridigal in pisal omenjeno zgodovinsko delo. Po smrti

Georga Khevenhüllerja (1533–1587) je *Ehrenreich Ungnad* na gradu Ženek (Sonnegg) omogočil nadaljevanje dela. *Kristalnik* se je zatem spet vrnil na grad Hochosterwitz in tam končal monumentalno delo. Protestantski slovaropisec in plagiator *Hieronim Megiser* (1555–1619) je pregledal *Kristalnikov* rokopis »Velike kronike«, skrajšane verzije najbrž nikoli ni imel v rokah. *Kristalnikovo* »Veliko kroniko« je nekoliko predelal in jo dopolnil z dogodki do leta 1611. Leto pozneje je delo izšlo pod *Megiserjev* imenom z naslovom »Annales Carinthiae«. V devetdesetih letih 20. stoletja je že rajni direktor Deželnega arhiva v Celovcu, *Wilhelm Neumann*, našel dva rokopisa *Kristalnikove* kronike (»Große Chronik«) v samostanu St. Florian v Gornji Avstriji, ki sta nastala na Koroškem. Dognal je, da je *Megiserjev* prispevek pri »Annales Carinthiae« neznan. *Megiser* je le dodal nekaj dogodkov od leta 1588 pa do leta 1611 in je več stoletij uspešno zakril resničnega avtorja in delo izdal pod svojim imenom ter tako varal zgodovinarje. *Megiserjevo* delo je plagiat in ponarejanje, zato Megiser nikakor ni polihistor, kot je nekaj stoletij menilo zgodovino pisje. Zgodovinar *Neumann* je menil, da je v trenutku izdaje *Megiserjevih* »Annales« propadla samozavest dežele, saj so deželni stanovi odklanjali sodeželana v prid tujcu, ker Korošču niso zaupali. Odtlej se je na Koroškem razprostiral provincializem.

Renesančni grad Hochosterwitz so vitezi Khevenhüllerji sezidali na skalnatem stožcu. Od leta 1570 do leta 1586 so napravili 14 vrat, ki so varovala pot v grad. Omembe vredni so kapela sv. Nikolaja, stara cisterna in rimski grobni oltar.

Levo: Poslednja sodba v Millstattu (*Urban Görtzschacher*); desno: grad Ostrovica (Hochosterwitz)

23 Prekrščevalci

Luteranstvo je sčasoma dobilo v lastnih vrstah konkurenco. V tridesetih letih 16. stoletja so prekrščevalci prišli iz Tirolske na Koroško. Zahtevali so versko svobodo in ločitev države od Cerkve. Živelii so v premoženjski skupnosti. Odklanjali so krst otrok in Cerkev kot ustanovo, zato so jih preganjali tako katoličani kot protestanti. Najpomembnejši prekrščevalec v Celovcu je bil *Anton Erdforter*, ki je moral leta 1538 zapustiti rojstno mesto, njegova žena pa je z otrokom ostala doma. V pismu s »počitnic« z naslovom »Urlaubsbrief« se bridko pritožuje nad vedenjem katoličanov in protestantov. Po begu na Moravsko je tam umrl leta 1542 kot »služabnik Besede«.

Anton Erdforter: Podijo me sem, podijo me tja

*Podijo me sem, podijo me tja,
spati moram v vsakem kotu,
skrijem se v razpokah gora,
skrijem se tam v jamah globokih.
Pri divjačini v gozdu
ne najdem prostora,*

*iščejo me
s sulico in z drogovi,
z gonjo psov
mi stavijo zanko,
dokler me ne zalotijo.*

Kralj *Ferdinand I.* (1526/27 kralj Madžarske, Češke in Hrvaške, 1531 rimsko-nemški kralj, 1558–1564: cesar Svetega rimskega cesarstva) je leta 1528 na Dunaju dal usmrtiti prekrščevalca *Balthasarja Hubmaierja* (1489–1528) in njegovo ženo. Dve leti kasneje je iz Beljaka izgnal prekrščevalca *Jakoba Wödta*. Leto pozneje so v Wolfsbergu usmrtili tri prekrščevalce in 1538 v Št. Vidu ob Glini še sedem. Osem let zatem so prekrščevalce zaprli v Spittalu. Zasedovali so jih tudi v Slovenj Gradcu, Ljubljani, v okolici Kamnika in v Trstu.

Prekrščevalca *Jakoba Hutterja* (1500–1536) iz Pustriške doline (Puster-tal) so leta 1536 v Innsbrucku mučili in zažgali na grmadi. »Hutrovi bratje« so leta 1622 odšli na Ogrsko in nato v Transilvanijo, kjer je vladala verska svoboda, v 18. stoletju pa so šli v Rusijo oz. ZDA, kjer živijo in gojijo svojo tradicijo še danes.

2.4 Odvzem evangeličanske pridigarske cerkve v prid katoliške Cerkve v Celovcu

Ko je nadvojvoda *Karel v* »Bruški verski pomiritvi« tudi mestom in trgovino zagotovil »svobodo veroizpovedi in vesti«, so začeli protestanti v Celovcu zidati cerkev. To cerkev Svete Trojice so deželni stanovi sezidali v letih 1581–1591. Cerkev je bila pravokotna in je imela ob straneh pilastre, v katere so vzdali niše z oboki. Na zahodu sta bili empori in na zunanji zahodni strani stolp, ki je stal na dvorišču bolnišnice.

Luther je zagovarjal naslednje arhitekturno načelo, da mora imeti cerkvena stavba prostor za pridiganje in shode, kar omogočata vzdolžna ladja in prezbiterij za obhajanje zadnje večerje.

Jezuiti, ki so leta 1604 prevzeli pridigarsko cerkev Svete Trojice, niso spremenili cerkvenega prostora, saj nekdanjim protestantom, ki so se spreobrili, niso hoteli vzeti domačega ozračja. Stavba je ustrezala tudi njihovim predstavam o pridigarskem prostoru. Ta cerkev je bila arhitekturni zgled za druge cerkve, predvsem za celovško cerkev sv. Egidija, ki so jo po potresu leta 1692 na novo sezidali. Jezuiti so poleg cerkve ustanovili semenišče ter v njem poučevali in vzgajali prihodnje duhovnike. Bili so ustanovitelji višjega šolstva na Koroškem. Jezuiti niso delovali le na šolskem področju, temveč tudi dušnopastirskem, kulturnem, socialnem, spiritualnem in znanstvenem področju. Leta 1615 je gimnazija imela šest razredov in 500 učencev. Celovško izobraževalno ustanovo je leta 1613 obiskovalo 366 dijakov, v poznejših letih se je število stalno povečevalo, po petdesetih letih je bilo 678 dijakov iz vseh predelov Evrope. Največ je bilo Kranjcev. Pouk je bil v latinskem jeziku, pridige pa so bile v maternem jeziku, ki so ga govorili dijaki. Jezuiti so upoštevali tudi večjezičnost Koroške. Med duhovniki jezuitskega reda so bili slovenski pridigarji, med drugim *Martin Stenosis*. Ti so pridigali v cerkvi Sv. Duha v Celovcu, izpričane so pridige od leta 1639. Jezuiti so se v 17. stoletju tudi znanstveno ukvarjali s slovenščino, kar se je v naslednji dobi poglobilo. Rezultat ukvarjanja so bili slovarji in slovnice. Leta 1744 so izdali na novo *Megiserjev* štirijezični slovar in leta 1752 priročnik katoliških misijonskih pesmi, ki ga je sestavil *Primož Lavrenčič* (*Primus Laurenzhizh*).

Ko je bil leta 1598 v Millstattu razpuščen viteški red sv. Jurija, je jezuitski

red dobil v oskrbo župnije Millstatt, Lieseregg, Radenthein, Kleinkirchheim, Otok (Maria Wörth) in komendo Rebrco, skupaj 4000 vernikov. Ta okraj je prevzel stroške jezuitske univerze v Gradcu. Avguštinški samostan v Dobrli vasi so razpustili in ga v upravo zaupali jezuitom iz Celovca.

Levo: današnja celovška stolnica, nekdanja evangeličanska cerkev; desno: cerkev Marije Magdalene v Žirovnici (Wasserhofen)

25 Pobude protestantov in jezuitov na izobraževalnem področju

V poznem srednjem veku so v mestih, trgih in na podeželju ustanavljali župnijske šole. Poleg tega so v mestih obstajale tudi zasebne šole. V 16. stoletju so se v protestantskih deželnoštanskih šolah učili latinščine v skupinskem delu. Protestantski pridigarji so morali otroke naučiti očenaš, deset Božjih zapovedi in veroizpoved. Obravnavali so krst in zadnjo večerjo, poleg tega pa so otroke učili tudi branja, pisanja in računanja. V Celovcu sta bili dve šoli: v bližini cerkve sv. Egidija od leta 1535 mestna latinska šola in šola, ki so jo ustanovili stanovi. V letu 1589 so stanovi načrtovali tudi pouk za dekleta, a ga niso udejanjili. Pri šolah so ustanovili konvikte, kjer so učenci s podeželja lahko stanovali in dobivali štipendije. Po študiju so morali biti štipendisti na razpolago

mestu. Protestantske šole so bile v Št. Vidu ob Glini (St. Veit an der Glan), Althofnu (Stari Dvor), Gmündu, Obervellachu, Velikovcu (Völkermarkt) in Wolfsbergu.

V 17. stoletju so jezuiti dosegali v gimnazijah boljše rezultate kakor protestanti. Od dijakov so zahtevali sodelovanje, prizadevali pa so si tudi za enakovrednost vsakega dijaka, ne glede na to, iz katerega stanu prihaja. Dejavní so bili tudi na gledališkem področju. V Celovcu so zgradili internat za petdeset učencev, sedanjo hišo »Goldener Brunnen« in leta 1618 tudi novo bolnišnico. Med ljudmi niso bili najbolj priljubljeni. Leta 1636 je prišlo do požara v jezuitskem poslopju, ogenj se je hitro razširil po mestu. Jezuitom so očitali, da so krivi požara in jih tako napadali, da so se morali umakniti iz mesta. S potrpežljivostjo, ponižnostjo in modrostjo pa so ponovno začeli delo. Po požaru so jezuiti spremenili notranjščino cerkve Svete Trojice in ji dali nov parocinij, odtlej se je imenovala cerkev sv. Petra in Pavla. Jezuiti so jo podaljšali proti vzhodu, leta 1646 je dobila kripto in leta 1665 velik prezbiterij, ki je bil prav tako obrnjen proti vzhodu. Notranjščino so v zgodnjem 18. stoletju opremili s freskami.

26 Zagoriče (Agoritschach) kot edina slovenska luteransko-protestantska občina na Koroškem

Pri slovenskih kmetih protestantizem v obliki luteranstva ni imel uspeha, le nekateri kraji v spodnji Ziljski dolini so se navduševali nad novo vero, npr. v vasicah Zagoriče (Agoritschach) in Sovče (Seltschach). Protestanti so v teh krajih skozi stoletja hranili knjige ter jih uporabljali pri evangeličanskem bogoslužju. Slovenski cerkveni pravilnik – oz. »Slovenska cerkvena ordninga« – iz leta 1578 je vseboval navodila za bogoslužje, katehezo, spoved, odvezo, zakramenta krsta in zadnje večerje, zakon in pogreb. Pravilnik je imel veljavo za vse protestantske pridigarje v Notranji Avstriji, pri čemer je upošteval razlike, ki so bile v navadi v deželah. Tako so na Štajerskem pri krstu na novorojenčka polagali roke, na Koroškem in Kranjskem pa ne. Pri bogoslužju so peli *Luthrove* pesmi iz Cerkevnega pravilnika. Temelj zanj je bilo Sveto pismo. Leta 1790 je bilo v Zagoričah več kot dvajset različnih slovenskih protestantskih

tiskanih besedil. Ko so jih protireformatorji našli, so jih sežgali v Bekštanju (Finkenstein) ali v Podkloštru (Arnoldstein).

Na Koroškem je ves čas vladalo pomanjkanje protestantskih duhovnikov oz. predikantov, saj ni bilo kandidatov. Za nemoten potek pastoralnega dela so na Koroško prihajali protestantski pridigarji iz Nemčije. Tovrstna praksa velja še danes. Zaradi pomanjkanja predikantov so protestanti opravljali domače ljudske pobožnosti, pri čemer so uporabljali slovenski prevod *Spangenbergove* postile, ki je bila leta 1578 natisnjena v Ljubljani. S predmolivcem so molili in peli, ob sklepu pa so prejeli blagoslov.

Prebivalci Zagorič na primer so imeli stalne težave s pastorgji, ki niso znali slovenskega jezika. Sčasoma so zaradi nemškega bogoslužja in pridig prevzeli nemški jezik. Protestirali so proti protestantskim duhovnikom, ki niso obvladali slovenskega jezika, saj ni bilo slovenske kateheze. Prebivalci Zagorič in Sovč pridig v nemškem jeziku niso razumeli. V protestu so izjavili, da želijo plačevati le še za krst, poroko in pogreb, pri bogoslužju pa si želijo slovenske besede. Zagoriče so imele tedaj 250 prebivalcev, štiri izvode Svetega pisma, dva izvoda knjig psalmov, tri tiskane pesmarice in dva katekizma. Prvi pastor *Carl Friedrich Steinhäusser* (1756–1820), ki je deloval v letih 1783 do 1787 v Zagoričah, se je naučil slovenskega jezika, zato so želeli, da bi ostal v župniji. Pastor je pri pogovorih opazil, da moški znajo nemško, ženske pa ne, in da ima evangeličanska skupnost tri Biblije v slovenskem jeziku, stare pesmarice psalmov in nov molitvenik s starimi molitvami *Andreea Muculusa* (1514–1581), ki so bile v latinščini in nemščini. Cerkvico v Zagoričah so posvetili 10. oktobra 1785. Zaradi oddaljenosti od Bleiburga je potekalo bogoslužje le enkrat na mesec in na dan po velikih praznikih. Zato so se ob nedeljah in praznikih zbirali na verskih shodih, kjer so pod vodstvom laika *Pavla Arricha* molili in peli.

Drugi pastor, *Matthias Knopf* (1788–1790), je znal »kranjsko« in je obrede opravljal v kranjskem narečju, ki se je močno razlikovalo od ziljskega. Pridigal pa je v nemškem jeziku in tudi otroke v šoli v Podkloštru je poučeval v nemščini. *Knopfova* naslednika, *Johann Christian Lederer* (1791–1799) in *Michael Schmal* (1799–1802), sta vzgajala in izobraževala na enak način. Pred sodiščem v Podkloštru je leta 1782 104 prebivalcev priznalo, da so protestanti. Leta 1785 so v Zagoričah sezidali molilnico in jo blagoslovili.

Protestantski kajžar *Peter Pinter* (Binder) iz Bekštanja je kmalu po drugem tolerančnem patentu leta 1784 v Celovcu na lastne stroške izdal *Dalmatinov* molitvenik »Kristianske bukvice« (»Gebetbüchlein windisch«). »Tolerančna molilnica« (»Toleranzbethaus«) je bila posvečena leta 1785. Na začetku 19. stoletja so se protestanti redno izobraževali po domovih, leta 1837 pa so zgradili šolsko poslopje v Zagoričah, pozneje pa tudi blagoslovili orgle, ki imajo tudi pri protestantski liturgiji posebno mesto. Do jezikovne konverzije je prišlo, ko je pastor *Wilhelm Josef Jarius* (1772–1843) ustanovil moški zbor za »nemško cerkveno petje« in je *Eduard Agathon Schmidag* 1856 uvedel nemško pesmarico. Leta 1865 je imela zasebna evangeličanska šola dva razreda z desetimi učenci, ki so imeli slovenščino za materni jezik. Pouk pa je potekal v nemškem jeziku. Po letu 1869 je šolo prevzela država in ni bilo več verskih evangeličanskih šol. Šolo v Zagoričah so ukinili in učence izobraževali v Podkloštru (Arnoldstein). V letu 1878, ko je vasica Zagoriče imela 103 prebivalce, so dokončno odpravili bogoslužje v slovenskem jeziku. Leta 1899 so protestanti v Zagoričah poleg molilnice dobili cerkveni stolp in zvonove. V Zagoričah so leta 1961 odkrili *Dalmatinovo* Biblijo iz leta 1584 in Slovenski katekizem iz leta 1580. Prevod Dalmatinovega katekizma na osnovi *Luthrovega* »Malega katekizma« so na Koroškem razdelili v 300 izvodih. Protestantska cerkev v Zagoričah je danes podružnična cerkev Podkloštra.

Levo: evangeličanska cerkev v Zagoričah (Agoritschach); sredina: Stara in Nova zaveza (1729); desno: protestantski tiskarski stroj

27 Uporaba luteranskih knjig v katoliški Cerkvi

Avtor prve slovenske katoliške knjige je bil cistercijan *Leonhard (Lenart) Pachernecker* (ok. 1530–1580), ki je izdal leta 1574 v Gradcu »Kratki katoliški katekizem« za mladino oz. kratek povzetek katekizma *Petra Kanizija*. Oglejski škofovski vikar *Paolo Bizancij* († 1587) je odkril, da slabo izobraženi in latinščine nevedni duhovniki dobro razlagajo evangelij, ker uporabljajo slovenski *Trubarjev* prevod Sv. pisma, ki so ga uporabljali protestanti. Njegovo uporabo je prepovedal. Duhovniki so bili neposlušni, zato je dal knjige sežgati, saj je menil, da je s tem veliko storil za odrešenje duš. Šele ljubljanskemu škofu *Tomažu Hrenu* (1560–1630) se je posrečilo dobiti dovoljenje za uporabo protestantskega Svetega pisma v pastoralih. Leta 1612 je jezuit *Janez Čandek* (1581–1624) prevedel katoliški Misal iz nemščine v slovenščino, pri čemer mu je za osnovo služil *Dalmatinov* prevod Biblije. Škof *Hren* je leta 1613 izdal v 3000 izvodih delo »Evangelija inu listuvi«. Knjiga je bila temeljna podlaga za slovenski prostor do konca 18. stoletja. *Čandek* je slovstveno delo nadaljeval; prevedel je Mali *Kanizijev* katekizem s podobami, ki je izšel kot prevod v Augsburgu leta 1615.

Reformacija je imela za literarno (slovstveno), liturgično in glasbeno izobrazbo Slovencev velik pomen. Škof *Anton Martin Slomšek* je bil prvi, ki je literarni prispevek slovenskih reformatorjev, predvsem *Trubarja*, pozitivno ovrednotil; svaril pa je pred *Trubarjevo* teologijo. Bal se je, da bi katoliški podložniki kot delojemalci pri evangeličanskih gospodih izgubili pravo, katoliško, vero.

3. Namen protireformacije oz. katoliške preнове

Protireformacija je pomenila za jezikovni razvoj Slovencev zastoj. Gibanje so vodili predvsem deželni voditelji s cenzuro, pregoni, izgoni, inkvizicijo in vojno. Vzporedno s protireformacijo se je uveljavljala tudi katoliška prenova, ki je sledila odlokom tridentinskega koncila. Koncil je v Tridentu (it. Trento, lad. Tren) potekal v treh etapah: prva v letih 1545–1549, druga v letih 1551–53 in tretja v letih 1562–1563. Korenine katoliške preнове segajo že v čas pred reformacijo. A treba je upoštevati

oba pojma, protireformacija in katoliška obnova, saj v stoletju »konfesionalnega absolutizma« težko najdemo kakšen pomemben in učinkovit cerkvenopolitični ukrep, ki bi bil udejanjen brez pristojne svetne oblasti. Celo duhovne veličine kot *Ignacij Lojolski* (1491–1556), *Karel Boromejski* (1538–1589) in *Frančišek Saleški* (1567–1622) pripadajo omenjenima področjema. Pri cerkveni prenovi so bili vodilni redovi.

Na tridentinskem koncilu so opredelili pojem »katoliški«. Na podlagi sprejetih odlokov so izdali katekizem (»Catechismus Romanus«, 1566) in enotni misal (1570). Za vzgojo in izobraževanje prihodnjih duhovnikov so ustanovili škofijska semenišča. Duhovniki so morali biti zgledni. Za bdenje nad uvajanjem in uresničevanjem koncilskih sklepov so ustanovili kongregacijo »Sveti oficij« ali »Kongregacijo inkvizicije«. Tridentinski koncil je zahteval, da morajo škofje vizitirati župnije v lastnih škofijah in poskrbeti, da se ne bi širilo protestantstvo, ki ga je katoliška Cerkev imela za krivoverstvo. Vladarji in škofje so ukrepali. Duhovnike, ki so dajali slab zgled s pijančevanjem, prešuštvovanjem, bojevanjem ali zadolževanjem, so kaznovali in zaprli. Pogovore o verskih vprašanjih na javnih krajih so prepovedali. Verniki so morali v postnem in velikonočnem času spovedne in obhajilne listke v pregled oddati v osmih dneh. V obdobju protireformacije sta se izoblikovali konfesionalna izobrazba in konfesionalna zavest. V tej dobi je katoliška Cerkev vzpostavila sistem apostolskih nunciatur, na primer v Gradcu leta 1580 za Notranjo Avstrijo.

V času reformacije in protireformacije so bile dejavne tudi ženske. Ena izmed njih je bila *Angela Merici* (1474–1540), ki je ustanovila uršulinke in s svojim načinom delovanja okrepila takratni položaj žensk in družine. Druga izredno aktivna ženska je bila *Mary Ward* (1585–1645) iz Anglije; v očeh nekaj kritikov je veljala za prodornejšo od desetih jezuitov.

3.1 Pomen redov za katoliško obnovo

Redovi so imeli pri prenovi Cerkve vodilno vlogo, saj so se vsi osredotočili na duhovnost, dušnopastirstvo in vzgojno delo. Nove skupnosti so bili jezuiti in uršulinke. Pri tem so jezuiti imeli vodilno vlogo. Red je ustanovil Bask *Ignacij Lojolski* (1491–1556), ki je bil najprej vojak in v

spopadu težko ranjen. V času okrevanja je bral verske knjige in doživel spreobrnjenje. Leta 1534 je zbral nekaj privrženecv, ki so se imenovali Družba Jezusova. Šest let pozneje je papež *Pavel III.* (1468–1549) skupnost potrdil kot red, ki je vojaško organiziran in se razlikuje od drugih redov: člani niso v samostanu, ne opravljajo skupnih maš in obredov in tudi nimajo svoje redovniške obleke. Ignacijeve duhovne vaje in pravila vojskujoče se Cerkve pa jih povezujejo. Pri katoliški obnovi oz. protireformaciji so imeli zelo pomembno vlogo. Zavedali so se pomena vzgoje in izobraževanja. Eden od najbolj kreativnih jezuitov je bil *Peter Kanižij* (1521–1597), ki je deloval v nemških deželah.

Poleg jezuitov so bili in so na Koroškem aktivni sledeči redovi: uršulinke na vzgojnem in izobraževalnem področju v Celovcu, usmiljeni bratje, ki delujejo v bolnišnici v Št. Vidu ob Glini (St. Veit an der Glan), karmeličanke v Himmelauu pri St. Michaelu v Labotski dolini, ki se osredotočajo na mistično doživljanje Boga in na življenje v uboštvu, kapucini v Celovcu, ki živijo v uboštvu in pripravljajo ljudske misijone ter procesije.

3.2 Rekatolizacija Notranje Avstrije

Pri rekatolizaciji dežele je lavantinski škof *Jurij Palm(a)burg Stobej* (*Georg Stobaesus*, 1532–1618), ki je sprejel službo deželnega namestnika, podpiral nadvojvodo *Ferdinanda*. Škof *Stobej* je odklonil inkvizicijo, ki jo je nameraval vpeljati nuncij v Gradcu *Girolamo Portie* (1595–1598, 1599–1602). Nadvojvodi je namesto tega predlagal, naj proti evangeličanom ne uporablja nasilja, temveč naj uveljavi načelo »kogar vlada, tega vera« (»*cuius regio, eius religio*«): če se ljudstvo upira, pa ga je treba izseliti. Preprečiti je treba javne razprave, reforme pa je treba izvajati postopno in ne vseh hkrati.

Med prvimi nalogami je bil izgon protestantskih pridigarjev oz. predikantov iz mest in trgov. Plemstvo se je upiralo *Ferdinandovim* ukrepom, a ta je odločno postopal. Ustanovil je reformacijske komisije, ki naj bi delovale kot preiskovalni in izvršilni organi pri odpravljanju protestantizma. Predstavniki teh komisij so v nekaj letih prehodili Koroško in Štajersko. Izganjali so protestantske pridigarje, katoličanom so vračali

cerkvene stavbe, rušili so protestantske cerkve in sežigali knjige. Ljudstvo so namreč sklicali v cerkev ali mestno hišo ter ga seznanjali s temeljnimi resnicami katoliške vere. Po tem dogodku so se verniki morali odpovedati protestantski veri in potrditi oz. obljubiti, da bodo podložni deželnemu knezu. Tiste, ki so kljub temu še vedno vztrajali pri evangeličanski veri, so izgnali.

Komisije, ki sta jih na Spodnjem Štajerskem in Koroškem vodila sekavski škof *Martin Brenner* (1548–1616), na Kranjskem pa ljubljanski škof *Tomaž Hren* (1560–1630), so strle zunanjo organizacijo, ne pa tudi mišljenja ljudi. Nadvojvoda *Ferdinand* je predikante izgnal iz štajerskih mest leta 1598. Protestantizem pa se je kljub preganjanju ohranil, na Koroškem zlasti v Gegendtalu, v dolini Lieser, v Dravski dolini središčem Paternion in Fresach ter okoli jezera Weißensee in v Zagoričah. Na ozemlju današnje Slovenije se je obdržal v Prekmurju. Na Ogrskem, kamor je spadalo tudi Prekmurje, je plemstvo ohranilo več pravic in zemljiški gospodje so dosegli, da so samostojno odločali o verski pripadnosti podložnega kmečkega prebivalstva. Poleg luteranskega protestantizma se je v Prekmurju pojavil tudi kalvinizem.

3.3 Sledi protireformacije na Koroškem

Leta 1600 se je začelo obnovitveno delo na Koroškem. Protestanti so sprva grozili z uporom. Sekavski škof *Martin Brenner* (1548–1616), ki so ga imenovali »kladivo heretikov« (»Ketzerhammer«) oz. »apostol Štajerske«, je bil tudi generalni vikar salzburške nadškofije celotne Štajerske severno od Drave ter je pridigal in pridobival vernike po vseh večjih krajih. Tisti, ki niso sprejeli katoliške vere, so bili izgnani. Ob koncu 16. stoletja so bili protestanti na Koroškem najbolj razširjeni v teh krajih, ki so bili daleč proč od škofovskega sedeža. Zgornja Koroška in mesta so bili pretežno protestantski. Katoličani so bili v mestih v manjšini, na podeželju v bližini škofovskih mest pa v večini. Protestantov ni bilo v slovenskih krajih, razen v Zagoričah in deloma na Zilji.

Levo: prestol milosti, Stari trg, Celovec; desno: Žička kartuzija (Seiz)

Nadvojvoda *Ferdinand* je zahteval zaprtje protestantskih šol in izgon protestantskih pridigarjev. V Velikovcu so odstavili protestantskega učitelja, zato je moral leta 1583 zapustiti latinsko šolo. Šentvidčane so prav tako zapustili štirje predikanti. Ortenburžani so leta 1588 izgnali župnika *Balthasarja Fercherja* iz Šmohorja. Škof *Martin Brenner* je prišel na Koroško 6. septembra 1600 in je do 15. novembra skupaj s tristo vojaki obiskal dvesto krajev. Naročil je uničenje petih protestantskih cerkva in župnišč, v 27 krajih je dal sežgati knjige ter izgnal 27 protestantskih pridigarjev in učiteljev. Meščani in kmetje so *Brennerja* dolgo poslušali. Tisti, ki so bili pripravljeni na spreobrnitev, so se morali s prisego odpovedati krivoverstvu. Protestantom, ki niso hoteli postati katoličani, so postavili ultimatum, da morajo v najkrajšem času zapustiti deželo. Koroško, ki je imela takrat 170.000 prebivalcev, je zapustilo 5000 protestantov. Kraji, ki so bili naseljeni s protestanti, so bili za člane reformacijskih komisij dokaj nevarni, zato doline Möll ter okolice Afritza, Bleiberga in Weißbriacha niso vizitirali.

3.4 Težave patriarha Barbara pri rekatolizaciji Beljaka

Tudi oglejski patriarhat se je vključil v rekatolizacijo. Patriarh *Francesco Barbaro* (1546–1616) je v letu 1593 opravil vizitacijo slovenskega dela oglejskega patriarhata. Prehodil je Goriško, Kranjsko, Štajersko in Koroško južno od Drave. V župniščih je našel veliko krivoverskih oz. protestantskih knjig ter jih dal sežgati. Vizitiral je samostana v Podkloštru in Dobrli vasi/Eberndorf. O Bekštanju je zapisal: »*Ljudstvo je katoliško, duhovnik pa je volk in krivoverec.*« Župnijsko cerkev v Beljaku je dal na silo odpreti, pri čemer so se temu poleg mestnega sveta upirali tudi meščani, ki stavbe niso želeli izročiti vicedomu in patriarhu. Bamberški vicedom je namreč v patriarhovi navzočnosti zahteval ukinitvev protestantskih maš, izgon predikantov in izročitev cerkvenega premoženja. Beljaškega župana *Wilhelma Grässla* in pet uradnikov magistrata so zaprli v Wolfsbergu. Protestantki plemič *Karl von Dietrichstein* je mesto obiskal v spremstvu dveh protestantskih pridigarjev. Nastavil ju je v cerkvi sv. Jakoba in jima naročil, da ne smeta zapustiti cerkve. Bamberški vicedom pa je leta 1599 zahteval, da morata na ukaz nadvojvode *Ferdinanda* zapustiti mesto in deželo. Prišlo je do izgrediv, pri katerih so imele ženske vodilno vlogo. Beljaški mestni očetje so obupali in se odločili za prevzem katoliške vere. Nastavili so katoliškega župnika in učitelja. Krški škof *Christoph Andreas Spaur* (1543–1613) je leta 1603 izdal odlok, s katerim je določil, da bodo javno opiti duhovniki po prvem prestopku plačali odškodnino, po drugem in tretjem bodo zaprti, po četrtem pa bodo celo izgubili službo.

Med letoma 1615 in 1616 je komisija ponovno vizitirala salzburški del Koroške. Člani vizitacijske komisije so poizvedovali o življenju in motivih duhovnikov, zakaj so postali kleriki. Približno petina duhovnikov je izjavila, da so se za duhovniški stan odločili po zgledu očetov, ki so bili duhovniki, tretjina pa je tovrstno pot izbrala zaradi pridobitve kakovostne izobrazbe. Izsledki raziskave so pokazali, da skoraj 40 % duhovnikov živi v skupnosti z žensko in da je dobra četrtina duhovnikov zasvojena z alkoholom.

Škofje so imeli takrat precejšnje težave z odpravljanjem priležništva oz. konkubinata. Zahtevali so, da se morajo konkubine preseliti najmanj trideset kilometrov stran od duhovnika, s katerim so živele.

3.5 Upor celovškega prebivalstva proti škofu Martinu Brennerju

Sekavski škof *Brenner* je z reformacijsko komisijo leta 1600 obiskal Št. Vid (St. Veit a. d. Glan) in potem prispel v Celovec, kjer so živele le še tri katoliške družine, njihovi člani pa so bili italijanskega, slovenskega in nemškega porekla. Predikante so plemiči skrili v gradovih okoli Celovca, vojaki deželnih stanov so odkorakali v Velikovec, kjer so jih razorožili. Škof *Brenner* je v pridigi poudaril, da se morajo neoboroženi ljudje zbrati v cerkvi sv. Egidija v Celovcu ter s prisego obljubiti, da bodo sprejeli in ohranili pravo vero. Cerkev je ostala prazna, meščani pa so se zbrali pri mestni hiši in sklenili, da pred škofom ne bodo prisegli. Škof jim je za ponoven premislek dal osem tednov in v tem času dobil ključe cerkve Svete Trojice, današnje stolnice. Po škofovem odhodu so se predikanti vrnili v mesto, vendar so ga morali kmalu spet zapustiti.

V Celovec so prišli leta 1604 jezuiti. Bili so pridigarji, dejavni pa so bili tudi na vzgojno-izobraževalnem področju. V vzgojo so vključevali šolsko gledališče z dramskimi predstavami in so to dejavnost povezovali s pastoralo. Ustanavljali so Marijine kongregacije in bratovščine, vodili so ljudske misijone in prirejali procesije, posebno telovsko. Poleg jezuitov so na Koroškem delovali kapucini, ki so se naselili v Beljaku (1629) in v Celovcu (1646).

Med 5. aprilom in 28. julijem 1604 se je škof *Brenner* spet mudil v Celovcu brez vojaškega spremstva. Protestantom je odvezel cerkev Svete Trojice in bolnišnico. Pridigal je meščanom in od njih zahteval, naj se spokorijo, šele potem jih je obhajal. Nekateri meščani – protestanti – skupaj s petdesetimi rokodelci, ki so delali v Celovcu, so zapustili mesto. Celovčani so se dolgo upirali rekatolizaciji, saj so še leta 1622 izvolili za župana protestanta. V Celovcu je bilo leta 1625 še vedno sto protestantov na vodilnih mestih v mestni upravi.

Levo: mavzolej cesarja *Ferdinanda II.* v Gradcu; desno: mavzolej salzburškega nadškofa *Wolfa Dietricha von Raitenaua* v Salzburgu

3.6 Delovanje škofov in kapucinov

V ljubljanski škofiji je škof *Janez Tavčar* (1544–1597) – ki je kot škof *Stobej* sprejel službo deželnega namestnika – dajal smernice v duhu tridentinskega koncila. V letih 1581 in 1583 je obiskal svoje župnije na Koroškem in Kranjskem, odpravil protestantske novotarije v okviru katoliškega bogoslužja in nagnal več duhovnikov, ki so simpatizirali s protestantizmom. Vizitacija je pokazala, da so Slovenci katoličani, le blejsko območje je bilo protestantsko. Škof *Tavčar* je kandidate za duhovniški poklic pošiljal na študij k jezuitom v Gradec. Leta 1585 je komaj ustanovljena jezuitska univerza v Gradcu imela 360 študentov, od katerih je bila polovica iz slovenskih krajev. Jezuite je zaprosil za njihovo navzočnost, in tako so prišli leta 1596 v Ljubljano. Tam so eno leto pozneje odprli svojo šolo in leta 1604 so imeli že popolno šestrazredno gimnazijo z več kot 200 učenci. V Gornjem Gradu je *Tavčar* ustanovil škofijsko bogoslovje. V škofijskem mestecu je vsako leto sklical sinodo. Škof *Tavčar* si je zelo prizadeval za rekatolizacijo mest v ljubljanski škofiji. Po njegovem posredovanju je nadvojvoda odstavil protestantske mestne svetnike. Prenovitevna prizadevanja je škof *Tavčar* zaupal kapucinom, ki so bili na Kranjskem dejavni kot pridigarji. Največ kapucinskih samostanov je na Slovenskem nastalo na pobudo meščanov. Od leta 1591 so kapucini začeli delovati v Gorici, potem so se naselili v Ljubljani (1606), v Celju (1609), Mariboru (1613), Radgoni (1614), na Ptujju (1615), v Krškem

(1640), Kranju (1640), v Novem mestu (1658) in v Škofji Loki (1707). Pridigarška dejavnost je zajela vse plasti prebivalstva. Glede jezika so se prilagodili domačim razmeram. Vplivali so na razvoj slovenske književnosti od konca 17. in v 18. stoletju. Najvidnejša kapucinska pisatelja sta bila *Janez Svetokriški* (1646–1714) in o. *Rogerij*, s pravim imenom *Mihael Krammer* (1667–1728), iz Ljubljane. Kapucin o. *Hipolit*, s pravim imenom *Janez Adam Geiger* (1667–1722), iz Novega mesta je sestavil latinsko-nemško-slovenski slovar, poskrbel je za drugo izdajo Bohoričeve slovnice in izdal prevod *Tomaža Kempčana* »Hoja za Kristusom«. Kapucinsko duhovnost zaznamuje premišljevanje o skrivnosti učlovečenega Boga in Jezusovega pasijona, zato so na veliki petek prirejali pasijonske procesije. Najbolj znana je škofjeloška pasijonska procesija. Besedilo je leta 1721 priredil o. *Romuald*, s pravim imenom *Lovrenc Marušič*, oz. oče *Romuald Štandreški* (1676–1748). Celotno besedilo je najstarejše ohranjeno dramsko besedilo v slovenskem jeziku in ga hranijo v knjižnici kapucinskega samostana v Škofji Loki.

Levo: stolnica v Ljubljani; desno: baročna semeniška knjižnica v Ljubljani (*Andrej Saje*)

Ljubljanski škof *Tomaž Hren* (1597–1630) je bil aktiven v procesu proti-reformacije in pri katoliški prenovi. Nekateri ga označujejo za »apostola

Kranjske«, drugi za požigalca prvih tiskanih slovenskih knjig. Podobno kot za patriarha *Barbara* so bile knjige tudi zanj vir krivoverstva, tiskanje protidržavno dejanje, njihovo sežiganje pa nujno potrebno dejanje rekatolizacijske politike.

Hrenovo poslanstvo je bilo v marsičem protislovno. Leta 1602 in 1621 je iz Rima dobil dovoljenje, da smejo duhovniki brati in uporabljati protestantske knjige. Predtem jih je skrival, predvsem prevode Sv. pisma. Leta 1613 je v Ljubljani hotel ustanoviti tiskarno, a načrta ni izvedel. Prizadeval si je za oživitev bratovščin in laških skupnosti ter romanj. Češčenje Matere božje so posebej poživljala romanja k Novi Štifti pri Gornjem Gradu, ki so jo ustanovili »stari štiftarji« v zgodnjem 16. stoletju. *Hren* je podprl gradnjo 28 novih cerkva ter pospeševal gledališko in glasbeno umetnost.

Reformacija in protireformacija sta bili gibanji, v katerih se je odražalo tudi kršenje človekovih pravic v današnjem razumevanju pojma. Taka dejanja se ne bi smela več ponoviti. Tudi danes živijo v mestih in pokrajinah na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem oz. v Sloveniji protestanti. V središčih Srednje Evrope so v dobi reformacije in protireformacije poznali glasbo in kompozicije *Jakoba Petelina Gallusa* (1550–1591). Najpomembnejša je zbirka 374 motetov, ki je namenjena petju za vsak dan v cerkvenem letu.

Levo: cerkev kolegija v Salzburgu; sredina: salzburška stolnica; desno: kupola salzburške stolnice

3.7 »Štifterji« in »skakači«

V reformacijski, predvsem pa v protireformacijski dobi – ob koncu 16. in na začetku 17. stoletja – sta imeli gibanji »novih štifterjev« (na Primorskem in Kranjskem) in »skakačev« (na Spodnjem Štajerskem in deloma na Spodnjem Koroškem) veliko privrženecv. Ostali so zvesti starim srednjeveškim oblikam češčenja svetnikov. V njih so ženske deloma prevzele vodilne vloge, kar je delalo preglavice državnim ustanovam. Cerkev in politika nista ustrezali potrebam ljudstva po varnosti, zaupanju, miru, nenasilju in sreči. Tudi *Trubar* ni imel načrta, kako ljudem pomagati pri njihovem strahu; vzel jim je svetnike in ožigosal praznoverje ljudstva.

»Novo štiftarstvo« se je upiralo normam obstoječe družbe, hkrati pa je hotelo najti zanesljivejšo pot do odrešenja. Pri »novem štiftarstvu« je šlo za ljudsko verovanje, ki je temeljilo na srednjeveški religioznosti in na »starem štiftarstvu« (npr. cerkev Nova Štifta pri Gornjem Gradu, ustanovljena po letu 1560). Verska gorečnost »štifterjev« ob koncu 16. stoletja se je izražala v procesijah, češčenju svetnikov, ustanavljanju bratovščin, božjih poteh ter gradnji kapel in cerkva, kot je npr. Nova Štifta pri Ribnici (sedanje svetišče je bilo zgrajeno v letih 1641–1671). Uradna Cerkev je »novo štiftarstvo« ovrednotila kot sekto, kar je povzročilo njihovo preganjanje. Skupine so nastajale na goriškem območju, na Notranjskem, Gorenjskem in Štajerskem. Štifterica *Maruša Pogerlic* iz Sv. Lucije (Most na Soči) je apokaliptično govorila o koncu sveta, zato so se ljudje sami bičali. Osrednje zbirališče »novih štifterjev« je bilo na Planinski gori pri Planini na Notranjskem. Bog se je po mnenju »novih štifterjev« odločil uničiti svet, a Marija naj bi Boga prosila, da tega ne stori. Predstave o Mariji, ki varuje človeštvo, ki se zateka pod njen plašč, so se pojavile že v 14. in 15. stoletju. »Novi štifterji« so jih prevzeli in na novo tolmačili.

Jerom Stopistran iz Moravč je menil, da je Jezus, in je velel, naj se pri njegovi sv. maši navzoči slečejo tako kot adamiti. Tam, kjer so se na drevesu pokazale svetnice, bi bilo treba postaviti cerkvico, zato ime »štifterji«.

»Skakači« na Štajerskem so se ob mlaju dobivali v gozdu pri Svetem Lenartu v Slovenskih goricah (danes Lenart v Slovenskih goricah) in tam plesali okoli ognja in skakali čezenj, kakor se to še vedno dela pri običajih na god sv. Janeza Krstnika na Štajerskem. Takšno obliko religioznega

izražanja je sekavski škof *Martin Brenner* prepovedal, a skakači se za prepoved niso zmenili. Nujno so hoteli sezidati cerkev v čast Božjemu grobu. Ponoči so se dobivali v Radehovi v bližini Svetega Lenarta, kar je sprožilo sumničenje. Škof *Brenner* je leta 1599 prišel v Radehovo in ukazal porušiti kapelo. Zapisal je, da so se skakači poganjali kvišku, se vrteli in se zvijali, tekali skozi ogenj, skakali čezenj in padali v zamaknjenost. Še večkrat so izdelali leseno kapelo oz. cerkvico, a škof je vsakokrat naročil njeno rušenje. Očitke škofa *Brennerja*, da gre pri skakačih za čarovništvo in sleparijo ter »čarovniško poskakovanje« lenuhov in »nesramnih žensk«, lahko povežemo z odredbo upravitelja dežele proti potepuhom iz leta 1580 in čarovniškimi procesi.

O obstoju »skakačev« najdemo zapise šele spet okoli leta 1622. Uradna Cerkev je imela »skakače« za sekto, čeprav to niso bili. *Brennerjev* naslednik škof *Jakob Eberlein* (1615–1633) je bil strpnejši in preudarnejši. »Skakačem« je dovolil gradnjo cerkve, in sicer na mestu, kjer stoji danes romarska cerkev Svete Trojice v kraju Sveta Trojica v Slovenskih goricah. »Štiftarji« in »skakači« so bili člani regionalnih gibanj, ki sta si bili deloma podobni, a sta se tudi precej razlikovali drugo od drugega. Skupnih odnosov oz. stikov nista imeli. Gibanji sta se opirali na srednjeveško pobožnost in sta bili most med poznim srednjim vekom in baročno pobožnostjo. Zaradi delne nepokorščine do cerkvene avtoritete jih je ta označila za sekto. Nikakor pa niso bili »ekstatični luteranci«, za kar so jih označili nekateri zgodovinopisci.

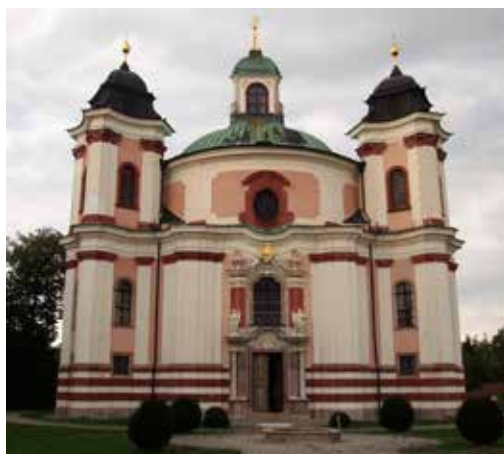
3.8 Izseljevanje evangeličanov iz Zgornje Koroške

V Avstriji protestanti niso bili deležni strpnosti. Leta 1732 so protestantje morali zapustiti rodne kraje na Zgornjem Koroškem in se naseliti v takrat madžarski Transilvaniji (Siebenbürgen). To dejstvo imenujemo transmigracija. Najbolj znana so naselja »landlerjev« v okolici današnje trojezičnega mesta Sibiu/Hermannstadt/Nagyszeben, glavnega mesta Transilvanije. »Landlerji« so se tja preselili iz Zgornje Koroške. Kljub temu so na Koroškem še naprej obstajale tajne protestantske skupnosti. Zlasti nekateri kmetje so ostali zvesti evangeličanski veri. V goratih

predelih Zgornje Koroške so kmetje hodili k tajnim Božjim službam. Iz taktičnih razlogov so ostali mirni, da svetne in cerkvene oblasti ne bi odkrile njihove skupnosti. Za »tajne protestante« je bilo zelo težko prejeti obhajilo pod obema podobama. Tovrstna oblika protestantizma je dobila ime kriptoprotetantizem.

V dobi protireformacije je bilo življenje otežkočeno zaradi konfesionalnih sporov in nestrpnosti do drugega. Mladi nadvojvoda *Ferdinand* je moral kot vladar v državi vzpostaviti red in enotnost, pri čemer so ga motili protestantje, deželni stanovi in vpadi Turkov. Znanstvenik, astronom in matematik *Johannes Kepler* (1571–1630) ni bil deležen možnosti sobivanja; zaradi evangeličanske vere je moral zapustiti Gradec in se naseliti v Linzu. Izseljenci v vseh časih trpijo na duhu, duši in telesu, ko morajo domove in domovino zapustiti. Vzroki za izseljevanje in preganjanje so nespoštovanje drugega, nestrpnost, ideologija, politika, šovinizem, odrekanje človekovih pravic idr. Protestanti so svojo vero tako cenili, da so vzeli nase žrtve samozatajtv, zapostavljanja, pregona in izгона.

Protestanti, predvsem kalvinci, pa so lahko ostali v Prekmurju, ker jih je varoval tako imenovani »Dunajski mir«, ki so ga leta 1606 izposlovali protestantski Madžari. Na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem pa so protestanti bili do leta 1781 brezpravni. V dobi reformacije in protireformacije so ekonomiji v državi škodovali z izgnanstvom in prisilno migracijo.

Levo: St. Florian, Gornja Avstrija; desno: Stadl Paura, Gornja Avstrija

4. Barok

Renesansa, ki je posnemala antično grško in rimsko umetnost, je človeka razumela kot avtonomno, neodvisno bitje. Barok je te ideje prevzel in renesanso dvignil z zgolj antropološke ravni ter ji dodal tudi teološko razsežnost. Barok se je po eni strani veselil narave, po drugi strani pa je pogled usmerjal na nadnaravno področje. Poleg zmagoslavja, lepote in moči je videl tudi trpljenje, vojne in kužne bolezni. Zmaga nad Turki leta 1683 pred Dunajem in konsolidacija države sta prispevali k novemu občutju življenja in lahkotnosti biti, kar je značilnost baročne kulture življenja.

Levo: nekdanji samostan Dürnstein, Spodnja Avstrija; desno: samostan Olimje (Slovenija)

4.1 Baročna kultura

Baročna kultura s slikarstvom, arhitekturo ter književnim in glasbenim ustvarjanjem je postala del moderne identitete. V renesančni dobi se je človek otresel srednjeveških predstav, ki so omenjene v poglavjih o srednjem veku. Lepoto narave in človeka je posameznik s čuti vse bolj zaznaval. V praznovanju se je razodevala nova sla po življenju. Barok se razlikuje od statične lepote in harmoničnega renesančnega kroga v tem, da se preda razgibanosti in pospešuje dinamični, oval, elipso in zapletene loke. Odpiranje novemu, religiozna navezanost in človeška bol so značilnosti

baročne miselnosti. Zemlja je za baročnega človeka rezultat Božje stvariteljske moči in zato del Božje lepote. Notranjost baročnih cerkva preveva svetloba, tam je človek z lepim in dobrim povezan z Bogom. Za baročno slikarstvo so značilne iluzionistične poslikave notranjosti. Stene in oboke cerkva so poslikavali s freskami, na katerih so upodabljali velike živahne scene. Vse v baročnem slikarstvu je moralo biti mogočno, dramatično in razgibano, neskončno in fantastično. Liki v valovitih oblekah izražajo čustva in patos.

Levo: samostanska cerkev Melk v Spodnji Avstriji; sredina: Spital am Pyhrn, Gornja Avstrija; desno: Sv. Peter in Pavel na glavnem oltarju celovške stolnice (*Daniel Gran*)

Občutje zmagoslavja je v tem času postala prepoznavna značilnost sakralnih stavb. Najbolj znani baročni umetnik v Avstriji je *Jakob Prandtauer* (1660–1726), najznamenitejša stvaritev iz obdobja baroka je samostan Melk. V baročni lepoti se sončijo samostani v Gornji Avstriji St. Florian, Baumgartenberg, Schlierbach in Wilhering; v Spodnji Avstriji Göttweig, Klosterneuburg, Dürnstein, Altenburg; na Štajerskem Marijino Celje (Mariazell), Maria Trost, Pöllau, Rein, Stainz, Voralpe in Weizberg; na Tirolskem stolnica v Innsbrucku, Götzens, Wilten; v Salzburgu stolnica, Kollegienkirche in Maria Kirchentall; na Koroškem Osoje, Maria Loretto v Št. Andražu in cerkev sv. Križa na Peravi (Perau) v Beljaku. Med znane baročne umetnine v Sloveniji štejemo župnijsko cerkev z minoritskim samostanom v Olimju, stolnico sv. Nikolaja in uršulinsko cerkev Svete Trojice v Ljubljani ter Marijino cerkev v Novi Štifti pri Ribnici.

Človek v obdobju baroka se je zavedal tudi svoje minljivosti.

Levo: obok samostanske cerkve v Altenburgu s fresko *Paula Trogerja*, Spodnja Avstrija; desno: Frauenkirche Dresden, Nemčija

Sprememb je bilo v baroku precej, zlasti na področju prehranjevalnih navad in skrbi za zdravje ter v svetu znanosti. Papeži, zbegani zaradi novosti na znanstvenem področju, si niso znali pomagati drugače kot z uvrščanjem knjig na indeks prepovedanih knjig in v skrajnih primerih s sežiganjem ljudi, ki so jih osumili herezije, na grmadah.

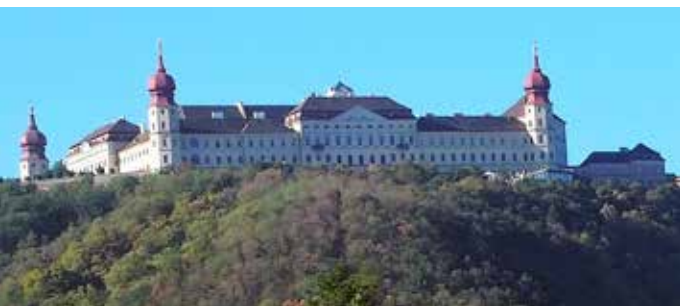
Med turško invazijo, ki je leta 1683 ogrožala Dunaj, je papež *Inocenc XI.* (1676–1689) še enkrat z intervencijami odločilno vplival na evropsko politiko. Multikulturnik *Janez Vajkard Valvazor* (1641–1693) je v baročni dobi v nemškem jeziku napisal monumentalno polihistorško enciklopedijo »Ehre des Herzogtums Krain« (»Slava vojvodine Kranjske«).

Levo: bazilika Maria Luggau na Koroškem; sredina: kronanje Marije, v ozadju Jezusov prihod v Jeruzalem, Vetrinj (Viktring); desno: sv. Ignacij, Jezus in heretik v celovški stolnici, edino delo *Paula Trogerja* na Koroškem

Tudi barok pozna češčenje svetnikov, zasebne pobožnosti in romanja. Močno se je razvijalo češčenje Marije. Marijo so v Avstriji častili kot

»Veliko ženo Avstrije« (»Magna Mater Austriae«). Ljudstvo je romalo v Marijino Celje (Mariazell), na Svete Višarje (Monte Lussari), h Gospe Sveti, k Devici Mariji v Trnju v Železni Kapli/Bad Eisenkappel, na Brezje in drugam. Častili so zlasti sv. Janeza Nepomuka ter zavetnike proti kugi sv. Roka, sv. Sebastijana in sv. Rozalijo. Na hribih in gričih so postavljali križeve pote in kalvarijske kapele. Na romarskih krajih so prodajali slike in votivne darove, podarjene zaradi zaobljube. K poglobitvi verskega življenja je pripomoglo oznanjevanje Božje besede v pridigi in nauku. Eden najbolj znanih baročnih pridigarjev je bil *Abraham a Sancta Clara* (*Ulrik Megerle*, 1644–1709), med slovenskimi pridigarji pa kapucina *Janez Svetokriški* (1647–1714) in *Rogerij Ljubljanski* ter jezuit *Jernej Basar* (1683–1738). Njihova dela tvorijo najobsežnejši del slovenskega slovstva od reformacije do 19. stoletja.

Levo: samostan Göttweig; desno: samostan avguštinskih korarjev v Vorau

4.2 Škofjeloški pasijon

Škofjeloški pasijon oz. *Processio Locopolitana* predstavlja najstarejše dramsko besedilo v slovenščini in najstarejšo ohranjeno evropsko režijsko knjigo, edino iz baročne dobe. Zato ima na Slovenskem pomembno mesto med religioznimi dramskimi deli. Pri njem gre za procesijski pasijon, ki je bil uprizarjan v mestnem središču Škofje Loke, pomembnega zemljiškega gospostva škofije Freising, in ga je v procesijski izvedbi prvič vodil oče *Romuald* leta 1714. Napisal ga je na podlagi tradicije starejših besedil slovenskih spokornih procesij. Kapucin *Lovrenc Marušič* (1676–1748) oz. oče *Romuald* je pasijon s 13 prizori izdal leta 1721. Prva izvedba pasijona

je bila prirejena v obliki spokorne procesije na veliki petek 11. aprila 1721. Enkrat letno so ga izvajali do leta 1751. V Škofjeloškem pasijonu odkrivamo svetopisemska izročila iz Stare in Nove zaveze, Samsona kot prisposodbo za Jezusa, cerkvenega očeta Hieronima, izročilo apokrifov (npr. Longina in Veroniko), alegorije štirih kontinentov (Avstralija še ni bila odkrita), elemente ljudske kulture (bobnar, piskač, kmet), člane različnih stanov in gledališko prakso v času baroka. Eva ni predstavljena kot posebljena slabost, temveč kot žrtev greha. Proti koncu pasijona pa so ženske predstavljene kot glasnice Božje pravičnosti in žalosti, ki pred moškimi vedo, kaj se bo dogajalo. Oboroženci – polkovnik, narednik, konjeniki in dvanajsterica mož s kopji –, bobnar in piskač so prisposode za minljivo moč. Škofjeloški pasijon se poslužuje glede stanov motivike mrtvaškega plesa uporabljajo glede stanov motiviko mrtvaškega plesa. Kapucini so se predvsem posvečali pridigam in ljudskim pobožnostim, h katerim sodijo prav pasijonske igre in procesije. Rokopis pasijona hrani kapucinski samostan v Škofji Loki.

4.3 Kapelški pasijon

Na južnem Koroškem, v Železni Kapli/Bad Eisenkappel, se srečujemo s podobnim pasijonom kot v Škofji Loki. Verjetno je Kapelški pasijon nastal v drugi polovici 18. stoletja (verjetno okoli 1765), poimenovali so ga komedija: »*Komödia od Kristusouiga Terplinja Katiro so nekidei na te ueliki zhetertig inu na te uelikonozhni Pondelik v Kappli spilali*«. Napisan je v bohoričici in stari nemški pisavi ter v narečju kapelškega okoliša. Kapelška pasijonska igra je prva slovenska trilogija, ki sledi liturgiji velikega tedna in velikonočnega jutra, kar je posebnost tega pasijona. Igra obsega tri samostojne predstave: na veliki četrtek dopoldne, zvečer pred velikim petkom in na velikonočni ponedeljek. V prizorih, ki se držijo strogo svetopisemskega izvirnega besedila, so omenjeni tudi dejanski dogodki iz doline Bele. Kapelški pasijon je živahen, napisan v dialoški obliki in v ospredje postavlja človeka. Ni toliko moraliziranja in poučevanja kakor v Škofjeloškem pasijonu. Seveda moralizira tudi Kapelški pasijon, to je opazno pri okostnjakovem monologu, ki omenja človekovo minljivost in enakost med ljudmi. V ospredje pa je avtor postavil

Marijo, ki jo ima za posrednico med Bogom in človekom. Na koncu Kapelškega pasijona se Marija milostljivo zavzema za človeka, ki je grešil, a je delal tudi dobra dela. Od Škofjeloškega pasijona se razlikuje po tem, da figure ne pokažejo tipov, temveč njihov razvoj na psihični in etični ravni. Tako kot v Škofjeloškem pasijonu imajo tudi v Kapelškem pasijonu glasba, pesmi in bratovščina pomembno vlogo. Kapelški pasijon je izvirno delo neznanega slovenskega avtorja in je nastal pod vplivom dobrolskih jezuitov. Kapelški pasijon je eden najobsežnejših pasijonov, ima 123 odstavkov in več kot 2700 verzov. V rokopis je avtor vključil prizore, ki jih drugod ni, npr. prizor, v katerem nastopa usmiljena Mati božja, spokorni grešnik in tehtanje pokojnikove duše. Leta 1899 ga je našel koroški duhovnik, tedaj kaplan v Železni Kapli/Bad Eisenkappel, in zgodovinar *Štefan Singer*. *Aleš Zechner* je dal pobudo za uprizoritev tega pasijona v letih 1937 in 1950. Kaligrafsko dragocenost je našel *Erich Prunč* (1941–2018). *Z Matijo Ogrinom* sta uredila in izdala to dragocenost.

Levo zgoraj: trnova glava, cerkev sv. Egidija v Celovcu; sredina zgoraj: Pietá v krški stolnici na Koroškem; desno zgoraj: Marija na glavnem oltarju Gospe Svete (Maria Saal); levo spodaj: Kalvarija v Gradcu; sredina levo spodaj: Poslednja sodba, v zakristiji samostanske cerkve v Vorauu (*Cyriak Hackhofer*); sredina desno spodaj: rotunda Selo, Prekmurje; desno spodaj: Padec v pekel v zakristiji samostanske cerkve v Vorauu (*Cyriak Hackhofer*)

5. Blazne predstave o čarovništvu ter preganjanje »čarovnic« in »čarovnikov«

Posledice pogubne tridesetletne vojne (1618–1648) so se pokazale tudi v tem, da so se pojavili berači in ljudje brez stalnega prebivališča (brezdomci). Organizirane roparske tolpe so ogrožale ceste in kmetije. Ljudi iz najnižjega družbenega sloja – berače, prizadete, rdečelase in druge – so osumili, da so krivi nasilnih dejanj in dogodkov, ki si jih ljudje niso mogli razložiti, a tudi da so zakrivali točo, ujme in druge naravne nesreče. V ječah, na natezalnicah, so grozno mučili domnevne »čarovnice« in »čarovnike«, in ti so zaradi hudega mučenja največkrat »priznali« vsa mogoča čarodejstva: obdolženi naj bi kuhali točo, povzročali naj bi pogin govedi, razne bolezni in smrti, »čarovnice« naj bi se sestajale s hudičem in imele z njim spolne odnose. V postopku zoper njih je inkvizicijski sodnik opravljal hkrati vlogo tožilca, zasliševalca in sodnika.

5.1 Višek preganjanja »čarovnic« in »čarovnikov« v zgodnjem novem veku

Verovanje, da je za razne nezgode in nesreče krivo čarovništvo, se je v Evropi (Švici, Franciji, Nemčiji) začelo širiti v 14. stoletju. Višek je preganjanje čarovništva doživelo v 16. in 17. stoletju. Splošno se je uveljavilo pogansko prepričanje, da nekateri ljudje drugim lahko škodujejo s pomočjo čarovnije, uroka, povezanosti s hudičem ipd. Čarovniške sposobnosti so pripisovali tudi najšibkejšim članom družbe, npr. petletnim otrokom in starejšim ženskam. Danes zgodovinarji ocenjujejo, da je treba precejšnji delež žrtev čarovniških procesov pripisati krivim ovadbam posameznikov, ki so se želeli maščevati ali pa so tako lahko uresničevali svoje hudobne naklepe. »Čarovnica« je lahko postala vsaka ženska neodvisno od starosti in stanu. A tudi moške oz. duhovnike so obtožili čarovništva in jih usmrtili. Pomembno vlogo so imeli oblast, sadizem in posilstvo, tožilci so vedno bili moški, a so bili tudi žrtve preganjanj. Čarovniški procesi so bili sredstvo, s katerim so se znebili ljudi, ki so »bremenili« družbo.

5.2 Čarovniški procesi na Koroškem

Na Koroškem je do čarovniških procesov prišlo predvsem proti koncu 17. stoletja, pojenjali pa so šele v 18. stoletju. Šlo je za 140 procesov, na katerih je bilo obtoženih skupno 250 oseb. Od teh je bilo 110 oseb obsojenih na sežig na grmadi. Pravna podlaga za take procese je bil prvi splošni nemški kazenski zakonik, tako imenovana »Carolina« iz leta 1532.

Levo: mučilni stroj; sredina: mučilno orodje; desno: natezalnica

Prvi čarovniški proces na Koroškem je potekal leta 1493. Tri poročene ženske iz Št. Lenarta (Bad St. Leonhard) v Labotski dolini so bile obtožene zaradi sramotenja Boga in Božje matere Marije. Krstile naj bi bile možička iz voska, ga poimenovala po satanu in ga pokopale v bližini plemiške hiše.

Celovčanka *Barbara Vögelin* se je morala pred sodiščem leta 1549 zagovarjati zaradi zvodništva in čarovništva. Do čarovniških procesov je leta 1591 prišlo v Gmündu, Piberstein-Himmelbergu in Gradesu. Obtožili so ženske, ki naj bi bile začarale vreme, živali in mleko. Ženska iz Himmelberga naj bi bila v kraju Gnesau z ustvarjanjem snega in toče kriva za neugodne vremenske razmere. Tudi tri župnike iz krajev Gnesau, St. Peter in Tweng ter St. Michael am Zollfeld (Šmihel na Gosposvetškem polju) so obtožili čarovništva, zaradi česar so več mesecev sedeli v zaporu – župnik iz Šmihela je psihično zbolel in si vzel življenje.

Med letoma 1640 in 1690 je bilo sedem procesov. Leta 1686 so v

Straßburgu in Himmelbergu obtožili 56 oseb, od katerih so jih sedem usmrtili z mečem in nato sežgali. Deželno sodišče pri Gospe Sveti (Maria Saal) je leta 1689 zasliševalo nekega *Hansa* in ga tako dolgo mučilo, da je priznal svojo navzočnost pri čarovniški pojedini. Tridesetletnega *Hansa*, ki niti ni poznal svojega družinskega imena, je neki kovač iz Žrelca (Ebenthal) vprašal, ali zna čarati, in ta je pritrdil. Kovač ga je ova-dil pri Gospe Sveti. Obtožili so ga čarovništva in ga še isto leto umorili. V Beljaku so leta 1600 neznano »čarovnico« utopili v Dravi. Leto zatem so v Straßburgu javnemu posmehu izpostavljali žensko, ki naj bi bila ne-gativno vplivala na vremenske pojave. Po obsodbi so jo izgnali iz dežele. Čarovniški procesi so sprožili sumničenja ter so zastrupljali družbeno in cerkveno življenje. To je razvidno tudi iz procesa na Važenbergu (Waisenberg) pri Trušnjah (Trixnertal) leta 1715, na katerem so obtožili 33-letnega *Petra Encija*. Sprva je vse, kar so mu očitali, odločno tajil, med mučenjem pa je priznal vse mogoče – med drugim tudi, da je pri ča-rovniških večerjah na Svinški planini (Saualpe) videl župnika iz Otmanj (Ottmanach) in radiškega ter tinjskega kaplana. *Enci* je v zaporu umrl zaradi posledic krutega mučenja.

Nekaj »čarovnic« in »čarovnikov« so usmrtili še v letih 1714 in 1715. Leta 1720 je moral pred sodnika v Starem Dvoru (Althofen) berač *Simon Punz*, a so ga izpustili, saj sodnik *Georg Wolfgang Tschabueschnig* (1675–1740) iz Celovca ni več verjel, da obstaja čarovništvo. Zadnji ča-rovniški proces pa se je s smrtno kaznijo končal leta 1726. Pastirja *Paula Schäfferja* so obtožili, da je izpustil volkodlaka, ki da je razmesaril krave. Med obtoženci na Koroškem jih je bilo veliko iz najnižjega družbenega sloja, kot so bili berači, brezdomci, prizadeti in ženske. Med njimi pa so se znašli tudi plemkinja *Anna Neumann*, več duhovnikov in drugih moških. Na Koroškem je bilo usmrčenih več moških kot žensk, v nemških deželah pa je bilo to razmerje obrnjeno.

5.3 Pregarjanje »čarovnic« in »čarovnikov«

Tudi grofico in mogočno zemljiško gospo *Anno Neumann* s Čajnskega gradu (Wasserleonburg) na Koroškem oz. iz Muraua (1535–1623) na Štajerskem so obdolžili čarovništva, ni pa prišlo do procesa. Poročila se

je šestkrat, postala je protestantka in bila je zelo dejavna na socialnem področju. Imeli so jo za povzročiteljico nenavadnih podnebnih pojavov in čarovnico. Po njeni smrti so jo položili v posebno nišo cerkve sv. Elizabete v mestu Murau. Ker je bila protestantka, njena glava ni smela ležati v novo sezidani cerkveni niši; zato so jo k zadnjemu počitku položili tako, da so v cerkveni zid izklesali luknjo. Njena glava je tako ležala zunaj cerkvene stavbe, truplo pa v cerkvi.

Med letoma 1650 in 1746 je na ozemlju današnje Slovenije potekalo obsežno in hudo preganjanje »čarovnic« in »čarovnikov«. Evidentiranih je bilo 220 procesov, obtoženih pa je bilo 820 ljudi. Višek je bil leta 1680, ko so obtožili tri plemiške osebe in več duhovnikov. Na slovenskem Štajerskem so bila glavna žarišča procesov v Slovenskih goricah in Halozah. Več procesov je bilo v Ormožu, na Ptuju, v Ljutomeru, Mariboru, Radgoni in Hrastovcu. Na Štajerskem so prizadevni preganjalci »čarovnic« izumili posebno obliko čarovniškega stola oz. mučilno napravo, na kateri so obtoženi od bolečin zblazneli in umrli.

Na Kranjskem so bili procesi v Škofji Loki, Ljubljani, Ribnici, Cerknici in v vasi Bočkovo pri Ložu, na Kočevskem in v Krškem. Pisatelj, odvetnik, politik in časnikar *Ivan Tavčar* (1851–1923) v zgodovinskem romanu »Visoška kronika« omenja preganjanje čarovnic in protestantov, tridesetletno vojno in škofa *Janeza Franciška*, za katerega je čarovništvo bilo praznoverje.

Preganjanje čarovništva je po letu 1632 potekalo le še pred svetnimi sodišči, na katerih so od domnevnih žrtev z mučenjem izsilili najbolj nemogoča priznanja o delovanju čarovnic in njihovih skrivnostnih zvezah s hudičem. Čarovniški procesi so bili razširjeni tako v katoliških kot tudi v protestantskih deželah. Med najvplivnejše zagovornike preganjanja čarovništva v avstrijskih deželah ob koncu 17. in na začetku 18. stoletja štejemo profesorja prava na innsbruški univerzi *Johanna Christopha Fröhlich*, pl. *Fröhlichsburga* (1657–1729). Eden najkrutejših deželnih krvnih sodnikov tistega časa pa je bil skladatelj, glasbenik, pravnik in astronom *Janez Jurij Hočevar* (tudi Hozhevar, Gottscheer, 1656–1714). Bil je eden od ustanoviteljev »Academie operosorum« z akademskim imenom *Candidus* (Čisti). *Hočevar* je osem let, od 1695 do 1703, opravljal službo deželnega krvnega sodnika in v tem obdobju kot sodnik zelo kruto sodil v čarovniških procesih pred deželnimi sodišči na Slovenskem. Skladal

pa je cerkvena dela in glasbo za jezuitske drame. *Janez Jurij Hočevar* je v sebi združeval okrutno uničevalno moč, obenem pa sta ga navdihovali visoka umetnost in kultura, kar je težko doumeti.

5.4 Prenehanje preganjanja »čarovnic« in »čarovnikov«

Kljub nevarnosti, da bi bili tudi sami osumljeni čarovništva, so se posamezni škofje in duhovniki upirali čarovniškim procesom. Briksenski škof *Georg Golser* (1464–1489) je inkvizitorje izgnal iz škofije; tudi nadškof *Johann Philipp von Schönborn* (1605–1673) iz Mainza je take procese prepovedal v svoji škofiji.

Največ nasprotnikov čarovništva je bilo med duhovniki – recimo p. *Christian Jäger*, p. *Michael* iz St. Lambrechta, graški župnik *Elias Stanislaus Otto* in mestni župnik iz Gornje Radgone (Oberradkersburg). Škof *Anton Martin Slomšek* je v delu »Blaže in Nežica v nedeljski šoli« svaril pred čarovništvom in ga ovrednotil kot praznoverje.

Od drugega desetletja 18. stoletja je preganjalska vnema, ki je v obdobju med letoma 1655 in 1715 zahtevala približno štiristo usmrčenih žrtev Avstriji, začela popuščati. Čarovniški procesi so postajali redkejši. V preiskovalnih postopkih so prenehali uporabljati natezalnico. »Čarovnice« so bile oproščene in le še redkokdaj je bil osumljeni obsojen na smrt. Zadnji čarovniški proces na slovenskem ozemlju je bil leta 1746 in na koncu so bili obtoženi oproščeni, potekal je pred deželnim sodiščem v Radgoni. Konec preganjanja »čarovnic« in »čarovnikov« je predstavljala uveljavitev racionalističnega mišljenja. Po ukazu nadvojvodinje Avstrije, kraljice Ogrske in Češke *Marije Terezije* (1717–1780) iz leta 1766 se je čarovniški proces lahko začel le še, če bi privolila. Leta 1768 je izdala kazenski zakonik (»*Constitutio criminalis Theresiana*«), ki je še predvideval možnost pregona domnevnih čarovnic in čarovnikov in njihovo mučenje, vendar je omenjeni del zakonika leta 1776 preklicala.

Med najodločnejše bojevnike proti norosti čarovniških procesov štejemo zdravnika *Johanna Weyera* (1515–1588), jezuita *Adama pl. Thannerja* (1572–1632) in jezuita *Friedricha Speeja pl. Langenfelda* (1591–1635), protestantskega pastorja *Balthasarja Bekkerja* (1634–1698) in pravnega filozofa *Christiana Thomasiusa* (1655–1728).

Jezuit *Friedrich Spee* je preganjanje čarovnic v Nemčiji označil kot rezultat pretiranega pobožnjakarstva. V svoji najpomembnejši knjigi »*Cautio criminalis*« (»Previdnost pri kriminalnih procesih«) iz leta 1631 je menil, da bi zaradi mučenja vse priznala vsak menih in duhovnik. Kritiziral je mučenje in nečlovečnost pri procesih. Z analizo je tvegala življenje, saj je bila kritika družbenih predstav o čarovništvu v tistem času nekaj nepojmljivega. V samotnem gozdu so ga nasprotniki napadli in težko ranili. Po atentatu si ni več opomogel. Okužil se je pri oskrbi kužno bolnih ter umrl za posledicami okužbe in nezaceljenih ran. Po besedah kritika čarovniških procesov jezuita *Friedricha Speeja* sta bili vir predstav za preganjanja zavist in nevoščljivost.

6. Razsvetljenstvo in jožefinizem

6.1 Namen razsvetljenskih idej

Razsvetljenstvo v Evropi je bilo gibanje intelektualcev, zato ga lahko primerjamo tako s humanizmom kot tudi z reformacijo. Racionalisti so si želeli podvreči socialno skrbstvo in trgovanje, kmetijstvo in vzgojo, miselnost in družbo. Razsvetljenske ideje so človeka hotele osvoboditi praznoverja in tradicije, brezpravnosti in religioznega utemeljevanja sveta. Ideal je bil človek, ki ga vodijo razum in kreposti. Glavni predstavnik teh idej je bil filozof *Immanuel Kant* (1724–1804), ki je menil, da je razsvetljenstvo človekov izhod iz nezrelosti, za katero je sam kriv. Nezrelost je nezmožnost uporabljati svoj razum brez tujega vodstva. Človek je sam kriv za svojo nezrelost, če vzrok zanjo ni pomanjkanje razuma, temveč pomanjkanje odločnosti in poguma. Bodi pogumen, uporabljaj svoj razum (»*sapere aude*«) – to je geslo razsvetljenstva. Posledica tovrstnih nazorov je bila verska brezbržnost. Razsvetljenstvo je razširilo mnenje, da sta vera in znanost nezdružljivi ter da spadata v različna, ločena sveta. Mišljenje, ki je bilo pod vplivom razsvetljenstva, je po eni strani pospešilo razvoj človekovih pravic, po drugi strani pa izrinila religijo iz javnega življenja. Ideja koristnosti oz. utilitarizem je postal novi kriterij sobivanja, zato so bili privrženci utilitarizma prepričani, da so cerkveni

redovi v družbi odvečni. Obenem so menili, da se mora Cerkev podrediti državi, religija pa mora prevzeti mišljenje koristnosti. V tistem času so iz grške filozofije prevzeli idejo o materializmu, ki trdi, da obstaja le materija, materialni svet, ki se stalno spreminja in od časa do časa sprejema nove oblike; razen materije ni ničesar – ne Boga in ne duše.

Levo: nekdanja rezidenca krških škofov v 18. stoletju, grad Pöckstein; sredina: kraljica in nadvojvodinja *Marija Terezija* z odlomljenim žezlom na Novem trgu v Celovcu; desno: cesar *Jožef II.*, Dunaj.

Razsvetljenstvo se je začelo v Franciji. Pristaši razsvetljenstva ter tedanja francoska država so bili do katoliške Cerkve sovražno razpoloženi, predvsem do jezuitov in redov, ki so jih preganjali in razpustili. Papež *Klement XIV.* (1769–1774), ki je bil do te miselnosti premalo kritičen, je leta 1773 razpustil jezuitski red. Jezuiti so bili tako v »katoliških« država ukinjeni, o(b)stali pa so v pravoslavni Rusiji in protestantski Prusiji. Francoski škofje so bili člani visokega plemstva, dušno pastirstvo jim je bila postranska zadeva, zato pri ljudeh niso imeli ugleda in niso bili priljubljeni. Nižja duhovščina pa je prejemale le majhne dohodke, pri prebivalstvu pa so uživali zaupanje. V letu francoske revolucije, leta 1789, je škof *Talleyrand* iz Autuna izrekel zamisel o podržavljenju cerkvenih posesti. Že februarja 1790 so sekularizirali oz. odpravili nekaritativne redove in julija 1790 je prišlo do civilne konstitucije klera. Civilna konstitucija pa je pomenila prelom s papežem. Dva meseca pozneje so od duhovnikov zahtevali, da prisežejo novi ustavi. Tako je prišlo do preloma med Cerkvijo in revolucijo, na začetku revolucije še ni bilo tako. Skoraj

polovica duhovnikov je prisego zavrnila. Avgusta 1792 so duhovnike, ki niso prisegli, obsodili na izgon in v septembru so 300 duhovnikov grozovito pomorili. Več kot 30.000 duhovnikov je zbežalo v tujino. 2. novembra 1792 je francoska revolucija uradno odpravila krščanstvo in na njegovo mesto postavila kult razuma. Cerkvi v Franciji so odvzeli premoženje in ga podržavili, odpravili so krščansko štetje časa. Umetnine, predvsem katedrale, so nepopravljivo poškodovali. Geslo francoske revolucije (1789–1799) svoboda, enakost in bratstvo je bilo pravzaprav krščanskega izvora, a se je interpretiralo v drugačnem duhu.

Pri širjenju razsvetljenskih idej so vneto sodelovali prostozidarji, ki so se v Angliji shajali v tajnih skupinah. Leta 1717 so se štiri skupine londonskih prostozidarjev združile v ložo z namenom, da zgradijo »resnični tempelj človeštva«. Prostozidarstvo se je začelo širiti po Evropi in v Ameriki. Papež *Klement XII.* (1730–1740) je zaradi deističnega svetovnega nazora in protikatoliškega delovanja katoličanom prepovedal vstop v prostozidarsko družbo.

Že na začetku francoske revolucije je prišlo kot omenjeno do sekularizacije, 13. februarja 1790 so prepovedali kontemplativne redove in s številnimi drugimi dekreti ovirali življenje kristjanov. Od redovnic so zahtevali, da morajo zapustiti samostane. Karmeličanke iz konventa v Compiègneu so se po umiku družile le še tajno ter se ponovno zaobljubile, da se bodo zavemale za vzpostavitev Cerkve in za mir v Franciji. Leta 1792 so bile na osnovi ovadb zaprte, takoj obsojene in usmrčene. Na morišče pod giljotino so šle druga za drugo pojoč, le ena redovnica je ostala živa, ker se je mudila v Parizu. Spomini te redovnice so navdihovali pisateljico *Gertrud von le Fort* (1876–1971), da je napisala novelo, nato še *Georga Bernanosa* (1888–1948), ki je napisal dramo, in komponista *Francisa Poulenca* (1899–1963), da je skomponiral opero, ki so jo leta 2015 uprizorili v Celovcu in Mariboru ter leta 2018 v Gradcu. Francoska revolucija ni imela le dobrih strani, temveč tudi slabe, o teh oz. o nasilju s strani razsvetljenstva pa se ne govori.

Zanimivo pa je, da je prostozidarska loža »Pri dobrodelni Marijani« – od leta 1783 – imela sedež v celovški palači opatinje in nadvojvodinje *Marije Ane* (1738–1789), najstarejše hčerke *Marije Terezije* in sestre *Jožefa II.* Srečavala se je s prostozidarjem *Ignacijem pl. Bornom*, z jezuitom *Francom Ksaverjem Wulfnom*, generalnim vikarjem krške škofije *Sigismundom*

Ernstom pl. Hohenwartom, z dvornim pridigarjem *Josephom Reinerjem*, z grofom *Francom Josefom pl. Enzenbergom* idr.

V spodnjeavstrijskem gradu Rosenau je danes urejen muzej prostoziidarstva, v katerem so na voljo informacije o idejah in delovanju prostoziidarjev v Avstriji.

6.2 Posegi Marije Terezije v cerkveno življenje

Avstrijska nadvojvodinja, ogrska in češka kraljica ter vladarica habsburških dednih dežel *Marija Terezija* (1717–1780) ni bila nikoli cesarica, saj žensk v Svetem rimskem cesarstvu nemškega naroda ni bilo dovoljeno kronati. Pravna podlaga za izvolitev kralja ali cesarja je bila Zlata bula *Karla IV.* iz leta 1356. Po smrti svojega moža *Franca I. Stephana* (1708–1765) se je *Marija Terezija* imenovala cesarica-vdova. Od leta 1804 je nastalo Avstrijsko cesarstvo; druga žena prvega avstrijskega cesarja *Franca I. Marija Terezija Burbonsko-Neapeljska* je bila avstrijska cesarica, ki pa je ne smemo zamenjati z nadvojvodinjo z istim imenom. Kot vladarica (1740–1780) se je nadvojvodinja zavzela za reforme v izobraževanju, državni upravi, vojski, sodstvu, gospodarstvu in na verskem področju. Vzgojena je bila v baročnem mišljenju in potridentskem katolicizmu, vendar je na *Marijo Terezijo* vedno bolj vplival rigorozni janzenizem, ki je poudarjal pokvarjenost človeške narave po izvirnem grehu, neizogibno uspešnost Božje milosti, zanikal pa je človekovo svobodno voljo. Privrženci janzenizma so v samostanih vpeljali strogo reformo, izpolnjevanje visokih moralno-etičnih standardov pa so zahtevali tudi od laikov. Tovrstne zahteve in z njimi povezane reforme so šle predač, saj so janzenisti razumevanje človeka zreducirali na njegovo nevrednost in grešnost. Janzenizem je mrtvil evharistično življenje in ljudsko pobožnost. Nadvojvodinja *Marija Terezija* je pod janzenističnim vplivom ustanovila t. i. »komisijo čistosti«. Od leta 1752 pa do začetka 19. stoletja je na Dunaju obstajalo sodstvo, ki je kaznovalo prostitucijo, prešuštvo in homoseksualnost. Prvi predsednik je bil jezuit in pedagog *Ignac Parhamer* (1715–1786).

Janzenizem je močno nasprotoval poslanstvu jezuitov. *Marija Terezija* je nasprotovala protestantizmu v Avstriji, zato je protestante, t. i. »landlerje«

– tako danes imenujemo potomce teh nemških izseljencev iz Koroške in drugih krajev – preselila oz. transmigrirala v Bačko (današnja Srbija in Madžarska), Banat (današnja Madžarska, Romunija in Srbija) in Transilvanijo (današnja Romunija). Iz Prage in Češke je leta 1744 izselila približno 20.000 Judov in eno leto pozneje pregnala Jude iz Šlezije. Izseljevanje je starodavna metoda ohranjanja oblasti diktatorskih vladarjev, vendar je izseljevanje poslabšal gospodarski razvoj, zato je *Marija Terezija* leta 1748 Judom dovolila na deset let omejeno bivanje na Češkem. Poleg tega so Judje morali plačevati vsako leto visok davek. Zaradi teh in obsežnega požara v Pragi se je judovska skupnost zadolžila. *Marija Terezija* sicer ni odpravila revščine, socialnih razlik med prebivalstvom in tudi ne njihovega strahu, njene reforme pa so vendarle ukinile stanovsko razumevanje delovanja in upravljanja države. Na terezijanske reforme je vplival razsvetljeni absolutizem, ki je dobil v avstrijski monarhiji ime jožefinizem kot posebna zvrst cerkveno-političnega sistema, v katerem je bila Cerkev s svojimi organizacijskimi strukturami postavljena pod nadzor absolutistične države in je s tem bila podrejena interesom države. Grof *Anton Wenzel Kaunitz-Rietberg* (1711–1794) se je zavzel za razsvetljeno državno Cerkev (Staatskirche) in je močno vplival na *Marijo Terezijo*. Na vladarico sta vplivala tudi opat *Johann Ignaz Felbiger* (1724–1788) in generalni vikar iz Trierja, *Johann Nikolaus Hontheim* (1701–1790), ki se je skrival pod psevdonimom *Justin Febronius*. *Marija Terezija* je pod njihovim vplivom ustanovila ljudsko šolo in leta 1774 vpeljala obvezen šolski pouk. *Felbiger* se je zavzemal za načrtno poučevanje verouka. Odgovornost za delovanje šolskega sistema je prevzela država in ne več Cerkev.

Marija Terezija je omejila število romanj, procesij in praznikov. V samostanih so starost kandidatov za izpoved večnih zaobljub povišali na štiriindvajset let. Papeških dokumentov in odlokov škofov niso mogli izvajati brez odobritve državne vlade. Redovnim predstojnikom iz tujine je vladarica prepovedala vizitiranje samostanov na avstrijskem ozemlju. Duhovnikom ni dovolila izobraževanja v tujini. Pravico do dajanja azila je dovoljevala le še župnijskim cerkvam, pri hudih prekrških pa je bil azil odpravljen. Pri spovedi je vsak dobil t. i. spovedni listek kot dokaz za opravljeno velikonočno spoved, ki je bila državljanska dolžnost. Po ukinitvi jezuitskega reda leta 1773 je država njihove šole poddržavila

in premoženje zaplenila. *Marija Terezija* je posegla tudi na področje cerkvene uprave. Papež *Benedikt XIV.* (1740–1758) je na njeno pobudo leta 1751 ukinil oglejski patriarhat in na njegovem ozemlju ustanovil dve nadškofiji – za furlanski del nadškofijo v Vidmu, za avstrijski pa v Gorici. Z izjemo ljubljanske škofije je Gorici pripadalo ozemlje južno od Drave, od Oberdraurburga do Ptuja. Škofiji v Sombotelu (Szombately) je leta 1777 pridružila Prekmurje.

Levo: krški škof Salm; sredina: Marija Terezija v oboku muzeja prostozidarjev v Rossenau v Spodnji Avstriji; desno: sv. Trojica, ljudsko verovanje, Dietenheim pri Brunecu (Brunico, Italija)

Koroški deželni stanovi odgovornosti za plačevanje davkov niso več jemali resno, zato je *Marija Terezija* prenovila upravo na Koroškem in jo podredila dunajski upravi. Vsak upor Korošcev je ukrotila z napotitvijo cesarskih vojakov v Celovec. Leta 1759 je od bamberških škofov odkupila del Labotske doline in leto pozneje ustanovila prvo »normalno-glavno šolo« (»Normal-Hauptschule«) v Celovcu.

6.3 Jožefinizem

Jožefinizem je bila posebna, avstrijska zvrst politično-cerkvene uprave, pri čemer se je država spremenila iz varuhinje Cerkve v njeno skrbnico in s tem pokazala dvoličen obraz: odpravljala je preživete privilegije in si hkrati dovoljevala neupravičene posege na pretežno cerkvenem področju. Cesar *Jožef II.* (1780–1790) je v reorganizacijo cerkvenega življenja posegel še bolj avtoritarno kot njegova mati *Marija Terezija*. Izdal je več

kot 6000 odlokov, s katerimi ga je preurejal oz. urejal. Mednje sodi razmejitev škofij, k čemur ga je spodbujal ljubljanski škof, grof *Karel Janez Herberstein* (1719–1787). Meje škofij naj bi se po njegovem predlogu ravnale po deželnih in okrožnih mejah. Tem načrtom sta nasprotovala salzburški in goriški nadškof. Stališče jožefinizma je bilo, da naj Cerkev služi državi in da je pokorščina dolžnost vsakega kristjana. *Jožef II.* je kot razsvetljeni absolutist videl v Cerkvi le sredstvo za pospeševanje prosvete in npravnosti ter vsakršnega napredka. Cerkev je v času Jožefove vladavine postala državna Cerkev in se je morala podrediti absolutnemu cesarju. Jožefinizem je imel kljub diktatorskim posegom v cerkveno življenje tudi pozitivne plati. Cesar je pospeševal naslednje vrednote in svoboščine: človekovo svobodo in strpnost do drugih veroizpovedi – do protestantov, pravoslavnih in judov –, zdrav način življenja, preprečevanje kužnih bolezni in ukinitvev pokopališč v mestih in trgih. Pospeševal je poljedelstvo, zlasti pridelavo krompirja. Odpravil je smrtno kazen.

Sicer pa je poskušal tudi življenje v župnijah podrediti golemu razumarstvu. V cerkvah je prepovedal postavljanje jaslic in božjih grobov, polnočnice in pobožnost v čast Srcu Jezusovemu. Odpravil je pasijonske procesije in za kmete prepovedal ustanavljanje novih bratovščin. Posegel je v red Božje službe in ni upošteval predpisanih postnih dni in praznikov za kmete. Odpravil je notranjo opremo cerkva, predpisal je, koliko sveč sme goreti med mašo, ukinitel je obstoječe cerkvene bratovščine in zaplenil njihovo premoženje za oskrbo revežev. Uvedel je »varčevalno krsto« (»Sparsarg«) v obliki vreče za truplo ter zapovedal razgaljenje oblečenih Marijinih kipov, med drugim tudi Marije v Trnju v Železni Kapli/Bad Eisenkappel. Cesar je odpravil številne praznike in jih zreduciral na petnajst. Zamenjal je deželne zavetnike, in tako je na Koroškem namesto kneza sv. Domicijana postal zavetnik dežele sv. Jožef. Podobno je bilo tudi na Štajerskem, Tirolskem in Kranjskem. Zavetnik krške škofije je postal sv. Janez Krstnik, zavetnik lavantinske škofije pa sv. Andrej. Na Štajerskem sta zavetnika ostala sv. Rupert in sv. Virgil, v ljubljanski škofiji pa sta bila zavetnika sv. Mohor in Fortunat.

Procesije in romanja je cesar prepovedal zaradi nedonosnosti. Prepovedal je romanje na štiri gore, po nemško »Vierbergelauf«, ki je še danes priljubljeno »romanje« oz. pohod na vrhove štirih koroških gora na drugi petek po veliki noči (nem. »Dreinagelfreitag«): Štalenska gora

(Magdalensberg), Vrh/Šenturška gora (Ulrichsberg), Šentviška gora (Veitsberg), Šentlovrenška gora (Lorenziberg). To romanje je v pisnih virih prvič izpričano za leto 1578, a se je začelo že v poznem srednjem veku. *Jožefova* volja do reform je bila tako skrajna in diktatorska, da so se mu začeli prebivalci upirati. Pot Cerkve v drugi polovici 18. stoletja je bil križev pot.

Novi pogledi, tako razsvetljenski kot janzenistični, so bili odločilni tudi pri vzgoji in izobraževanju v semeniščih. Kot osrednja osebnost na pisateljskem področju se je v Ljubljani uveljavil *Jurij Japelj* (1744–1807), ki je leta 1779 napisal »Ta veliki katekizem« in v naslednjih letih prevedel Sv. pismo. V tistem času so za izdajo knjige začeli zbirati gradivo o življenju svetnikov. Novost so postali ljudski misijoni. Frančiškani, ki so častili Kristusovo rojstvo in Jezusovo trpljenje, so se zavzemali za uvedbo praznovanja božiča, pobožnosti križevega pota, čiščenja Rešnjega telesa in Božje matere, s čimer so se oddaljili od hladnega, neprivačnega razumarstva. Krški škof *Franc Ksaver Salm-Reifferscheidt-Krautheim* (1749–1822) je z misijoni in duhovnimi vajami želel priti do src vernikov.

Cesar *Jožef II.* je umrl leta 1790. Kot cesarja ljudstva in reform so ga začeli idealizirati šele leta 1848. Proticerkvene zakone sta omilila šele cesarja *Leopold II.* (1747–1792) in *Franc I.* (1768–1835).

6.4 Razmejitev škofij

Na Koroškem je bilo v času jožefinizma več škofij: nadškofija in metropolija Salzburg, krška škofija, lavantinska škofija in ljubljanska škofija. Poleg teh pa še dunajska nunciatura avstrijskega dela oglejskega patriarha in rektorat jezuitov v Millstattu, ki je bil avtonomen.

Škofijske meje so začeli preurejati leta 1785. Lavantinska škofija je pridobila celjsko in velikovško okrožje ter severni del wolfsberškega okrožja, oddala pa je župnije na zahodnem Štajerskem. Njen sedež je ostal v Št. Andražu. Sekavski škofiji so pridružili graško in mariborsko okrožje, škofijski sedež pa se je preselil v Gradec. Ljubljanska škofija je svoje župnije na Koroškem (Šmihel) in Štajerskem oddala krški oz. lavantinski škofiji, dobila pa je večji del Kranjske s škofijskim sedežem v Ljubljani.

Leta 1787 je bila začasno povzdignjena v metropolijo s sufraganskimi škofijami Senj (danes Hrvaška), Gradišče ob Soči (Gradisca d'Isonzo), Trst (Trieste) in leta 1797 še Koper/Capodistria.

Posledici razmejitve leta 1787 za krško škofijo: škofijski sedež so iz Krke preselili v Celovec, nekdanja luteranska cerkev v Celovcu pa je postala stolnica, kar je imelo za Krko in tamkajšnjo cerkveno stavbo izredno negativne posledice, saj je tekom časa začela propadati.

Leta 1797 so Koroško zasedli Napoleonovi vojaki. Koroško so zaradi vojn Avstrije s Francijo razdelili na zahodni in vzhodni del, meja pa je potekala od Bistrice v Rožu (Feistritz im Rosental) do Turracha. Koaliциjske vojne so povzročile, da so leta 1809 zahodno Koroško odcepili od Avstrije in jo priključili francoski državi. Škof *Franc Ksaver Salm* je kljub negotovemu položaju leta 1799 financiral svojo ekspedicijo na Veliki Klek (Großglockner), a ni prišla na vrh. *Salmovo* odpravo je ovekovečil pokrajinski realistični slikar, koroški Slovenec *Marko Pernhart* oz. *Pernat* (1824–1871) iz Medgorij. Najvišji avstrijski vrh so prvič osvojili 28. julija 1800.

6.5 Poseg cesarja Jožefa II. v organizacijo župnij

Škofje so morali po naročilu dunajske vlade izdelati pregled obstoječih župnij in predlagati načrte novih župnij. Držati so se morali naslednjih načel: nova župnija se ustanovi, če je dostop do obstoječega središča oviran; oddaljenost od župnijske cerkve ne sme presegati ene ure peš hoje; število župljanov na podeželju ne sme biti višje od 700, v mestih pa ne višje od 1000; prednost pri ustanovitvi nove župnije dobijo kraji, kjer je že deloval župnik in so zagotovljeni dohodki. Na Koroškem je dvorna komisija ustanovila sedem novih župnij in 76 lokalij, na Štajerskem štiri župnije, 140 lokalij in 42 kaplanij, na Kranjskem pa 19 novih župnij in 123 lokalij. Cerkve v jožefinskem času so bile zgolj enoladijske funkcionalne stavbe brez okrasja, ki so imele majhen stolp. Iz tega časa ni na Koroškem nobene cerkve več.

6.6 Razpustitev samostanov

Cesar je določil, da smejo v državi delovati le samostani, ki so narodno-gospodarsko »koristni« ter neposredno delujejo v dušnem pastirstvu, na področju šolstva ali socialne pomoči. Podpiral je redove, ki so se ukvarjali s šolstvom (npr. uršulinke) in pomočjo bolnikom (npr. usmiljeni bratje). Kontemplativni in spokorni redovi so bili za državo »nekoristni«. O usodi samostanov je odločala posebna dvorna komisija, ki je ravnala samovoljno. *Jožef II.* je dal v Avstriji ukiniti 738, na Ogrskem pa 138 samostanov. Premoženje zatrtih samostanov je dal zapleniti in ga namenil za »verski sklad« (Religionsfond), iz katerega naj bi podpirali gospodarsko šibkejše župnije. Duhovniki so iz »verskega sklada« dobivali plače kot državni uradniki, redovniki pa so odšli na dušnopastirske postojanke. Po tem valu zapiranja samostanov je ostalo na Koroškem le še devet, na slovenskem Štajerskem šest in na Kranjskem osem samostanov. V letih 1782 do 1786 je cesar *Jožef II.* ukinil samostane v naslednjih krajih na Koroškem: Podklošter, Beljak, Osoje, Št. Jurij ob Dolgem jezeru, St. Leonhard, Grebinj, Št. Andraž, Vetrinjski; na Štajerskem: Stainz, Maria Trost, Gradec, Feldbach, Cmurek, Muta, Marenberk, Maribor, Ptuj, Ormož, Studenice, Žiče, Novi Klošter, Olimje; na Kranjskem: Kostanjevica, Stična, Novo mesto, Ljubljana, Mekinje, Velesovo, Kranj, Škofja Loka; na Primorskem: Sveta Gora, Gorica, Krmin, Fara, Porpetto, Gradišče, Devin, Grljan, Trst.

Čeprav je bil papež *Pij VI.* (1775–1799) pred razpustitvijo osebno pri cesarju *Jožefu II.*, na njegove namere ni imel vpliva. Cesar ga je na Dunaju sprejel v pižami. Leta 1782 so bili prizadeti vsi kontemplativni redovi – tako gospodarsko kakor tudi finančno obubožani benediktinski samostan v Št. Pavlu kot tudi gospodarsko dobro stoječi cistercijanski samostan v Vetrinju. Cesar je med letoma 1783 in 1787 na Koroškem z zaprtjem njihovih ustanov prizadel naslednje redove: dominikanke v Št. Andražu, benediktince v Podkloštru, benediktinke v Št. Juriju ob Dolgem jezeru, benediktince v Osojah, premonstratence v Grebinju, kapucine in minorite v Wolfsbergu in Beljaku, avguštince v Velikovcu, hieronimovce v krajih Waisach, Innerteuchen in Ortenburg, karmeličane v Zedlitzdorfu, servite v kraju Maria Luggau in frančiškane v Celovcu. Na ozemlju današnje Slovenije je ukinil cistercijanska samostana

v Stični in Kostanjevici na Krki ter kartuzijanski samostan v Pleterjah. Z razpustitvijo samostanov je *Jožef II.* povzročil nepopravljivo škodo tudi na kulturnem področju. Tako so knjižnico samostana v Osojah »pospravili« v jezero, stavbo pa so spremenili v konjski hlev. Samostanske listine so izročili antikvariatom. Knjižno gradivo, ki so ga rešili, je postalo osnova za knjižnico celovške univerze. O oropanem samostanu v Stični je poročal tedanji spiritual celovškega in lavantinskega semenišča v Celovcu *Anton Slomšek* – ime Martin je dodal šele ob imenovanju za lavantinskega škofa in ga je prevzel od birmanskega botra. Razpustitev samostanov kot vzgojno-izobraževalnih in kulturnih ustanov je imela na Koroškem posledice za celotno prebivalstvo, saj je začela naraščati nepismenost. Vrednota strpnost se je sicer upoštevala v odnosu do predstavnikov drugih verskih skupnosti, ni pa veljala za samostane. *Johann Wolfgang von Goethe* je dejal: »Strpnost naj bi bilo le prehodno prepričanje: voditi mora k priznavanju. Prenašati pa pomeni žaliti.« Strpnost je druga beseda za toleranco oz. potrpljenje in je ena najpogosteje rabljenih in zlorabljenih besed. Razlikuje pa se od brezbriznosti. Priznavanje pa se povzpne preko svojega jaza, saj sprejme drugega v njegovi drugačnosti. To je izziv, ki človeka dopolnjuje in postavlja svoja prepričanja pod vprašaj. Strpnost mora voditi k spoštovanju in priznavanju. Cesar *Jožef II.* je omejil tudi število redovnih novincev in posegel na področje izobraževanja kandidatov za duhovniški poklic. V Gradcu je odprl Generalno semenišče za Štajersko, Koroško, Kranjsko in Primorsko ter zaprl vse dotedanje škofijske in redovne bogoslovne šole.

Samostan Stams, Tirolska

6.7 Nadvojvodinja Marijana v Celovcu

Hči *Marije Terezije*, *Marija Ana* (1738–1789), si je za stalno bivališče izbrala Celovec. Zato so ji poleg samostana elizabetink, ki so bile v Celovcu od leta 1710, zgradili palačo. Nadvojvodinja je imela dobre odnose s prostozidarji, prav tako škof in drugi visoki cerkveni dostojanstveniki, med drugimi jezuit, botanik in mineralog *Franc Ksaver von Wulfen* (1728–1805), ki je odkril leta 1779 na gori Gartnerkofel rastlino vulfenijo (*Wulfenia carinthiaca* oz. *Kuhtritt*). Poleg tega je deloval na področju mineralogije – po njem je imenovan mineral vulfenit. Leta 1799 in 1800 je bil član *Salmove* odprave, ki se je povzpela na Veliki Klek. Nadvojvodinja je samostan gmotno podpirala, zato so jo po smrti leta 1789 pokopali v samostanski cerkvi elizabetink. Krški škof *Salm* je leta 1790 kupil palačo in danes so v njej poleg škofovske rezidence tudi škofjski uradi. Na zgodovinsko osebnost *Mario Ano* spominja po njej imenovana celovška ulica »Mariannengasse«.

6.8 Pomen tolerančnega patenta za Koroško

Prvi tolerančni patent je veljal od 13. oktobra 1781, s čimer je na Koroškem doba tajnega protestantizma prešla v dobo strpnosti, ne pa še v obdobje enakopravnosti. Evangeličani so lahko po uveljavitvi tolerančnega patenta zidali molilnice brez stolpa in brez vhoda s strani ceste. Evangeličani so tedaj ustanovili na Koroškem 13 tolerančnih občestev in osem podružnic, ki so povezovali 14.000 vernikov. Krški škof *Salm* je svojim duhovnikom naročil, naj ne pridigajo zoper evangeličane in naj se ločijo od sovražnih podob iz preteklosti. Središča evangeličanov so bila: Gegendtal (dolina od zahodnega brega Osojskega jezera do Radentheina in do vzhodnega brega Milštatskega jezera s krajema Treffen in Afritz), srednja Dravska dolina, dolina Lieser in okolica jezera Weißensee. Prvo evangeličansko molilnico so v kraju Einöde zgradili leta 1783. Evangeličani so lahko brez strahu uporabljali *Luthrovo* Biblijo, postile, molitvenike in pesmarice. Leta 1785 je bilo na Koroškem že 101.000 evangeličanov in 79 molilnic. To dokazuje, da so dotlej živeli dvojno življenje: v javnosti so se zaradi različnih pritiskov izdajali za katoličane, zasebno

pa so bili prepričani evangeličani. Katoliški duhovniki so imeli v evangeličanskih krajih precejšnje težave, zato jim je škof *Salm* dovolil, da so smeli tiste kraje obiskovati brez talarja.

Dne 2. januarja 1782 je t. i. drugi tolerančni patent začel veljati tudi za Jude, ki so od takrat lahko bodisi ustanavljali svoje šole bodisi vpisali svoje otroke v javne šole. V mestih so smeli vzeti v najem stanovanja; prevzeti so morali ime rodbine (npr. Rosenthal, Blau, Langbein idr.) ali nemška imena.

Levo: cerkev sv. Karla Boromeja v Voldersu na Tirolskem; desno: cerkev sv. Karla Boromeja na Dunaju

6.9 Nepokorščina prebivalcev **Železne Kaple** do ukrepov cesarja *Jožefa II.*

Kapelčani so se uprli cesarjevi odločbi, po kateri bi morali odvzeti obleko tudi Mariji na glavnem oltarju v podružnični cerkvi Marija v Trnju. Cesar *Jožef II.* je namreč leta 1784 določil, da morajo kipe Matere božje razgaliti in votivne table odnesti iz cerkva. Kapelski župnik *Valentin Prunner* je s pomočjo cerkovnika to storil, vendar je njegovo dejanje povzročilo ogorčenje med prebivalci trga in grap. Župnika so v župnišču napadli in ga osumili, da je protestant. Cerkovniku so odvzeli ključ od cerkve in votivne table ponovno postavili na prvotno mesto.

Župnik je pred svojimi predstojniki molčal o pripetljajih s Kapelčani. Takratni namestnik arhidiakona jezuit *Ožbalt Gutschmann* (1727–1790) pa je zadevo omenil na okrožnem uradu, češ da v cerkvi ni nobenega posebnega okrasa in da ljudje duhovniku ne gredo na roko. Okrožni urad se ni zadovoljil s to razlago in je leta 1787 odredil razgaljenje Marije na glavnem oltarju in odstranitev votivnih tabel. Obenem je zagrozil s strogimi kaznimi, če se odredba ne bi izvršila. Kaplan je na štefanovo pridigal, češ da je vseeno, ali je Mati božja na podobi ali kot kip z obleko ali brez nje. Cesar hoče imeti neoblečene Marije, zato je treba njegov ukaz izpolniti. Kristjan mora biti po apostolu Pavlu pokoren in se ne sme upirati cesarju, ker bi se s tem upiral samemu Bogu. Vernikov pa ta pridiga ni pomirila. Odločili so se, da bodo na novoletni dan šli v cerkev ter onemogočili razgaljenje Marije, o nameri pa bodo obvestili tudi sosednje župnije in občine. Mati božja pri Mariji v Trnju je tako ostala oblečena in župnik je ostal v svoji župniji. Podobni upori so bili tudi na Obirskem/Ebriach, v Šmarjeti pri Bajdišah/St. Margarethen bei Waidisch, na Jezerskem (Seetal), v Selah/Zell-Pfarre in v Črni (Schwarzenbach).

Slovenski jezuit, filolog, ljudski misijonar in provizorični arhidiakon za Podjuno *Ožbalt Gutschmann* (1725–1790) je leta 1761 prevedel in priredil katekizem jezuita *Ignacija Parhamerja*, ki je bila prva slovenska knjiga koroškega Slovencega za verski pouk. V dodatku k svoji zbirki pridig »Kristjanske resnice« iz leta 1770 je *Gutschman* objavil kratko obravnavo z naslovom »Anmerkungen über die windische und kranjersche Recht-schreibung« (»Pripombe k slovenskemu in kranjskemu pravopisu«). Leta 1777 je objavil slovnico z naslovom »Windische Sprachlehre« (»Poučevanje slovenskega jezika«), leta 1789 pa »Deutsch-windisches Wörterbuch« (»Nemško-slovenski slovar«). Knjigi sta bili pomembni za razvoj slovenskega knjižnega jezika. Slovnica je bila večkrat ponatisnjena. *Gutschman* se je zavzel za poenotenje v pisni varianti in za ohranitev regionalnega značaja v ustni varianti. Za razvoj slovenskega jezika je bilo *Gutschmanovo* delo epohalno in kakovostno.

Levo: cerkev tolerančnega jubileja (1980–1981), Afritz na Koroškem; sredina: Marija v Trnju, Železna Kapla/Bad Eisenkappel; desno: orgle pri Mariji v Trnju v Železni Kapli/Bad Eisenkappel so iz l. 1652, verjetno najstarejše na Koroškem, izdelal jih je *Sebald Manderscheidt* iz Nürnberga

Šesto poglavje: Od romantike do pluralizma ali od škofa Antona Martina Slomška do škofa Jožeta Marketza

Obdobje od bidermajerja do nacionalsocializma in postmodernizma je bilo zgodovinsko obdobje, ki še vedno vpliva na našo sedanjost in jo zaznamuje.

Križani, v ospredju Marija, Čače (Saak, Anton Kolig)

1. Devetnajsto stoletje, doba sprememb

V 19. stoletju so se na gospodarskem, kulturnem, socialnem in versko-cerkvenem področju dogajale številne spremembe. Prebivalstvo je hitro naraščalo, prometne zveze na kopnem in na morju so se razvijale s pospešeno hitrostjo. Vodilne kulturne dežele so se vse močneje industrializirale, nastajala so moderna velemesta z revnimi delavskimi četrtmi. Zaostrovalo se je socialno vprašanje, zahteve po demokratizaciji družbe in političnih svoboščinah so postajale vse glasnejše. Cerkev se je morala

spoprijeti z novimi miselnimi tokovi, kot so bili panteizem, naturalizem, socializem, nacionalizem in indiferentizem, ter z izzivom družbenih sprememb, ki so se pojavljale ob industrijskem razvoju, in s perečim socialnim vprašanjem. Do bede delavstva je bila Cerkev premalo rahločutna. Le nekateri socialno čuteči kot *Slomšek*, *Don Bosco*, *Ketteler*, *Vogelsang* so videli vnebovpijoče in krivične razmere pri delavcih in otrocih. Duhovniki niso prihajali iz delavskega sloja in zato tudi niso imeli posluha za težave in želje industrijskega proletariata.

Po *Napoleonovem* porazu pri Waterlooju so se na dunajskem kongresu leta 1814/15 dogovorili o novi ureditvi Evrope in ponovno vzpostavili cerkveno državo. Avstrijski cesar *Franc I.* (1768–1835) je zagovarjal načelo, da se morajo meje cerkvene razdelitve ujemati z mejami držav in političnih okrajev, zato je prišlo po dunajskem kongresu do sprememb škofijskih meja. Salzburg je na Bavarskem izgubil svoje škofijsko ozemlje in metropolitanske pravice. Krški škofiji so priključili salzburški del Zgornje in Spodnje Koroške severno od Drave in goriški del Zgornje in Spodnje Koroške južno od Drave. Jugovzhodni del Koroške – velikovski in wolfsberški okraj – je ostal pod okriljem lavantinske škofije. Nasprotniki jožefinskega sistema so se zbirali okrog redemptorista *Klemen Marije Hofbauerja - Dvoržaka* (1751–1820), ki si je prizadeval za neodvisnost Cerkve od države. Idejno mu je sledil graški škof *Roman Sebastian Zängerle* (1771–1848). Avstrijski kancler *Lothar von Metternich* (1773–1859) si je prizadeval za ponovno zvezo med prestolom in oltarjem, kar je podpiral tudi dunajski nadškof *Joseph Othmar von Rauscher* (1797–1875). V Nemčiji sta bila na verskem področju nosilca reform škof *Johann Michael Sailer* (1751–1832), ki si je prizadeval za učenje srčne kulture, in teološka šola iz Tübingena, ki je poudarjala idejo o Božjem kraljestvu. Oba sta vplivala na *Antona Martina Slomška*.

Glavni cerkveni dogodek pontifikata *Pija IX.* (1846–1878) je bil 1. vatikanski koncil v letih 1869 in 1870. Njegov cilj so bili okrepitev moralne in duhovne avtoritete papeža, papeževo prvenstvo v jurisdikciji in njegova nezmotljivost. Leta 1854 je *Pij IX.* razglasil dogmo o Marijini izvzetosti od izvirnega greha oz. njenem brezmadežnem spočetju. Papež *Pij IX.* pa je leta 1848 doživel travmo, ko je izbruhnila revolucija. To ga je pripeljalo »do vojne napovedi sodobnemu svetu«, tako piše cerkveni zgodovinar in kapucin v Škofji Loki p. *Metod Benedik*.

Na koncilu v Rimu je bilo med koncilskimi očetmi več skupin. Večina je nujno hotela doseči razglasitev papeževe nezmotljivosti. Manjšina pa je dogmatizacijo nezmotljivosti zavračala ali jo imela za neprimerno. Vodji manjšine sta bila avstrijska kardinala *Friedrich J. C. Schwarzenberg* (Praga) in *Josef Othmar von Rauscher* (Dunaj). Najbojevitejši pa je bil *Josip J. Strossmayer* iz Djakova. Med tema blokoma se je izoblikovala posredniška skupina. Njen najpomembnejši predstavnik je bil birminghamski škof, benediktinec *William Ullathorne*. Za generalnega tajnika koncila je bil imenovan škof *Joseph Feßler* (1813–1872) iz St. Pöltna (Spodnja Avstrija). Ob odprtju koncila leta 1869 je bilo navzočih 774 škofov, približno dve tretjini. Na posameznih sejah je število nihalo med 600 in 700. V prvih dneh se niso držali izdelanega poslovnika. Namesto tega so objavili seznam članov komisije za verski nauk, na katerem so bili imenovani le pristaši papeževe nezmotljivosti. Poleg tega so vzbujali vtis, češ da je papež ta seznam odobril. Tako je ostala manjšina na koncilu ves čas izključena iz strokovno pomembne komisije.

Pri sklepnem glasovanju o primatu in papeževi nezmotljivosti se je opredelilo 533 koncilskih očetov za predlog, dva pa sta bila proti. Glasovanja pa se ni udeležilo 88 koncilskih očetov, med katerimi so bili tudi krški škof *Valentin Wiery* (1813–1880), lavantinski škof *Jakob Stepišnik* (1815–1889) – oba Slomškova učenca –, goriški nadškof *Andrej Gollmayr* (1797–1883), ljubljanski škof *Jernej Vidmar* (1802–1883), tržaško-koprski škof *Jernej Legat* (1807–1875) in djakovski škof *Josip J. Strossmayer* (1815–1905). Pred tem so si priskrbeli dovoljenje papeža, da smejo odpotovati. V naslednjih letih so se vsi škofoje opredelili za koncil, zadnja sta bila »škof delavcev« *Wihelm Emmanuel von Ketteler* (1811–1877) iz Mainza in *Josip J. Strossmayer* iz Djakova.

Proti papeževi nezmotljivosti se je izrekel dekan teološke fakultete v Münchnu *Ignaz Döllinger* (1799–1890) in katoliško Cerkev po koncilu označil kot »novo«. Ta beseda označuje pokoncilsko razpoloženje številnih intelektualcev, ki so pozneje prešli v starokatolištvo. *Döllingerja* so leta 1871 izobčili. Leta 1889 se je starokatoliška Cerkev pridružila utrecht-ski uniji in s tem so starokatoličani postali del od Rima ločenega katoliškega občestva. Starokatoliška Cerkev priznava le prvih sedem koncilov. Pri bogoslužju je začela uporabljati ljudski jezik, duhovniki so poročeni; Cerkev pozna dandanes tako kot evangeličanska Cerkev duhovnice.

11 Izkušnje koroškega prebivalstva s Francozi in Napoleonom

Koroško so leta 1797 zasedli *Napoleonovi* vojaki, francoski zasedbi pa sta se javno uprla krški škof *Franc Ksaver Salm* (1749–1822) in vodja osvobodilnega gibanja *Johann Baptist Türk* (1775–1841). Po premirju, sklenjenem na Dunaju leta 1809, so Koroško razdelili na dva dela: beljaško okrožje in Zgornja Koroška sta skupaj s Kranjsko, Hrvaško in Istro postala del Ilirskih provinc s sedežem v Ljubljani. Enako je veljalo tudi za Cerkev: Zgornjo Koroško, dekanat Feldkirchen, Liesertal in Mölltal, Dravsko dolino, Zgornji Rož, Beljak in Vzhodno Tirolsko so priključili ljubljanski škofiji. Naštete spremembe so imele različne posledice: veliko duhovnikov je pobegnilo v avstrijske kraje, saj niso dobivali primerne plače in so morali celo beračiti. Francoska vlada je razpustila bratovščine, prepovedala šege, predpisala število bogoslovcev, uvedla civilno poroko in desetdnevni francoski koledar. Šole so prišle pod državni nadzor.

Kanalsko dolino so priključili Italiji in jo v dušnopastirsko oskrbo zaupali videmski nadškofiji. Približno sto let pozneje je bila Kanalska dolina s Trbižem/Tarvisio/Tarvis za vedno priključena Italiji, slovenski in nemški prebivalci pa so odtelej živeli pod pritiskom italijanskih nacionalistov. Beljaško okrožje je ostalo pod ljubljansko upravo. Leta 1825 so Celovec, ki je bil pod graško upravo, priključili ljubljanskemu guberniju.

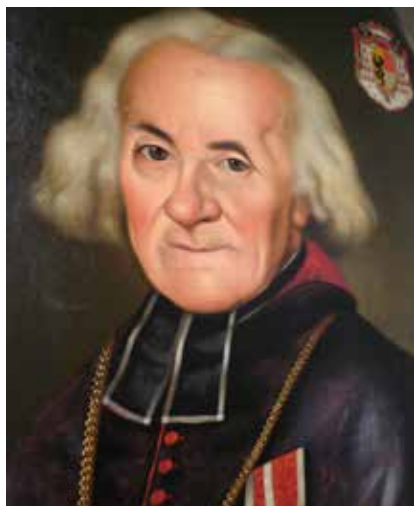
Vse te nove ureditve so v 19. stoletju vplivale tudi na izoblikovanje nacionalističnih gibanj. Ta gibanja so v predmarčni dobi oz. v štiridesetih letih 19. stoletja začela zaostrovati svoje politične zahteve in so postajala do konca monarhije čedalje nestrpnjša. Avstrijski dramatik in pesnik *Franz Grillparzer* (1791–1872) je zapisal preroške besede: »*Od humanizma preko nacionalizma do bestialnosti.*« *Anton Martin Slomšek* je preroško izjavil, da bo »*nacionalizem pripravil najstrašnejšo medsebojno uničevalno vojno, ki bo vodila ljudi, da bodo podivjali drug proti drugemu, kakor da so ljudožerci. [...] Na svetu so ljudje, ki so narodnosti, temu maliku, pripravljeni darovati celo svojo vero in vest.*«

V dobi bidermajerja oz. v predmarčni dobi je župnik *Urban Jarnik* (1784–1844) iz Blatograda (Moosburg) objavljal pesmi in jezikovne razprave. Pomemben je njegov prispevek za časopis »*Carinthia*« z naslovom »*Andeutungen über Kärntens Germanisierung*« oz. »*Pripombe*

o germanizaciji Koroške«. Obravnaval je potek in vzroke zamenjave dominantnosti jezikov v srednjem veku in pri tem ugotavljal, da je nemški jezik iz javne rabe vse bolj izrinjal slovenskega.

Narodi v avstrijski monarhiji so v »pomladi narodov« in revolucijskem letu 1848 zahtevali svobodo. Nova ustava je predvidela enakopravnost narodov ter pravico, da vsak narod goji lastno narodno identiteto in jezik. *Slomšek* se je pri zahtevah po enakopravnosti vedno skliceval na ustavo, opozarjal je na temeljno razliko med nacionalizmom in patriotizmom, a tudi na nasprotje med nacionalizmom in krščanstvom.

Nemški filozof *Johann Gottlieb Fichte* (1762–1814) je v bistvu pozival nemški narod in posameznika, naj samega sebe precenjuje in vse tuje, ki ga označuje kot negativno, izključuje. Le nemški narod lahko prinese odrešenje, ker je izvoljeno ljudstvo in ima poslanstvo v svetu; zato je treba prepovedati vmešavanje tujih vplivov. Tovrstne ideje so vodile k povečevanju svojega – v smislu »mi smo mi« – in k odklanjanju drugega. *Fichtove* ideje so se uresničevale na bojiščih prve svetovne vojne 100 let pozneje.

Levo: krški škof Jakob Peregrin Paulitsch; desno: Jakob Peregrin Paulitsch: Gospod, teci mi pomagaj (Bojan-Ilja Schnabl)

12 Škofje iz vrst koroških Slovencev – Jakob Peregrin Paulitsch in Franc Ksaverij Luschin

Prvi je bil *Jakob Peregrin Paulitsch*, ki se je nepričakovano rodil v Žihpoljah 27. aprila 1757, ko je bila njegova noseča mati na poti iz Glinj v Celovec. Tam je nadarjeni fant obiskoval gimnazijo in nato bogoslovje, v duhovnika je bil posvečen leta 1774. Po prepovedi jezuitskega reda leta 1773 je poučeval na celovski gimnaziji in nato postal župnik pri Št. Petru in Pavlu v Celovcu, nakar ga je nadvojvodinja *Maria Anna* imenovala za dvornega župnika pri elizabetinski cerkvi. Leta 1792 je postal kot neplemič stolni kanonik, leta 1809 generalni vikar krške škofije in leta 1819 stolni prošt. Po smrti krškega škofa in kardinala *Franca Ksaverija Salma* je v času sedisvakance vodil škofijo. Šele 9. februarja 1824 ga je cesar *Franc I.* imenoval za krškega škofa. Škof *Paulitsch* iz Glinj je bil prvi krški škof, ki ni bil plemiškega rodu. Leta 1824 je v celovski stolnici posvetil *Slomška* v duhovnika. Zavzel se je za zmanjševanje dolgov krške škofije, ki jih je podedoval od svojega predhodnika. Leta 1826 je hudo zbolel in kar kmalu po obolenju začetka leta 1827 umrl. Pokopan je na celovškem pokopališču v Št. Rupertu. Kot škof je bil izredno socialen, zato je odločil, da po svoji smrti dobijo premoženje reveži in sirote. V Celovcu je po njem imenovana ulica. Bil je avtor molitvenika, ki je bil izdan po njegovi smrti leta 1891 pod naslovom „Gospod, teči mi pomagat“ pri Mohorjevi družbi v Celovcu. Poznejši lavantinski škof *Anton Martin Slomšek* je *Paulitscha* imel za Slovenca, potem ko mu je slednji izrekel veliko veselje nad imenovanjem svojega slovenskega so- deležana *Franca Ksaverija Luschina* za škofa v Trentu.

Franc Ksaverij Luschin (*Lušin*) se je rodil 3. decembra 1781 v okolici Tinj, bil je sin kmeta, ki mu je omogočil obisk gimnazije in semenišča v Celovcu. Ko so francoski vojaki vkorakali na Koroško je pobegnul domov in hotel postati kmet. Oče pa mu je dal najtežja dela na kmetiji, in mladi Franc se je odločil za nadaljevanje študija; težave pa mu je delalo vnetje živcev, njegova pet let starejša sestra se je brigala zanj, a se je pri oskrbi brata okužila in umrla. Leta 1804 je bil *Franc Lušin* posvečen v duhovnika, postal je kaplan v celovski župniji sv. Egidija, in začel študirati arabske jezike. Leta 1808 je postal profesor za arabske jezike na Dunaju in za biblične vede v Gradcu. V letu 1820 je prevzel vodstvo

gubernija v Innsbrucku. Tri leta pozneje (1823) pa je postal škof v dvojezični škofiji v Trentu, kjer je deloval predvsem proti jožefinizmu. Zavzel se je za izobrazbo duhovnikov, povečati je dal semenišče na lastne stroške, potoval je po škofiji in skrbel za uboge. Po desetih letih v Trentu so ga poslali za nadškofa v Lviv. Tam pa je ostal le eno leto, ker je prišlo do nesoglasij z grško-katoliško Cerkvijo, v kateri so duhovniki lahko poročeni. Nato so ga poslali v trojezično goriško škofijo in z imenovanjem za tamkajšnega nadškofa je postal metropolit Ilirije. V škofiji je bil zelo aktiven na socialnem področju, dal je zgraditi hišo za gluhoneme, bolnišnico za žene in stare reveže, ustanovil je inštitut za zapuščene otroke, gmotno je podpiral uboge in predvsem otroke; kot dobrotnik pa je podpiral tudi koroško slovenskega krajinskega slikarja *Marka Pernharta* oz. *Pernata*. Nadškof *Luschin* (1781–1854) je od leta 1838 uporabljal v pastirskih pismih slovenski jezik. Leta 1849 je bil *Luschin* povabljen k prvi konferenci avstrijskih škofov, za katero je dal pobudo škof *Anton Martin Slomšek*. Nadškof *Luschin* je umrl 2. maja 1854 v Gorici.

13 Uveljavljanje slovenščine v cerkvenem življenju

Vodenje škofij v alpsko-jadranskem prostoru – v ilirski cerkveni provinci, v krški in lavantinski škofiji – so prvič prevzeli ljudje iz meščanskega ali kmečkega stanu. *Paulitschev* naslednik škof *Georg Mayer* (1769–1840) je določil, da morajo slovenski bogoslovci iz njegove škofije redno obiskovati *Slomškov* tečaj slovenščine, medtem ko je bila udeležba za lavantinske in za nemško govoreče študente iz njegove škofije prostovoljna. Škof *Adalbert Lidmanský* (1795–1858) ni bil naklonjen političnemu delovanju duhovnikov, zato je pokaral tako *Andreja Einspielerja* (1813–1888) kot *Vincenca Rizzija* (1816–1856), ki se je kot duhovnik, novinar in nemški nacionalist zavzemal za strpnost do Slovencev in za njihovo enakopravnost.

Na Starem trgu v Celovcu stoji hiša, kjer je deloval *Vincenc Rizzi*, po njem je poimenovana tudi cesta v zahodnem delu Celovca.

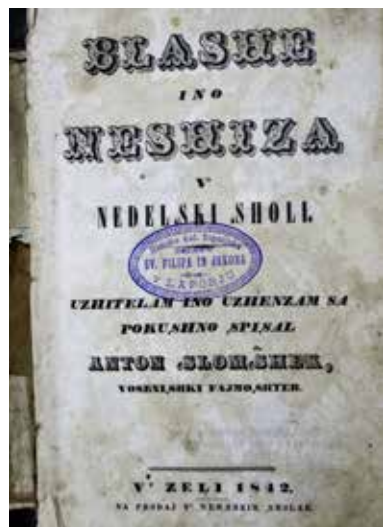
Na Tržaškem je škof *Matevž Ravnikar* (1830–1845) slovenski jezik uvažal v tržaške cerkve, česar pa italijanska javnost ni odobraval. Dunajčan škof *Avguštin (Janez Jožef) Gruber* (1763–1824) se je v Ljubljani naučil

slovenščine in je podpiral vse, ki so delali v prid Slovencev. Iz Idrije je bil škof *Anton Alojzij Wolf* (1782–1859), ki je prav tako pisal pastirska pisma v slovenskem jeziku. Lavantinsko škofijo je vodil škof *Ignac Franc Zimmermann* (1777–1843) iz Slovenske Bistrice, ki pa ni bil prepričan o koristnosti tečaja slovenskega jezika v celovškem bogoslovju. Škof *Franc Ksaver Kutnar* (1773–1846), ki je bil doma iz Šentvida pri Strični, je bil prvi Slovenec na lavantinskem sedežu v Št. Andražu. V sekavski škofiji je škof *Roman Sebastian Zängerle* (1771–1848) podpiral Slovence, medtem ko se škof *Joseph Othmar von Rauscher* (1797–1853), poznejši dunajski nadškof in kardinal, ni zanimal za slovensko manjšino na Štajerskem. V celovškem, ljubljanskem in goriškem bogoslovju so nastajali prvi poskusi nacionalne vzgoje. Slovenski duhovniki v Prekmurju so se podobno kot slovenski duhovniki na Koroškem upirali madžarizaciji oz. germanizaciji; med beneškimi Slovenci je bil slovenski jezik prisoten le v domači hiši in cerkvi, vendar le v narečni obliki.

14 Anton Martin Slomšek – izreden pedagog in inovativen škof

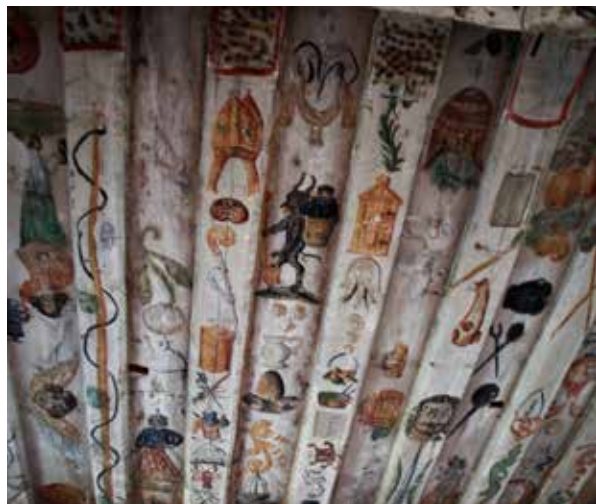
Anton Martin Slomšek (1800–1862) je leta 1838 Slovincem v Blatogradu (Moosburg) pridigal o krščanski veri in jeziku ter povedal, da je Sveti Duh posvetil vse jezike, zato so vsi enakovredni. Zavzemal se je za učenje z razumom, za srčno kulturo in za telesno vzgojo otrok. Dokazi za tovrstna prizadevanja so njegova pedagoška dela za zasebno »nedeljsko šolo« (»Blaže in Nežica v nedeljski šoli« iz leta 1842). V Avstriji so postali leta 1848 vsi narodi in jeziki enakopravni, zato so prenovili programe osnovnih šol in upoštevali narodno in jezikovno raznolikost. Pobudnik šolske reforme je bil minister za šolstvo grof *Leo Thun-Hohenstein* (1811–1888), ki si je *Slomška* izbral za sodelavca. *Slomšku* je zaupal nalogo, da prenovi avstrijsko šolstvo in v slovenskih šolah uveljavi slovenski učni jezik na osnovi pravopisa. *Slomšek* je to tudi storil, ko je uvedel danes običajne učne metode, ki so bile veljavne na Štajerskem, Kranjci in Primorci pa so jih odklanjali. »Malo berilo« iz leta 1852 in

»Veliko berilo« iz leta 1854 pomenita višek izobraževalnih prizadevanj; v avstrijski monarhiji sta postali berili v šolah uradno priznana učbenika. Poleg tega je *Slomšek* pripravil šest učbenikov za dvojezične šole: abecednike, slovnice, berila in katekizme.

Levo: škof bl. *Anton Martin Slomšek*; sredina: *Slomšek* kot učitelj, vitraj v mariborski stolnici (Slovenija); desno: *Blaže in Nežica*

Njegova zasluga je, da je kot šolski nadzornik skrbel za obstoječe šole in poskrbel za nove. Do leta 1846 je bilo na območju lavantinske škofije 110 rednih in 86 nedeljskih nadaljevalnih šol. V *Slomškovem* vzgojnem konceptu imajo ženske posebno vlogo. *Slomšek* si je prizadeval za koedukacijo in socialne pravice vseh, njegov cilj pa je bil doseči samostojnost in enakopravnost. Prenovil je slovenske šole, ob njem sta se razvili pismenost in regionalna zavest. *Slomšek* velja za ustanovitelja in utemeljitelja slovenske ljudske šole ter za začetnika slovenskega mladinskega slovstva.

Levo: Mohorjeva na vetrinjski cesti v Celovcu, najstarejša slovenska založba, ustanovljena 1851 – Slomškovega imena ni med ustanovitelji, bil pa je njen pobudnik; desno: okrašen lesen strop v vuzeniškem župnišču (Slovenija)

14.1 Mohorjeva družba kot pomemben kulturni dejavnik na Slovenskem

Pomemben mejnik *Slomškovega* kulturnega delovanja je bila Mohorjeva družba v Celovcu, za katero je dal odločilno pobudo. *Andrej Einspieler* jo je leta 1851 ustanovil skupaj z drugimi zavzetimi duhovniki in učitelji. Na ustanovni listini ni Slomškovega podpisa. Ustanovitev Mohorjeve družbe ne bi uspela brez kaplana *Einspielerja* in pozneje brez podpore krškega škofa *Valentina Wieryja* (1813–1880) leta 1859 in papeža *Pija IX.* (1846–1878); *Einspieler* je namreč društvo preuredil v bratovščino, ki ji je omenjeni papež namenil odpustke. V dobi *Bachovega* absolutizma so bile dovoljene le cerkvene bratovščine, za katere je bil odgovoren škof. *Einspieler* je s pomočjo škofa *Wieryja* razširil bratovščino po župnijah. Tako je postala Mohorjeva družba najvidnejša in najpomembnejša kulturna ustanova Slovencev na senčni in sončni strani Karavank.

Levo zgoraj: vuzeniška župnijska kronika iz leta 1843, ki je še sedaj v uporabi; dekan Slomšek jo je začel pisati v nemškem jeziku, po letu 1890 so jo župniki začeli pisati v slovenščini. Sredina zgoraj: bl. Anton Martin Slomšek (Kristijan Sadnikar); desno zgoraj: Vuzenica; levo spodaj: Drobtince; sredina spodaj: freska Marijina smrt, Vuzenica; desno spodaj: Sv. družina, Jožef puli raco, Vuzenica

14.2 Prenos škofijskega sedeža iz Št. Andraža v Maribor

Leta 1846 je Slomšek postal lavantinski škof. Škofijo je vodil trinajst let iz labotskega Št. Andraža. Prvi predlogi glede preureditve škofijskega ozemlja in prenosa sedeža lavantinske škofije iz Št. Andraža so nastali že v času vladanja cesarja Jožefa II. (1780–1790). Najpomembnejši pobudnik za preureditev škofijskih meja in prenosa škofijskega sedeža lavantinske škofije je bil salzburški nadškof Maximilian Jozsef von Tarńczy (1806–1876). Izredno zaslugo ima tudi štajerski deželni glavar in grof Michael von Strassoldo (1798–1873), ki je podprl nadškofovo

pobudo. Privolila pa sta tudi cesar *Franc Jožef* (1830–1916) in papež *Pij IX. Slomšek*, ki je imel poseben čut za zgodovinski trenutek, je vse moči usmeril v konkretizacijo ureditve meja med škofijami in prenos škofijskega sedeža. Stroške za prevoz osebne lastnine in lastnine duhovnikov je škof *Slomšek* plačal iz lastnega žepa. Dne 19. septembra 1859 je prispel v Maribor in zavladal staremu in novemu delu škofije, hkrati pa je prišlo do razpustitve leobenske škofije in njeno območje je prevzela graška škofija. *Slomšek* je mesto imenoval Marburg, saj je bilo naseljeno s prebivalstvom, ki je bilo pretežno nemškega, okolica mesta pa slovenskega porekla. Lavantinski škofje so do leta 1920 pisali pastirska pisma v nemškem in slovenskem jeziku.

Levo: spomenik *Jerneju Mozganu* v župnijski cerkvi v Železni Kapli/Bad Eisenkappel; sredina: sv. Jožef, Celje; desno: Ptuj

14.3 Delovanje v misijonih

Slomšek je imel odprto srce za misijone. *Ignacij Knoblehar* (1819–1858), ki je deloval v Sudanu, je za misijon v Afriki potreboval duhovnike. Po *Slomškovi* zaslugi je odpotovalo v Sudan pet misijonarjev iz lavantinske škofije, med njimi *Jernej Mozgan* (1823–1858) iz župnije Železna Kapla. Misijon v Sudanu pa ni bil uspešen. Misijonarji so zaradi podnebja, lakote in malarije pomrli. Na poti domov je umrl tudi *Mozgan*. *Slomšek* je podprl tudi misijonarja *Friderika Barago* (1797–1868), ki je misijonaril ob Velikih jezerih v Severni Ameriki. V Severni Ameriki se je v

19. stoletju povečalo število katoličanov zlasti zaradi priseljevanja Evropejcev, posebno Ircev in Poljakov.

Levo: Frančiškanska cerkev – bazilika Matere Usmiljenja – v Mariboru; desno: marijanska stolnica sv. Janeza Krstnika

14.4 Slomšek, graditelj mostov med slovensko in nemško govorečimi

Anton Martin Slomšek je bil graditelj mostov med slovensko in nemško govorečimi, bil je moralna in socialna vest. Posegel je v aktualno razpravo o nacionalizmu in jeziku, poskrbel je za reforme v šolstvu in pastoralni. Zanj je bilo jasno, da izvirajo zdrahe glede jezika in nacionalnosti iz pripisovanja prevelike vrednosti enemu jeziku in eni naciji, ta pa drugih jezikov ne spoštuje in jim odreka enakopravnost. S svojo zagnanostjo za slovenski jezik in utrjevanje slovenske zavesti se je *Slomšek* izpostavil, zato je postal tarča napadov in sovraštva liberalcev in nemškonacionalcev ter vseh prenapetih nacionalistov tudi na slovenski strani. Za *Slomška* je bilo človekovo dostojanstvo v središču snovanja in delovanja, ker je izhajal iz človekove bogopodobnosti. Utiral je pot ekumenskemu gibanju, posebej v odnosu do vzhodnih Cerkev, saj je leta 1851 ustanovil ekumensko »Društvo sv. Cirila in Metoda« v Mariboru.

Trud za omiko je *Slomšek* vzel iz Sv. pisma in vsakomur priporočal zlato pravilo, ki je tudi v sedanji globalizirani družbi aktualno: »Vse, kar želite, da bi ljudje vam storili, storite tudi vi njim!« *Slomšek* je umrl v Mariboru 24. septembra 1862. Papež *Janez Pavel II.* (1978–2005) ga je 19. septembra 1999 razglasil za blaženega.

Slomšek je ljubil svoj narod in kot avstrijski državljani spoštoval monarhijo ter različne jezike v multikulturni, mnogojezični in multireligiozni habsburški monarhiji. Zahteval je spoštovanje vsakega človeka in enake pravice za vse državljane, kar tedaj ni bilo samoumevno. Nemci so v monarhiji prevladovali, čeprav so bili številčno v manjšini. Drugačnost je bila za *Slomška* obogatitev. Prizadeval si je za uresničitev življenja v miru, svobodi, blagostanju in sožitju. In v premislek naj nam bo *Slomškova* modrostna izjava: »Enakopravnost naj bo naš pas in pa krščanska ljubezen.« *Slomšek* je bil več kot škof, deloval je kot vzgojitelj, publicist, pesnik, bil je tudi ustvarjalec slovenske slovnične, matematične, prirodoslovne ter teološke terminologije.

Levo: Malo Berilo; sredina levo: Šola lepega petja; sredina desno: dvojezični ukrepi deželnih oblasti; desno: spomenik *Slomška* v mariborski stolnici

15 Spremembe po marčni revoluciji

Na začetku meseca marca 1848 je v Franciji izbruhnila revolucija, ki se je hitro razširila tudi v Nemčijo in Avstrijo. Avstrijski narodi so zahtevali svoje narodne in politične pravice, odpravo tlake in desetine. *Ferdinand I.* (1793–1875), ki je Avstrijskemu cesarstvu vladal od 1835 do 1848,

in kancler *Metternich* sta pobegnila z Dunaja. Cesar se je še isto leto odpovedal prestolu v korist komaj osemnajstletnemu *Francu Jožefu*; ta je moral potem dati državi prvo ustavo, dovolil je svobodo tiska in zborovanja ter odpravil podložništvo kmečkega prebivalstva. *Slomšek* najprej ni nasprotoval revoluciji. Ko pa so ljudje izvedeli za marčne dogodke na Dunaju, za cesarjev manifest, »konstitucijo« in »svobodo«, so bili zmedeni. Tisti, ki so živeli z zavestjo o več kot tisoč let trajajočem podložništvu, so mislili, da je zdaj konec graščinske oblasti, dajatev, tlake in kazni. Med nemško govorečimi verniki na Koroškem je bilo razmeroma mirno, bolj je vrelo med Slovenci na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem. Prošta v Tinjah so obmetavali s kamenjem, benediktinskega upravitelja samostanskih posestev v Dobrli vasi so spodili. V Celovcu so razgrajali, pliberškemu dekanu so v potok zmetali vozove in razbili okna. V »babilonskem« vrvenju je škof *Slomšek* povzdignil glas v pastirskem listu »Svetla resnica v zmešani svet«, ki ga je izdal 2. aprila 1848, dva tedna po revoluciji. Sporočil je svoje mnenje o marčni revoluciji. Odločno se je postavil v bran družbenega položaja Cerkve. *Slomšek* je razgrajaje rotil, naj bodo potrpežljivi, naj izpolnjujejo dolžnosti in so lojalni do države. Zahteval je, da naj se držijo zakonov in sploh je močno kritiziral podpihovalce in zapeljivce, ki da so krivi za nemire. Marčna revolucija je *Slomška* zelo prizadela. Bolj kot revolucija sta ga presenetila silovitost upora in odziv mestnega in podeželskega prebivalstva. *Slomšek* je bil razočaran nad ljudstvom, ker ga je imel za dobrega, a se je ob prvem dihu svobode obrnilo proti duhovnikom in škofu. Opozoril je na dejstvo, da se vsi upori slabo končajo in da se po prevratih stvari ne izboljšajo. Poleg *Slomška* so tudi vsi drugi škofi v avstrijski monarhiji podpirali cesarja. Avgusta 1848 je salzburški nadškof *Friedrich Schwarzenberg* (1809–1885) povabil vse škofove iz salzburške metropolije v Salzburg. Pobudo za konferenco je dal njegov sufraganski škof *Anton Martin Slomšek*. Leto pozneje (1849) so se škofove ponovno srečali in se pogovarjali o aktualnih temah – o poročanju škofov Vatikanu, ki ne bi bilo odvisno od vlade, o zakonu (tj. z zakonom urejena življenjska zveza moškega in ženske) v Cerkvi in državi, o cerkvenem premoženju po zatrtju samostanov v jožefinski dobi, izobraževanju duhovnikov, verouku idr. To je bila t. i. prva »škofovska konferenca« v Avstriji.

Oktroirana ustava iz leta 1849 je pomenila konec ustavnosti. Liberalne

in narodnostne pravice so bile odpravljene. Prepovedana so bila vsa politična društva in načelo enakopravnosti vseh jezikov je izginilo iz vsakdanjika.

Na Koroškem je politično deloval duhovnik *Matija Majar Ziljski* (1809–1892), ki je prvi predstavil zamisel o »zedinjeni Sloveniji«. Vodilno vlogo v narodnem gibanju pa je prevzel duhovnik *Andrej Einspieler* (1813–1888), ki je na področju šolstva, uradnega jezika in narodnostnih vprašanj zahteval enakopravnost. Zahtevo je ponavljal v političnih, kulturnih in verskih časopisih. V času narodnega oz. taborskega gibanja je organiziral katoliško-konstitucionalna društva ter skupaj z drugimi zahteval združitev vseh Slovencev, ustanovitev šol s slovenskim učnim jezikom in poučevanje v slovenskem jeziku od ljudske šole do univerze. *Einspieler* je bil večkrat izvoljen v koroški deželni zbor, kjer je bil izredno marljiv, vendar svojih idej tam ni mogel uresničiti, ker je bil v manjšini. Njegovih govorov kratko malo niso jemali resno. V središču narodnostnih spopadov je bil predvsem učni jezik v ljudskih šolah.

Med letoma 1848 in 1849 je Koroška postala samostojna dežela, sedež deželne vlade pa je bil v Celovcu. Po odcepitvi Benečije od habsburške monarhije je Koroška imela od leta 1866 mejo z Italijo. Tri leta poprej pa je Koroška dobila železniško povezavo z Dunajem in Gradcem.

16 Konkordat iz leta 1855

Konkordat iz leta 1855 je odpravil jožefinsko zakonodajo, saj je cesar *Franc Jožef* (1830–1916) potreboval podporo Cerkve pri svoji restavratorski politiki. Cerkev ni bila več podložna državi, dominirala pa je predvsem na področjih vzgoje, izobraževanja in zakonskih zadev, s tem pa je izzvala močan odpor liberalizma in protestantizma, ki ni bil povsem neupravičen. Cerkev je na podlagi sklenjenega konkordata nadzorovala šole in pri tem upoštevala slovenske zahteve. Restavratorske težnje neoabsolutizma in ultramontanizma so zmagale, cerkveno pravo je imelo prednost pred državnim. Avstrijski škofje – tudi *Slomšek* – so bili navdušeni nad zmago nad jožefinizmom in niso razumeli odpora liberalcev. Avstrija na področju verstev in jezikov ni bila monolitna, temveč je na njenem ozemlju živelo prebivalstvo, ki se je razlikovalo na verskem, jezikovnem in etničnem področju.

Šest let po konkordatu, leta 1861, je bila s »protestantskim patentom« priznana evangeličanska Cerkev, s čimer je dobila popolno enakopravnost in pravico do javnega bogoslužja, kar je izzvalo spore s katoličani. Protestantizem na Koroškem je bil navzoč predvsem na podeželju. Šele leta 1864 je bila v Celovcu ustanovljena evangeličanska župnija, leta 1903 pa ji je sledila župnija v Beljaku. Protestanti so bili strogi nemški nacionalisti. Domače so se počutili v gibanju »Proč od Rima« (»Los-von-Rom-Bewegung«). Nastopali so proti emancipacijskim prizadevanjem Slovencev. Polagoma je nastala stereotipna podoba o naprednem nemškofilnem protestantizmu in nazadnjaškem slovenskem katolicizmu. Konkordat so leta 1868 izvotlili majski zakoni z uvedbo obvezne civilne poroke in odpravo verskih šol. Na novo je habsburška monarhija uredila zadeve glede veroizpovedi. Po 1. vatikanskem koncilu leta 1870 je konkordat bil preklican. Zakoni, sprejeti maja 1874, so Cerkve ponovno podredili državnemu nadzoru. Papež *Pij IX.* (1846–1878) je cesarju poslal protestno noto, nakar je cesar poskrbel za milo izvajanje zakonov. Tako se je izoblikoval *modus vivendi*, ki je preprečil kulturni boj v Avstriji.

Slovenija do danes nima konkordata, čeprav je bil Vatikan prva država, ki je priznala Slovenijo kot samostojno državo (druga je bila Nemčija, tretja pa Avstrija). Namesto konkordata obstaja sporazum z Republiko Slovenijo, ki pa se razlikuje od konkordata.

1.7 Spremembe v ljudski šoli

Državni zakon o ljudski šoli (»Reichsvolksschulgesetz«, 1869) je določil, da traja šolska obveznost osem let, da smejo razredi imeti maksimalno 80 učencev, kar je bil za tedanji čas izreden pedagoški napredek. Ta zakon je bila posledica strašnega poraza na bojišču avstrijske vojske v Hradcu Královém; na bojišču na Češkem je bilo preveč analfabetov, ki niso razumeli povelj avstrijskih oficirjev. Omenjeni državni zakon je Cerkvi odvzel nadzor nad izobraževanjem, ki ga je imela med letoma 1855 in 1869. Kot alternativo je zakon predvideval obisk triletne meščanske šole (Bürgerschule) po petletnem obisku ljudske šole. To so lahko opravljala tudi dekleta, ki pa so bile poučena po drugem učnem načrtu kot fantje. Že leta 1872 so prvič maturirala dekleta, a šele leta 1892 je monarhija

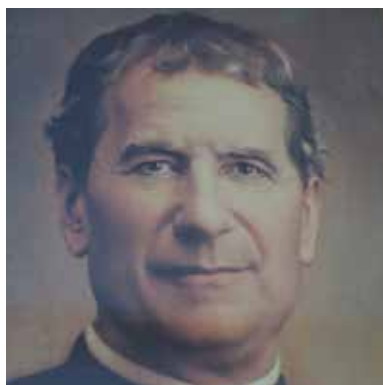
ustanovila prvo gimnazijo za dekleta na Dunaju. Z državnim zakonom so določili, da vzdrževalec šole določi uporabo učnega jezika. Na Koroškem so zato obvezno šole spremenili v utrakvistično šolo, v kateri je bil slovenski jezik le pomožni učni jezik. Tega naj bi uporabljali le tako dolgo, dokler se učenec ne bi dovolj dobro naučil nemškega jezika. Slovenščina je bila le na nekaterih šolah na Koroškem začasno učni jezik: Šentjakob v Rožu/St. Jakob im Rosental, Šmihel pri Pliberku/St. Michael ob Bleiburg in Sele-Cerkev/Zell-Pfarre. Utrakvistične šole pa so ostale do leta 1941. Zaradi težnje ponemčevalne naloge utrakvističnih šol so koroški Slovenci odklanjali ta šolski sistem.

Einspieler je po eni strani zahteval, da mora biti učni jezik v ljudski šoli isti kot pri pridigi, po drugi strani pa, da naj bi bil nemški jezik obvezen učni predmet, ljudska šola in učbeniki pa naj bi temeljili na katoliški osnovi. Med slovenskimi in nemškimi poslanci v Celovcu je prišlo do ostrih razprav. Nemški nacionalisti so napadali predvsem katehete, ki so hoteli, da se kot učni jezik uporablja materni jezik. Krški škof *Valentin Wiery* (1813–1880) je leta 1860 zahteval, da mora biti učni jezik isti kot bogoslužni jezik. Verouk mora potekati v jeziku, ki ga otroci najbolje razumejo.

Šolski okoliš Železna Kapla je imel dve občini, Belo in Železno Kaplo. Septembra 1888 je rebrški župnik *Andrej Scherwitzl* občini Bela predlagal, naj se v prvih treh letnikih nemške šole v Železni Kapli/Bad Eisenkappel kot učni jezik uvede slovenščina. Predlog so sprejeli. V krajevnem šolskem svetu Bela pa so imeli Slovenci večino, zato so predlagali, da se v Beli uvede samo slovenski učni jezik. Duhovnika z Rebrce/Rechberg in iz Železne Kaple/Bad Eisenkappel *Scherwitzl* in *Muden* sta uvedbo slovenskega jezika utemeljevala z narodnostjo učencev in s tem, da verouk ne more dosegati učnih in verskih ciljev ob neznanju jezika. Člana železnokapelskega občinskega šolskega sveta se z odločitvijo nista strinjala in sta preprečila, da bi v teh dveh šolah uvedli slovenščino kot učni jezik. Peticije prebivalcev v prid slovenskega učnega jezika v ljudskih šolah načeloma niso bile uspešne, ker sta jih s protipeticijami običajno preprečila okrajni in deželni šolski svet.

18 Janez Bosko

Janez Bosko se je rodil leta 1815 v vasici Becchi (Castelnuovo) blizu Turina v Piemontu. To je bilo v času, ko so vladarji po vojnah z *Napoleonom* na Dunajskem kongresu na novo razdelili Evropo. Ko je bilo *Janezu* dvanajst let, se je učil pri krojaču in delal v hlevu, z zaslužkom je plačeval pouk katekizma. Starejši polbrat *Antonio* pa je z vsemi močmi poskušal *Janezovo* pripravljeno za učenje in branje preprečiti s tem, da mu je naprtil najtežja dela v hiši in na polju. Zato je *Janez Bosko* zapustil rodno hišo in si je z izrednim naporom, odpovedjo in s pridnim delom prihranil toliko denarja, da je z njim lahko študiral teologijo in postal duhovnik. Po duhovniškem posvečenju leta 1841 je *Janez* šel v Turin in tam začel skrbeti za revne, brezposelne, zanemarjene, prikrajšane in mladostnike, ki so postali hudodelci. Posledice industrializacije so bile tudi v Turinu vidne. Kot deček je že zbiral mladino in jih učil verskih resnic. Svoje nauke je popestril s pesmijo, igranjem in rokohitrskimi spretnostmi. V Turinu se je posvetil vzgoji zapuščene mladine. Kot pedagog je bil rahločuten in senzibilen, težko vzgojljivim je hotel nuditi pomoč in orientacijo. Njegova vzgojna metoda je bila preprosta: poudarjal je, da je najboljša metoda preventiva. S to metodo lahko mladostniki postanejo dobri ljudje, dobri državljani in dobri kristjani. Zato je leta 1859 ustanovil red salezijancev.

sv. Janez Bosko

Nauk *Janeza Boska* je imel tri stebre: razum, vera in ljubezen. Uspeh je imel zato, ker je to, kar je povedal, tudi udejanjil. Ker je bil prepričljiv in avtentičen, so se mu odprla srca mladih, ker so mu zaupali. Vsakega človeka je cenil, vsakega je podprl pri prevzemu odgovornosti in pri razvoju njegove osebnosti. Mladim je dal to, po čemer so hrepeneli: varnost,

zaupanje, priznanje in prostost. Od mladih je zahteval pripravljenost pomagati, mirno ravnanje, nobenega razvrednotenja drugih, potrpljenje, solidarnost, strpnost, skupno delovanje, veselost in humor. Ker je mladim zaupal, je od njih nekaj pričakoval in zato si je upal z mladimi delati stvari, ki so jih drugi ocenili za ponorele. S tristo mladimi in brez spremljevalcev je leta 1855 šel na izlet in vsi so prispeli zdravi domov. Policija mu ni zaupala in je imela policiste skrite za vsakim drevesom in grmom. Deli družbe in Cerkve, predvsem nadškof *Lorenzo Gastaldi* (1871–1883) iz Turina, so *Janezu Bosku* kalili življenje.

V spominih in pripovedih *Janeza Boska* se vedno omenja neki sivec, siv ovčar, ki ga je spremljal in varoval, toda nekega dne je za vedno izginil. Nekoč mu je preprečil, da se je pozno zvečer udeležil sestanka, ni ga pustil iz hiše. Kmalu nato je pritekkel sosed in poročal, da je v bližini videl oborožene moške, ki so čakali na *Janeza Boska*. Zanimanje otrok in mladostnikov je bilo zanj grozotno. Ni poznal represivne oz. zatirajoče vzgoje. Njegova vzgoja je bila preventivna oz. taka, da je poskrbela za preventivo oz. preprečevanje zla tako pri mladini kot v celotni družbi. To je hotel doseči z vzgojo in izobraževanjem, ki sta se usmerjala po razumu in krščanskih načelih. Pri tem gre za vidik vnaprejšnjega predvidevanja, ki bi sicer vodil h kasnejšim nezaželenim socialnim in duševnim stanjem. Doseči je hotel pozitivne učinke. Pomagal je tako, da so si mladi sami pomagali in se sami motivirali, da so se učili in delali. Ustanovil je dom za mladino, t. i. oratorije, odprte hiše, učne delavnice in šole. Njegova pedagoška metoda je vsebovala priznanje in distanco, kar je bilo za partnersko in družinsko življenje v oratoriju pomembno. Vsak teden je *Janez Bosko* obiskal mladostnike v zaporu in jih je po izpustitvi najprej zaposlil v oratoriju. Pri napakah je vedno dejal: »S teboj nisem zadovoljen.« Kazni je *Janez Bosko* odklanjal. Dejal je: »V vsakem človeku je mesto, ki je sprejemljivo za dobro. Prva dolžnost vzgojitelja je, da to mesto išče, to občutljivo stran srca, da pride do pozitivnih učinkov.« Pedagogiko *Janeza Boska* so sprejeli po vsem svetu. V njegovem redu so delovali in delujejo moški in ženske. Sestre so skrbele in skrbijo za vzgojo revnih in zapuščenih žensk pa tudi za ogroženo mladino. V pedagogiki velja *Janez Bosko* za »mojstra preventivne vzgoje«. Njegovo delovanje je vplivalo tudi na socialno področje, mladostniki so po izobrazbi lahko pristopili k »društvu za medsebojno pomoč«, ki je že leta 1850

izplačevalo boleznino in podporo za brezposelne. Morebiti je bil prvi človek, ki je tudi v imenu mladih delavcev podpisoval z delodajalci delovne pogodbe. *Boskova* vzgojna metoda ni imela pred očmi le človeka kot posameznika, temveč tudi kot socialno, politično in versko bitje. Vzgojni koncept je bil celosten. »*Vzgoja je predvsem zadeva srca,*« je dejal *Janez Bosko*. Pedagog in duhovnik *Janez Bosko* je umrl leta 1888 v Turinu. Papež *Pij XI.* ga je razglasil za blaženega (1929) in za svetnika (1934) in papež *Janez Pavel II.* ga je imenoval »oče in učitelj mladine«.

Levo: Davidova zvezda, Bärnbach (*Friedensreich Hundertwasser*); desno: sinagoga, Gradec (Graz)

19 Judje na Koroškem

V avstro-ogrski monarhiji so Judje dobili 21. decembra 1876 državljanske pravice. Judje so se takrat spet naseljevali na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem, število priseljencev pa je ostalo nizko. Na območju teh dežel je nastala le ena judovska verska občina v Gradcu. Nekaj judovskih družin se je naselilo v Beljaku in Celovcu na Koroškem (155 leta 1890), v Mariboru, Celju, Ljutomeru in na Ptujju na Štajerskem (1787) ter v Ljubljani (89). V Celovcu so ustanovili pokopališče, ki ga v času tretjega rajha nacionalsocialisti niso uničili. Hitlerjanci za pokopališče, ki je bilo priključeno pokopališču v celovškem Št. Rupertu (St. Ruprecht), najbrž niso vedeli. Koroški in kranjski Judje so bili leta 1890 zaradi maloštevilnosti članov podrejeni verski občini v Gradcu, ki si je sezidala

veliko sinagogo, ki so jo nacisti novembra 1938 v tako imenovani kristalni noči uničili. V avstrijskem predelu monarhije so bile tri judovske občine: v Gradcu, Trstu in Gorici; v madžarskem Prekmurju in Porabju pa štiri občine: v Beltincih, Lendavi, Monoštru (Szent Gotthard) in Murski Soboti. V Avstro-Ogrski in seveda tudi pri Slovencih je rastlo protijudovsko razpoloženje. Po prvi svetovni vojni, leta 1921, je živelo na Koroškem 311 Judov, v Sloveniji pa 936 Judov. V Avstriji in Sloveniji se je širil antisemitizem pri cerkvenih voditeljih, znanstvenikih in besednih ustvarjalcih.

2. Katoliška Cerkev od konca cerkvene države do prve svetovne vojne

V Avstriji je izid 1. vatikanskega koncila povzročil preklc 15 let poprej sklenjenega konkordata, v Prusiji pa je prišlo do kulturnega boja, ki ga je umiril šele papež *Leon XIII.* (1878–1903). Nemški kancler *Otto von Bismarck* (1815–1898) je kljuboval »Syllabusu« papeža *Pija IX.*, zahteval je od vsakega državljana civilno poroko (pred cerkveno), uveljavljal je avtoriteto države pri izobraževanju in uvedel triletno obvezno izobraževanje bogoslovcev na državni univerzi. Leta 1882 je prišlo celo dočasne prekinitve diplomatskih odnosov z Vatikanom. Katoličani v Nemškem rajhu pa niso imeli istih pravic kot evangeličani. V Avstro-Ogrski ni prišlo do takega kulturnega boja kot v Nemškem rajhu.

Ekumensko odprt je bil papež *Leon XIII.* do pravoslavnih, nasprotoval pa je anglikanski Cerkvi. Papež *Leon XIII.* je v Avstro-Ogrski priznal krščanskosocialno gibanje, za katerega se je posebno zavzel *Karl Freiherr von Vogelsang* (1818–1890). Papež se je namreč leta 1891 v okrožnici »*Rerum novarum*« (»Nove stvari«) prvič spoprijel s socialnim vprašanjem in spodbudil krščansko socialno gibanje. Ni pa sprejel ideje o ločenosti države in Cerkve. Opiral se je na *Tomaža Akvinskega* (1225–1274) in na neosholastiko ter zagovarjal integralistične ideje.

2.1 Katoliško politično in gospodarsko društvo na Koroškem

Leta 1890 je deželnozborski poslanec in župnik iz Podkloštra *Gregor Einspieler* (1853–1927) ustanovil Katoliško politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem. To društvo naj bi pod geslom »vse za vero, dom in cesarja« pomagalo ohranjati katoliško vero ter varovati verske, politične, nacionalne in gospodarske interese koroških Slovencev. Poleg tega naj bi društvo skrbelo za slovenske kmete – večina prebivalstva je takrat živela od kmetijstva – in naj bi pomagalo dvigniti blagostanje koroških Slovencev. Katoliškemu političnemu in gospodarskemu društvu so nasprotovali liberalni Slovenci, predvsem učitelji, ki so se distancirali od slovenskih katoliških politikov in duhovnikov. Novo politično domovino so našli v liberalnem oz. nemškonacionalnem taboru. Politično ozračje na Koroškem je bilo napeto, ker je bila nemškonacionalna-liberalna struja dominantna in je močno nasprotovala katoliški Cerkvi.

2.2 Slovenska duhovščina na Koroškem na prelomu stoletja kot elita in dejavnik narodovanja

Duhovniki kot skoraj edini izobraženci so odločilno oblikovali tako pastoralno kakor tudi kulturno, gospodarsko, izobraževalno, socialno in narodnopolitično življenje koroških Slovencev. *Andrej Einspieler* se je zavzemal za enakopravnost slovenskega naroda in jezika. Kot predstavniki narodne elite slovenski koroški duhovniki – med katere štejemo *Valentina Müllerja* (stolnega prošta), *Lamberta Einspielerja* (stolnega prošta), *Gregorja Schellandra* (stolnega dekana), *Jožefa Somerja*, *Janeza Vidovica*, *Gregorja Einspielerja*, *Gregorija Rožmana* ter *Lamberta* in *Martina Ehrlicha* – niso bili dejavni in vodilni le v okviru Mohorjeve družbe, temveč tudi na ravni škofije. *Lambert Einspieler* (1840–1906) je bil kot kapitularni vikar pol leta najvišji predstavnik Cerkve na Koroškem in kot prvi koroški Slovenec državnozborni poslanec. *Schellander* je bil ravnatelj celovškega bogoslovja, *Somer* pa vodja škofijskega Teološkega zavoda

(Theologische Lehranstalt). Ti duhovniki so bili zgled za Slovence na Koroškem. Duhovniki pa zaradi strankarskih nasprotij niso imeli posebnega vpliva na meščanstvo, ki ga tako in tako ni bilo veliko, in na delavce. Duhovniki so bili ustanovitelji društev in publicisti. Na krajevni ravni, čeprav ne povsod, je prišlo do nepremostljivih nasprotij med duhovniki na eni strani ter učitelji, župani in krajevnimi šolskimi sveti na drugi strani. Politično delovanje klera in slast oblasti sta zapeljala tudi duhovnike. To so bili pogoji za »politični klerikalizem«. Nekateri duhovniki pa so bili slabo izobraženi in ljudstvu v posmeh.

Nemškonacionalni krogi so napadli katoliško Cerkev in zlasti slovenske duhovnike. Nemški nacionalizem je bil nestrpen do Cerkve. Jezuiti so Slovence najboljše razumeli, saj se glede narodnostnih vprašanj niso izrecno opredeljevali. Poučevali so na celovškem škofijskem Teološkem zavodu. Nemškonacionalna propaganda je povzročila zmanjšanje števila duhovniških poklicev iz nemških predelov Koroške, zato je vodstvo škofije nastavljal v nemških župnijah slovenske duhovnike. To dejstvo pa je še stopnjevalo srd nemškonacionalnih krogov. Slovenske duhovnike, ki so v slovenskih enojezičnih krajih zahtevali slovenski učni jezik v šoli ter enakopravnost slovenskega jezika in Slovencev, kar je bilo v skladu z ustavo, so nemškonacionalni krogi psovali s hujskaškimi farji (»Hetzpfaffen«) ipd. Duhovniki – in to ne le slovenski – so se neredki znašli v težavah, ker so bili na krajevni ravni tesno povezani z ljudmi in se včasih niso dovolj ogradili od nacionalističnih idej.

Škof *Slomšek* je jasno povedal, kako je treba oceniti nacionalizem – slep je za interese drugih nacij, diskriminira in razvrednoti pravice drugih. Svaril je pred pokrajinskim separatizmom in poganskim nacionalizmom, ki ne spoštuje posebnosti vsakega ljudstva kot Božjega daru. *Slomšek* se je dosledno zavzemal za enakovrednost in enakopravnost obeh deželnih jezikov na Koroškem in Štajerskem. V krški škofiji je nacionalizem zaznamoval tudi dvajseto stoletje. Šele celovška škofijska sinoda v letih 1970–1972 je našla izhod iz zagate.

2.3 Prizadevanja škofa Valentina Wieruja v krški škofiji

Valentin Wiery (1858–1880) je bil doma v St. Mareinu v Labotski dolini. Bil je prvi krški škof, ki je prevzel dušnopastirsko skrb za celotno Koroško. Lavantinski škofijski sedež je bil v času Slomškovega škofovanja prestavljen v Maribor. Dekanati Št. Andraž, Pliberk, Dobrla vas, St. Leonhard, Velikovec in Wolfsberg so po spremembi škofijskih meja prišli h krški škofiji. *Wiery* je dal pobudo za ustanovitev malega seminšča v Celovcu, društva sv. Modesta za stare in bolne duhovnike ter za ustanovitev škofijskih knjižnic. Pri srcu so mu bili redovi. Leta 1859 je povabil v Št. Andraž jezuite, leta 1877 v Št. Vid ob Glini usmiljene brate in leta 1880 v Breže (Friesach) nemški red. Branil je svobodo Cerkve in spodbujal je ustanavljanje narodnih društev.

Verski in socialni položaj na Koroškem je bil problematičen. Nastala so prva stanovska društva delavcev. V Borovljah so delavci zahtevali pravične plače, manj delavnikov in nedeljo kot dela prost dan. Duhovniki, ki so bili kmečkega stanu, takih zahtev niso mogli razumeti. Ti so se bali tudi pred železnico, čeprav je *Slomšek* opozoril na njene prednosti, saj je bilo z njo možno hitreje potovati. Ogenj bruhajoča lokomotiva je spominjala na hudiča in pekel, ki bi lahko ogrozila polja in gozdove. Železnica je bila tedaj znamenje nove dobe, tako kot je dandanes svetovni splet. Dušno pastirstvo so bremenile jezikovne težave. *Wiery* je kot *Slomškov* učenec obvladal slovenski jezik. Nekaj časa je bil v celovškem bogoslovju celo *Slomškov* naslednik kot spiritual in učitelj slovenščine. Leta 1848 je bilo v dekanatih Celovec-mesto in Celovec-podeželje devet župnij z nemškim oz. nemškim in slovenskim uradnim jezikom ter dvanajst župnij s slovenskim oz. slovenskim in nemškim uradnim jezikom.

Največja *Wieryjeva* zasluga za Slovence je bila rešitev Mohorjeve družbe v Celovcu. *Einspieler* je Mohorjevo kot društvo odtegnil posegom državne policije s tem, da jo je s pomočjo škofa *Wieryja* in papeža *Pija IX.* spremenil v cerkveno bratovščino. Delovanja bratovščin od leta 1856 ni več urejal društveni zakon, zato jih je smel v svoji škofiji dovoliti vsak škof. Deželni vladi je bilo treba njihovo ustanovitev le prijaviti. Če takega postopka krški škof *Wiery* ne bi odobril, Mohorjeve družbe ne bi bilo več. *Wiery* je 5. julija 1860 izdal posebno pastirsko pismo, v katerem je poročal, da je papež *Pij IX.* dne 18. maja 1860 v krški škofiji

ustanovil cerkveno bratovščino »Družbo sv. Mohorja« in ji podelil bogate odpustke.

Levo: oltar angela varuha v cerkvi Am Steinhof na Dunaju (*Rudolf Jettmar*); sredina: Sv. družina v cerkvi v Eferdingu v Gornji Avstriji; desno: dobri pastir, Sv. Trojica, Slovenija

24 Izzivi za škofa Josepha Kahna

Čas škofovanja *Josepha Kahna* (1839–1915) so posebno zaznamovali socialno vprašanje in nacionalne napetosti v deželi, škof pa se je moral spoprijeti tudi s protimodernističnim duhom ter zamisliti o ločitvi države od Cerkve. Na Koroškem je poleg tega primanjkovalo duhovnikov. Kahn, doma iz Mölltala, je bil pred imenovanjem za krškega škofa (1887–1910) gimnazijski in univerzitetni profesor in rektor malega semenišča v Gradcu. V Celovcu je na Velikovski cesti (1887–1889) ustanovil malo semenišče »Marianum«. Ker deželna vlada ustanovitve materialno ni podprla, je za prispevke zaprosil vernike. Tako sta darežljivost koroškega prebivalstva in velikodušen prispevek cesarja omogočila zidavo »Marianuma« (Marijanišča), ki pa ga je škofija sto let pozneje (1991) prodala. V »Marianumu« je stanovalo v habsburški monarhiji in prvi avstrijski republiki veliko dijakov, ki so bili koroški Slovenci in so obiskovali gimnazijo v Celovcu. Od leta 1953 do leta 1971 je bilo v stavbi bogoslovje za vzgojo in izobraževanje prihodnjih duhovnikov. Škof *Kahn* se je protiklerikalcem in liberalcem po eni strani uprl s tem, da je leta 1891 po zgledu že uspešne Mohorjeve družbe ustanovil »Družbo in bratovščino

sv. Jožefa«, po drugi strani pa s tem, da je v škofijo poklical jezuite, kar je sprožilo ostre proteste deželne vlade in nacionalističnih liberalcev.

Leta 1884 so bili ustanovljeni katoliško tiskovno društvo ter časopisa »Kärntner Volksblatt« (1884–1892) in »Landbote«. Deset let pozneje (1894) je dvakrat na teden izhajal časopis »Kärntner Zeitung«, ki se je leta 1906 preimenoval v »Kärntner Tagblatt«, s čimer je postal dnevni časopis. Nemško govoreči (npr. *Gabriel Weiß*) in slovensko govoreči duhovniki (npr. *Valentin Podgorc*) so bili v desetletju pred prvo svetovno vojno vodilni pri organiziranju zadrug in posojilnic ter na področju političnega delovanja, kar se je kazalo v tem, da je bilo ustanovljenih več kot štiri-deset slovenskih društev s pridevkom »katoliški«. Stolni vikar *Weiß* je ustanovil 29 posojilnic in zadrug; leta 1900 pa je bila ustanovljena krščansko-socialna Centralna blagajna in zadruga na Koroškem, kjer je bil odbornik *Valentin Podgorc* (1867–1956). Do leta 1908 se ji je pridružilo 62 posojilnic in sedem zadrug s 6200 člani. Pri njej je bilo včlanjenih nekaj slovenskih posojilnic. Že leta 1872 je bila ustanovljena »Posojilnica Št. Jakobska v Rožu«. *Andrej Aplen*, ki je nekaj časa kaplanoval v Šentjakobu/St. Jakob i. R., je v Železni Kapli/Bad Eisenkappel ustanovil Posojilnico za Belo in okoliš Železne Kaple.

Valentin Podgorc je na zadružnem področju, a tudi v gospodarskem, političnem, kulturnem in verskem življenju koroških Slovencev imel vodilno vlogo in bil človek, ki so mu zaupale tudi koroške oblasti. Leta 1897 je dal iniciativo za ustanovitev zadruga, ki se je imenovala »Bäuerliche Wirtschaftsgemeinschaft für Klagenfurt und Umgebung« (»Kmet-ska gospodarska zadruga za Celovec in okolico«). Od leta 1889 so začele nastajati nemške posojilnice rajfajzen (Raiffeisen) v južnih predelih Koroške. Leta 1899 je bila ustanovljena Gospodarska zadruga v Sinči vasi (Kühnsdorf) in tako postala prva slovenska blagovna zadruga na Koroškem. Istega leta je *Podgorc* objavil članek, v katerem je pozval Slovence, naj napravijo zadružna skladišča po zgledu v spodnjeavstrijskem Pöchlarnu, pri čemer pa je ožigosal judovske trgovce.

Škof *Kahn* se je leta 1895 zelo zavzel za uvedbo verouka za vse razrede v realni šoli, kjer je bil verouk le v razredih nižje stopnje. Deželni zbor pa je na svoji seji 12. maja 1890 dokončno odklonil verouk z utemeljitvijo, da ni potreben za splošno izobraževanje. V antiklerikalnih razmerah na Koroškem je prišlo do napada na cerkvene ustanove že leta 1897, ki je

imel za posledico precejšno materialno škodo. Dve leti kasneje so napadli delegate katoliških akademikov, ki so se udeležili poletnega zborovanja v Celovcu, in jih ranili. Do konflikta med škofom in celovskim magistratom je prišlo zaradi mestnega pokopališča v Trnji vasi (Annabichl). Škof je odklonil blagoslovitev pokopališča, ker je bilo interkonfesionalno. Do pomiritve je prišlo šele leta 1906, ko je del pokopališča postal interkonfesionalen, večji del pokopališča pa je pripadal katoličanom in škof ga je blagoslovil.

Po birmanju v krški dolini se je škof odpeljal s kočijo, ki sta jo vlekla dva mlada konja in sta bila prvič vprežena. Ob zvižgu lokomotive ozkotirne železnice sta se ustrašila in preplašeno zdrvela po slabi cesti, kočijaž ju ni mogel ustaviti. Škof je padel iz kočije in bil težko ranjen. Ta nesreča je škofa telesno, duševno in umsko tako prizadela, da se svojih odločitev ni več v polnosti zavedal. Tako ga je duhovnik *Paul Anton Kayser*, ki je skrbel za osirotele otroke, pregovoril, da je škof leta 1908 prevzel poroštvo za podjetja, ki so jih vodili krški duhovniki, in so bila tik pred finančnim zlomom. Po dveh letih je prišlo do stečaja podjetij, kar je pomenilo ekonomsko katastrofo za škofa. Škof se je moral leta 1910 odpovedati službi in odstopiti. Po odstopu je moral zastaviti svoje dohodke in poravnati finančno škodo. Obubožanega in pomoči potrebnega škofa so sprejeli olivetanci na Plešivcu. *Kahn* je umrl 15. februarja 1915. Škof *Kahn* se je znašel v vrtincu nacionalnih napetosti. Del nemškega prebivalstva, predvsem nemški nacionalisti, mu je očital Slovencem naklonjeno politiko.

25 Zahteve Antona Vogrinca po cerkvenih reformah

Škof *Kahn* se je moral na začetku stoletja ukvarjati z reformnimi predlogi duhovnika iz Libelič (Leifling) *Antona Vogrinca* (1873–1947). V svoji knjigi »*Nostra maxima culpa*« (»Naša velika krivda«) je Vogrinec razčlenil slab položaj Cerkve. Omenil je vzroke za take razmere in predlagal, kako bi jih lahko izboljšali. Zagovarjal je celostno učenje in poudarjal, da je treba izobraziti tako razum kakor tudi srca ljudi. *Vogrinec* je ožigosal protislovno podobo Cerkve v javnosti, zahteval je reformo verouka, bogoslovnega študija, bogoslužja, celibata ter je kritično razmišljal o

vključevanju duhovnikov v strankarsko politiko. Opozarjal je, da imajo laiki posebno poslanstvo v Cerkvi. Škof *Kahn* ni sprejel teh misli. *Vogrinca* je ostro okaral in zahteval, naj se spokori in odstopi od svojih tez. *Vogrinčeva* knjiga je bila uvrščena na seznam prepovedanih knjig (indeks), katerih branje in širjenje je Cerkev strogo prepovedala. *Vogrinčeve* ideje pa je v šestdesetih letih 20. stoletja deloma prevzel 2. vatikanski koncil.

Levo: cerkev Am Steinhof na Dunaju (*Otto Wagner*) v jugendstilu; desno: stolp cerkve Am Steinhof

26 Posledice nezaupanja nekaterih Korošcev slovenskim duhovnikom

Po vstopu Italije v prvo svetovno vojno, leta 1915, je absolutistično vladajoča vojaška oblast na Koroškem začela še bolj preganjati slovenske duhovnike, ki jim je očitala veleizdajo in srbofilstvo. Krajevne oblasti so zaprle številne slovenske duhovnike. Na poti v zapor so bili duhovniki izpostavljeni splošnemu posmehu. Oblasti so jih osumile vohunstva in drugih hudodelstev na osnovi izmišljenih kaznivih dejanj in denunciacij. Nekateri od njih je vojaško sodišče tudi obsodilo na zaporno kazen ali pa so morali zapustiti svoje župnije. Nekateri višji častniki vojaštva so bili prepričani, da so za izbruh vojne z Italijo krivi slovenski duhovniki. Tako je neki ovaduh javil policiji, da župnik *Jurij Trunk* (1870–1973) s cerkvenega stolpa cerkve sv. Križa v Beljaku daje Italijanom znamenja.

Župnika so zaprli. Po izpustitvi je moral župnijo predati *Ludviku Vitterniku* in se umakniti na Jezersko. Tako so delali tudi z drugimi, npr. z župnikom pri Mariji na Zilji *Francem Ksaverjem Meškom* (1874–1964). Poveljnik celovškega okraja general *Karl Scotti* (1862–1927) je menil, da bi bilo treba odstraniti vse slovenske duhovnike. Za šestnajst zaprtih slovenskih duhovnikov sta se zavzela škof *Adam Hefter* in dunajski kardinal *Friedrich Gustav Piffli* (1864–1932). Ko so leta 1917 južnoslovanski državnozborski poslanci na Dunaju sprejeli Majniško deklaracijo, so jo podprli tudi 104 slovenski duhovniki iz Koroške. Deklaracija je zahtevala združitev vseh južnih Slovanov v posebni državi pod vodstvom Habsburžanov.

Levo: cerkev Sv. Duha na Dunaju (*Jože Plečnik*); sredina: notranjščina cerkve Sv. Duha; desno: kripta cerkve Sv. Duha – izvorni *Jože Plečnik*

3. Prva svetovna vojna in njene posledice

3.1 Odnos protestantov in katoličanov v Nemčiji do vojne

Največji del nemških protestantov se je istovetil z uradno politiko vlade. Ugledni znanstveniki, strokovnjaki za Staro zavezo – npr. evangeličanski profesor *Hermann Gunkel* (1862–1932) – so s svetopisemskimi citati utemeljevali navdušenje za vojno. V evangeličanski Cerkvi so nekateri celo trdili, da Bog sprejema vojno kot nekaj pozitivnega. Vojna da je pravična. V prvi svetovni vojni so se Francozi in Nemci vojskovali z geslom: »Z Bogom za narod in domovino!« Duhovniki so jim govorili,

da je »Bog z nami«. Brez poznavanja odnosa Cerkve do vojne ostaja 1. svetovna vojna nerazumljiva. Orožje in vojake so blagoslavljali, Jezusovo smrt na križu so primerjali s smrtjo vojakov na bojišču. Pokorščino do oblasti so istovetili s pokorščino Bogu. Univerzalnega Boga Sv. pisma so sprevrgli v narodnega Boga vojne. Ljudem so dopovedovali, da oblast prihaja od Boga. Duhovniki so na bojnih poljih maševali in nato poslali vojake v ogenj. Smrt vojaka so razlagali kot »žrtev za domovino« in služnje vojaškega roka slavili kot bogat prispevek za domovino.

Katoličane so med kulturnim bojem v Nemčiji, ki ga je začel *Bismarck*, sramotili kot sovražnike države. Katoličani so upali na politično rehabilitacijo, če se bodo zavzemali za nemško državo. Katoliška stranka »Zentrumspartei« je zato podpirala vstop Nemčije v vojno. Nešteto redovnic je opravljalo delo v lazaretih. Nemški moralni teologi in krščanski socialni politiki so vojno vrednotili kot pravično. Ta drža je političnemu katolicizmu prinesla zaželeni uspeh. Jezuiti, ki od časa kulturnega boja (1873) niso več smeli živeti v Nemčiji, so se od 19. aprila 1917 spet lahko naselili v državi. Navdušenje nemških katoličanov za vojno je imelo posledice. Vezi s katoličani v Franciji so se pretrgale.

3.2 Odnos avstrijskih škofov do vojne

Po izbruhu vojne so avstrijski škofje bili navdušeni nad cesarjem in vojno, med njimi predvsem kardinal *Friedrich Gustav Piffel* (1864–1932) z Dunaja in škof *Rudolph Hittmair* (1859–1915) iz Linza. Avstrijecem oz. prebivalcem dunajske nadškofije je kardinal *Piffel* 28. julija 1914 v pastirskem pismu pisal: »*S popolnim zaupanjem glede pravične zadeve naše domovine se odpravljajo naši sinovi in bratje v boj. Mi, ki ostanemo doma, želimo v dneh hude preizkušnje predvsem z očmi in srcem gledati navzgor h Gospodu, Bogu nad vojskami, in ga v duhu ponižnosti in požrtvovalnosti prositi, da bi blagoslovil orožje naših vojakov.*«

Škofje, duhovniki in verniki so bili prepričani, da se bojujejo v pravični vojni: Ker je Bog pravičen, bo Avstro-Ogrski pomagal do zmage. Pri »evharistični vojni pobožnosti« 4. oktobra 1914 v dunajski stolnici sv. Štefana je kardinal pri pridigi nagovoril vojake in vernike: »*Bojujemo se za resnico in pravico, bojujemo se za Boga in svojo sveto vero, bojujemo*

se za našega cesarja in našo domovino. V tem boju za našo sveto imetje je Bog z nami!«

Iz teh besed se razodeva ideologija vojne, ki se je širila po Evropi. Nekateri škofje so videli v vojni Božjo kazen za grehe kot nečistost, lakomnost in žensko modo. Za štajerskega škofa *Leopolda Schustra* (1893–1927) je vojna bila ne le Božja kazen, temveč tudi »šola kreposti za dobre«. Vojna je samoobramba države, bič vojne pa Božja šiba za javne grehe vseh, je dejal krški škof *Adam Hefter* (1871–1970) dne 30. decembra 1916. Za škofe je bilo jasno, da Bog dopušča vojne in mu služijo kot vzgojno in disciplinsko sredstvo. Nerazumljivo je dejstvo, da so škofje dolgo dobo miru (od leta 1870) ovrednotili negativno in jo imeli za vzrok vojne. Trdili so, da mir ni dober, da naredi človeka objestnega, vzbuja slabe strasti in stopnjuje pretirano iskanje zabave.

Po izbruhu vojne se je struktura prebivalstva v kratkem času spremenila; namesto moških, očetov in sinov, ki so šli v vojno, so prišli v zvezne dežele in med lazarete vojni jetniki, begunci in prisilni interniranci. Namesto gospodarskega napredka je civilno prebivalstvo trpelo zaradi pomanjkanja, lakote, zaplemb, načrtnega uničevanja civilnih objektov, streljanja talcev in nastajanja taborišč. Jeseni 1914 je vojna zahtevala že toliko žrtev, da so načrtno zamolčali visoko število padlih in ranjenih vojakov. Vojni hujskač *Conrad von Hötzendorf* (1852–1925) o žrtvah, ki jih je vojna terjala, ni govoril; tudi politiki, vojaške osebe in cerkveni dostojanstveniki niso izgubljali besed o strahovitih izgubah in nikoli niso priznali, da so se hudo zmotili.

Začetek katastrof 20. stoletja so bile prva svetovna vojna in ideologije v poznem 19. stoletju. Politiki so mislili, da se težave dajo rešiti le z vojno in z nasiljem. Pogubna vojna je bila sad mišljenja, prepričanaj, avtoritarizma in pokorščine. Duhovniki vseh narodov pa so blagoslavljali orožje oz. vojake, saj so mislili, da je Bog pravičen in na njihovi strani. Tako pa so Boga Sv. pisma s svojo univerzalno usmerjenostjo izmaličili v nacionalnega Boga.

3.3 Papež Benedikt XV. in njegovo prizadevanje za mir

Papež *Pij X.* (1903–1914) je med Avstro-Ogrsko in Srbijo želel posredovati, a ni mogel preprečiti vojne napovedi. Cesar *Franz Jožef* si je želel, da bi papež blagoslovil vojno orožje, kar pa je *Pij X.* odklonil. Po smrti papeža *Pija X.* so kardinali izvolili septembra 1914 malega, telesno prizadetega moža *Giacoma della Chiesa* (1914–1922) za papeža; ta si je izbral ime *Benedikt XV.* in je postal politični pacifist ter ostro kritiziral države, ki so se bojevale. Vsepovsod so duhovniki, neodvisno od veroizpovedi, navdušeno pridigali o vojni, blagoslavljali orožje ter ukazali zvoniti in moliti za zmago. Toda papež se ni dal okužiti od vojne evforije. *Benedikt XV.* je bil tujek pri takratnem duhu časa. Že 8. septembra 1914, nekaj dni po nastopu papeške službe, je papež v apostolskem pismu »*Ubi primum*« goreče pozval katoličane sveta, naj prenehajo »klanje« na bojiščih. Papež je kritiziral nepotrebni izbruh vojne in z grozo opozoril, da kristjani na vseh straneh prelivajo kri in z ognjem uničujejo Evropo. Pozval je k miru in ustavitvi vojne vihre. Vlade ga niso poslušale in so se delale, da so gluhe. Na praznik vseh svetih 1914 je papež izdal svojo prvo encikliko »*Ad beatissimi apostolorum principis*«, v kateri se je močno zavzel za mir in politični pacifizem. *Benedikt XV.* je opisal strahote vojne in zahteval konec morije. Bičal je sovraštvo, zaničevanje človekovega dostojanstva, barbarstvo in zahteval vzpostavitev mednarodnega reda. Obsodil je egoistični nacionalizem, rasizem, razredni boj ter teptanje krščanskih načel. Splošna vojaška obveznost omogoča militarizem, ki ga je papež imel za nevarnost za sodobni svet. Ljudje so namreč bratje in otroci enega Očeta v nebesih, zato naj se države pogajajo o miru. Papež je spraševal: Kdo naj verjame, da izhajajo ljudje, ki v vojni morijo, iz iste človeške družbe? Vatikanska diplomacija je s tajnimi pogajaji med antanto in centralnimi silami stalno poskušala posredovati mir. Pred božičem 1914 je papež poskušal posredovati premirje, a ni uspel, ker je *Conrad von Hötzendorf* gremel proti papeževi pobudi. Zaradi vojnih hujskačev na vseh straneh Vatikan ni mogel preprečiti vstopa Italije v vojno. Čudno je, da so škofje vztrajali pri teologiji vojne in niso prevzeli papeževe teologije miru, čeprav so škofje v

svojih škofijah strogo pazili na pokorščino sebi podrejenih duhovnikov. 28. julija 1915 se je papež opredelil nevtralnno, obenem pa obsodil vojno kot klavnico, pokol, krvoprelitje, blodnjo in samomor civilizirane Evrope. Za nevtralnost se je odločil, ker je Jezus umrl za vse ljudi. Vojskujoče se države so mu očitale, da s pozivom za pacifizem razkrajja moralno dolžnost do upora proti sovražniku in da je »germanofil« oz. »frankofil«. Papeževa nenehna politična prizadevanja za mir niso obrodila sadov, saj svetovna politika ni hotela poslušati papeža. Politiki ga niti niso povabili k mirovnim pogajanjem. *Benedikt XV.* je po vojni grajal tudi maščevalne diktate v mirovnih pogodbah iz St. Germaina, Versaillesa in Trianona. Državni sekretar kardinal *Pietro Gasparri* (1852–1934) je tedaj jasno povedal: »*Nad ubogo Avstrijo se je storil zločin. Norca Thomas W. Wilson (1856–1924) in Raymond Poincaré (1860–1934) sta glavna krivca, drugi pa so grešili zaradi malomarnosti.*« Papež je zahteval pravičnost ne le za zmagovalce, temveč tudi za poražence. Bogoslovcem iz nekdanjih med seboj zasovraženih narodov je zapovedal, da se morajo tedensko udeležiti skupnega bogoslužja. O miru so v pastirskem pismu leta 1919 pisali tudi avstrijski škofje. Papež je avstrijsko republiko priznal 12. novembra 1919.

Papež *Benedikt XV.* je sprejel veliko ukrepov za premagovanje gmotne stiske, ki jo je povzročila svetovna vojna, ne glede na versko ali narodno pripadnost prizadetih, npr. v primeru Armencev med turškimi pokoli med letoma 1915 in 1916, ko je življenje zaradi ubojev, lakote in nasilja izgubilo približno milijon in pol Armencev. Papež je poskušal preprečiti prvi genocid 20. stoletja, a mu ni uspelo. Turčija do danes ni pripravljena priznati krivde za ta genocid; Nemčija in Avstro-Ogrska, ki sta vedeli za genocid, nista ničesar ukrenili proti svoji zaveznici v prvi svetovni vojni. Ob koncu vojne je papež sodeloval pri zamenjavi več kot 100.000 vojnih ujetnikov in se udeležil iskanja pogrešanih. Hude posledice za Cerkev na vesoljni ravni je imela oktobrska revolucija leta v Rusiji 1917. V Cerkvi sta bila pomembna dogodka še objava Zakonika cerkvenega prava leta 1917 in umiritev modernističnih bojev.

3.4 Posledice prve svetovne vojne za katoliško Cerkev

Razpad Avstro-Ogrske po prvi svetovni vojni na nacionalne države je imel posledice tudi za katoliško Cerkev, saj je bilo mnogo škofij ozemeljsko razdeljenih. Stara cerkvenopolitična zveza med prestolom in oltarjem je razpadla. V Avstriji se je dunajski kardinal *Friedrich Gustav Piffl* (1864–1932) takoj sprijaznil z novimi razmerami in je 12. novembra 1918, ko je bila razglašena avstrijska republika, opozoril duhovnike, naj vernike spodbudijo k brezpogojni zvestobi do države Nemške Avstrije. Enako kot kardinal je mislil tudi prelat *Ignaz Seipel* (1876–1932), ki je kmalu postal vodilni mož Krščanskosocialne stranke in je v prvi republiki nekaj let vodil avstrijsko državo kot kancler. *Seipel* je bil najvidnejši predstavnik političnega katolicizma. S spretno politiko, tujo pomočjo in z uvedbo denarne valute šilinga je Avstrijo obvaroval pred gospodarskim zlomom. Nanj je neki obubožani državljani izvršil atentat in zato je *Seipel* moral politično delovanje za nekaj časa opustiti. Gmotno je podpiral atentatorjevo ženo. Leto 1927 je za *Seipla* bilo usodno. Dobil je oznako »prelat brez milosti«, ker je direktor policije *Johann Schober* (1874–1932) dopustil streljanje na množico in *Seipel* tega kot zvezni kancler ni preprečil. Koroški slovenski duhovnik *Rudolf Blüml* (1898–1966) je bil nekaj časa osebni tajnik *Ignaza Seipla*; *Seipel* ga v svojem dnevniku nekajkrat omenja.

V prvi avstrijski republiki sta si močno nasprotovali socialdemokrati in krščanskosocialci, pri čemer je Cerkev v Avstriji igrala usodno vlogo. Kriza istovetnosti oz. identitete v prvi republiki je povzročila propad države in izgubo samostojnosti.

Zahodni predeli slovenskega ozemlja – Primorska, Goriška, Trst, Istra in del Notranjske (Postojna in Idrija) – so bili novembra 1920 priključeni Italiji. Prav tako so prišli pod italijansko oblast predeli Koroške: dekanat Trbiž/Tarvisio/Tarvis v Kanalski dolini. Slovenci v Italiji so živeli po prvi svetovni vojni v goriški, tržaški in videmski škofiji. Italijani so Primorsko poitalijančevali. Po šolski reformi, uzakonjeni leta 1923, je slovenščina izginila iz šole. Leta 1928 so italijanske oblasti prepovedale slovenski periodični tisk, slovenske kulturne organizacije in verouk

v slovenskem jeziku. Nižjo duhovščino je italijanska policija šikanirala, višjo pa nadzorovala. Leta 1931 so v Gorici (Gorizia) odstranili tamkajšnjega nadškofa *Frančiška B. Sedeja* in leta 1936 tržaško-koprskega škofa *Luigija Fogarja*. Njuna naslednika sta slovenščino odstranila iz bogoslužja in verouka. Toda slovenski duhovniki so kljub prepovedim uporabljali slovenski jezik in tako v cerkvenih prostorih na Primorskem ohranjali slovenščino.

Levo: češčenje Srca Jezusovega v St. Jakobu na Vzhodnem Tirolskem (*Johann B. Oberkofler*); sredina: češčenje Kristusa Kralja v St. Jakobu v Defereggenu na Vzhodnem Tirolskem (*Johann B. Oberkofler*); desno: cesar *Karl I.* in kancler *Dollfuß* na oboku v St. Jakobu v Defereggenu na Vzhodnem Tirolskem (*Johann B. Oberkofler*)

3.5 Umiritev odnosov med državami in Vatikanom s pomočjo konkordatov

V okrožnici »*Quas primas*« leta 1925 je papež *Pij XI.* (1922–1939) tožil nad modernim svetom, ki da je sekulariziran in proticerkven. Toda Kristusovi vladavini naj se podvržejo posamezniki in družba. Zato je Vatikan sklenil s številnimi državami konkordate, ki so urejali odnose med državo in Cerkvijo. Z Mussolinijevo fašistično Italijo je bil podpisan konkordat leta 1929. Ta je zagotavljal veljavnost cerkvenega prava poleg državnega, verouk v državnih šolah in finančno podporo kot nadomestilo zaradi izgub in propada Cerkvene države. A kmalu po podpisu je prišlo do konflikta, ker je Cerkev s pomočjo skavtskih organizacij vplivala na otroke in mladino. Totalitaristična država pa je hotela otroke in mladostnike le zase. Težnje po državnem monopolu pri vzgoji je ostro obsodil papež *Pij XI.* Leta 1931 je objavil okrožnico »*Quadragesimo anno*«

(»Ob štiridesetletnici«), v kateri je kritiziral kapitalizem in zapisal, da sta katolicizem in socializem nezdržljiva. Zato je predlagal korporativno urejeno družbo.

Avstrijski konkordat so 5. junija 1933 v Rimu podpisali državnik avstrijske stanovske države *Engelbert Dollfuß* (1892–1934) in *Kurt Schuschnigg* (1897–1977) ter državni tajnik *Eugenio Pacelli* (1876–1958) in Avstrija ga je 1. maja 1934 tudi ratificirala. Pod vplivom italijanskega konkordata so škofje 30. novembra 1933 sklenili, da bodo duhovnikom prepovedali aktivno politično dejavnost. Te prepovedi pa v stanovski državi niso popolnoma izpeljali, saj so bili v njej nekateri duhovniki vseeno dejavni tudi na političnem področju. Za to dejavnost niso bili izvoljeni, ampak so bili odposlani na avtoritaren način. Tako je moral koroški Slovenec, pedagog in tajnik Karitasa *Rudolf Blüml* na škofovo prošnjo postati član koroškega deželnega zbora, v katerem je zastopal duhovnike in Cerkev. Nemški državni konkordat je bil podpisan 20. julija 1933. Nemčija ga je ratificirala septembra, nekaj mesecev prej pa je prevzel oblast *Adolf Hitler*. Papež *Pij XI.* je v nacizmu videl močno obrambo proti boljševizmu in komunizmu. Nemški škofje niso bili naklonjeni novemu režimu. Nemška škofovska konferenca je leta 1931 v Fuldi izjavila, da je nacionalsocializem v grobem nasprotju s temeljnimi resnicami krščanstva in organizacijo katoliške vere. *Hitler* je v političnem katolicizmu – v Stranki centra (*Zentrumspartei*), ki so jo podpirali nemški škofje – videl resnega in nevarnega nasprotnika. Duhovnikom in redovnikom so v konkordatu prepovedali strankarsko politično delovanje. Katoliška Cerkev je bila s tem izključena iz političnega življenja. Konkordat, ki sta ga na pobudo Nemčije in po gladkih pogajanjih podpisala kardinal državni tajnik *Eugenio Pacelli* (1876–1958) in podkancler nemškega rajha *Franz von Papen* (1879–1969), je izzval različne odzive. Za nekatere je bil konkordat ena od velikih napačnih odločitev Cerkev v 20. stoletju, po drugi strani pa se je katoliška Cerkev v času preganjanja pod nacionalsocializmom lahko sklicevala na pravna določila konkordata. Kardinal *Eugenio Pacelli* je menil, da konkordata med *Hitlerjevo* Nemčijo in Vatikanom ne more oceniti kot uspeh, temveč da je v dilemi izbral manjše zlo. Dolgoročna posledica državnega konkordata je bila, da je tretji rajh zaradi konkordata manj prizadel katoliško Cerkev v Nemčiji kakor katoliško Cerkev v Avstriji, ki ni imela konkordata. Avstrija je,

potem ko so jo zasedle Hitlerjeve čete, ostala brez konkordata in s tem brez pravic. Konkordat je vsaj formalno zaščitil katoliška združenja v Nemčiji, ki jih je imela nacionalsocialistična diktatura na splošno za del političnega katolicizma in je hotela z njimi obračunati. To je *Adolf Hitler* (1889–1945) takoj storil s katoliškimi združenji v Avstriji. Sicer pa se Hitler tudi nemškega konkordata ni držal. Velik del tistih nemških katoličanov in evangeličanov, ki so bili nad nacionalsocializmom in *Hitlerjem* najprej navdušeni, se je streznil šele, ko je začel nacionalsocialistični režim kršiti konkordat. Nemški škofje leta 1936 niso smeli tiskati pastirskih pisem. Ker je preganjanje naraščalo, so se odločili za odpor. Kardinal *Michael Faulhaber* (1869–1952) iz Münchna je pod papeževim patronatom z etnologom in misijonarjem *Wilhelmom Schmidtom* (1868–1954) ter z jezuiti napisal encikliko v nemškem jeziku z naslovom »Mit brennender Sorge« (»S skelečo skrbjo«). Papež jo je podpisal 14. marca 1937, sedem dni pozneje pa je bila objavljena. Vatikan je v njej ostro napadel nacionalsocialistično ideologijo in *Hitlerjevo* politiko do Cerkve. Okrožnico so na skrivaj natisnili, razdelili in jo že 21. marca 1937 prebrali s prižnic po celotni Nemčiji.

Levo in desno: Sagrada familia, Barcelona

Papež *Pij XI.* je pet dni po podpisu okrožnice »Mit brennender Sorge« objavil dne 19. marca 1937 okrožnico »Divini redemptoris« (»Božji odrešenik«), ki je svarila pred nevarnostjo ateizma in komunizma. Papež je to ideologijo označil kot protiversko, totalitarno, tiransko, grozovito in militaristično. »Komunizem je nekaj bistveno slabega, zato z njim tudi ne bo sodeloval, komur je mar krščanska kultura,« je rekel papež. Če z vojno komunizem ne bo izginil, ne bo miru in pretila bo hujša vojna. Alternativa za preživetje družbe so krščansko-socialni nauk, prenova krščanskega življenja in ljubezen do bližnjega. Škofom in duhovnikom papeževa okrožnica polaga na srce, naj skrbno gradijo krščanske skupnosti in naj ustanovijo korporacije oz. združenja ob novih izzivih. Katoliška akcija oz. laiki naj dobijo čut za družbeno organiziranje na krščanskih temeljih.

3.6 Opredelitev slovenskih duhovnikov na Koroškem

Po koncu prve svetovne vojne in zlomu avstro-ogrske monarhije je Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) zaradi etnično pretežno slovenskega prebivalstva zahtevala priključitev južnega dela Koroške. V času bojov za mejo leta 1918 ter 1919 se je večina slovenske duhovščine opredelila za Kraljevino SHS, a tudi pred plebiscitom oktobra 1920 se je večina slovenskih duhovnikov zavzemala za priključitev cone A h Kraljevini SHS. Med slovenskimi duhovniki pa so bili tudi zagovorniki Avstrije, recimo stolni kapitulat *Valentin Podgorc* (1867–1956) in škofijski kancler *Janez Vidovic* (1842–1933) ter bogoslovec *Rudolf Blüml* (1898–1966), poznejši vodja leta 1926 ustanovljenega slovenskega oddelka Karitas. Strah slovenskih duhovnikov pred nemško-nacionalnim nasiljem je bil upravičen. Ko so se jugoslovanske čete morale na začetku leta 1919 umikati pred napadajočimi avstrijskimi četami, imenovanimi tudi brambovci (Abwehrkämpfer), so morali z jugoslovanskimi četami bežati tudi slovenski duhovniki. Brambovci so opustošili številna župnišča, oskrunjali cerkve, uničevali so matrike in zasebne knjižnice župnikov, vlamljali v tabernaklje, trosili hostije po tleh ter kradli kelihe in monštrance. Po koroškem plebiscitu oktobra 1920 je moralo 42 slovenskih duhovnikov zapustiti svoje župnije v krški škofiji, nadaljnjih 30 pa je škof premestil v druge župnije.

Levo in sredina: cerkev Gospodovega vnebohoda v Bogojini (Jože Plečnik, Slovenija); desno: cerkev sv. Frančiška v Ljubljani (Jože Plečnik)

3.7 Odnos škofa Adama Hefterja do koroških Slovencev

V prvi avstrijski republiki je katoliška Cerkev na Koroškem bila šibka in nemočna, saj je bila Koroška polna antiklerikalizma. Duhovno moč je dobivala Cerkev tudi preko slovenske duhovščine. Cerkveno vodstvo je bilo razdvojeno – sledilo je namreč večinski politični struji nemško-nacionalne smeri, hkrati pa je vedelo za lojalnost manjšine in vpliv slovenske duhovščine. Škof *Hefter* (1871–1970) je v pastirskem pismu leta 1919 obsodil nacionalizem ter se zavzel za mir med nemškimi in slovenskimi Korošci. Menil je tudi, da je duhovščina pod vplivom nacionalizma ter da ima za nekatere duhovnike ljubezen do jezika in naroda prevelik pomen. Leta 1926 je *Valentina Podgorca* podprl pri ustanovitvi časopisa »Nedelja«, ni pa vplival na tiskarno Carinthio, da bi tiskala ta verski list. Na Koroškem se tedaj ni smel tiskati noben slovenski časopis. Za bogoslovce in posebej za tiste, ki so prišli iz Nemčije, je škof *Hefter* zahteval obisk pouka slovenskega jezika, stroške zanj pa je prevzel Koroški Heimatdienst. V slovenske župnije je škof pošiljal nemške duhovnike, a ustanovil slovenski oddelek Karitas. Za duhovnike je postajalo politično delovanje vedno težje, saj se je *Hefter* zavzel za strogo ločitev Cerkve od države. Ta škofova drža je leta 1927 preprečila ponovno kandidaturo *Vinka Poljanca* (1876–1938) na deželnozborskih volitvah.

Sklep avstrijske škofovske konference o prepovedi političnega delovanja duhovnikov, sprejet konec novembra 1933, je imel posledice tudi za slovenske duhovnike. *Janeza Starca* (1885–1953) je v koroškem deželnem zboru zamenjal *Janko Ogris* (1898–1981). Škofje so s to odločitvijo prepustili laikom odgovornost za politično delovanje, duhovniki pa naj bi bili odgovorni za vse farane v župnijah, ne le za člane oz. privrženke posameznih političnih strank.

Levo: cerkev sv. Frančiška v Ljubljani (*Jože Plečnik*, Slovenija); desno: Cerkev sv. Mihaela v Ljubljani (*Jože Plečnik*)

Levo: angel ob Križanem, Čače (*Saak, Anton Kolig*); desno: Marija z Otkomom in štirim angeli, Čače (*Saak, Anton Kolig*)

3.8 Enciklika »Quadragesimo anno«, »stanovska država« v Avstriji in Vatikan

Stanovska ureditev države se ideološko opira na okrožnico papeža *Pija XI.* »Quadragesimo anno« (»Ob štiridesetletnici«), ki je bila objavljena leta 1931. Enciklika je bila odgovor na veliko depresijo in je zahtevala ureditev boljšega družbenega sistema. Papež je menil, da bodo le pravične razmere odpravile medsebojna nasprotja v družbi in se bodo ustanovile »korporacije« oz. združenja. Razvoj po prvi svetovni vojni je okrepil tekmovanje med državami in samopašnost. Družbeno življenje je bilo v krizi, ker ga je spodjedal individualizem, ki je hkrati uničeval posamezne socialne enote, zato papež govori o subsidiarnosti in svobodnosti združenj, t. i. »korporacij«. Socializem se je spreminjal po eni strani v radikalno smer, v komunizem, po drugi strani pa v demokratični socializem. Okrožnica opisuje z vidika papeža, kakšna naj bi bila »idealna« družbena struktura. Sklicuje se na nastajajočo korporativistično družbo. Združenja oz. korporacije so sestavljene iz predstavnikov delavcev in delodajalcev. Enciklika ponuja korporativistično »tretjo pot« med liberalnim kapitalizmom in komunizmom. Encikliko sta koncipirala in pripravila jezuita *Gustav Gundlach* (1892–1962) in *Oswald von Nell-Breuning* (1890–1991).

Stanovska država je organizirana država brez političnih strank in demokratično izvoljenega parlamenta, ki ima za osnovo združenje raznih poklicev oz. stanov. Tako organizirana država ima za osnovo avtoritarni svetovni nazor. Avtoritarna stanovska država, ki je bila diktatorična in odpravila demokracijo, je vladala od leta 1934 do 1938 v Avstriji. Za osnovo je imela politični katolicizem, nasprotovala je demokraciji, parlamentarizmu, liberalizmu, protestantizmu, judovstvu, nacionalsocializmu, marksizmu in boljševizmu. Socialdemokrati, nacionalsocialisti, komunisti in evangeličani so močno nasprotovali stanovski državi, zato je vlada politično opozicijo prepovedala in njihove pristaše zaprla. Država je nekrščanskim politikom prepovedala politično delovanje, nekatere je dala zapreti v internacijsko taborišče Wöllersdorf ali jih poslala v eksil. Katoliška Cerkev je skušala rekatolizirati delavce in uslužbence, spodnji in srednji sloj prebivalstva. Zato je gradila cerkvene stavbe v četrtih, kjer so živeli delavci; pritisk je izvrševala nad mladino z uvedbo spovednih

listin. Namesto države je stopil vsemogočni Bog; ker vsaka postava izvira iz Boga, tako je navedel *Engelbert Dollfuß* (1892–1934), dobi avstrijsko ljudstvo za svojo krščansko nemško zvezno državo na osnovi stanov novo ustavo. Pomembni avstrijski v Celovcu rojeni pisatelj *Robert Musil* (1880–1942) je kulturo stanovske države leta 1934 označil z besedami: »*Ni to zli duh, ampak duhomorna omejenost avstrijske kulturne politike.*«

Katoliška, protinacionalsocialistično usmerjena avstrijska zvezna vlada je po ukinitvi parlamenta oz. »samorazpustitvi parlamenta« dne 4. marca 1933 začela vladati avtoritarno.

Avstrijska stanovska država je hotela biti alternativa fašizmu in nacionalsocializmu. Bila je »diktatura kanclerja«, vendar kancler ni bil primerljiv z *Mussolinijem* ali *Hitlerjem*, temveč s poljskim diktatorjem *Józefom Piłsudskim* (1867–1935), z madžarskim diktatorjem *Miklósom Horthyjem* (1868–1957) in s portugalskim diktatorjem *Antóniem de Oliveiro Salazarjem* (1889–1970). Rimska kurija je avstrijski eksperiment stanovske države izrecno pozdravila, čeprav je ta odpravila vse stranke. Paravojaške enote »Heimwehr« so bile močna opora države, prav tako tudi edina dovoljena organizacija »Domovinska fronta« (»Vaterländische Front«). Katoliška Cerkev je bila v stanovski državi privilegirana, kljub temu pa odnosi med državo in Cerkvijo niso bili brez sporov, zlasti zaradi mladine. Katoliška Cerkev je hotela obdržati mladinske organizacije, medtem ko je hotel avtoritarno-diktatorični sistem prevzeti popolni nadzor nad mladino. Škofje so v tem sporu vendarle zmagali nad avtoritarnim sistemom. Papež *Pij XI.* ni imel nobenih težav z avtoritarnim režimom, zato je odločno podprl avstrijsko stanovsko državo in Katoliško akcijo. Posledica tesnega sodelovanja Cerkve in stanovske države je bil antiklerikalizem, ki se je vedno bolj utrjeval in je poglobljajal prepad med uradno Cerkvijo oz. hierarhijo in delavskim razredom ter je nehote koristil nacionalsocializmu.

Nevarnosti nacionalsocializma so se državni kancler *Dollfuß* (1892–1934) in katoličani zavedali že od leta 1932. Zato so avstrijski škofje leta 1933 prosili papeža *Pija XI.*, naj obsodi nacionalsocializem. A za Vatikan je bila obsodba preveč tvegana. Danes vemo, da je apostolski nuncij *Enrico Sibilio* (1861–1948), ki je bil od leta 1922 do 1935 v Avstriji, Vatikan in kurijo pristransko obveščal, saj je simpatiziral z

nacionalsocialističnim gibanjem. Šele od leta 1936 je novi nuncij *Gaetano Cicognani* (1881–1962) papeža obveščal bolj nepristransko. V Vatikanu si fašistične avstrijske države niso želeli. Nekateri pozornejši in senzibilnejši krogi duhovnikov v Avstriji so že zgodaj spoznali nevarnost fašizma in nacionalsocializma. Tudi med stanovsko državo in rimsko kurijo je prišlo do nasprotij.

Levo: blažena Hema na glavnem oltarju v Krki (Gurk, *Mihael Hönel*); desno: vitraj iz tridesetih let 20. stol. v cerkvi Kristusa Kralja v Celovcu (Klagenfurt, *Heinrich Tahedl*)

Po *Hitlerjevem* prevzemu oblasti v Nemčiji so številni državljani pobegnili v Avstrijo, kjer so iskali zavetje in svobodo. Septembra 1933 je potekal na Dunaju »splošni nemški katoliški dan« (»Katholikentag«), na katerega pa zaradi določila v Nemčiji, da mora vsak, ki želi v Avstrijo, plačati tisoč mark, ni bilo katoličanov iz nemškega rajha.

Ko je kancler *Engelbert Dollfuß* dne 12. februarja 1934 zatrl upor socialdemokratske »Republikanske obrambne zveze« (»Republikanischer Schutzbund«), so škofje – predvsem dunajski kardinal *Theodor Innitzer* (1875–1955) – to dejanje zelo pozdravili. Samorazpustitev parlamenta je dunajski kardinal pozitivno ovrednotil in ga označil kot »začetek novega časa« ter ga primerjal z dobo protireformacije. Evangeličanski Cerkvi augsburške in helvetske veroizpovedi sta se odtelej usmerjali k Nemškemu rajhu. Leta 1934 so številni delavci, ki so že leta prej zapustili katoliško Cerkev, vstopili v evangeličansko Cerkev. Število evangeličanov se je v Avstriji dvignilo na 25 %. Vlada se je odzvala s tem, da so ljudi, ki so

hoteli postati člani evangeličanske Cerkve, sprejeli v psihiatrično obravnavo, prepovedala je nastajanje novih evangeličanskih občestev, ovirala je evangeličanski verouk in celo prepovedala pokopavanje evangeličanov na katoliških pokopališčih. Evangeličani v Avstriji so zaradi oviranja pri verskem življenju videli v *Hitlerju* edinega odrešenika.

Nacionalsocialistični poskus prevrata (puč) 25. julija 1934 je zahteval mnogo žrtev. Pri tem so nacionalsocialisti umorili zveznega kanclerja *Dollfuß*a, ki je postal s tem za številne mučenec, čeprav so mu predtem delavci očitali, da je morilec, ker je dal februarja 1934 povelje za streljanje na delavske domove. Poraz socialdemokratov leta 1934 je bil za socialno demokracijo večja travma kakor anšlus oz. priključitev Avstrije k *Hitlerjevi* državi marca 1938.

Naslovni škof in nekdanji rektor rimske cerkve *Anima Alois Hudal* (1885–1963) je leta 1936 izdal knjigo z naslovom »Die Grundlagen des Nationalsozialismus« (»Osnove nacionalsocializma«), s katero je hotel vzpostaviti most med Cerkvijo in hitlerizmom. Knjiga ni imela imprimature. *Hudal* si je zamišljal neke vrste katoliški nacionalsocializem. Njegov cilj je bila združitev nemštva in vere, posredovati to, kar je »sveto« nacističnemu »gibanju«. Papež *Pij XI.* in vodja državnega sekretariata *Evgenij Pacelli* sta se z objavo *Hudalove* publikacije čutila kompromitirana. Papež je hotel *Hudalovo* knjigo spraviti na seznam prepovedanih knjig in s tem bi *Hudala* obsodil pred najvišjim gremijem Cerkve, katerega član je bil tudi *Hudal*. To pa bi imelo za posledico škandal, zato je bil *Pacelli* za milejšo presojo: *Hudalovo* delo naj bi zavrnil v vatikanskem časopisu *L' Osservatore Romano*. S *Hudalovimi* stališči se Vatikan ni strinjal. Škof *Hudal* je veljal za simpatizerja nacionalsocializma. Dne 1. julija 1938 je *Hudal* v pogovoru z »gauleiterjem« *Josephom Bürcklom* (1895–1944) dejal, da Vatikan sovraži nemško ljudstvo in želi uničiti Nemčijo, zato namerava firerju podariti v Avstriji verski mir. A tedaj Avstrija ni več obstajala. *Hudal* je pomagal pri kanonizaciji *Heme*, a ker se kardinal *Pacelli* ni strinjal s *Hudalom*, se *Pacelli* ni mogel odločiti za kanonizacijski postopek. Kongregacija za obrede se je po dolgem premisleku odločila, da bo *Hema* imenovana za svetnico. *Hudalova* pridiga v Krki ob razglasitvi *Heme* za svetnico junija 1938 je bila prepojena z nacionalsocialističnim mišljenjem. Za *Hudala* je *Hema* bila bojevnica za krščansko vero. Zahteval je, da naj bo naše življenje posvečeno Cerkvi in našemu

ljudstvu ter njegovi veličini. Vatikan se je bal, da bodo nacionalsocialisti ali predstavniki nemškonacionalnih privrženecv iz cerkvene slovesnosti v Krki naredili mogočno politično manifestacijo. Rim je samo potrdil *Heminino* češčenje in jo je zato prištel med svetnice, ni pa izdal dekreta. Papež *Pij XII.* je šele jeseni 1940 poslal v Celovec dekret o imenovanju *Heme* za svetnico in leta 1941 je Rim potrdil 27. junij kot praznik svete *Heme*. *Hema* je umrla 29. junija nekega neznanega leta, morebiti 1045. *Hudal* je po pravici sporna osebnost, ob koncu vojne je pomagal pri izdajanju ponarejenih izkaznic nekaterim vodilnim nacionalsocialistom – npr. *Adolfu Eichmannu* (1906–1962) – in jim s tem omogočil, da so lahko pobegnili v Južno Ameriko.

Hudal je lahko kot »rjavi škof« ostal vse do 1952 brez težav na svojem položaju v Vatikanu. *Hudalovo* ravnanje ni bilo deležno razumevanja in šele na pritisk zavezniških sil ga je dal Vatikan odpoklicati. *Hudal* je zatem zagrenjen in maščevalen pisal svoje spomine, ki jih je dobil v roke *Rolf Hochhuth*. Ta je potem na podlagi teh spominov napisal dramo »Der Stellvertreter« (»Namestnik«). Nezadovoljni škof je *Evgeniju Pacelliju*, papežu *Piju XII.* (1939–1958), posredno dal imidž in pečat, ki se ga še danes trdovratno drži. *Hudal* je namreč na papeža projiciral svoje lastnosti: pohlep po oblasti, brezsrčnost in prevarantstvo. Tako je *Hudal* opisal papeža *Pija XII.* kot zgodovinsko sporno osebnost; nemški dramatik *Hochhuth* in drugi pa so nekritično prevzeli to *Hudalovo* krivično oceno kot zgodovinsko resnico.

Cerkev Kristusa Kralja v Celovcu; nekdanje bogoslovje v 30. letih 20. stol., nato administracijsko poslopje gestapa in angleških okupacijskih sil, potem dom za dekleta in končno Dušnopastirski urad

3.9 Koroški Slovenci in »stanovska država«

Konservativna smer katolištva je odločno nastopila proti komunizmu in nacionalsocializmu. Obstajala pa je tudi smer med katolištvom, ki je menila, da se je treba pogoditi z nacionalsocializmom, ga preizkusiti in dobro v njem ohraniti, komunizmu pa nasprotovati.

Vodstvo koroških Slovencev je sprva mislilo, da bo stanovska država uresničila pravice koroških Slovencev in jih bo bolj spoštovala. V času *Hefterjevega* škofovanja in zatem do začetka stanovske države so imeli koroški Slovenci zaslombo v katoliški Cerkvi in slovenski duhovščini. A tudi stanovska država je bila do manjšine sovražna; tako je tedniku »Koroški Slovenec« prepovedala uporabljati samo slovenska krajevna imena. Stanovska država je tudi prepovedala dejavnost »Političnega in gospodarskega društva Slovencev«, za nadomestilo pa so v deželni zbor prišli trije koroški Slovenci, med njimi *Rudolf Blüml*, in sicer kot zastopnik škofa in duhovnikov oz. Cerkva, ne pa kot zastopnik Slovencev. Namesto razpuščenega »Političnega in gospodarskega društva« sta bila poleg *Blümle* še dva koroška Slovenca kot zastopnika slovenskih kmetov v deželnem zboru: *Karl Mikl* in *Albert Breznik*.

Duhovniki so bili lojalni do stanovske države in niso opazili *Innitzerjeve* distance do *Schuschniggove* vlade. Cerkev je odobrvala avtoritarni sistem, ne pa fašistične imitacije sistema.

Cerkev je individualne jezikovne pravice posameznika občasno postavila za vrhovno pravilo, kajti zavedala se je pomena materinščine v pastoralni in šoli. Tudi v stanovski državi so verouk poučevali v materinščini, kar je bilo vedno povod za kritiko s strani nemških nacionalnih krogov. Krška škofija je bistveno pripomogla k izobrazbi in omiki koroških Slovencev z dejavnostjo Marijanišča ob celovski Velikovški cesti, kjer so stanovali številni koroški Slovenci ter obiskovali humanistično gimnazijo, in z bogoslovjem v *Priesterhausgasse*. Marijanišče je bila pred drugo svetovno vojno edinstvena, jezikovna, socialna in izobraževalna cerkvena ustanova. V obeh ustanovah pa je prihajalo do hudih nacionalnih sporov. Nemško govoreči Korošci niso govorili s slovensko govorečimi Korošci in obratno. Komunikacije med narodom ni bilo.

Znotraj Cerkve v Avstriji je v stanovski državi cvetelo liturgično gibanje, npr. v *Klosterneuburgu* s *Piusem Parschem* (1884–1954). Za gibanje sta

se zavzela tudi *Rudolf Blüml* in *Tomaž Holmar* (1905–2003), ki sta ideje liturgičnega gibanja v liturgiji in pri bogoslužju tudi udeležila na Koroškem. Vodja liturgičnega gibanja v Nemčiji je bil *Romano Guardini* (1885–1968).

Levo: brzojavka protektorja *Josepha Loewa* o razglasitvi Heme za svetnico: »Sveta Hema, prosí za nas.« (*Anton Fritz*); sredina: sv. Hema in sv. Liharda, cerkev Kristusa Kralja v Celovcu; desno: srečanje krškega škofa Adama Hefterja z Adolfom Hitlerjem 4. aprila 1938 v Celovcu (Klagenfurt, *Peter G. Tropper*)

4. Izziv nacionalsocializma

»Vse, kar ne neha boleti, ostane v spominu,« je zapisal nemški filozof *Friedrich Nietzsche* (1844–1900). Nacionalsocializem je gibanje, ki je mnogim ostalo v bolečem spominu.

4.1 Nacionalsocializem kot religija

Cilj nacionalsocializma so bili totalna oblast in nadzor v državi, popolno obvladovanje in podrejanje družbe ter normiranje javnega in zasebnega življenja v smislu nacionalsocialistične ideologije. Vsebina svetovnega nazora je bila mešanica prvin in vplivov različnih ideoloških predstav: načelo firerstva, socialni darvinizem, dualistična, rasistična in antisemitska teorija, socialna romantika in odklanjanje krščanskih načel. Konflikti s Cerkvami so bili programirani. Nacionalsocializem je tudi v Avstriji posegel na vsa področja življenja – razkrajal je družinske in verske vezi kakor tudi druge socialne vezi. Celotna družba je morala živeti v

stalni mobilizaciji. Župnik iz Železne Kaple/Bad Eisenkappel *Aleš Zechner* je v župnijski kroniki leta 1938 opisal spremembe: »V oknih pristašev narodnega socializma so se prikazovale prve zastave s kljukastim križem. Pri naših kmetih so se našli le redki, ki so simpatizirali z nacionalsocialističnim režimom. V trgu pa je bilo več pristašev NSDAP. Organizirali so takoj prvo manifestacijo. Korakali so z dvignjenimi desnimi rokami skozi trg. Venomer so se slišali klici: ‚Wir danken unserem Führer. Heil Sieg. Ein Volk, ein Reich, ein Führer ...‘ Kako je to bolelo drugače čuteče ljudi, ki so se zavedali, kaj pomeni vlada Adolfa Hitlerja z njegovimi metodami. Na zborovanjih so posebno grdo napadali katoliško Cerkev in duhovnike; ‚Die schwarzen Kuttenträger‘, ‚Schädlinge der Volksgemeinschaft, die ausgerottet werden sollen‘. V šoli so bili odstranjeni iz razredov vsi križi. Na mesto križa Gospoda našega Jezusa Kristusa pa je prišla velika slika Adolfa Hitlerja. Za duhovnike ni bilo več mesta v šoli.«

Ko se spoprijemamo z nacionalsocializmom, le redkokdaj upoštevamo, da ima *Hitlerjeva* ideologija vse primesi religije oz. vere. Odrešenik v tej religiji je bil *Adolf Hitler*. Zato je bilo krščansko in judovsko razumevanje Boga v nasprotju z nacionalsocializmom. Tako za kristjane kakor tudi za Jude je prva in najpomembnejša zapoved: »Jaz sem Gospod, tvoj Bog. Ne imej drugih bogov poleg mene.«

Levo: razlaga kljukastega križa v šolah nemškega rajha (*Josef Kurzreiter*); sredina: *Anophthalmus hitleri*, jamski hrošč; slepi hrošč je bil odkrit leta 1933 v Sloveniji, nato ga je amaterski entomolog *Oscar Scheibel* (1881–1953), velik *Hitlerjev* občudovalec, leta 1937 poimenoval *Anophthalmus hitleri* (*Jasmina Cibic*). Desno: opomnik proti vojni in fašizmu, Dunaj (Wien, *Alfred Hrdlicka*)

Nacionalsocialistična država se je razglašala kot »tretji rajh«. Zavestno je izbrala izraz »rajh«, da bi poudarila, kako je ta država nadgradnja prvega in drugega rajha – po »Svetem rimskem cesarstvu nemške nacije« in po »rajhu Hohenzollerjev«. Predvsem pri prvem, Rimskem cesarstvu nemškega naroda je bila očitna ideja sakralnosti, kar je bilo za številne katoličane in evangeličane privlačno. Ti so poskušali postati »graditelji mosta« med nacionalsocializmom in katoliško ter evangeličansko Cerkvijo. Idejo sakralnosti rajha je uporabil *Hitler* na primer leta 1933 v Berlinu, ko se je v svojem govoru skliceval na molitev očenaš in ga končal kakor pri pridigi z »amen«. Nacionalsocialistična propaganda je govorila o »prihodu rajha«, ker naj bi se čas dopolnil. Velikogermansko kraljestvo, v katerem je potrebna spreobrnitev, da se je »približalo«. (prim. Mr 1,15) Ideja o poslanstvu nacionalsocializma in izvoljenosti nemškega naroda – obe sta religiozni predstavi – je bila odločilna pri preganjanju Judov in boljševizma – nacionalsocializem je to preganjanje označil kot križarsko vojno proti zlu, kot misijonsko delo, ki ga je po Božji previdnosti deležna *Hitlerjeva* Nemčija. Za nacionalsocialiste je bilo zlo tudi katoliška Cerkev, zato so jo iz načelnih razlogov preganjali. Nacionalsocialisti so se imeli za izvoljence, zato so zahtevali, da se mora ljudstvo pripraviti na приход odrešenika *Hitlerja* in delati pokoro. Esesovci (SS), ki so bili zasnovani kot neke vrste red, so v boju za novo kraljestvo igrali posebno vlogo.

Sakralno obarvana ideja o rajhu je vodila do »rjavega kulta«, do uporabljanja kulturnih prvin – posebej pri vsakdanjih »jutranjih slavjih« (*Morgenfeier*) v šotorih *Hitlerjeve* mladine. S tovrstnimi slavji, pri katerih so uporabljali *Hitlerjevo* knjigo »*Mein Kampf*« (»Moj boj«), so poskušali nadomestiti mašo in preprečiti branje Sv. pisma. Druge obredne prvine so bile »ure posvečenja« na državnih ali strankarskih dnevih, kot so bili: 1. maj kot »dan nacionalnega dela«, vsakoletni partijski dan v septembru, 9. november kot spominski dan vseh svetih in dan vernih duš. Nacionalsocializem je poskušal posnemati tudi navzočnost Cerkve v prelomnih trenutkih človekovega življenja. Namesto krsta, birme, poroke in pogreba je uvedel »življenjska slavja«, pri katerih so »instrumentalizirali« prostor, besede in glasbo. Na nacionalsocialističnih slavjih so posnemali notranjščino cerkvenega prostora: podnožje s *Hitlerjevim* oprsem je nadomeščalo oltar, zastava s kljukastim križem križ in govorniški

pult prižnico. Bistvena prvina tega kulta je bilo sakralno besedišče, ki ga je uporabljal *Hitler*: politična dejavnost je bila »boj proti uničenju duše«, strankarska ideologija »dogma«, nedovoljeno mešanje ras »izvirni greh« in kri »najsvetejša daritev«. Velikokrat je govoril o »Vsemogočnem« in o »Previdnosti«. Leta 1937 je *Hitler* zbrane v Würzburgu takole nagovoril: »*Previdnost nas vodi, delujemo po volji Vsemogočnega. Nihče ne more ustvarjati narodne in svetovne zgodovine, če ostane brez blagoslova Previdnosti.*« Zahteval je vero v odnosu do Nemčije in samega sebe. Partijske tovariše je imenoval »apostole«. Ob koncu svojih govorov je včasih celo molil, dne 1. maja 1933 na primer tako: »*Gospod, vidiš, da smo se spremenili. Nemško ljudstvo ni več ljudstvo brez časti, sramote, malosrčnosti. Ne, Gospod, nemško ljudstvo je spet močno, voljno, vztrajno in požrtvovalno. Blagoslovi naš boj za našo svobodo in naše nemško ljudstvo in domovino.*« Nacionalsocializem je zahteval ločenost sakralnega od posvetnega, zato je posnemal notranjost cerkva. Nacionalsocialistična »svetišča« so imela prostor za občestvo, hodnik ter na levi in desni strani klopi, oltarni prostor pa je bil višji in je bil opremljen z zastavo s kljukastim križem ali s *Hitlerjevo* podobo. Glasba in uporaba instrumentov – bobna, fanfar in orgel – sta imeli pri svečanostih pomembno vlogo. Njihova pesem je vcepljala svetovni nazor nacionalsocialistov. To ponazarja tale pesem:

*Bog naj blagoslavlja delo in začetek,
Bog naj blagoslavlja firerja in ta čas,
stoj nam ob strani pri osvajanju dežel,
da bomo služili Nemčiji z vsemi čutili,
da bomo pripravljeni ob vsaki uri.*

*Ročice skleniti, glavice povesiti,
iskreno na firerja misliti,
ki nam daje delo in kruh
in nas rešuje vseh nadlog.*

Za nacionalsocialiste so bili pomembni obredi, strast, pripadnost in predvsem pobožanstvenje firerja. Firer je vodil in privrženci so mu sledili, ker da nezmotljivi ve za pot in pozna cilj. Pokorno so mu sledili in kričali: »Führer befiehl – wir folgen dir!« (»Firer ukaži – šli bomo za teboj!«) Častili so ga kot novega svetnika. Upodabljali so ga kot sv. Jurija v oklepu, ki se bojuje proti zlu. Novorojenčkom so dajali ime Adolf, Adolfine in Jörg. V hišah so namesto križev obesili njegove podobe in ga častili kot odrešenika. Imeli so ga tudi za edinega na svetu živečega boga, ki je svet odrešil pred judovsko-krščansko-marksistično kugo. Njegovemu

rojstnemu kraju Braunau so peli slavospeve in ga imeli za Betlehem. Za božič v hiše ni več prihajalo Božje Dete, temveč German. Prepesnili so tudi znano božično himno »Sveta noč«. *Hitler* se je primerjal z Jezusom, in tiste, ki ga niso volili, je imenoval judeže. Govoril je, da bo za svoj narod umrl in se dal zanj celo križati. Ob obisku krajev so ga slavili kot mesijo. Namesto »Grüß Gott!« (»Bog daj!«) so klicali: »Heil Hitler!« Otroke so v otroških vrtcih učili molitve, v središču katerih je bil *Hitler*. Pred kosilom in po njem so otroci molili:

*Firer, moj firer, mi podarjen od Boga,
varuj in obranjaj še dolgo mi življenje,
rešil si Nemčijo iz globoke stiske,
tebi dolgujem zahvalo za vsak-*

*danji kruh.
Ostani še dolgo pri meni, ne
zapusti me.*

*Firer, moj firer, moja vera in luč!
Heil, moj firer!*

*Hvala tebi za to hrano,
varuh mladine, varuh starčkov!
Vem, da imaš skrbi, toda to zate
ni pomembno.*

Pri tebi sem noč in dan.

*Položi svojo glavo v moje naročje,
tam si varen, moj firer,*

saj ti si velik.

Heil, moj firer!

Cerkev je dojemala nacionalsocializem kot herezijo oz. krivo vero, predvsem zaradi njegovih ideoloških predstav o »boljših« rasah, predvsem severne, arijske, germanske rase, zaradi kulta »krvi in zemlje« in ideje o »pozitivnem krščanstvu« oz. novem poganstvu. Judje za nacionalsocializem niso nemške krvi, zato ne morejo biti tovariši nemškega ljudstva. Severna rasa je zanj rasa luči, druge so rase teme. Najtemnejša, satanska rasa je judovska, zato jo je treba uničiti. Nacionalsocializem je bil protikrščanski in protijudovski. Zanj je bil Jezus Arijec s severa. Jezusa so videli kot moža, ki je v roki držal bič in nagnal Jude iz templja. Kristus je bil za *Hitlerjeve* privržence antisemit, bojevnik in Bog sovraštva.

4.2 Začetno navdušenje nekaterih avstrijskih škofov nad nacionalsocializmom

Hitler je kardinala *Theodorja Innitzerja* (1875–1955) sprejel 15. marca 1938, tri dni po anšlusu Avstrije (12. marca 1938). Innitzer je bil tako

zaslepljen, da ni niti videl niti slišal, da so ga zasmehovali in zmerjali. V »Slovesni izjavi« (»Feierliche Erklärung«), ki so jo podpisali vsi avstrijski škofje (takrat jih je bilo šest), je bilo nekaj dni pozneje zapisano, da so prepričani, da bo nacionalsocializem zavrnil nevarnost uničujočega in brezbožnega boljševizma. Katoličane so pozvali, naj glasujejo za priključitev k *Hitlerjevi* Nemčiji. »Slovesna izjava« je nastala pod diktatom »gaulajterja« *Josefa Bürckla*, ker se v njej govori le o eni cerkveni provinci, čeprav obstajata v Avstriji dve, dunajska in salzburška. Po podpisu se je nadškofu *Innitzerju* začela oglašati slaba vest in je bil potr, ker je izjavo preneglo podpisal. S salzburškim nadškofom *Sigismundom Waitzem* (1864–1941) sta zato tri dni po »Slovesni izjavi« (21. marca 1938) napisala predgovor k »Slovesni izjavi« in ga tudi podpisala. *Joseph Himmelreich*, ki je kot gaulajterjev zastopnik vodil pogovore z avstrijskimi škofi, je nadškofa *Innitzerja*, ki je bil glede nacionalsocializma skrajno naiven, pregovoril, da je »spremno pismo« podpisal s »Heil Hitler«. Nacisti so brez soglasja škofov podpis kopirali na »Slovesno izjavo«. Tako so imeli za 10. april 1938, to je dan plebiscita, pri katerem naj bi Avstrijci odločali o pripadnosti *Hitlerjevi* Nemčiji, v rokah udarno reklamno podporo. Kardinal *Innitzer* se je moral nato zaradi svojega naklonjenega odnosa do *Hitlerja* v Rimu zagovarjati. Papež *Pij XI.* mu je očital brezglavost. Od *Innitzerja* je zahteval, da mora biti do nacionalsocializma bolj kritičen in podpisati posebno vatikansko izjavo. *Innitzer* je bil pokoren, podpisal je zahtevo in se s težkim srcem in s strahom vrnil na Dunaj, kjer sta ga čakali sramotenje in zaničevanje. Toda kardinal *Innitzer* se je 25. marca 1938 odzval in dodal k »Slovesni izjavi« te besede: »pri polnem upoštevanju Božjih in Cerkvениh pravic« (»Unter voller Wahrung der Rechte Gottes und der Kirche«). Od škofov in duhovnikov je zahteval, da jih morajo v nedeljo 27. marca in v nedeljo 3. aprila 1938 prebrati v cerkvah. Omenjeni dodatek je zahteval linški škof *Johannes M. Gföllner* in nadškof *Theodor Innitzer* ga je sprejel.

Poznejši papež *Pij XII.* je ravnanje avstrijskih škofov v svojem dnevniku označil kot »najsramotnejše poglavje v cerkveni zgodovini«.

Avstrijski katoliški škofje, vodstvo evangeličanske Cerkve ter antisemit in nekdanji socialdemokratski kancler *Karl Renner* (1870–1950) so prebivalce t. i. Vzhodne marke (»Ostmarke«) pozvali, naj na referendumu glasujejo za *Hitlerja*. Tudi vodstvo koroških Slovencev je v posebni izjavi

priporočilo koroškim Slovencem, naj glasujejo z da. Danes vemo, da je bila ta izjava izsiljena. Izid ljudskega glasovanja je pokazal, da so koroški Slovenci volili tako, kot so želeli njihovi voditelji. Nekaj glasov proti priključitvi je bilo le v Bistrici pri Pliberku/Feistritz ob Bleiburg, v Beli pri Železni Kapli/Bad Vellach bei Bad Eisenkappel in Borovljah (Ferlach). Pred glasovanjem je tajna policija zahtevala, da mora krški ordinariat »Slovesno izjavo« prevesti v slovenski jezik in jo morajo 10. aprila 1938 prebrati s prižnic pri nedeljskem bogoslužju.

Krški škof *Adam Hefter* je odločno odklonil izjavo avstrijskih škofov glede nacionalsocializma, ker se je bal množičnih izstopov iz Cerkve. Odoبرaval pa je socialne napore tretjega rajha. »Slovesni izjavi« je dodal pastirsko pismo, v katerem je katoličane spomnil na dolžnost spoštovanja, zvestobe in ubogljivosti. Zanimivo je, da je bilo med nemškimi duhovniki na Koroškem 22 privržencev nacionalsocializma, med slovenskimi pa nobenega.

Vsepovsod so odgovorni voditelji imeli težave s tem, da bi se javno uprli in priporočali, naj ljudje glasujejo proti priključitvi, ker so vedeli, da zločinski nacionalsocialistični režim brutalno preganja svoje resnične in celo domnevne nasprotnike. Povrh vsega pa so morali glasovalni upravičenci glasovati javno. Avstrijski zgodovinar *Ernst Hanisch* je dilemo ljudi, ki so morali glasovati, pokomentiral, da je »celo v demokratični družbi težko glasovati proti večini«.

Upanje na dano obljubo, da bo *Hitlerjev* režim do katoliške Cerkve v Avstriji strpnejši, se je razblinilo. Režim je začel preganjati duhovnike in laike, zaprl je nasprotnike nacionalsocializma, ukinil delovanje samostanov, prepovedal cerkvene časopise in društva ter preklical konkordat. Meseca avgusta 1938 se je kardinal *Innitzer* odločil za odpor proti nacionalsocializmu.

4.3 Odnos nacionalsocializma do duhovnikov in koroških Slovencev

S priključitvijo Avstrije k nemškemu rajhu je začel nacionalsocializem preganjati tudi duhovnike. Dne 12. marca 1938 so aretirali slovenskega duhovnika in nekdanjega deželnozborskega poslanca *Vinka Poljanca*

(1876–1938), ki je avgusta istega leta umrl za posledicami zapora. *Poljanec*, ki so ga dolžili deviznega prekrška, je bil prva žrtev nacističnega nasilja med koroškimi Slovenci. Do plebiscita 10. aprila 1938 so predstavniki režima od škofa zahtevali premestitev slovenskih duhovnikov zaradi njihove narodnosti, stanu in političnega delovanja. Pregnanih je bilo precej duhovnikov. Izgnani pa so bili tudi *Joško Tischler*, *Valentin Hartmann*, *Franc Aichholzer*, *Rado Wute* in drugi laiki.

Med preganjanimi je bil tudi ravnatelj malega semenišča prelat *Josef Brunner*. Stolnemu kanoniku *Rudolfu Blümlu* so zaplenili celotno zasebno korespondenco, stolnemu zboru v Celovcu so prepovedali petje. Po priključitvi so bili zaprti tile nemški duhovniki: *Paulitsch*, *Schilcher*, *Maierhofer*, *Schott*, *Laure*, *Nuschei*, v hišni zapor je moral iti direktor Carinthiae *Filip Bugelnig*. Svoje župnije so morali na zahtevo gestapa zapustiti tile koroški duhovniki: *Blüml*, *Starc*, *Wornig*, *Holmar*, *Sekoll*, *Vuk*, *Jegen*, *Fertala*, *Nagele*, *Wagner*, *Grundeil* in *Klampferer*. Delovanje v šoli so prepovedali duhovnikom: *Petru*, *Rainerju*, *Kochu*, *Kunzeju*, *Hoffmannu*, *Kadrasu*, *Hohenwarterju*, *Tekstru* in *Plonerju*. Tedanji krški pomožni škof *Andreas Rohracher* (1892–1976) se je zavzemal za globoko verno slovensko ljudstvo in ga poskušal braniti pred nasiljem nacional-socialističnega režima.

Jeseni leta 1938 so nacisti zaprli celovško malo semenišče Marianum, bogoslovje v Celovcu in samostan v Št. Pavlu, kjer so ustanovili elitno šolo tretjega rajha »Napola«. Prav tako so zaprli cerkvene ustanove v Št. Andražu, na Plešivcu, v Št. Juriju ob Dolgem jezeru in tajništvo Karitas. Cerkvenih šol in njihovih spričeval država ni več priznala kot veljavnih. Razlastili so samostan uršulink in sanatorij Maria Hilf v Celovcu, bolnišnico nemškega reda v Brežah (Friesach) in Društvo sv. Jožefa (Carinthia) v Celovcu.

Leta 1941 in deloma že leta 1938/39 so odpravili utrakvistično šolo, s čimer so prepovedali slovenščino kot učni jezik v šolah. Posledice ukrepa so se izražale tudi pri poučevanju verouka, ki je namesto obveznega postal izbirni predmet. Koroški ordinariat je staršem priporočal, naj otroke odjavijo od konfesionalnega pouka, ker ne pripravlja na prejem zakramentov in ne uvaja v versko življenje tako kot verouk. O tem, kako so si duhovniki pomagali pri dušnopastirskih urah zunaj šolskega poslo-pja, poroča župnijska kronika Železne Kaple: »Začeli smo otroke zbirati

v dušnopastirskih urah izven šolskega pouka. Težko je bilo določiti pravi čas, po šoli v delavnikih ali nedeljah. Navadno so bile po šoli ure in nastopi ‚Apell der Hitlerjugend‘, tako da se otroci ne bi mogli udeležiti verskega pouka v dušnopastirskih urah. V župnišču smo priredili zasilno kapelico, kakor je bilo predpisano. Tukaj se je vsak teden redno vršila dušnopastirska ura za vsak razred posebej. [...] Versko življenje in pričanje vere je bilo pri pouku v ospredju. [...] Kljub temu da je bila dušnopastirska ura v tej obliki postavno dovoljena, je nadučitelj oviral to delo, kolikor je mogel. Večkrat je šel od razreda do razreda, vpraševal otroke, kdo se udeležuje dušnopastirskih verskih ur, jih zapisoval, jim grozil, pohvalil tiste, ki se niso zglasili na verske ure, sramotil ministrante itd. [...] Prepovedano je bilo poučevati otroke v slovenskem jeziku.«

Omeniti je treba še celovško Mohorjevo, ki je kljub oviram delovala do 22. maja 1940. Na ta dan je bila najpomembnejša ustanova koroških Slovencev razpuščena in prepovedana z argumentom, da njeno delovanje in pravila nasprotujejo državnim interesom. Predsednik Mohorjeve *Valentin Podgorc* in odbor družbe sta zaman protestirala. Svoje nepremičnine je hotela Mohorjeva družba izročiti krški škofiji za cerkvene namene. Nacisti pa so jo prehiteli, saj so 15. in 22. julija 1940 vknjižili zaplembo nepremičnin Mohorjeve in njene glavne hiše na Vetrinjski cesti v Celovcu.

Z napadom *Hitlerjeve* Nemčije na Kraljevino Jugoslavijo 6. aprila 1941 se je odnos nacionalsocialistov do koroških Slovencev še zaostрил. Njihove politike in kulturnike so zaprli, društva razpustili, slovenski pouk ukinili in prepovedali uporabo maternega jezika pri bogoslužju, pridiganju in v pastoralih (otrok). Aretirali so približno petdeset slovenskih duhovnikov. V dvojezičnih krajih je nemščina postala edini dovoljeni jezik. Aprila 1942 je nacionalsocialistični režim pregnal številne slovenske družine v Nemčijo. To pa je bil tudi povod, da se je več koroških Slovencev pridružilo partizanskemu gibanju.

Ana Jug-Olip iz Sel in *Gabrijela Smrtnik* sta zapisali:

»Na cvetno nedeljo, 6. aprila 1941, po vdoru Hitlerja v Jugoslavijo, smo začeli z vso bridkostjo okušati, kar se nam je pripravljalo. Na mah nismo smeli več po slovensko govoriti v šoli, na vasi in na cesti. V cerkvi so izginili slovenski napisi na banderah in na slikah križevega pota. Pridiga, petje in molitev – vse le nemško. Na vasi in v cerkvi je izginila vsa domačnost.«

Misli v tujini

*Daleč tam je zdaj dežela,
kjer mamica mi je pesmi pela,
učila me je tam lepo
ljubiti Boga, narod in tudi njo.*

*V duhu le mi je mogoče,
da vidim še, kako moj oče
delal tam je in se trudil,
ker v hiši rod on res je ljubil.*

*Urejen dom smo tam imeli,
prebivali smo v hiši beli,
kjer pesmi je odmeval glas
in blagoslov božji je spremljal nas.*

*Pride neki dan povelje:
»Bežite nam iz te zemlje!
Tukaj drug bo gospodaril,
Slovenec ne bo več zemlje kvaril.«*

*Kot zločinci smo bili gnani,
od orožnikov zavarovani,
pa greh naš je bil edini ta,
da mati nam je Slovenka b'la.*

*V tujem svetu zdaj živimo,
s ponosom v srcu vse trpimo,
ker trdno smo prepričani,
da vstajenja dan več daleč ni.*

*Pokonci glave, pogum velja,
vse dni trpljenja našega.
Dan iz dneva v dan gineva,
svobodi pa pot odpira.*

*(Napisano v Eichstädtu,
3. 9. 1943)*

Levo: stela spominjanja pri žrelski postaji v Celovcu; sredina: O5, tajno znamenje avstrijskega odporiškega gibanja med drugo svetovno vojno, na zunanji strani stolnice sv. Štefana na Dunaju; desno: sv. Maksimiljan Kolbe na Ptujski Gori (Slovenija)

4.4 Odpor dela katoličanov proti nacionalsocialističnemu režimu

Že leta 1929 je škof iz Linza *Johannes Maria Gföllner* (1867–1941) svaril pred »napačnimi preroki«. Novembra 1931 je avstrijska škofovska konferenca prvič razpravljala o nacionalsocializmu in ga zelo kritično ovrednotila, češ da so njegova načela blazna in sovražna. Dve leti pozneje je omenjeni škof iz Linza v pastirskem pismu »Über den wahren und falschen Nationalismus« (»O pravem in napačnem nacionalizmu«) zapisal, da je nacionalsocializem s svojo materialistično rasno teorijo in nekrščanskim nacionalizmom v hudi zmoti. Pastirsko pismo je postalo znano tudi v tujini, zato je izšlo v osmih izdajah. Noben verodostojen katoličan ne more biti pravi nacionalsocialist, je zapisal škof. *Gföllnerjevo* stališče glede ocene Judov pa je ostalo sporno. Njegovo pastirsko pismo sta prevzeli škofija Gradec in nadškofija Salzburg, druge škofije v Avstriji pa ne. Ob obisku *Adolfa Hitlerja* v Linzu leta 1938 se je škof branil pokazati *Hitlerju* stolnico in je v ta namen poslal zastopnika. Julija 1938 ni podpisal sporazuma med Cerkvijo in nemškimi rajhom glede »Ostmarke« (»Vzhodne marke«), kar je imelo za posledico, da je bilo iz linške škofije zaprtih več kot sto štirideset duhovnikov in veliko laikov. Čeprav je škof *Gföllner* bil največji nasprotnik nacionalsocializma, je podpisal »Slovesno izjavo«. Katoličani v linški škofiji so bili po branju na prižnicah potrti in šokirani, pravi *Ferdinand Klostermann* (1907-1982), ki je bil tedaj kaplan v Bad Ischlu. Prav tako so bili katoličani ob besedah »Und Heil Hitler«, ki so jih videli na reklamnih stebrih, neprijetno presenečeni. Potem ko je *Klostermann* postal škofov sekretar, je med sprehodom nagovoril škofa in mu povedal, da so mladi duhovniki nad izjavo škofov razočarani. Škof je bil zelo potrtn in na sprehodu ni spregovoril nobene besede več. Ko sta šla v škofovo palačo, se je ustavil in povedal: »*Ko bi vedeli, kaj se je takrat dogajalo, bi morda milejše sodili.*«

Kapitularni vikar *Andreas Rohracher* (1892–1976, krški pomožni škof v letih 1933–1945 in nadškof v Salzburgu 1943–1969), ki je prihajal iz Vzhodne Tirolske, se je pogumno upiral *Hitlerjevemu* režimu. Zavzemal se je za izpustitev zaprtih duhovnikov in laikov. Protestiral je proti evtanaziji in etničnemu čiščenju južne Koroške oz. proti pregonu koroških Slovencev 14. in 15. aprila 1942. *Rohracher* je bil v rednih stikih

s papežem *Pijem XII.* V protestnem pismu upravitelju nemškega rajha na Koroškem, *Friedrichu Rainerju* (1903–1947), se je pritožil zaradi preganjanja koroških Slovencev in omenil, da je preganjanje povzročilo močno razburjenje med prebivalstvom. Pomožni škof *Rohracher* je storil vse, kar je bilo možno. A pod pritiskom nacionalsocialistov je bil po nemški zasedbi ljubljanske škofije prisiljen z odlokom prepovedati uporabo slovenščine v delu ljubljanske škofije (Gorenjska), ki je administrativno pripadel krški škofiji. Ta odlok je veljal tudi za Mežiško dolino in za Koroško. Po izvolitvi *Rohracherja* za salzburškega nadškofa leta 1943 ga je na Koroškem – saj je tam ostal pomožni škof do leta 1945 – podpiral njegov najožji sodelavec kancler *Josef Kadras*, ki se je zavzemal za zaprte duhovnike in laike ne glede na njihovo narodnost. Duhovniki, ki niso bili aretirani, so ostali v svojih župnijah, kot npr. *Aleš Zechner* v Železni Kapli. Ko je po vojni izhajajoči slovenski časopis »Koroška kronika« *Kadrasu* očitil, da je tajni policiji izročil seznam imen slovenskih duhovnikov, je to zastrupilo ozračje ter stopnjevalo napetost med koroškimi Slovenci in krškim ordinariatom. Časopis oz. urednik namreč ni upošteval dejavnosti nacionalsocialista *Aloisa Maierja-Kaibitscha* (1891–1958) med drugo svetovno vojno, ko je bil vodja »Narodnostnega urada« (»Volkstumsstelle«) in pristojen za koroške Slovence in tudi njihovo preganjanje. V tej vlogi je prav on sestavljal sezname koroških Slovencev in duhovnikov.

Stolni kanonik *Valentin Podgorc* je o *Kadrasu* menil, da se je v tretjem rajhu do skrajnega ponižal, ko je prosil in rotil mogočneže, ko je hitel v ječe in na sodišče, da bi lahko pastoralno skrbel za vernike: »*Tako je postal angel varuh, tudi Slovencev.*« Redovnica *Felice Griller* je izjavila, da so 4. maja 1945 osem Slovencev zaradi »političnega zločina« obsodili na smrt. Ker pa je *Kadras* zanje posredoval, so jih pomilostili.

Škof *Ferdinand Stanislaus Pawlikowski* (1877–1956) je kot pristaš avtoritarne stanovske države nasprotoval nacionalsocializmu, zato so ga nacisti 13. marca 1938 za en dan zaprli. Po intervenciji Svetega sedeža so ga izpustili, ni pa mogel nič ukreniti proti temu, da so samostane zaprli ter duhovnike umorili. Škof pa je zahteval, da naj se ukroti vpliv svetovnega judovstva v gospodarstvu in kulturi. Še leta 1944 je v pastirskem pismu pisal, da je vojna »nekaj velikega« v »junaški dobi«.

Nadškof *Sigismund Waitz* (1864–1941) je bil v času anšlusa v hišnem

priporu, na Dunaju pa je bil zelo aktiven pri škofovski konferenci in pri pogajanjih kardinala *Innitzerja* s predstavniki režima, predvsem s *Himmelreichom*.

Škof *Michael Memelauer* (1927–1961) iz St. Pöltna je bil zadržan do nacionalsocializma, odločno je leta 1941 nastopal proti *Hitlerjevi* evtanaziji. Cerkev na Koroškem se je na izziv nacionalsocialistične ideologije odzvala tiho in previdno. Uvedla je stanovsko dušno pastirstvo. Svoje moči je usmerila v katehezo otrok in mladine ter se zavzemala za može, žene, bolnike in ujetnike. Uvedla je nočno češčenje ter širila češčenje Jezusovega in Marijinega Srca. Duhovniki so ob nedeljah pridigali v dvoumnih prisposodobah. Pridiga o Kristusu kralju je bila povod za postopke zoper duhovnike, ker so Kristusa označili kot pravega vladarja sveta.

Z ukinitvijo katoliških zasebnih šol in treh od štirih teoloških fakultet (ostala je le dunajska; v Nemčiji pa je bila od sedmih zaprta le münchenška), razpusitvijo številnih samostanov, ukinitvijo verouka v nekdanji Avstriji in Mohorjeve v Celovcu je hitlerizem pokazal svoj pravi obraz v odnosu do Cerkve. Takratna »Ostmarka« (»Vzhodna marka«) se ni mogla opirati na konkordat in je bila zato izpostavljena samovolji režima.

Katoliška mladina je odpor zoper ideologijo začela v cerkvenih prostorih; mladi so hodili k verskim uram in se skrivaj udeleževali taborov, na katerih so doživljali svobodo.

Levo: Jezus s trnovo krono, v ozadju Mussolini in Hitler, mestna župnijska cerkev v Gradcu; sredina: mrtvaški ples v Cmureku (Mureck, *Gerald Brettschuh*); desno: vstali Jezus v mrtvaški kapeli v Lienzu (*Albin Egger Lienz*)

4.5 Upor katoliške mladine zoper nacionalsocializem

Spomenica avstrijskih škofov z dne 28. septembra 1938 pomeni prelomnico v odnosu do *Hitlerjevega* režima. V njej so škofje kritizirali ovire pri dušnopastirskem delu.

Mladi stolni kaplan dunajske stolnice, *Martin Stur*, je za 7. oktober 1938 organiziral večerno svečanost, ki je bila na dan rožnega venca že nekaj let v navadi. O pripravah in poteku mladinske svečanosti (Jugendfeier) v stolnici ter o dogodkih na Trgu sv. Štefana (Stephansplatz) po večerni pobožnosti je 18. oktobra 1938 napisal poročilo, ki ga je zahteval direktor dunajske nadškofijske pisarne *Josef Wagner*. Večerne slovesnosti v dunajski stolnici sv. Štefana se je udeležilo 7000 do 10.000 mladostnikov. Pri pobožnosti v stolnici je najprej govoril kaplan za mladino *Martin Stur* in nato kardinal *Theodor Innitzer*, ki je organizatorjem povedal, da se bo udeležil svečanosti v stolnici. V pridigi se je najprej zahvalil mladini, da je prišla k svečanosti v staro katedralo, v kateri bodo v težkih časih izrekli veroizpoved in priznali staro nemško vero očetov (*»ein Bekenntnis zu Eurem alten deutschen Väterglauben«*). Kardinal *Innitzer* je mladim povedal, da je katoliška mladina v preteklih mesecih izgubila zelo veliko, kar jim je bilo drago, a namesto tega odkrila nekaj, kar je več vredno, namreč župnijo, v kateri živijo. V župnijah so namreč dobri prijatelji in župniki, ki želijo biti moč in vodje (*»Führer«*) pravega krščanskega življenja. Mladina naj zato izpove vero v Kristusa, našega voditelja in učitelja (*»unseren Führer und Meister«*), našega kralja in izreče zvestobo Cerkvi. Potem je dunajski kardinal povedal mladini, da ji zaupa, zato naj tudi mladi zaupajo škofu v zaupanju na moč Svetega Duha. Morebiti nekateri mladostniki niso razumeli vsega, kar so škofje v preteklosti delali, a škofje so ravnali po svoji vesti in po tem, kar so vedeli, je dejal dunajski kardinal. Škofje se zavedajo, da je njihova odgovornost pred Bogom težka. Verniki naj molijo za škofe, da jih bo Sveti Duh spet razsvetlil. Večerna slovesnost naj opozarja na dolžnost kristjana, da mora najprej dati Bogu, kar mu gre, in potem bo vsak deležen notranjega miru in veselja. Besede *»v veselju je moč«* (*»Kraft durch Freude«*) imajo globok smisel, saj so biblične, uporabil jih je prerok Esra v težkih časih, ko je povedal, da je veselje v Gospodu moč. Po večerni svečanosti je prišlo pred stolnico do spontanih demonstracij, kar je bilo v tretjem

rajhu enkrat en dogodek. Mladi so peli »Und wenn wir marschieren« in »Auf zum Schwure« in glasno zahtevali, naj se pokaže škof (»*Wir wollen unsern Bischof sehen*«, »*Wir danken unserm Bischof*«) in naj Kristus Kralj živi (»*Es lebe Christus, der König*«). Po dolgem obotavljanju je kardinal *Innitzer*, ki je bil črno oblečen, mlade s svojimi gestami ob odprtem oknu prosil, naj se mirno razidejo, obenem pa je že slutil, kaj bo sledilo.

Sekretar kardinala *Innitzerja*, *Jakob Weinbacher*, in kardinal *Innitzer* sta dogodke dan za tem opisala takole: Sto privržencev nacionalsocialistične mladine (HJ), starih od 14 do 25 let, je 8. oktobra 1938 ob dvajseti uri in deset minut napadlo nadškofijsko palačo in vandalsko divjalo v njenih prostorih: razbili so 1245 oken, uničili slike in pohištvo, ranili kaplana in nadškofijskega ceremoniarja *Franza Jachyma* in kaplana *Jakoba Weinbacherja* hoteli vreči skozi okno. Stolnega kurata *Johanna Krawarika* so iz prvega nadstropja sosednje hiše, ki se imenuje Churhaus, vrgli na dvorišče, kjer je težko poškodovan obležal. Tudi *Innitzerjev* kelih je drhal vrgla na dvorišče. Policija je početje nemo opazovala in se je pojavila na prizorišču šele po štiridesetih minutah, ko je bila palača že močno poškodovana. *Innitzerja* so pred drhaljo zaščitili in odvedli na varno. Palačo so zaprli in do konca vojne nihče ni imel dostopa do nje. Stanovalci v poslopju pa so morali podpisati izjavo, da o dogodkih ne smejo govoriti. *Innitzer* je pisno protestiral pri *Hitlerju*, a ni dobil nobenega odgovora. Znani psihiater in univerzitetni profesor *Erwin Ringel* (1921–1994), ki je leta 1994 umrl na Koroškem, je bil očividec teh dogodkov. Izjavil je, da je pomagal mladini v župniji sv. Štefana na Dunaju. Rožnovenske pobožnosti, ki ni bila posebej organizirana, se je udeležilo med devet in deset tisoč mladih. *Innitzer* je zbrane nagovoril notranje vznemirjen, ker je spoznal, da je bila politika prilagajanja nacistom napačna. Zavedal se je, da so mu katoličani očitali glasovanje za *Hitlerja*. Svoj »Heil Hitler« je želel poravnati. Ko se je srečal z navdušenimi mladostniki, ga je prevzelo. Pridigal je protinacistično, kar je povzročilo evforijo, predvsem potem, ko so zapeli pesem »Hvala večnemu Bogu«. Sledile so spontane demonstracije. Mladina je na prostem pretepla nekaj nacistov in vpila: »*Ein Volk, ein Reich, ein Bischof*« (»*Eno ljudstvo, en rajh, en škof*«); »*Lieber Bischof, sei so nett und zeige dich am Fensterbrett*« (»*Dragi škof, bodi tako prijazen in pokaži se ob okenski polici*«). To je *Innitzer* tudi storil in

jih pozval, naj gredo mirno domov. *Ringel* je čustveno ekstatično dejanje označil kot izjemno stanje, če bi mladi uporabili razum, ne bi prišlo do manifestacije, ki je bila čustveni izbruh brez pameti. Naslednji dan je *Hitlerjeva* mladina napadla palačo in jo močno poškodovala. Leta 1939 so nacionalsocialistične oblasti razpustile mladinske skupine v župniji, njene člane so zaprli. Nacisti so Cerkvi na Dunaju očitali, da je katoliško mladino politično zlorabila.

Drugi očitavec, psiholog *Wilhelm Daim*, je pričeval o tem, da so bile *Innitzerjeve* besede zanimive, saj je govoril o stari nemški veri očetov in o tem, da so ljudje veliko izgubili. Dodal je, da je Kristusa treba priznati, saj je on firer in mojster. To je bila seveda huda provokacija. Zahteval je izpoved vere, žrtvovanje in zvestobo katolištvu. Prosil je za odpuščanje. Rekel je, da so se škofje prej ravnali po tem, kar so vedeli, in po svoji vesti, a da je bilo njihovo prepričanje zmotno. Verniki naj zato molijo za škofe, da jih bo Sveti Duh ponovno razsvetlil. Poslušalci so iz povedanega izluščili sporočilo, da Sveti Duh ni razsvetlil škofov, ko so podpisali »Slovesno izjavo«. Pustil jih je same in zato je zanje treba moliti. *Innitzer* je priznal, da so se škofje zmotili, in to je bila odločilna točka. Spet so mu zaupali in mladina je šla navdušena domov.

Ko je ideologija pokazala svoj pravi obraz, je kardinal *Innitzer*, ki se je sprva navduševal za nacionalsocializem, postal njen kritik in od hitlerjancev najbolj zaničevan kardinal. Kardinal ni slutil, da se je treba težnjam diktature zoperstaviti pred njenim prevzemom oblasti.

Levo: pokol Peršmanove družine v Koprivni/Kopreini pri Železni Kapli/Bad Eisenkappel (Liber memorabilium Železna Kapla/ Bad Eisenkappel); desno: detajl na Steni tožnikov, glavni kolodvor v Celovcu (Klagenfurt; *Giselbert Hoke*)

4.6 Preganjanje kristjanov v nacionalsocializmu

Na osnovi nacionalsocialistične zločinske ideologije, poimenovane »kri in zemlja«, je *Hitlerjeva* Nemčija pobila med drugo svetovno vojno najmanj šest milijonov Judov, a pomorila je tudi številne nasprotnike iz Nemčije in drugih držav ter tudi pripadnike drugih narodnosti, ki jih je nacistična ideologija imela za »manjvredne«. Za katoliško Cerkev in papeža *Pija XI.* ter *Pija XII.* sta bili konfrontacija s sovražniki krščanstva in vojna precejšna izziva. Na voljo je bilo več možnosti: prilagajanje, uveljavljanje, zadržanost in odpor. To je veljalo tudi za kristjane v komunističnih državah. Mnogo ljudi je moralo svoj pogumni odpor plačati s svojim življenjem, med njimi tudi *Vinko Poljanec*, *Franc Weinzierl*, *Jurij (Georg) Pasterk*, *Thomas (Tomaž) Olip*, *Franz Bernthaler*, *Georg Kofler*, *Anton Kutej*, *Štefan Singer*, *Alfred Delp*, *Dietrich Bonhoeffer*, *Sophie Scholl* in drugi člani »Bele vrtnice«, *Edith Stein*, vodja Bratovščine sv. Jožefa *Anton Granig*.

Maria Stromberger (1898–1957) iz kraja Metnitz na Koroškem, imenovana »angel Auschwitza«, je bila bolničarka. Prostovoljno je šla v taborišče Auschwitz, da bi z lastnimi očmi videla, kaj se tam dogaja. Pomagala je jetnikom v taborišču z zdravili in hrano, skrila je bolnike in zanje skrbela. Ilegalno je nosila pisma iz taborišča in tihotapila informacije ter orožje v taborišče. Januarja 1945 je s ponarejeno zdravniško diagnozo ušla smrti.

Mučeniško smrt je pretrpela tudi župniška kuharica iz Št. Ilja (St. Egyden) *Jožefa Sumper* (1887–1945). V koncentracijskem taborišču v Ravensbrücku so jo obesili za roke tako, da so bila stopala dvajset centimetrov od tal. Nadnjo so spustili lačne zdresirane pse volčjake, ki so z njenega še živega telesa trgali kose mesa. Umirajočo so vrgli v plinsko peč, kjer se je končalo njeno življenje. To se je zgodilo 18. februarja 1945. Gornjeavstrijski kmet *Franz Jägerstätter* (1907–1943), ki mu vest ni dopuščala vojaške službe v *Hitlerjevi* vojski; leta 2007 ga je za blaženega razglasil papež *Benedikt XVI.*

Spodnjeavstrijska redovnica s. *Restituta (Helene) Kafka* (1898–1943) je bila leta 1942 zaradi »pripravljanja veleizdaje in pomoči sovražniku« obsojena na smrt in na Dunaju usmrčena z giljotino; papež *Janez Pavel II.* jo je leta 1998 razglasil za blaženo.

Na Štajerskem delujoči župnik *Heinrich dalla Rosa* (1909–1945) je bil zaradi svojih kritičnih pridig v Obdachu obglavljen na Dunaju.

Roman Karl Scholz (1912–1944) je vodil »Österreichische Freiheitsbewegung« (»Avstrijsko gibanje za svobodo«), bil je korar sv. Avguština v Klosterneuburgu, uprl se je tretjemu rajhu in zagovarjal Avstrijo, ki bi vključila tudi celotno Bavarsko; umorili so ga leta 1944 na Dunaju. Med evangeličani je postal žrtev nacističnega terorja teolog *Dietrich Bonhoeffer* (1906–1945), ki so ga konec vojne obesili v koncentracijskem taborišču Flossenbürg tik ob češki meji. Sodeloval je pri atentatu na *Hitlerja* in izjavil, da je ravnal iz krščanske odgovornosti, zavedal pa se je, da je grešil proti Božji zapovedi, ki pravi: Ne ubijaj. Žrtve nacionalsocialističnega režima so postali tudi Jehovove priče, Romi in Sinti, uporni Nemci in Avstrijci, Poljaki, Francozi, Slovenci in drugi.

Levo in desno: detajl na Steni tožnikov, glavni kolodvor v Celovcu (Klagenfurt, *Giselbert Hoke*);

4.7 Nacionalsocializem in Cerkev na Koroškem

Pomožni škof *Rohracher* je gmotno podpiral »Avstrijsko antifašistično gibanje«, ki je bilo odporiško gibanje. To gibanje je vodil koroški duhovnik *Anton Granig* (1901–1945), doma iz Mölltala, skupaj s *Karlom Krumplom*, *Eduardom Pumpernigom* in *Franzom Bernthalerjem*. Člani so bili *Franz Bernthaler*, *Georg Kofler*, *Ernst Ortner*, *Wenzel Primosch*, *Karl*

Krumpl, Ferdinand Frodl, Georg in Wunibald Lexer, duhovnik *Anton Granig* ter redovnika *Eduard Steinwender* in *Wilhelm Pieller*. Aretirani so bili leta 1943 in na smrt obsojeni 11. avgusta 1944. *Krumpl, Primosch* in *Ortner* so bili usmrčeni 22. marca 1945 na Dunaju, *Granig, Bernthaler, Kofler* in še 43 obsojenih pa 15. aprila 1945 v Steinu ob Donavi. Ruski vojaki so na isti dan zasedli trideset kilometrov oddaljeni St. Pölten. Od leta 1940 do leta 1945 so v koncentracijskih taboriščih umrli naslednji na Koroškem delujoči duhovniki:

Janez Hornböck (1878–1942, Dachau),

Anton Kutej (1909–1941, Dachau),

Josef (Jožef) Pollak (1874–1940, Oranienburg),

Theodor Ryglewski (Hartheim – 1940),

Anton Koperek (1902–1942, Dachau),

Marcel Leeb (1893–1940, Mauthausen),

Otto (Oton) Schuster (1897–1942, Hartheim),

Karl Zwacka (med Mauthausenom in Dachauom – 1940),

Štefan Singer (1871–1945) je v Gradcu umrl leta 1945 zaradi posledic zapora v koncentracijskem taborišču Dachau.

Na bojiščih so umrli štirje duhovniki, 14 bogoslovcev in dva redovnika. Avstrijski duhovniki so imeli izredno veliko žrtev nacionalsocializma.

Levo: judovsko pokopališče v Celovcu iz leta 1895; pokopališča nacionalsocialisti niso oskrunili, ker niso vedeli zanj; sredina: mrtvašnica v Krivi Vrbi (Krumpendorf, *Karl Vouk*); desno: cvetlice, vitraj v stranski kapeli cerkve sv. Terezije v Celovcu (*Giselbert Hoke*)

Na Koroškem je *Hitlerjev* režim zaprl 67 duhovnikov, v koncentracijska taborišča je moralo oditi 17 duhovnikov in tam jih je umrlo šest. Na Koroškem je bil obsojen na smrt en duhovnik, največ na smrt obsojenih je imela Tirolska. Koroško je moralo zapustiti 75 duhovnikov; to je bilo največ v Avstriji. Poučevati in pridigati ni smelo 484 duhovnikov, pri čemer v število niso zajeti redovniki. Največ žrtev je imela Gornja Avstrija. *Ana Jug-Olip* je zapisala:

»Na lastni koži sem občutila podivjanost tedanjih oblastnikov in sem kot po čudežu ušla smrti. Brez sovraštva do svojih trinogov opominjam mlajše rodove, kam zavede sovraštvo in da se je treba za svoje pravice in za pravice naroda boriti in postaviti v bran tudi pod najhujšim pritiskom.«

4.8 Ravnanje hitlerjancev z osebami s posebnimi potrebami in Judi

Hkrati s preganjanjem kristjanov in ljudi, ki niso ustrezali nacionalsocialističnim rasnim in ideološkim predstavam, je tretji rajh načrtno pobijal telesno in duševno prizadete osebe. Ta morilska dejanja je imenoval »evtanazija«. Za večino ljudi s posebnimi potrebami je v svojih ustanovah skrbela Cerkev, zato so cerkvene oblasti kmalu izvedele, da jih nacionalsocialisti kratko malo pobijajo. Proti temu je javno protestiral škof iz Münstra *Clemens August Galen* (1878–1946) in delno preprečil barbarstvo nad bolniki.

Krški pomožni škof *Rohracher* je 30. avgusta 1940 prednici cerkvene karitativne ustanove za slaboumne v Tinjah prepovedal izročitev katerega koli varovanca drugimi ustanovi, saj so v teh ljudi načrtno pobijali. Škof je prednici zagrozil, da jo bo zaradi morebitne nepokorščine izobčil iz katoliške Cerkve.

Nacionalsocialistični režim je sistematično deportiral in pobijal ljudi, za katere je v svoji rasni ideologiji trdil, da so manjvredni oz. da jih je treba »iztrebiti«. Najhuje so trpeli Judje, a manjvredna »rasa« so bili tudi Slovani in tudi vsi tisti iz drugih držav, ki so se upirali nacističnemu režimu, Romi in Sinti, Jehovove priče ter ujetniki. Kardinal *Innitzer* je na Dunaju pomagal reševati Jude, ki jih je hotel *Hitlerjev* režim pomoriti. Katoliška Cerkev je na svetovni ravni rešila približno tri četr

milijona Judov, veliko po zaslugi prizadevanj papeža *Pija XII.* (1939–1958), čeprav je ta molčal in javno ni obsodil nacističnega zločina nad Judi. V svoji prvi okrožnici »Summi pontificatus« 20. oktobra 1939 je zapisal, da je tudi v vojnem času treba pričati za resnico.

Tudi avstrijski in nemški škofje so prav tako molčali – kardinal *Innitzer* je leta 1941 napisal pastirsko pismo, v katerem je obsodil nacistično preganjanje Judov, vendar so nacionalsocialisti preprečili, da bi ga duhovniki dunajske škofije prebrali pri nedeljski sv. maši. Nadškof *Josef Frings* (1887–1978) iz Kölna je leta 1944 preganjanje in pobijanje Judov javno označil kot v nebo vpijočo krivico. Nizozemski škofje niso molčali, posledica javnega protesta proti deportacijam Judov pa je bilo še hujše preganjanje Judov. Med žrtvami so bile tudi *Ana Frank* (1929–1945), ki so jo umorili v Bergen-Belsenu, in *Edith* (1891–1942) ter *Rosa Stein* (1883–1942), ki sta bili umorjeni v Auschwitzu-Birkenauu. Nerazumljiv ostaja molk papeža *Pija XII.* glede preganjanja in pobijanja Judov. Vedel je za protestno izjavo nizozemskih škofov, ki so ožigosali preganjanje Judov, a tudi za krut odziv *Hitlerjevega* režima proti Judom. Kakšno ravnanje je v diktaturi pametno, javna obsodba ali molk?

Jeziški pater *Riccardo Fontana* je izvedel za deportacijo Judov v koncentracijsko taborišče Auschwitz leta 1943. Prosil je za pogovor s papežem *Pijem XII.* v Vatikanu. Papežu je očital, da se ni javno zavzel za Jude. Do komunizma je bil papež *Pij XII.* strožji, leta 1949 ga je javno obsodil. Ko je *Hitler* marca 1938 zasedel Avstrijo in jo priključil nemškemu rajhu, so gestapovci začeli Jude zapirati tudi na Koroškem. Del Judov so kmalu potem deportirali v koncentracijsko taborišče Dachau, drugi del pa je še ostal v deželi. Nacionalsocialistične tolpe SA in HJ so zaničevale Jude, zapirale judovske trgovine in jih izropale. Nacisti so zaplenili judovska podjetja, razpustili njihova društva, zaprli judovske banke, judovskim zdravnikom in odvetnikom pa prepovedali delovanje. Prvi višek je preganjanje Judov doseglo v tako imenovani »kristalni noči« 9. novembra 1938. V Celovcu so med tem novembrskim pogromom uničili judovska stanovanja ter uničili judovsko molilnico v ulici Platzgasse. V Spitalu se je tovrstnemu početju uprl okrožni vodja nacistov. V tej noči na Koroškem sicer niso pobili nobenega Juda in tudi nobenega težje ranili, a gmotna škoda je bila velika. Po tem opustošenju so se številni Judje odločili, da zapustijo deželo. Ostali so le ostareli in ljudje, ki so

jih nacionalsocialisti imenovali »bastardi«, to so bili Judje in Judinje, ki so bili poročeni z »arijci«.

Evangeličanski teolog *Helmut Thielicke* (1908–1986) je pri motivih za holokavst in za preganjanje opozoril na nekaj, kar se pri razpravah ne omenja: »*Ne verjamem, da so bili prav kriminalni instinkti tisti, ki so nacionalsocialiste pripravili do umora umskih bolnih in pogromov nad Judi. Številni, ki so opravljali grozno delo, so bili polni idealizma in pripravljeni na samoodpoved, čeprav so bili vzgibi pervertirani. Kar jih je povzročilo in kar je pripeljalo do holokavsta, ni bila subjektivna razpoloženost morilcev, temveč njihova podoba človeka in njegovo ovrednotenje, to se pravi nacistična antropologija. Če je namreč človečnost opredeljena z vidika uporabnosti in koristnosti, hitro pride do diagnoze, ne vredno življenje‘. Reinhard Heydrich je zato lahko pozorno poslušal Mozartov kvartet in v naslednjem trenutku priganjal esesovske biriče na krvavo pot.*«

Na Platzgasse v Celovcu danes ne stoji več hiša molitve, na nekdanjem mestu je spomenik, ki omenja njeno nahajališče. Na jugu mesta v predmestju Št. Ruperta (St. Ruprecht) pa je judovsko pokopališče, ki ima na grobovih napise v nemščini in hebrejščini. To pokopališče je ostalo neoskrunjeno tudi v času tretjega rajha, prav tako ime ulice Kaufmann-gasse, čeprav je poimenovana po Judu z imenom *Ferdinand Kaufmann* (1781–1852).

4.9 Izzivi časa za škofa Gregorija Rožmana

Koroški Slovenec *Gregorij Rožman* (1883–1959) je bil doma iz župnije Šmihel nad Pliberkom/St. Michael ob Bleiburg, ki je dolga leta spadala pod ljubljansko škofijo. Bil je eden prvih gojencev Marijanišča v Celovcu v letih od 1896 do 1904. Po študiju teologije v celovškem bogoslovju, kaplanovanju v Borovljah in doktorskem študiju na Dunaju ga je škof *Balthasar Kaltner* (1910–1914) nastavil v Celovcu za študijskega prefekta v Marijanišču in leto nato za docenta moralne teologije in cerkvenega prava. Na začetku prve svetovne vojne so se prvi trije letniki bogoslovja preselili iz Celovca na Plešivec (Tanzenberg) v opatijo olive-tanskega reda. Škof *Adam Hefter* (1871–1970), ki je krško škofijo vodil v letih od 1914 do 1939, je *Rožmana* imenoval za začasnega spirituala,

leta 1915 pa za začasnega vicerektorja bogoslovnega semenišča na Plešivcu. Po izidu novega Zakonika cerkvenega prava leta 1917 ga je imenoval še za člana komisije za izvedbo zakonika v krški škofiji.

4.9.1 Dobrolski prošt Matija Randl pred plebiscitom na Koroškem

Po prvi svetovni vojni, leta 1919, so se za ozemlje južne Koroške spopadle čete Kraljevine SHS in avstrijske čete. Mirovna konferenca v St. Germainu pri Parizu je 30. maja 1919 določila, naj se prebivalstvo južne Koroške (Podjuna in Rož) na plebiscitu samo odloči, v kateri državi želi živeti v prihodnje. Senžermenska mirovna pogodba je 10. septembra 1919 plebiscitno ozemlje razdelila na dve coni – južno Koroško (cona A) pod jugoslovansko in Celovec z okolico (cona B) pod avstrijsko upravo. Škof *Adam Hefter* je za cono A ustanovil v Dobrli vasi/Eberndorf poseben generalni vikariat in za generalnega vikarja imenoval prošta *Matija Randla*, za pravna svetovalca pa *Franca Lasserja* in *Gregorija Rožmana*. *Randl* je nekaj dni pred plebiscitom objavil pismo, naslovljeno na duhovnike, z naslovom »Dolžnosti vernika na dan plebiscita«, v katerem se je zavzel za Kraljevino SHS iz verskih, nacionalnih in gospodarskih razlogov. *Hefter* se z njegovo izjavo ni strinjal in je v »protestni izjavi« prošta javno pogrjal.

4.9.2 Teritorialne spremembe po prvi svetovni vojni

Po prvi svetovni vojni se je na podlagi Senžermenske mirovne pogodbe cerkvena uprava v Sloveniji, ki je bila del Kraljevine SHS, zaradi spremembe meja popolnoma spremenila. Spodnja Štajerska, Mežiška dolina, Dravograd in Prekmurje (iz sombotelske škofije) so prišli pod upravo lavantinske škofije, Jezersko pod upravo ljubljanske škofije in Primorska (Goriška) pod upravo goriške nadškofije. Župnija Soboth (Sobota) je prišla pod upravo sekavske škofije v Gradcu, Apače, del Cmurka, Kapla in Sv. Duh na Ostrem Vrhu pa k lavantinski škofiji, ki je bila izločena iz salzburške metropolije in podrejena neposredno Vatikanu. Ljubljanska škofija je ves zahodni del izgubila, ker so dekanije Idrija, Postojna,

Trnovo, Vipava in župnija Bela Peč prišle pod goriško, tržaško in videmsko (nad)škofijo. Ljubljanska škofija je bila izločena iz goriške metropolije in podrejena neposredno Vatikanu. Celovška škofija je bila primorana oddati Kanalsko dolino z dekanatom Trbiž z devetimi župnijami. Tržaška škofija in goriška nadškofija v Italiji sta bili multietnični, prav tako tudi celovška in lavantinska škofija. Po izgonu nemškega prebivalstva iz Spodnje Štajerske se je lavantinska škofija iz multikulturene polagoma spremenila v monokulturno, kar je bilo najbolj opazno pri Mariboru, ki je imel po prvi svetovni vojni več kot 70 odstotkov nemškega prebivalstva, leta 1931 pa le še sedem odstotkov.

4.9.3 Pastoralne prioritete Gregorija Rožmana v Ljubljani

Po prvi svetovni vojni so v Ljubljani ustanovili samostojno univerzo. Na teološki fakulteti je *Rožman* leta 1919 z dovoljenjem krškega škofa *Hefterja* prevzel poučevanje cerkvenega prava, postal docent in izredni profesor cerkvenega prava in jugoslovanski državljani. Glede Cerkev in politike je menil, da mora Cerkev varovati krščanske, verske in moralne resnice. Cerkev nobene državne oblike ne razume za edino pravo; država mora skrbeti le za občo blaginjo. Nasilne spremembe vladavine in revolucijo je odklanjal; prav tako politično delovanje klera in istovetne Cerkev z določeno stranko. A Cerkev in država imata skupno skrb za zakonsko zvezo, vzgojo otrok in šolo. Razhajanje na teh področjih bi povzročilo veliko škode državljanom in državi. Ena glavnih nalog Cerkev je oznanjevanje verskih resnic, zato je policija ne sme nadzorovati in ovirati pri delovanju.

Leta 1929 je *Rožman* postal pomožni škof, generalni vikar in leta 1930 ljubljanski škof. Pri izvrševanju škofovske službe se je osredotočil na štiri prednostne naloge: duhovnike, mladino, družino in Katoliško akcijo. Leta 1940 je *Rožman* vodil ljubljansko sinodo in izdal Zakonik ljubljanske škofije in Pastoralne inštrukcije za ljubljansko škofijo.

V ljubljanski škofiji je prišlo prav kmalu do razprtij in sporov, predvsem s stražarji, katerih idejni vodja je bil *Lambert Ehrlich* (1879–1942). *Ehrlich* je bil skupaj z *Valentinom Podgorcem* ustanovitelj združenja koroških slovenskih duhovnikov »Sodalitas« in ustanovitelj Krščansko-socialne

zveze za Koroško. Z besedo in tiskom se je bojeval proti komunizmu, nasilnim dejavnostim Osvobodilne fronte, partizanskemu nasilju in zoper italijansko ustrahovanje in zločinske represije. Dne 26. maja 1942 ga je v Ljubljani komunistični atentator ustrelil, komunisti pa so *Ehrliča* označili kot narodnega izdajalca. Na začetku leta 1946 so komunisti izkopali njegove posmrtno ostanke in jih odpeljali proti Postojni ter jih vrgli v neznano brezno. Na slovenskem ozemlju so komunisti že leta 1942 likvidirali 17 duhovnikov, leto pozneje osem in leta 1944 še sedem. Dodatno zmedo in needinost je prineslo v katoliško Cerkev križarsko gibanje, imenovano po svoji reviji »Križ na gori« oz. »Križ«, ki se je iz religiozno-liturgičnega gibanja sčasoma preoblikovalo v socialno gibanje. Škof *Rožman* z njim ni nikoli simpatiziral, a škofu ni uspelo pomiriti različnih sprtih skupin znotraj Cerkve.

Po izidu okrožnice papeža *Pija XI.* »Divini Redemptoris« o komunizmu leta 1937 so se škof *Rožman* in duhovniki še bolj bojevali proti brezbožni komunistični ideologiji. V okrožnici pa je papež tudi zapisal, da ljubezen ni nikdar prava, če ne upošteva pravičnosti; konkretno je to pomenilo, da morajo delavci imeti zagotovljene zadostne plače za preživetje sebe in družine. Enostransko razlaganje papeževe okrožnice je privedlo do spora s krščanskimi socialci, ki so se zavzemali za pravične plače delavcev. V pogajanjih za konkordat je bil škof *Rožman* zelo aktiven. Konkordat sta leta 1935 podpisala državni tajnik *Eugenio Pacelli* in pravosodni minister *Ljudevit Auer*. Po mučnih razpravah ga je Jugoslavija ratificirala leta 1937, a ga je že decembra istega leta preklicala. Zaradi groženj srbske pravoslavne Cerkve, da bo izobčila vse, ki so v parlamentu glasovali za ratifikacijo konkordata, sta se namreč obe strani še istega leta odpovedali konkordatu.

4.9.4 Ljubljanska škofija po okupaciji

Slovenija je bila pred drugo svetovno vojno in med njo cerkveno razdeljena na ljubljansko in lavantinsko škofijo. Dne 6. aprila 1941 sta *Hitlerjeva* nacistična Nemčija in *Mussolinijeva* fašistična Italija napadli Jugoslavijo. To je postavilo *Rožmana* pred nerešljive izzive. Državi sta si razdelili ljubljansko škofijo. Gorenjsko, Zasavje in Spodnjo Štajersko

so zasedli Nemci, Ljubljano, Dolenjsko in Notranjsko pa Italijani. Nemci so iz Štajerske pregnali 284 duhovnikov in 81 redovnikov, iz Gorenjske in Zasavja 205 duhovnikov, 152 so jih zaprli, drugim pa so prepovedali vsakršno dušnopastirsko dejavnost. Izgnali so vse redovnike in večino redovnic ter zasegli njihovo premoženje, tudi premoženje ljubljanske škofije. 25 duhovnikov je izgubilo življenje v taboriščih ali so bili ubiti. Tretji rajh je zasegel tudi celotno premoženje ljubljanske škofije v Gornjem Gradu, Goričanah in Škofove zavode v Šentvidu nad Ljubljano. Škof *Rožman* je živel na italijanskem zasedbenem ozemlju in ni imel stikov s tistimi deli škofije, ki so jih zasedle *Hitlerjeve* čete. Lavantinsko škofijo so zasedli Nemci, lavantinski škof pa je kot apostolski administrator upravljal tri župnije sekavske škofije, dve dekaniji krške škofije s trinajstimi župnijami in dve dekaniji z 18 župnijami sombotelske škofije. Iz lavantinske škofije so takoj izselili vse duhovnike.

Na italijanskem območju ljubljanske škofije so se duhovniki lahko prosto gibali in pridigali v slovenskem jeziku. Na zasedenem nemškem predelu ljubljanske škofije so Nemci ostro ukrepali, prepovedali so slovenščino in njeno uporabo vseh sod, tudi v cerkvi. Duhovnike so zaprli ali jih pregnali na Hrvaško, kjer jih je sprejel kardinal *Stepinac*, ali v Srbijo. Krškega pomožnega škofa *Rohracherja* je škof *Rožman* prosil za pomoč v dušnem pastirstvu na Gorenjskem. Ta je po dogovoru z ljubljanskim in mariborskim škofom ter na prošnjo domačinov poslal leta 1941 duhovnike z nemškim maternim jezikom na Prevalje, v Kamnik in Kranj. Pastoralo so oteževali nezaupanje domačinov zaradi strahu pred vohunjenjem, oddaljenost župnije, težave s stanovanjskimi prostori, nezadostna jezikovna usposobljenost, partizani in nemška tajna policija. Nemško govoreči duhovnik iz Koroške *Valentin Stückler*, ki se je hitro naučil slovenščine in je bil odgovoren za trinajst župnij v Mežiški dolini, je bil po vojni v Jugoslaviji obsojen na zapor s prisilnim delom kljub svojemu nesebičnemu delovanju med vojno v koroškem predelu Slovenije, v Mežiški dolini. Zaprt je bil v Mariboru, Ljubljani in Sremski Mitrovici. Po prestani kazni so ga 23. decembra 1952 izgnali iz države. Do leta 1945 je ob cerkvenih praznikih hodilo do 20 duhovnikov iz krške škofije v ljubljansko škofijo in leta 1943 je delovalo na Spodnjem Štajerskem 62 duhovnikov iz graško-sekavske škofije. Lavantinskemu škofu *Ivanu Tomažiču* (1876–1949), ki je bil v hišnem priporu, je pomagalo tudi 49

»obmejnih dušnih pastirjev« (»Grenzseelsorger«) iz graško-sekavske škofije, med katerimi so se številni naučili tudi slovenskega jezika. 13 duhovnikov je ordinariat v Gradcu stalno nastavljal. V Prekmurje so se izgnani duhovniki lahko spet vrnili v madžarsko okupacijsko cono.

V taborišču Dachau so bili iz ljubljanske škofije trije duhovniki, iz mariborske enajst, iz Primorske trije in skupno devet redovnikov. Deset duhovnikov so umorili, štirje so umrli v Dachau, osem pa v taborišču Jasenovac. Na Primorskem so nemški in italijanski okupatorji umorili 24 duhovnikov in 10 redovnikov.

4.9.5 Odnosi škofa Rožmana z Italijani, Nemci in domobranci

Na italijanskem zasedbenem ozemlju, tj. v Ljubljanski pokrajini, je ostalo 134 župnij. 204 duhovniki so lahko ostali na svojih službenih mestih. Škofija je bila brez dohodkov, ker je skoraj celotna posest ljubljanske škofije pripadla nemškemu zasedbenemu ozemlju. Škofija tako ni imela nobenih sredstev za vzdrževanje bogoslovja in za pomoč beguncem. Vsi stiki s tujino in Vatikanom so bili pretrgani. Ker Italijani v prvih dneh zasedbe niso odgovarjali na *Rožmanove* pisne vloge, je škof bil prisiljen, da je leta 1941 obiskal fašističnega visokega komisarja *Emilija Graziolijskega* in mu izrazil lojalnost. Priključitev Ljubljanske pokrajine Italiji leta 1941 je »vzel na znanje« s posebno izjavo *Grazioliju*, ki pa jo je ta ponaredil in jo naslovil na *Mussolinija*. To je italijanske fašiste spodbudilo, da so škofu *Rožmanu* leta 1941 podelili komturino odlikovanje reda italijanske krone. Zaradi vedno pogostejših partizanskih vojaških akcij so italijanske okupacijske sile predvsem nad civilnim prebivalstvom izvajale hud pritisk. V spomenici *Grazioliju* z dne 26. septembra 1942 je *Rožman* med drugim opozoril Italijane, da ne spoštujejo Slovincem obljubljenih avtonomij. Izrazil je razočaranje nad uvajanjem fašistične raznarodovalne politike in obsodil represalije Italijanov. Pri nastajanju oboroženih protikomunističnih enot pa škof ni sodeloval. Škof *Rožman* je interveniral za približno 2000 oseb, med njimi so bili otroci, Judje, duhovniki, zaporniki, vojni ujetniki, talci, obsojenci, komunisti in interniranci v različnih taboriščih na Rabu in v Italiji.

Zgodovinarji različno ocenjujejo *Rožmanov* odnos do nemških

okupacijskih oblasti in do slovenskega domobranstva po kapitulaciji Italije septembra 1943. Zagotovo je, da je odklanjal nacionalsocializem, pri domobranci, ki so v boju proti partizanom dobivali orožje od nemških okupacijskih sil, pa se je počutil doma. Stike z Osvobodilno fronto (OF) je zaradi njenega komunističnega vodstva zavračal. Odklanjal je tudi vsako obliko nasilja. V pastirskem pismu leta 1940 je zapisal: »Komunizem je velika laž sedanjosti, laž pa ne more predstavljati niti osnove človeške sreče niti ne more biti trajna.« Po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 in nemški zasedbi Ljubljanske pokrajine so bili zaradi partizanskih akcij oteženi in pretrgani škofovi stiki z Dolenjsko in Belo krajino. Negotove razmere so po zamenjavi okupatorja leta 1943 spodbudile politično elito protikomunistične koalicije k ustanovitvi slovenskega domobranstva. Nemci so ponujeno priložnost protikomunističnih borcev izrabili in jih podredili poveljstvu SS-generalu *Erwina Rösenerja* ter jih prisilili v kolaboracijo z okupatorjem. Januarja 1945 je škof *Rožman* sodeloval pri dveh vojaških paradah domobrancev v Ljubljani, 20. aprila 1944 na Bežigradu in 30. januarja 1945 pred Uršulinsko cerkvijo. Ni pa opazil kolaboracije z okupatorjem. Zlasti komunistično zgodovinopisje mu je zaradi tega očitalo nedopustno kolaboracijo z okupatorjem. Proslave ob *Hitlerjevem* rojstnem dnevu pa se ni udeležil. *Rožmanovi* stiki z okupatorjem, njegova protikomunistična usmerjenost in podpiranje domobranstva so vodstvu komunistične partije služili kot pretveza, da so med vojno in po njej verbalno in fizično preganjali duhovnike in vernike.

4.96 Preselitev škofa Rožmana v tujino

Meščanske stranke in škof *Rožman* so bili ob koncu vojne prepričani, da bodo Slovenijo zasedle zahodne velesile. Žihpoljski dekan *Kristo Korschier* je kanclerja krške škofije, *Josefa Kadrasa*, prepričal, da škofa *Gregorija Rožmana* zaradi njegove varnosti začasno povabi v Celovec, dokler se razmere v Sloveniji zaradi prihoda partizanov v Ljubljano ne bodo normalizirale. *Rožman* se je na pismo iz Celovca, ki mu ga je prinesel jezuit *Gottfried Heinzl*, pozitivno odzval. Dne 5. maja 1945 ga je – v spremstvu še treh oseb – šofer z avtomobilom odpeljal v Celovec. Kasneje je *Rožman* ugotovil, da tudi v Celovcu ni varen. Jugoslavija je namreč

od Angležev zahtevala, naj ji ga izroči, ker da je vojni zločinec. *Rožman* je tedaj kot gost škofa *Josefa Köstnerja* (1945–1982) stanoval v Celovcu. Angleška zasedbena oblast mu je omogočila obiskovanje slovenskih beguncev v taboriščih na Koroškem, Štajerskem in Vzhodnem Tirolskem. Vatikan ga je obvestil, da se v Ljubljano ne more več vrniti. Ljubljanska teološka fakulteta se je preko Koroške najprej preselila v benediktinsko opatijo v Pragli pri Padovi, novembra 1945 v Briksen, na začetku leta 1948 pa v Argentino. Konec avgusta 1946 so proti *Rožmanu* pred vojaškim sodiščem pripravili »proces proti vojnim zločincem in izdajalcem«. Škofa *Rožmana* so obsodili na odvzem prostosti s prisilnim delom za 18 let, izgubo političnih in državljanskih pravic za deset let ter zaplembo premoženja. Na političnem sodnem procesu se tožilstvo ni potrudilo škofu *Rožmanu* dokazati njegove osebne krivde in je zavestno uporabljalo ponarejene izjave. Vsa pričevanja škofu v prid je sodišče izločilo. Ker je škofu *Rožmanu* pretila nevarnost, da ga bodo Angleži izročili jugoslovanskim oblastem, so škofovi prijatelji leta 1947 s pomočjo ameriškega vojaškega kurata prepeljali škofa iz Celovca v Salzburg, v ameriško zasedbeno cono, leta 1948 pa v Švico. Na nuncijsko opozorilo, da jugoslovanska vlada od Švice zahteva, naj škofu beguncu odreče gostoljubje, je *Rožman* zaprosil na ameriškem konzulatu za vizum imigranta in odpotoval z njim v ZDA, kjer se je naselil v Clevelandu. Tam je kot »potujoči misijonar« deloval za Slovence po svetu, imel misijone, veliko pisal in obiskoval Slovence v ZDA, Argentini, Čilu, Ekvadorju, Kanadi, zahodni Evropi in na Koroškem. Mučilo ga je, tako navaja *France Dolinar*, osebno in katoliško cerkveno ravnanje med drugo svetovno vojno. *Rožmanov* proces ni bil uperjen le proti njemu osebno, temveč proti katoliški Cerkvi kot državni sovražnici. *Rožman* je umrl 16. novembra 1959. Okrožno sodišče v Ljubljani je 10. aprila 2009 kazenski postopek proti škofu *Rožmanu* dokončno ustavilo.

4.9.7 Preganjanje in prvi znaki strpnosti

Duhovniki, ki so šli h komunistom, so na *Kardeljev* ukaz ustrelili. Med vojno je žrtev komunizma postalo 46 duhovnikov in šest redovnikov. Komunistična država je Cerkev preganjala, na dnevnem redu so bili

usmrtitve, sodna preganjanja, zaplembe, medijsko sramotenje – in ta ravnanja odmevajo še v sedanjosti. Cerkev je bila za komuniste največji sovražnik. Zato so jo hoteli zatreti tako kakor politično opozicijo. Na represivnost, okrutnost in neizprosno komunističnega sistema kaže atentat na škofa *Antona Vovka* (1900–1963) dne 20. januarja 1952. Na dušnopastirski poti so ga pri Novem mestu polili z bencinom in zažgali. Vrstili so se napadi na teološko fakulteto in jo 31. (!) junija 1952 (datum, ki ne obstaja) izločili iz ljubljanske univerze. Postala je zasebna cerkvena ustanova. Cerkev je bila izolirana od tujine in izrinjena iz domače javnosti. Več kot 250 slovenskih duhovnikov in bogoslovcev je bilo zaprtih in približno 200 duhovnikov je odšlo v emigracijo. Versko življenje je bilo oteženo, delo verskih organizacij je bilo prekinjeno, ve-rouk v šoli ukinjen. Oviran in onemogočen je bil dostop do verskega tiska, radia in kasneje televizije. Cerkvenim in redovnim pravnim osebam so v procesu nacionalizacije odvzeli premoženje. Versko življenje je bilo močno odvisno od laikov. Komunistične oblasti so razkristjanjevale šole in medije.

Po atentatu na škofa *Vovka* in izključitvi verouka iz šol so začele ovire popuščati zaradi pritiskov iz tujine na režim. Leta 1952 so se začeli kazati tudi prvi pozitivni premiki glede sožitja med Cerkvijo in jugoslovansko državo: v tem letu je začela izhajati »Družina«, verski list za Primorsko, v Vipavi je začelo delovati malo semenišče, v letih 1953–1956 je bilo pomiloščenih več zaprtih duhovnikov in leta 1957 je bila spet odprta romarska cerkev na Ptujski Gori. Leta 1961 je bilo ustanovljeno malo semenišče v Mariboru, leta 1965 je začela izhajati revija »Ognjišče« in leta 1967 je odprla svoja vrata salezijanska srednja verska šola v Želimljem. Kljub temu je jugoslovanski režim v Cerkvi še naprej videl najhujšega razrednega nasprotnika, nadziral vse cerkvene ustanove in imel vernike za drugorazredne državljane.

4.98 Rožmanova rehabilitacija

Državno tožilstvo Slovenije je leta 1995 sprožilo zahtevo za obnovo procesa proti škofu *Rožmanu*. Vrhovno sodišče Republike Slovenije je oktobra 2007 sodbo Vojaškega sodišča iz leta 1946 razveljavilo in jo vrnilo

Okrožnemu sodišču v Ljubljani v ponovno sojenje. To pa je leta 2009 kazenski postopek proti škofu *Rožmanu* ustavilo, s tem je *Rožman* bil rehabilitiran. Dne 3. aprila 2013 pa so posmrtno ostanke škofa *Rožmana* položili v grobnico ljubljanske stolnice. *Rožman* je bil katoliški škof, ki je uresničeval to, kar so papeži učili. Takrat tudi papež *Pij XII.* ni prav vedel, kako ravnati s totalitarnimi svetovi, pri nacionalsocialistih je molčal in na tihem pomagal beguncem in Judom, komuniste pa je ostro obsodil. Prav tako je ravnal tudi *Rožman*.

4.10 Mučenec komunizma

Slovenca *Lojzeta Grozdeta* (1923–1943) so 1. januarja 1943 komunistični partizani v Mirni na Dolenjskem po mučenju ubili. Dne 13. junija 2010 so ga na slovenskem evharističnem kongresu v Celju razglasili za blaženega mučenca. *Grozde* je tudi pesnikoval.

Lojze Grozde: Jaz sem

*Jaz sem kot mlado drevo:
v meni kipijo sokovi življenja
in v duši bole hrepenenja.
Jaz sem nesrečno drevo.
Sam bi pred sabo se skrnil:*

*strašne cvetove razvil
v svojih pomladnih sem dneh.
Strah me sadov je iz teh,
o, že sedaj me težijo;
kaj če njih teža me zmore,
daj mi, o Močni, opore.*

4.11 Cerkevna ureditev v Sloveniji po drugi svetovni vojni

Razmere so se spremenile predvsem po podpisu mirovne pogodbe 10. februarja 1947 in po Londonskem sporazumu, sklenjenem med Italijo in Jugoslavijo leta 1954. Papež *Pavel VI.* je leta 1964 ustanovil apostolsko administraturo za slovensko Primorje in papež *Janez XXIII.* je leta 1961 ljubljansko škofijo povzdignil v nadškofijo. Lavantinska škofija se je leta 1962 preimenovala v Mariborsko-lavantinsko škofijo in leta 1964 pod svoje okrilje dobila tiste župnije, ki jih je upravljala po prvi svetovni

vojni. Leta 1968 je papež *Pavel VI.* ustanovil ljubljansko cerkveno pokrajino oz. metropolijo s sedežem v Ljubljani. Kot njen sufragana ji je bila dodeljena škofija Maribor, leta 1977 pa tudi Koper. Papež *Benedikt XVI.* je leta 2006 spremenil slovensko pokrajino in ustanovil škofijo v Novem mestu kot sufragana ljubljanske nadškofije, mariborsko škofijo je povzdignil v nadškofijo in metropolijo ter kot njena sufragana ustanovil škofiji v Celju in Murski Soboti.

Levo: vitraj v cerkvi sv. Terezije v Celovcu (*Giselbert Hoke*); desno: spomenik proti smrtni kazni in vojni, »The Californian way of life« pred Pedagoško visoko šolo Viktorja E. Frankla v Celovcu (*Hans-Peter Profunser*)

5. Krščanstvo pred izzivi po drugi svetovni vojni

Avstrija je bila po nacionalsocialistični môri gospodarsko in socialno povsem uničena, oropana upov, duhovno oplenjena in izkravljena. Za tiste, ki so se vračali iz koncentracijskih taborišč in ječ, je bila osvoboditev izpod nacističnega jarma nepojmljivo doživetje. Enako so občutili tisti, ki so bili o preporodu Avstrije prepričani – katoliška Cerkev, koroški Slovenci, privrženci po vojni ustanovljenih demokratičnih strank. Za nacionalsocialiste – za približno 20 % odraslega prebivalstva Avstrije – so bili to dnevi zloma. Počasi so začela v javnost prihajati poročila o grozotah vojne, strašnih razsežnostih nacionalsocialističnih zločinov, o množičnih usmrnitvah ljudi, ki so nasprotovali nacionalsocialistični ideologiji. Škoda, ki jo je utrpela avstrijska kulturna dediščina, tako materialna

kakor tudi duhovna, je bila v številnih primerih nepopravljiva. Na Koroškem pa so le redki izvedeli tudi kaj o podružnicah koncentracijskega taborišča Mauthausen na obeh straneh Ljubelja. Dezerterjem in osebam, ki so odklanjale služenje vojaškega roka v nemški Wehrmacht, so po vojni zavezali jezik. Njihov upor zločinskemu režimu je slej ko prej veljal za nečastno dejanje. Hkrati pa so skoraj v vsakem kraju postavljali spomenike padlim in »herojem« druge svetovne vojne. Avstrijska družba se do devetdesetih let prejšnjega stoletja ni resno spoprijela s svojo nacionalsocialistično preteklostjo.

Ker so Avstrijo uradno razglasili za prvo žrtev nacionalsocialističnega režima, se je avstrijska družba po letu 1945 lahko uspešno izognila samokritični razpravi o vlogi Avstrijcev v dobi nacionalsocialistične vladavine. Ta »infantilni« (*Hanisch*) odnos do zločinskega režima in predvsem do dejstva, da so bili številni Avstrijci soudeleženi ali pa so bili celo vodilni pri nacionalsocialističnih zločinih, je preprečil tudi razpravo o predvojnem socialnem, gospodarskem in političnem razvoju v Avstriji, ki je vodil naravnost v totalitarni režim. Povojna avstrijska družba se je ideološko opirala na protikomunizem.

Katoliška Cerkev je sama sebe prav kmalu razumela kot kraj duhovne trdnosti in kot temelj obnove. Cilj Cerkve je bil pokristjanjenje družbe. To je hotela doseči z veroukom, obnovo župnijskega življenja, z delom laikov in s Katoliško akcijo. Na Koroškem so pri bogoslužju uvedli slovenščino v 69 župnijah. Dne 3. oktobra 1945 je dežela Koroška uvedla za vse učence in učenske na dvojezičnem ozemlju pouk nemščine in slovenščine v ljudski šoli. Tako je bil verouk na dvojezičnem ozemlju v slovenskem jeziku. V prvih povojnih mesecih so delovali v Osvobodilni fronti (OF) – do junija 1949 edine politične zastopnice koroških Slovencev – predstavniki najrazličnejših svetovnonazorskih smeri, a britanska vojaška uprava je že leta 1945 prepovedala kandidaturo OF ob volitvah za avstrijski parlament. Komunistična OF je kmalu začela iz svojih vrst izrivati *Joška Tischlerja* (1902-1979) in *Vinka Zwittra* (1904-1977), ki sta predstavljala večji, katoliški del koroških Slovencev. Prvi korak na poti do ustanovitve krščansko usmerjene zastopniške organizacije koroških Slovencev je bila oživitev delovanja Mohorjeve družbe v Celovcu. To pa ni motilo samo OF, temveč predvsem komunistični režim v Sloveniji,

ki je zlorabil celjsko Mohorjevo družbo, da bi se polastil nepremičnin celovške Mohorjeve, kar pa mu ni uspelo.

Upadanje števila kmečkega prebivalstva ter naraščanje števila zaposlenih s srednje- ali visokošolsko izobrazbo nista spreminjali le družbe, temveč tudi Cerkev, ki se je morala sprijazniti, da je pri bogoslužju čedalje manj ljudi, in se je tako tudi zaradi tega manjšal vpliv uradne Cerkve.

Avstrijska razprava o splavu v okviru kazenskega prava v 1970. letih je postajala vse ostrejša in avstrijski škofje so izjavili, da je vsaka odprava plodu uboj nerojenega človeka in da je osnovna pravica do življenja nedotakljiva, zato je država dolžna zaščititi življenje nerojenega otroka. Hude težave številnih mater je mogoče reševati le s ponudbo zaposlitve, stanovanja, pouka, z vzgojo za odgovornost staršev ter z zaščito v stiski. Religioznost je ostala v družbi prisotna, a ne pod cerkvenim okriljem. Jezus je postal celo idol mladostnikov, film je odkril Nazarečana in leta 1972 so opevali Juda, Jezusa, v uspešnem muzikalu »Jesus Christ Superstar«. Medtem ko se je izgubljal vpliv krščanstva v Evropi in so krščanske Cerkve zaradi sekularizacije družbenega ustroja izgubljale vpliv na posameznika in družbo, je naraščal pomen krščanstva v Južni Ameriki, Afriki in Aziji.

Levo: cerkvi v Selah/Zell Pfarre, nova cerkev je bila zgrajena po načrtih *Janeza Oswald*; desno: cerkev sv. Terezije kot šotor v Celovcu

5.1 Neizbrisne sledi salezijancev na vzgojnem, pastoralnem in glasbenem področju na Koroškem

Skupina slovenskih salezijancev se je proti koncu 2. svetovne vojne pridružila beguncem, ki so se napotili na Koroško. Ko je bil konec maja in na začetku junija 1945 vrnjen v Slovenijo velik del beguncev, so bili med njimi tudi salezijanci, ki so jih – razen nekaterih mladoletnikov – novi komunistični voditelji usmrtili. Tisti, ki pa so ostali z begunci na Koroškem, so pomagali predvsem pri izobraževanju otrok in mladine na šolah, pri organiziranju zunajšolskih dejavnosti in na področju tiska. Pri organiziranju verskega življenja so pomagali škofijskim duhovnikom. Na Koroškem so se salezijanci najprej vključili v življenje begunskih skupnosti, na začetku na Vetrinjskem polju, nato pa v begunskih taboriščih na Koroškem in Vzhodnem Tirolskem. Že v času bivanja na Vetrinjskem polju do konca junija 1945 so posamezni salezijanci prevzeli pedagoške naloge v Slovenski begunski gimnaziji v Vetrinju. Pouk je začela tudi ljudska šola, ki si je prostor za razrede izborila na samostanskih hodnikih. Na temelju sklepa Socialnega odbora iz Vetrinja, ki je bil odgovoren za organiziranje prosvetnega in kulturnega življenja v taborišču, je bilo celotno vzgojno delo zunaj šole zaupano salezijancem. Ti so takoj začeli zbirati otroke in v zelo skromnih razmerah organizirali vsakodnevni oratorij. Nosilci teh dejavnosti so bili *Francè Cigan* (1908–1971), *Karel Jereb* (1907–1991) in *Janez Rován* (1911–1988). *John Cornelis* iz Velike Britanije je bil od maja 1945 do konec junija na Vetrinjskem polju, nato do leta 1947 v Peggetzu pri Lienzu, Spittalu in drugje. V Vetrinju je bil priča skupinskemu žalovanju v nekdanji samostanski cerkvi in ga takole opisal: *»In tu je nastala neka nova, pretresljiva oblika kolektivnega žalovanja [...] V Vetrinju so se ljudje zbirali v cerkvi, molili na glas, ječali na glas, skupaj prosili Marijo za pomoč. Tako je vsak posameznik slišal, da drugi čutijo isto kakor on [...] Toda posebnost vetrinjske žalosti je bila v nečem drugem: ljudje niso vedeli, ali objokujejo mrtve ali žive. Nihče ni vedel, ali je druga oseba živa ali mrtva ali kje je. Ta strašna negotovost je po mojem ena najhujših oblik duševne torture. Premagali so jo le z občestvom in se skupaj spoprijeli z njo. Tako so se rešili nevarnosti, da bi boleči dogodek potlačili vase in ga izrinili iz zavesti.«*

Ko so poleti 1945 angleške okupacijske oblasti razselile velik del

vetrinjskega taborišča, so begunce poslali v Št. Vid ob Glini (St. Veit an der Glan) in v Peggetz pri Lienzu. Z njimi so odšli tudi nekateri salezijanci. Po prihodu v Peggetz je začel delovati mešani pevski zbor, sestavljen iz 70 pevcev in pevk, ki ga je vodil *Silvester Mihelič* (1905–1981). Gojili so cerkveno in ljudsko petje ter sodelovali na cerkvenih prireditvah in raznih akademijah, v več krajih so prirejali tudi samostojne koncerte. V Peggetzu so ustanovili svojo tiskarno, v kateri so tiskali tudi obsežnejša dela v slovenskem jeziku, a tudi dela v ruskem jeziku za begunce – kozake – iz Sovjetske zveze. Posebej so skrbeli za obveščanje slovenskih beguncev in v ta namen izdajali dnevnik »Novice« in »Domače glasove«. Največja begunska skupnost je bila v Špitalu (Spittal an der Drau), kamor je poleti 1945 prišel del beguncev iz Vetrinja (Viktring), drugi pa so se tja preselili konec leta 1946 iz Peggetza in Št. Vida ob Glini. V Špitalu je nastalo osrednje taborišče, ki je najdalj gostilo slovenske begunce. Begunci so s pomočjo angleškega vodstva taborišča organizirali izobraževalno delo, skrbeli za zunajšolske dejavnosti in ljudi pripravljali na življenje v novem okolju. Po zapisih beguncem nenaklonjenega slovenskega tiska so imeli nekateri salezijanci vodilno vlogo pri organiziranju življenja v taboriščih. Vodstvu begunske gimnazije je uspelo, da so bila njena spričevala priznana na univerzah v Gradcu, Rimu, Združenih državah Amerike in Argentini. Za poklicno usposabljanje je zaživelo več smeri obrtnih šol, ki so dajale predvsem praktično znanje, potrebno za vsakodnevno življenje. V špitalskem taborišču je delovalo več pevskih zborov. Prvi mešani zbor s 70 pevkami in pevci je vodil *Francè Cigan*, poleg tega sta obstajala še moški in ženski zbor. Po preselitvi beguncev v Špital je tam delovalo tudi gledališče, ki je dobilo lastno dvorano. Begunska taborišča so svoje dejavnosti z leti omejevala. Vsako leto se je namreč odselilo več ljudi. Preostali so skrb namenjali pripravam na odhod v Severno in Južno Ameriko in pripravljali jezikovne tečaje. Leta 1949 je odšla večtisočglava množica beguncev v Argentino. Salezijanec *Lojze Luskar* je taborišče v Špitalu dušnopastirsko oskrboval vse do konca petdesetih let. V tem času so bile v taborišču tudi skupine drugih narodnosti, predvsem begunci, ki so v Avstrijo pribežali po madžarski vstaji leta 1956. *Luskar* je oskrboval tudi taborišči Feffernitz-Paternion in Waidmannsdorf (Otoče) v Celovcu. Salezijanci so jeseni 1945 začeli občasno pomagati tudi v župnijski

pastorali. Med prvimi so bili *Janez Rovan*, *Ivan Matko*, *Francè Cigan* in *Janko Valjavec*. Pri delu v župnijah so prirejali ljudske misijone. Središče njihove dejavnosti je bil Kamen v Podjuni (Stein im Jauntal).

Srečevanja z župnijskimi občestvi na ljudskih misijonih so bila priložnost za širjenje misijonske zavzetosti. Nastala je vrsta pobud za podpiranje misijonov. Med temi je najbolj znana trikraljevska akcija, ki jo je začel *Janez Rovan*, ko je kaplanoval v Žvabeku/Schwabegg. Ta akcija se je najprej razširila po dvojezični Koroški, nato po krški škofiji in potem po celotni Avstriji. Leta 2014 so praznovali šestdesetletnico trikraljevske akcije, čeprav se je začela nekaj let poprej, v nekaterih koroških krajih celo že med drugo svetovno vojno. Na veliko naklonjenost sta naletela tudi salezijanska akcija za podpiranje bogoslovcev v misijonskih deželah in skrb za njihovo šolanje v času bivanja v Evropi; tudi ta akcija se je kasneje razširila preko meja Koroške. Dandanes opravlja hvalevredno delo Katoliški dom prosvete Sodalitas v Tinjah pod vodstvom *Jožeta Kopeiniga*, ki pa ni salezijanec.

Pomembno je bilo delo salezijancev na vzgojnem področju. Ko je leta 1957 v Celovcu odprla svoja vrata Zvezna gimnazija za Slovence, so bili salezijanci takoj pripravljeni prevzeti v Mohorjevih dijaških domovih oskrbo dijakov, jim dati stanovanje, hrano in krščansko vzgojo. Prve vzgojne skupine so bivale v Mohorjevi hiši, nato so se preselile v opuščeni hotel Heimlinger oz. Trabesinger in v Marijanišče. Dekleta so ostala v Mohorjevi hiši. Vsako leto je *Francè Cigan*, ki je bil tudi profesor glasbe na gimnaziji, ob koncu šolskega leta pripravil in vodil koncert v celovškem Domu glasbe, in ta nastop je postal ena najbolj odmevnih prireditvev Slovenske gimnazije. Salezijanec *Cigan* je bil zgled pravega mladinskega voditelja, zgled pozitivne discipline in reda, pobudnik ustanovitve Koroške dijaške zveze ter zbiralec ljudskih pesmi in skladatelj ogromnega glasbenega opusa.

Leta 1984, ko se je iztekla najemna pogodba med celovško škofijo in Mohorjevo družbo, je prenehalo vzgojno delo v Marijanišču. Odprt je bil na novo zgrajen Modestov dom, v katerem so vzgojno delo in vodenje zavoda prevzeli salezijanci. Ti so ostali v njem do leta 1991, vzgojno delo so prevzeli laiki in duhovniki.

Z leti so salezijanci na Koroškem prevzeli vodenje nekaterih župnijskih skupnosti. Duhovniki so bili nedeljski pomočniki v številnih koroških

župnijah, med drugim tudi v slovenski skupnosti v Špitalu. Po letu 1989 so se naselili v Št. Primožu/St. Primus, kjer je leta 1997 zaživela edina skupnost slovenskih salezijancev v Avstriji. Posebno pozornost namenjajo salezijanci delu med mladimi v domovih, šolah, v mladinskih skupinah in v župnijah. Ohranjena sta tudi misijonska zavest in podpiranje misijonov; znana je predvsem misijonska »Akcija Angola«. Salezijanci, ki so po drugi svetovni vojni odšli na Koroško, so pravno pripadali dunajski inšpektoriji.

Levo: cerkev Vstajenja našega Gospoda v Domačalah (Damtschach, *Gernot Kulterer*); desno: cerkev sv. Jakoba v Thal u na Štajerskem (*Ernst Fuchs*)

5.2 Kozaška tragedija

Kozaki so se v drugi svetovni vojni bojevali na strani *Hitlerja* in *Stalina*. Kozake, ki so se bojevali z nemškim vermahtom proti Sovjetski zvezi, so med drugo svetovno (1944) izselili iz Rusije na območje Tolmezza v Karniji. Ker so bili italijanski partizani do kozakov zelo nasilni, so pbegnili na zgornjo Koroško in na Vzhodno Tirolsko, da bi se združili z drugimi kozaškimi enotami, ki so bile napotene na ta območja. V okolici Lienza in Drave se je neposredno ob koncu druge svetovne vojne naselilo 25.000 kozakov s 500 otroki in 3000 ženskami, med njimi so bili tudi starčki in pravoslavni duhovniki. Poleg tega je bilo tam še 5000 konj, ki so v kratkem času popasli travnike do golega, kar je domačine razjezilo in ustrašilo. Slovenski begunci so v Peggetzu za kozaške begunce tiskali različne publikacije. Tam je prišlo do katastrofe, ker so

vojaki Velike Britanije vojne ujetnike, kozake, pomladi in poleti 1945 izročili vojakom Sovjetske zveze, pri čemer so zelo nasilno ravnali, kar veliko število kozakov ni preživel. Britanci so se pri izročitvi kozakov sklicevali na pogodbo na Jalti. Veliko kozakov je videlo edino rešitev v tem, da so moški najprej umorili svoje otroke in žene ter potem napravili samomor. V taboriščih v Lienzu in Oberdrauburgu so matere s svojimi otroki skočile v zaledenelo reko, prebile led in utonile v Dravi. Dogajanje ob Dravi na Vzhodnem Tirolskem in v bližini Oberdraurburga so imenovali »kozaška tragedija« oz. »tragedija ob Dravi«. Večji del kozakov so britanski vojaki izročili sovjetskim vojakom pri Judenburgu na Štajerskem. V Peggetzu, mestnem predelu Lienza, je pokopališče kozakov z 28 grobovi, kjer je pokopanih 300 kozakov. Na Koroškem so o teh pobojih dolgo molčali.

Podoben masaker se je pripetil jugoslovanskim državljanom in pristašem Ustašev v okolici Pliberka/Bleiburg. Vzroke za pobijanje in morijo neposredno po drugi svetovni vojni najdemo po vsej verjetnosti v ideologiji in antropologiji diktatorskega sistema, ki je prevzel oblast in vlado.

Levo: Jagnje božje v apokaliptični kapeli v Seckauu (*Herbert Boeckl*); desno: stele na vrtu svetovnih religij v Pliberku/Bleiburg (*Rudi Benetik*)

5.3 Krški škofje in koroški Slovenci

Leta 1949 je *Joško Tischler* na pobudo slovenskih duhovnikov s somišljeniki ustanovil Narodni svet koroških Slovencev (NSKS). Čeprav je bil *Tischler* katoliško usmerjen, so med škofom *Jožefom Köstnerjem* in

vodstvom Narodnega sveta naraščale napetosti. Škof je bil proti političnemu udejstvovanju duhovnikov, prepovedal jim je politično delovanje in članstvo v kmečkih zadrugah. Zagovarjal je načelo subjektivnega priznavanja k narodnosti, kar je pomenilo, da so se lahko tudi enojezično, slovensko govoreči šteli k nemški narodnosti. Zagovarjal je pravico staršev, da za svoje slovensko govoreče otroke zahtevajo izključno nemški učni jezik. Narodni svet pa se je zavzemal za uporabo maternega jezika pri liturgiji in v šoli ter za uresničevanje teritorialnega principa – to je, da naj se na točno določenem dvojezičnem ozemlju vsi otroci učijo tudi slovenski jezik. Do prvega hujšega spora je prišlo ob proslavi v spomin na pregon koroških Slovencev 15. aprila 1946, ki jo je organizirala komunistično orientirana OF. Mašo za rajne pregnance v celovski stolnici je krški ordinariat odpovedal. Ker je bila stolnica odprta, so nekdanji izgnanci pod vodstvom *Joška Tischlerja* – ki je moral nekdanjim pregnancem pojasnjevati škofovo odločitev – zmolili rožni venec in potem razočarani odšli na slovesnost v celovski Št. Rupert. Po proslavi so odšli še na Novi trg, a gasilci so v množico brizgali vodo in pri tem ranili nekaj ljudi. Z oken ob trgu pa je donelo rjojenje, češ da bi bilo treba koroške Slovence postreliti. Ordinariat je svojo odpoved zagovarjal, češ da se je bal, da bi lahko komunistična OF dogodek instrumentalizirala. *Nužej Tolmajer* je kot otrok bil očevidec teh dogodkov in se jih zelo dobro spominja.

Do spravne spominske sv. maše za pokojne pregnance, ki jo je obhajal škof *Egon Kapellari*, je prišlo šele petdeset let po deportaciji, in sicer v Podgorjah 14. aprila 1992. Ti dogodki so dolgo kalili odnose med krškim škofom in katoliškimi koroškimi Slovenci.

Nesoglasja so se zaostрила, ko je Vatikan leta 1949 in 1950 ekskomuniciral komuniste in izključil bralce »Slovenskega vestnika« iz prejemanja zakramentov, kajti s tem je prizadel veliko vernih koroških Slovencev. Dekret glede branja tega tednika je Vatikan preklical leta 1966, krški škof *Köstner* leta 1967 in 1975 ter škof *Kapellari* leta 1996.

Do nepremostljivih ovir med krščansko usmerjenimi Slovenci in škofom *Köstnerjem* je prišlo, ko je ta po uveljavitvi manjšinskošolskega zakona 17. septembra 1959 odredil, da smejo duhovniki uporabljati slovenski jezik pri verouku le tam, kjer so učenci prijavljeni k slovenščini. *Kadrasov* odlok je določal, da morajo biti otroci deležni dvojezičnega pouka in da

naj bo verouk od četrte stopnje ljudske šole naprej le v nemškem jeziku. Leta 2012 – ob 70-letnici spomina na pregon koroških Slovencev – se je za vse to opravičil škof *Alois Schwarz*, »kajti predstavniki Cerkve ljudem niso vedno izkazovali tiste pozornosti, ki bi bila primerna trpljenju. Tako vas prosim: Odpustite tudi Cerkvi.« Škof je naročil, da se je treba spominjati pregona in prihoda pregnancev domov, zasmehovanja in izdaje, žrtev in mučencev. Nihče, ki je trpel, ne sme biti pozabljen. Ljubezen do domovine, slovenskega jezika in kulture ter do življenja, ki so ga živel slovenski predniki, naj živi tudi v prihodnjih rodovih.

5.4 Mariazellski manifest iz leta 1952

Po drugi svetovni vojni so v družbi in Cerkvi morali postaviti na noge nove strukture. Pri tem so pozabili oz. niso zavestno razpravljali o obdobju zločinskega nacionalsocializma. Imeli so ga za neprijetno »nezgodo« in zanikali so dejstvo, da se je velik del avstrijskega prebivalstva strinjal z nacizmom, ga podpiral in z njim sodeloval. Demokratske stranke so komaj dve leti po koncu druge svetovne vojne že začele snubiti nekdanje nacionalsocialiste. Cerkev se temu početju ni upala postaviti po robu.

Leta 1952, ko je bila Avstrija še zasedena, je potekal »avstrijski katoliški shod«, na katerem je nastal »Mariazellski manifest«. V njem je bilo razloženo geslo »Svobodna Cerkev v svobodni družbi« in Cerkev je bila predstavljena kot institucija, ki stoji na lastnih nogah. Takšna Cerkev ima odprta vrata in razprostrte roke, pripravljena je sodelovati z vsemi, ki se zavzemajo za svobodo in človekovo dostojanstvo.

Marijino Celje (Mariazell) na Štajerskem, najpomembnejše avstrijsko romarsko svetišče, leži tik ob spodnjeavstrijski meji. Tam sta se začela nekdanja ruska zasedbena cona in strah pred komunističnim sistemom. »Manifest« ni bil namenjen le Cerkvi, temveč tudi vsem podjarmljenim ljudstvom za »železno zaveso«. Hkrati je bil za Cerkev v Avstriji podlaga za bolj sproščen odnos do socialdemokratske stranke, kar pa je spravilo avstrijsko ljudsko stranko v zadrego, ker je ta še vedno mislila, da bo Cerkev podpirala le njo. Z manifestom je Cerkev zavrnila tako komunizem kakor tudi kapitalizem. Cerkev si je v zgodovini v skladu s pridobljenimi

spoznanji prizadevala za ideal človekove svobode, enakost in bratstvo. Zaradi tega so jo različni diktatorji preganjali vse do danes. Geslo, ki ima korenine v Sv. pismu, so zlorabljali in uporabljali za drugačne namene.

5.5 Zagotavljanje enakopravnosti za koroške Slovence

19. člen državne ustave (Staatsgrundgesetz) iz leta 1867 o splošnih pravicah državljanov je zagotavljal enakopravnost vseh narodnosti in ohranitve in negovanje svoje narodnosti in jezika, kar je pomenilo, da je Avstrija tedaj sodila v primerjavi z drugimi državami k najbolj humanim v obdobju nacionalizma v Evropi. Z udejanjenjem enakopravnosti pa je imela težave. Po prvi svetovni vojni in pred referendumom leta 1920 je prišlo na Spodnjem Štajerskem in Spodnjem Koroškem do preganjanja Slovencev: zaprli so 910 civilistov, med njimi 117 duhovnikov; 246 zaprtih, med njimi pet duhovnikov, so obtožili; 165 oseb obsodili, med njimi tri duhovnike iz Spodnje Koroške. Koroškega Slovenca *Franca Grafenauerja* so obdolžili rusofilstva.

Členi 62–69 Senžermenske mirovne pogodbe so slovenski manjšini na Koroškem zagotovili enakost civilnih in političnih pravic, enakost pri dostopu do javnih služb in enakost pri dostopu do različnih poklicev in obrti. Določila o zaščiti manjšine pa so zagotavljala svobodno uporabo manjšinskih jezikov v poslovnih in zasebnih stikih.

Sedmi člen Avstrijske državne pogodbe je v takratni Evropi, kljub nekaterim nejasnim formulacijam, sodil med maloštevilne ureditve manjšinskih vprašanj.

Primerljive pravice, kot je ugotavljal *Arnold Suppan*, so imeli Švedski na Finskem, Danci v Nemčiji, Nemci na Danskem, nemški Južnotirolci v Italiji, Madžari na Slovaškem in Madžari oz. Nemci v Romuniji. Jugoslovanska vlada se je v celoti strinjala z vsebino sedmega člena Državne pogodbe iz leta 1955. V sedmem členu Avstrijske državne pogodbe pa je bila zagotovljena ustanovitev Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu, ki je po odloku 9. maja 1957 dobila zakonsko osnovo in začela v šolskem letu 1957/1958 delovati in prav kmalu postala duhovno in kulturno središče koroških Slovencev.

Provizorični zakon o manjšinskem šolstvu za Koroško z dne 19. marca

1959 je omogočil dvojezični pouk v več kot 90 ljudskih šolah, zahteval pa je prijavo k dvojezičnemu pouku, ker je slovenščina imela vrednost prostega predmeta. Število prijav k slovenskemu pouku se je do leta 2000 stalno nižalo. Osnovni šoli so vodje socialdemokratske (SPÖ), ljudske (ÖVP) in svobodnjaške stranke (FPÖ) leta 1988 dali možnost za kakovostno izboljšavo pouka za vse otroke v dvojezičnih šolah na Koroškem. Namen je bil isti kot pri medkulturnem učenju: spodbujanje medsebojnega razumevanja in spoštovanja, odprava predsodkov in sožitje. Leta 2000 je bila dvojezična šola razširjena na četrti razred osnovne šole, veljavnost pa je dobila leta 2001; istega leta pa je Koroški deželni zbor soglasno sprejel zakon o skladu za otroške vrtce (Kärntner Kindergartenfondgesetz).

5.6 Pomembnost papeža Janeza XXIII. za Cerkev in svet

Ob koncu 19. stoletja je v evangeličanskih Cerkvah nastalo ekumensko gibanje. V letu, ko so – dne 10. decembra 1948 – sestavili katalog človekovih pravic, je dvesto cerkvenih skupnosti ustanovilo »Ekumenski svet Cerkev« s sedežem v Ženevi. Vsakih sedem let so se njegovi člani srečevali na zborovanjih. Rimskokatoliška Cerkev leta 1948 ni bila članica tega sveta – je pa od leta 1994 v Avstriji –, v Ženevi ima status opazovalca. Papež *Pij XI.* (1922–1939) je leta 1928 odklonil »ekumenski svet« ter prepovedal katoličanom udeležbo na ekumenskih zborovanjih. Nekateri katoličani pa niso bili prepričani o pravilnosti papeževe prepovedi in so vzpostavili dialog z drugimi Cerkvami.

Odločen korak je storil papež *Janez XXIII.* (1881–1963), ki je bil otrok revnih kmetov iz kraja Sotto il Monte v bližini Bergama. Po študiju teologije je bil škofijski tajnik, v prvi svetovni vojni bolničar in vojaški kurat, nato pa trideset let vatikanski diplomat v Bolgariji, Turčiji in Grčiji. V Turčiji je med drugo svetovno vojno rešil življenje tisočem Judov. *Van Pappena*, ki je *Hitlerju* pomagal pri vzponu na oblast, so nacisti med vojno kazensko premestili v Turčijo, kjer je nunciju *Roncalliju* na skrivaj dal veliko denarja. *Roncalli* je obnovil nunciature in denar dal tudi revnim Grkom. To je *van Pappena* po vojni rešilo pred smrtno

kaznijo. Leta 1944 je papež *Pij XII.* poslal *Roncallija* v Pariz, kjer je skrbel tudi za nemške vojne ujetnike. Devet let pozneje je postal nadškof in patriarh v Benetkah. Ko so ga 77-letnega izvolili za papeža, so govorili o prehodnem papežu. Toda ljudje so takoj opazili njegovo človekoljubnost in milino. *Janez XXIII.* je hodil v predmestja Rima ter obiskoval bolnišnice in zapore. Bil je avtentičen in prepričljiv. Po svoji izvolitvi je na Trgu sv. Petra rekel ljudem, naj gredo domov in pobožajo svoje otroke. Ko so ga novinarji vprašali za program, je stopil k oknu, ga odprl in rekel: »*To je moj program. Svež zrak za Cerkev.*« Njegova želja je bila, da bi bili vsi eno. Ustanovil je tajništvo za pospeševanje enotnosti in določil nemškega kardinala *Augusta Beo* (1881–1968) za njegovega tajnika. Pravo presenečenje pa je bilo, ko je leta 1959 sklical koncil ter nanj povabil vse katoliške škofe in zastopnike evangeličanskih in pravoslavnih Cerkev. *Janez XXIII.* je izdal osem enciklik, od katerih sta najpomembnejši »*Mater et Magistra*« (»*Mati in učiteljica*«) ter »*Pacem in terris*« (»*Mir na zemlji*«). Papež *Janez XXIII.* je umrl 3. junija 1963. Ves svet, tudi komunistični, s katerim je navezal stike, je tedaj žaloval za dobrim pastirjem in človekom. Leta 2014 ga je Cerkev razglasila za svetnika. Sedanji papež *Frančišek*, ki prihaja iz Argentine, je papežu *Janezu XXIII.* zelo podoben. Papež *Janez XXIII.* je enkrat dejal: »*Vse je treba videti, veliko je treba prezreti in malo popraviti.*«

Levo: cerkev Marije v gozdu v Dolini (Dolina), prva cerkev v Avstriji ob avtocesti; sredina: notranjščina cerkve v Dolini; desno: Marija v apokaliptični kapeli v Seckau (*Herbert Boeckl*)

5.7 Rudolf Blüml, življenje koroškega duhovnika v težkih časih

Klemenčev Dolf, kot so mu pravili domačini, se je rodil dne 16. aprila 1898 v Krnicah (Karnitzen) v šentpavelski župniji v Ziljski dolini (St. Paul im Gailtal) kot osmi otrok od šestih sinov in štirih hčera, kjer so ga starši vzgajali in mu posredovali vero v Sv. Trojico.

Njegov oče *Georg Blüml* z rodbinskim imenom Tomažele je bil čevljar in pozneje vodja trgovine, mati *Ursula*, roj. Jobst, pa gospodinja. Ljudsko šolo je obiskoval v Šentpavlu v Ziljski dolini, glavno šolo in gimnazijo pa v Celovcu, kjer je maturiral leta 1918. Teologijo je študiral v letih 1918/1919 v Celovcu. Nemirna povojna leta na Koroškem pa so mu preprečila nadaljevanje študija, zato je leta 1919 nadaljeval študij v Mariboru in končno od leta 1919 pa do 1922 na Teološki fakulteti v Ljubljani, kjer ga je škof *Anton B. Jeglič* (1850-1937) posvetil v duhovnika, primicijo pa je obhajal v Krnicah leta 1922. Na Teološki fakulteti dunajske univerze je opravil specialistični študij in ga zaključil leta 1924 z doktoratom o Sv. Trojici v pismih apostola *Pavla* pri prof. *Theodorju Innitzerju* (1875-1955), poznejšem dunajskem kardinalu. Nadalje je študiral državoznanstvo na Pravni fakulteti na Dunaju in doktoriral iz državoznanstva pri prof. *Othmarju Spannu* (1878-1950), disertacijska tema se je v študijskem letu 1925/26 glasila: »Bistvo organizacije z ontološko utemeljitvijo in sociološko uporabo«. Med študijem je na Dunaju spoznal zveznega kanclerja *Ignaca Seipla* in bil z njim prijateljsko povezan. Postal je tudi Seiplov spovednik. *Ignac Seipel Blümla* v svojem dnevniku nekajkrat omenja. Na Dunaju se *Blüml* ni le srečaval z *Innitzerjem*, *Seiplom in Spannom*, temveč tudi s *Piusom Parschem*, avguštinskim korarjem iz samostana Klosterneuburg. Ta je v 1920. in 1930. letih najodločilneje začel bogoslužno obnovo oz. liturgično gibanje, ki je močno vplivalo na razvoj liturgije in na liturgično reformo 2. vatičanskega koncila.

Po vrnitvi na Koroško je *Blüml* prevzel tajništvo Karitas (1927–1941) in usmerjal Katoliško akcijo; bil je provizor župnije Št. Janž v Rožu, slovenski pridigar pri cerkvi Sv. Duha in profesor na uršulinski šoli v Celovcu, župnik v Golšovem (Göltschach) in stolni kanonik. V času svojega delovanja v tajništvu Karitas je posebno skrb posvečal socialnim, pastoralnim,

pedagoškimi in liturgičnimi dejavnostmi. *Blüml* je poudarjal potrebo karitativnega dela in opozarjal, da je treba ljudi opozarjati na dolžnost ljubezni do bližnjega. Tako je v 20. in 30. letih ter po drugi svetovni vojni organiziral dobrodelne zbirke. Kot tajnik Karitas je *Blüml* podpiral upokojujence z nizko pokojnino in brezposelne, organiziral je vsakoletne zimске dobrodelne akcije za domove, boril se je proti brezposelnosti mladih ter alkoholizmu. Leta 1932 je *Blüml* postal odbornik Mohorjeve družbe in to ostal do leta 1941; bil pa je v odboru Mohorjeve tudi še po drugi svetovni vojni. Pri pripravah za škofijsko sinodo leta 1933 se je *Blüml* izkazal s svojimi izrednimi sposobnostmi. Na njej je *Blüml* imel temeljita in načelna predavanja o Katoliški akciji in o liturgični obnovi ljudstva. Po sinodi je prevzel dušnopastirski referat in vodstvo dušnopastirskega urada za vso škofijo in prirejal dušnopastirske tečaje.

V stanovski državi je bil zastopnik škofa in Cerkve v koroškem deželnem parlamentu (1934–1938). Stanovska država je organizirana država na podlagi okrožnice »Quadragesimo anno«; bila je država brez političnih strank in demokratično izvoljenega parlamenta. *Blüml* je v članku predstavil bistvo te države, pri čemer ni le videl prednosti, temveč tudi nevarnosti avtoritarnega modela.

1938 so nacionalsocialisti *Blümle* internirali v Celovcu in mu preprečili pastoralno delovanje v Golšovem. V istem letu je postal stolni župnik v Celovcu, leto pozneje direktor Dušnopastirskega urada in leta 1940 dekan mesta Celovec. Na cvetno nedeljo leta 1941 so ga nacisti med južino v stolnem župnišču zaprli in izgnali na Dunaj, ker pa ni ukinil stikov s krško škofijo, so ga pregnali v samotni pinzgauski kraj Maria Kirchenthal na Salzburškem, kjer je živel do konca vojne. Po razsulu Tretjega rajha se je vrnil v domovino in bil šest let stolni župnik in dekan mesta Celovec; leta 1947 je dal pobudo za ponovno ustanovitev Mohorjeve družbe v Celovcu in za njen samostojen nastop, kar je sprožilo spor z Mohorjevo družbo v Celju. Iniciativen je bil pri ustanovitvi medvojno ukinjene »Nedelje« in »Otroka Božjega« ter nemških cerkvenih časopisov »Kirchenblatt« in »Gotteskinder«. Od leta 1945 do 1949 so bila uredništva teh časopisov v stolnem župnišču v Celovcu.

Koroški Slovenci, ki so bili leta 1942 izseljeni, so se zaobljubili, da se bodo ob vrnitvi iz taborišč 15. aprila 1946 spomnili tragičnih dogodkov in organizirali proslavo in mašo za rajne pregnance v celovski stolnici.

»Zveza slovenskih izseljencev«, katere obstoja pa deželna vlada ni priznala, je organizirala proslavo in mašo. Nato je organizacijo prevzela komunistična OF in vabila k proslavi in sv. maši. Ni pa o tem obvestila škofijskega ordinariata. Ordinariat je zvedel za načrte preko govoric, ki so se širile v Celovcu. Ta je povedal, da bo možna zahvalna maša za slovenske vernike, ki so bili po krivici izseljeni; maše pa ne bo, če bo vključena v strankarsko politično manifestacijo, ker si Cerkev česa takega ne želi in ker je v drugih primerih ravnala prav tako. Ordinariat je povabil predstavnika organizacije v ordinariat, generalni vikar *Kadras* je nanj čakal vso soboto in nedeljo, ker tega ni bilo, je odpovedal mašo. Ta dogodek, prometna nesreča in govorice so kalili *Blüml*ovo življenje do smrti. Odgovornost so mu ljudje pripisali tudi za pokvarjeno krsto, v katero so ga položili k zadnjemu počitku v grobnici stolnega kapitlja v celovski stolnici. Za v njej nastali smrad naj bi bil on kriv.

Leta 1946 je *Blüml* postal šolski nadzornik za verouk na Koroškem in od leta 1953 pa do leta 1964 predavatelj na cerkveni teološki ustanovi v Celovcu, od istega leta pa do leta 1965 je vodil tudi slovenski dušnopastirski urad krške škofije, bil je asistent Katoliške akcije in vodja »Soliditete«, združenja slovenskih duhovnikov v krški škofiji, govornik na škofijski sinodi leta 1958, bogoslovni pisatelj in dvojezični publicist; leta 1965 pa je bil imenovan za stolnega prošta v krški škofiji, kar je najvišja funkcija v stolnem kapitolu.

Blüml se je uvrstil med vodilne duhovnike v predvojnem in povojnem obdobju na Koroškem. Bil je priznan govornik in pridigar. S strokovnimi prispevki se je predvsem posvečal znanstvenemu preučevanju nekdanjega avstrijskega zveznega kanclerja in prelata *Ignaca Seipla*. O njem je publiciral več knjig in z njimi razvil zaokroženo podobo o njegovem predavateljskem, političnem in pastoralnem delovanju, predvsem tudi z delno publikacijo *Seiplovega* dnevnika, ki ga je kot prvi transkribiral. Prelat ddr. *Rudolf Blüml* sodi med vodilne koroške duhovnike pred drugo svetovno vojno in po njej; bil je med drugim tudi ustanovitelj Doma duhovnih vaj v Tinjah. Za svoje delo je bil imenovan za prelata, stolnega šolastra, stolnega dekana in stolnega prošta. Umrli je 28. septembra 1966 v Celovcu.

Levo: Tinje (Tainach); sredina: Jezus skoči s križa, Kalvarija (Kalvarienberg) v Gradcu (*Werner Hofmeister*); desno: krstna kapela v cerkvi v Bärnbachu na Štajerskem

5.8 Drugi vatikanski koncil

Podoba in pojmovanje o Cerkvi se v nauku Cerkve spreminja. Pred koncilom so pojmovali Cerkev kot monarhijo s papežem na čelu, kot nekakšno vzvišeno institucijo brez napak in zmot. Učili so, da je Cerkev kot institucija večnostna in odmaknjena od razvoja človeštva in zgodovinskega razvoja sveta. Zato so jo obdajali s triumfalizmom. Cerkev se je imela za edino pravičnico v gnilem svetu. Tisti, ki so delili takšno gledanje, so se zbalii koncila in njegove podobe o Cerkvi. Koncil je povedal, da Cerkev ne živi zunaj sveta, temveč v svetu z ljudmi in med ljudmi. Zato je koncil stopal v dialog z družbo in njeno kulturo, z znanostjo in umetnostjo, s književnostjo in tehniko, s športom in z glasbo. Tako je Cerkev postala bolj človeška in dostopna. Zanimala se je za usodo sočloveka in za človeško skupnost. Seveda pa so hoteli tisti, ki jim je bilo tako gledanje zoprno, zaustaviti proces, s katerim sta začela papež *Janez XXIII.* in koncil.

2. vatikanski koncil je bil 21. ekumenski koncil in je trajal od leta 1962 do leta 1965. Koncilski papeža sta bila *Janez XXIII.* in *Pavel VI.* Na koncilu, ki je imel svoja zasedanja v Petrovi baziliki v Vatikanu, je sodelovalo 2500 škofov. Zasedali so štirikrat, in sicer vedno v jeseni. Koncil je opredelil Cerkev kot Božje ljudstvo in poudaril, da obstaja tudi pomembno »skupno duhovništvo vseh vernikov«. V liturgični konstituciji

je poudaril skupnost duhovnikov in laikov pri liturgiji ter uporabo domačega jezika in ne le latinščine, ki pa je ostala jezik Cerkve. Koncil je v nekaterih primerih dovolil prejemanje sv. obhajila pod obema podobama. Posebno pa so koncilski očetje poudarili pomen laikov in njihovo delovanje v Cerkvi. Koncil je dal pobudo za ekumenizem in povedal, da so nekatoliške krščanske skupnosti cerkvene skupnosti; zavzel se je za svobodo religije in zavrnil »kolektivno krivdo« Judov glede Jezusove smrti. V konstituciji o Sv. pismu pa je koncil učil, da sta cerkveno izročilo (tradicija) in cerkveno učiteljstvo enakovredna. Koncil je formuliral novo katoliško istovetnost, kar je imelo za posledice razne spore. Previsoka pričakovanja se niso izpolnila, a zavzetost katoličanov, predvsem laikov, se je znatno povečala.

Drugi vatikanski koncil je mejnik v katoliški Cerkvi na poti v sodobni svet. Škofijam je priporočal, naj skličejo svoje sinode ter izdelajo smernice, ki bi vsebino koncilskih dokumentov prenesle v vsakdanjik vernikov. Nihče pa tedaj ni računal s tem, da bo v katoliški Cerkvi na Koroškem prihajalo zaradi določila, da naj bo jezik pri liturgiji in evharistiji domači jezik, do sporov med nemško in slovensko narodno skupnostjo. Papež *Pavel VI.* je po smrti *Janeza XXIII.* nadaljeval koncil v smislu svojega predhodnika. Leta 1967 je napisal zelo pomembno encikliko »*Populorum progressio*« (»Razvoj narodov«), ki obravnava socialna vprašanja, »tretji svet«, svetovno gospodarstvo in svetovni mir. Leto pozneje je izdal encikliko »*Humanae vitae*« (»Vprašanja človeškega življenja«), v kateri se je opredelil proti umetnemu uravnavanju rojstev, splavu in kontracepciji ter s tem izzval žolčne razprave. Precejšnji del katoliškega sveta ni hotel sprejeti nauka te enciklike. Papež *Pavel VI.* je začel potovati po svetu, obiskal je Izrael, Jordanijo in Istanbul, kjer se je srečal s pravoslavnim carigradskim patriarhom *Atenagoro*, a tudi Ameriko, kjer je govoril pred OZN.

2. vatikanski koncil je opozoril katoličane, da o Cerkvi obstaja več podob v Sv. pismu. Zavzel se je za ekumenizem in svobodo religije, odklanjal antisemitizem oz. antijudaizem ter idejo o kolektivni krivdi Judov glede Jezusove smrti. Od predkoncilске Cerkve se koncil razlikuje glede nauka o zakonu, o duhovništvu vseh, ki so krščeni, in o soodgovornosti laikov. Koncil ima zaslug, da je v pluralističnem svetu začel dialog s svetom. Rimskokatoliška Cerkev je začela dialog z evangeličanskimi in

pravoslavnimi Cerkvami in jih ovrednotila kot enakovredne ter zavrgla oceno iz preteklosti, da so heretiki. Zelo pomembni so dokumenti »Lumen gentium« oz. »Dogmatična konstitucija o Cerkvi« (1964), »Odlok o ekumenizmu« in »Odlok o katoliških vzhodnih Cerkvah«.

Rimskokatoliška Cerkev je povedala, da tudi pristaši drugih verstev verujejo in jih Cerkev ne pojmuje več kot nevernike ali pogane. Najpomembnejši dokument je »Nostra aetate« oz. »Izjava o odnosu Cerkve do nekrščanskih verstev« (1965). Pri vseh svetovnih religijah so pohvalili duhovne vrednote in to, kar je sveto v teh religijah.

Rimskokatoliška Cerkev se je odrekla monopolu na humanizem in povedala, da humanistične vrednote obstajajo tudi zunaj Cerkve.

Rimskokatoliška Cerkev Judov ni več obsodila kot Jezusove ali Božje morilce. Obžalovala je antisemitizem oz. antijudaizem in podpirala vezi med Judi in kristjani.

Rimskokatoliška Cerkev pojava ateizma ni več obsodila, ampak samokritično povezala s krivičnimi razmerami v družbi in z zgodovinskim napakami Cerkve v preteklosti. V državah, kjer je vladal komunizem, se je Cerkev spustila v dialog z marksizmom in komunizmom. Osnova je bil dokument »Gaudium et spes« (»Veselje in upanje«) oz. Izjava o cerkvi v sedanjem svetu. Papež *Janez XXIII.* je s svojo karizmo omilil napetosti in »hladno vojno« ter navezal stike s Sovjetsko zvezo.

Rimskokatoliška Cerkev je v dokumentu »Dignitatis humanae« (1965) sprejela Izjavo o svobodi vere, s tem povezana pa sta bila načelo svobode vesti in nov odnos do politike in strankarske politike, s tem pa se je začela uveljavljati politična avtonomija katoličanov.

Rimskokatoliška Cerkev je sprejela načelo kolegialnosti, s tem so škofje dobili več moči in papež ni imel več funkcije absolutističnega monarha. Nezmotljivost papeža se je prenesla na celoten zbor škofov. Povečala se je vloga laikov v Cerkvi.

Rimskokatoliška Cerkev je z Izjavo o Cerkvi v sodobnem svetu (»Veselje in upanje« oz. »Gaudium et spes«) povedala, da je njena funkcija, da služi, ne pa gospoduje, in da vzpostavi dialog med Cerkvijo in sodobno družbo. Papež *Janez XXIII.* je zato govoril o aggiornamentu oz. podanašnji.

Rimskokatoliška Cerkev je uvedla s Konstitucijo o svetem bogoslužju narodne jezike, s tem pa so dobili laiki aktivnejšo vlogo pri bogoslužju.

Koncil je uporabljal druge izraze kot v preteklosti, v ospredju so bili značilni izrazi, ki so vsebovali novo paradigmo: »Božje ljudstvo«, pluralizem, ekumenizem, sodelovanje, spraševanje, demokracija, soodvisnost, kritična lojalnost. A po koncilu izrazi, ki so bili prevladujoči pred koncilom, niso izginili, npr.: hierarhija, enotnost, avtoriteta, odvisnost, gotovost, nekritična lojalnost.

Leta 1966 je Cerkev odpravila indeks prepovedanih knjig, na katerem so se znašla imena znamenitih osebnosti, npr. *Erazem Rotterdamski, Nikolaj Kopernik, Blaise Pascal, Jonathan Swift, John Locke, Renè Descartes, Francois-Marie Voltaire, Henri Balzac, Jean J. Rousseau, Baruch Spinoza, Heinrich Heine, Emile Zola, Viktor Hugo, Jean Paul Sartre* idr.

5.9 Pozitivni vpliv drugega vatikanskega koncila na krško škofijo

Drugi vatikanski koncil je močno vplival tudi na krškega škofa *Jožefa Köstnerja* (1906-1982), ki se je iz Rima vrnil navdušen in poln energije, zato je tudi sklical škofijsko sinodo in se lotil utrujajočega dela obnove. Imel je več ciljev. V sodobnem času naj bi Cerkev z razumevanjem in ljubeznijo oznanjala evangelij. Prebivalci naj bi Cerkev doživeli kot usmiljeno in ne kot strogo kaznovalko. Škof se je zavzemal za decentralizacijo, za odgovornost škofov v edinosti s papežem, za uvedbo stalnega diaconata v škofiji, za obnovo in reformo Cerkve in za spremembe pri liturgiji po navodilih novih koncilskih konstitucij. V duhu ekumenizma se je povezal z evangeličansko in starokatoliško Cerkvijo. Deloval je v duhu koncila in poskušal koncilске dokumente prenesti na Koroško v modificirani obleki.

Nestrpnost in sovraštvo do koroških Slovencev sta dosegla svoj vrh leta 1972, v tako imenovanem »ortstafelšturmu« – napadu na dvojezične krajevne table –, ko so se organizirane nemškonacionalne skupine z avtomobili vozile od kraja do kraja ter podirale pravkar postavljene table z dvojezičnimi krajevnimi napisi. Ti dogodki so še poslabšali negativni mednarodni ugled dežele Koroške. Nasprotniki dvojezičnih krajevnih napisov in koroških Slovencev so se pri tem sklicevali na svoj »strah«

pred partizani, komunistično »Veliko Slovenijo« in »grozečo slovenizacijo« Koroške. Ta tako imenovani »koroški prastrah« so še dodatno podžigali »Koroški Heimatdienst« in druge nemškonacionalne organizacije. Nemško in slovensko govoreče prebivalce so obremenjevali in onemogočali sožitje na Koroškem dogodki v času koroškega plebiscita (1918–1920) z obrambnimi boji (»Abwehrkampf«), v prvi avstrijski republiki in zlasti v času druge svetovne vojne (nacizem, pregon koroških slovenskih družin, nasilna odvedba nemško govorečih Korošcev) ter po njej, nerešeni spor glede dvojezičnih krajevnih napisov, podiranje dvojezičnih krajevnih tabel, razna deloma nasilna protestna zborovanja ter še vedno močno prisotna ideologija nacionalsocializma, a tudi ideologija jugoslovenskega komunističnega režima.

5.10 Krška sinoda v letih 1970–1972 – magna carta za prihodnost

Sinoda krške škofije je potekala v letih 1970–1972, v času, ko je bil odnos med obema narodoma v deželi in v Cerkvi poln konfliktov. Po skoraj dveletni pripravi se je sinoda začela 12. decembra 1970. Koroški Nemci in koroški Slovenci so pri pripravah in na zasedanjih sinode aktivno sodelovali in v dialogu opazili, da bi bilo treba govoriti tudi o rabi jezika na sinodi, pri liturgiji, verouku in delitvi zakramentov ter urediti odnose nemško govorečih in slovensko govorečih Korošcev v dvojezičnih župnijah. Prvič v zgodovini krške škofije so na sinodi sodelovali tudi laiki, kar je bilo po cerkvenem pravu pravzaprav prepovedano.

Na drugem vatikanskem koncilu je Cerkev jasno izrazila pripravljenost za sodelovanje v družbi pri perečih vprašanjih. Koncil je v liturgijo uvedel ljudski jezik, kar je bilo za dvojezične župnije na Koroškem seveda velik izziv, zlasti ker je sinoda nujno priporočala skupno obhajanje liturgije. Sinoda se je zavzemala tudi za uporabo jezika ljudstva v vseh cerkvenih gremijih in na skupnih prireditvah na dvojezičnem ozemlju. Slovenski jezik naj bi uporabljali tudi v zastopniških in reprezentativnih gremijih krške škofije in na škofijski ravni, v katerih so sodelovali koroški Slovenci. Cerkev ni poklicana, da rešuje nacionalna vprašanja, a mora biti

pravična v jezikovnih zadevah. To pa lahko uresniči le, če sta obe strani pripravljene na medsebojno razumevanje, da drug drugega poslušata in sta potrpežljivi kljub morebitnemu nezaupanju.

Na sinodi je njen član *Valentin Inzko* (1923-2002) spregovoril te pomembne besede: *»Mi koroški Slovenci se zavedamo, da smo tudi mi v preteklosti povzročali trpljenje, ki ga ne moremo zbrisati in v deželi še vedno ni premagano. Mi nočemo dogajanja upravičevati, a prosimo kot etnična skupina in pripadniki slovenskega naroda naše nemško govoreče sodeželane ponižno odpuščanja. Če so nas do sedaj ločili rajni na obeh straneh, potem naj nas združujejo v prihodnosti v prizadevanju, da se bomo v ljubezni in v zaupanju srečavali. Kot pripadniki slovenske narodne skupine na Koroškem hočemo biti zvesti naši Cerkvi in našemu nadpastirju in se brezpogojno izreči k skupni domovini Avstrije.«*

Inzko je opozoril na to, da se Cerkev na Koroškem zavzema za pravično rešitev vseh vprašanj v zvezi z etničnima skupnostma v deželi. Treba pa je imeti zaupanje v Boga in čut za dobrohotnost v človeku. *Inzko* se ne sprašuje po tem, kaj so drugi storili Slovincem, temveč po tem, kaj so Slovenci storili drugim. Da je bila *Inzkova* gesta sprave upravičena, je potrdila kasnejša razprava na sinodi. Že prvi nemški govorniki so priznali krivice, ki so se dogajale v zgodovini. Predvsem sinodali iz zgornje Koroške so s še večjo pozornostjo sledili poteku debate, saj je bila za številne izmed njih manjšinska problematika nova. Prav ti »z manjšinsko problematiko neobremenjeni« sinodali so poudarjali, da mora biti v takih primerih večinski narod velikodušen do manjšinskega. *Inzkovo* opravičilo je bilo torej preroško dejanje. Osnovna zamisel je bila enakopravnost obeh deželnih jezikov pri liturgiji, verouku in v cerkvenih odborih ter utrditev zastopstva koroških Slovencev v škofiji. Sinoda je dala tudi pobudo za ustanovitev nemško-slovenskega koordinacijskega odbora za reševanje nerešenih vprašanj.

V dokumentu o »Cerkvi v današnji družbi« je avstrijska sinoda 1973/74 opozorila na pravico narodnostnih skupnosti do verskega, kulturnega, ekonomskega in družbenega razvoja. Enako je bilo slišati na dnevu katoličanov leta 1983. Za krškega škofa *Köstnerja* je bilo jasno, da bo moral biti kot mediator dober zgled, zato ni več zavzemal enostranskih stališč ne za nemško in ne za slovensko govoreče vernike. Duhovnikom in cerkvenim nameščencem je prepovedal udeležbo na javnih demonstracijah. Za

božič leta 1978 je škof spregovoril v obeh deželnih jezikih. Napadi nanj niso ponehali, nemška stran mu je podtikala, da je slavizator, slovenska pa, da je germanizator.

Inzkove besede in geste so do danes nekaterim ostale nerazumljive. Kaj je bolje oz. lažje: opravičilo, odpuščanje ali maščevanje? Opravičilo, odpuščanje in sprava so izziv za vsakega človeka in večkrat preobremenjujoča.

Levo: Jakob, Peter, Andrej, detajl iz cerkve pri Thalau na Štajerskem (*Ernst Fuchs*); sredina: detajl iz apokaliptične kapele, Seckau (*Herbert Boeckl*); desno: križanje v cerkvi sv. Terezije v Innsbrucku (*Max Weiler*)

5.11 Škof Egon Kapellari in izzivi časa

Škof *Egon Kapellari*, doma iz zgornještajerskega Leobna, je bil med letoma 1982 in 2001 krški škof in v letih 2001–2015 graško-sekavski škof. Bil je začetnik močnih pastoralnih, socialnih in kulturnih pobud v Cerkvi na Koroškem in je dosledno uresničeval sklepe škofijske sinode. S svojim analitičnim nastopom je premostil številne konflikte in jih tudi rešil, če so bili ljudje trezni in so sprejemali racionalno argumentacijo. Če pa so v ljudeh prevladovala čustva in so postali trmasti, ni bilo rezultata. Škofu *Kapellariju* je nemškonacionalna stran očitala protekcijo koroških Slovencev, a tudi koroški Slovenci niso bili vedno zadovoljni z njegovo posredniško vlogo. Leta 1992 je škof v pastirskem pismu opozoril, da so katoličani soodgovorni za to, kakšni so odnosi med nemško govorečim večinskim in slovensko govorečim manjšinskim narodom.

Vprašati jih je treba, ali so pripravljeni skupno obhajati sv. mašo ali pa jim je ljubša ločitev drug od drugega. Leto dni pozneje je ugotovil, da mora večina dati manjšini več, kakor ji je zajamčeno; glede svojih legitimnih zahtev pa naj imajo majhne narodne skupnosti dober občutek za mero. Škof *Egon Kapellari* je uporabljal po zgledu škofa *Jožefa Köstnerja* pri liturgičnih obredih na dvojezičnem ozemlju oba deželna jezika. Prizadevanje katoliške Cerkve za razrešitev manjšinskih vprašanj je uradna politika Koroške priznala pozno, a potem večkrat.

Tudi v šoli se je ozračje spremenilo. Od leta 2000 je treba na prvih štirih stopnjah v ljudski šoli na dvojezičnem ozemlju v približno enaki meri uporabljati tako nemščino kot slovenščino. Jezik verouka je na vseh stopnjah dvojezične ljudske šole za učence, ki so prijavljeni k dvojezičnemu pouku, v obeh šolskih jezikih.

Škof *Egon Kapellari* je opozarjal na odgovornost in človeško dostojanstvo pri političnih in gospodarskih vprašanjih. Škof *Kapellari* je pri svojih potovanjih in vizitacijah po župnijah opazil, da upadata na Koroškem in tudi na Štajerskem verska gladina podtalnice in znanje o krščanski veri. Antiklerikalizem je spet vzplamtel med letoma 1986 in 1995, ko je bil *Hans Hermann Groer* (1919–2003) dunajski nadškof in kasneje kardinal. Očitali so mu, da je v cerkvenih domovih spolno zlorabljal fante. Avstrijski škofje *Christoph Schönborn*, *Johann Weber*, *Georg Eder* in *Egon Kapellari* so v skupni izjavi leta 1998 ugotovili, da so prišli do »moralne gotovosti«, da očitki »v bistvu držijo«.

Levo: vitraj v župnijski cerkvi v Železni Kapli/Bad Eisenkappel (*Valentin Oman*); sredina: 3. postaja: Jezus pade prvič pod križem na Kamnu, v upodobitvi sta svastika in številka, ki je v avstrijski državni pogodbi pomembna (*Valentin Oman*); desno: detajl iz apokaliptične kapele v cerkvi sv. Egidija v Celovcu (*Ernst Fuchs*)

5.12 Zaščita nedelje

Cesar *Leopold II.* (1747–1792) je s posebno odločbo prepovedal delo in predvsem delo otrok v tovarnah ob nedeljah in cerkvenih praznikih. Da bi utrdil spoštovanje nedelje kot dela prostega dneva, je škof *Anton Martin Slomšek* napisal pretresljivo pesem »Ubogi otrok v faberkah«, v kateri je ubesedil svojo rahločutno socialno vest in bičal izkoriščanje otrok, ki so morali delati v tovarnah.

V dobi industrializacije so se širile liberalno-kapitalistične misli, ki so za cilj imele dobiček, s tem pa tudi spodkopavanje nedelje kot dela prostega dneva. Avstrijska monarhija je leta 1859 z zakonom določila nedeljski delovni čas za velike tovarne. Država je leta 1867 z uveljavitvijo državnega zakona (*Staatsgrundgesetz*), ki je v veljavi še danes, praznovanje nedelje in nedeljsko delo prepustila presoji in odločitvi posameznika. Papež *Leon XIII.* (1878–1903) je v encikliki »*Rerum novarum*« (»Nove stvari«, 1891) zahteval nedeljski počitek. Zakonik cerkvenega prava iz leta 1917 je katoličanom predpisal udeležbo pri nedeljski sveti maši. Leta 1947 je izdala avstrijska vlada odlok o nadzoru delovnega procesa, ki je zahteval tako počitek kakor prepoved dela mladostnikov ob nedeljah in praznikih. Leta 1984 in 1987 je avstrijska vlada določila, da mora imeti ob nedeljah vsak delojemalec možnost za obisk sv. maše. Na ravni Evropske zveze (EU) so bile po pristopu Avstrije (1995) vanjo v devetdesetih letih preteklega stoletja in po letu 2000 aktualne razprave o nedelji kot dela prostemu dnevju. Nedelja ima za posameznika, družino, skupnosti v župniji, občini, regiji in za društveno življenje velik pomen. Nedelja je zato praznik za vse in ne le za posameznika.

6. Od sedanjosti v prihodnost

Drugačnost je dandanes realnost v današnji družbi in je izziv za vsakega človeka, tako za domačine kot za tujce. Etnične, religiozne, ideološke, telesne, duševne, starostne, socialne, umske in spolne razlike so prisotne na vsakem koraku našega življenja. Raznolikost vedno pomeni drugačnost. Z družbenimi in osebnimi izzivi, s katerimi se srečujemo v sedanjosti, se bomo tudi v prihodnosti morali ukvarjati; iskati in najti bomo morali rešitve, ki bodo trajne.

Značilnosti te družbe so globalizacijski in asimilacijski procesi ter socialne, družbene in politične spremembe. Simptomi poznega modernizma so naraščajoče število prebivalstva v t. i. tretjem svetu, naraščajoče število upokojencev in upadanje števila rojstev v »bogatem« svetu, odseljevanje mladih v večja mesta, svet svetovnega spleta, propadanje vaške infrastrukture in funkcionalnosti, pospešeno širjenje angleščine na vsa življenjska področja in izginjanje manjšinskih jezikov, zlasti tistih, ki jih govori majhno število govorcev, egoizem, nesolidarnost, hitrost, napredovanje brez pravega cilja, fleksibilnost, mobilnost, negotovost, jezikovno in konfesionalno mešani zakoni, nezavezujoče in istospolne partnerske zveze, izguba pomena civilnih in cerkvenih avtoritet, nezaupanje, korupcija, špekulacija in kriza, ki je povezana s pribežništvom in begunstvom. V Evropi ni države, ki bi bila etnično, kulturno ali versko »homogena«. V multikulturni družbi živijo ljudje, ki so različno socio-kulturno vzgojeni, pripadajo različnim etničnim ali religioznim skupnostim in imajo različna državljanstva, drugačne moralne predstave in drugačen življenjski slog.

6.1 Katoliška Cerkev pred in po prehodu v novo tisočletje

Po odstopu dunajskega nadškofa kardinala *Franza Königa* (1905-2004), pomembne moralne avtoritete Avstrije, je katoliška Cerkev v Avstriji zabredla v krizo z novo hierarhijo, ki je močno razdvajala avstrijsko družbo. Krize zaradi spolnih zlorab, ki so jih zakrivili duhovniki, so bile tudi v ZDA, na Irskem, v Nemčiji in drugje. Seveda pri tem ne smemo pozabiti na zlorabo otrok v družinah. V Avstriji je prišlo leta 1995 do cerkvenega referenduma, na katerega so škofje odgovorili z »dialogom za Avstrijo«. Cerkveni referendum iz leta 1995 je zahteval enakovrednost vseh vernikov, enakopravnost žensk v Cerkvi, diakonat in mašniško posvečenje žensk, možnost odločevanja med celibatnim in necelibatnim življenjem duhovnikov, pozitivno vrednotenje seksualnosti in blagovest, ne pa grozilno vest. Referendum ni uspel.

Slab ugled Cerkve v Avstriji se je stopnjeval, ko je javnost zvedela za seksualne škandale v semenišču v St. Pöltnu v Spodnji Avstriji. Semenišče so za eno leto zaprli, papež pa je tamkajšnjega škofa *Kurta Krenna* (1936-2014) odstavil. Spet so se v časopisih pojavljali članki o zlorabljanju in

nasilju v cerkvenih domovih in samostanih, pri čemer je negativno zaslovel gornjeavstrijski benediktinski samostan Kremsmünster. Na to se je pogumno odzval dunajski kardinal *Christoph Schönborn*, čeprav je bilo že skoraj prepozno. Avstrijci so v velikem številu izstopali iz Cerkve, v treh letih je 200.000 vernikov zapustilo katoliško Cerkev.

Februarja leta 2013 je odstopil papež *Benedikt XVI.* po skoraj osemletnem papeževanju (2005–2013). *Benediktu XVI.* je šlo hkrati za Boga in za človeka, vero in njeno globočino, svetost in lepoto, ne da bi pri tem izključil grešnost in zlo. Njega je nasledil papež *Frančišek*.

Cerkvena ustanova »Caritas« v Avstriji se je od leta 1976 znašla pred izzivi, ki so jih povzročale naravne nesreče v Avstriji, Italiji in drugod po svetu. S hitro in profesionalno pomočjo si je pridobila tako ugled v Cerkvi kakor tudi v družbi znotraj in zunaj Avstrije.

Z novimi izzivi se je morala v navalu pribežnikov in beguncev v letu 2015 spoprijeti Evropa oz. Evropska unija, predvsem Nemčija, Avstrija, Slovenija, države na Balkanu, Švedska, Madžarska idr.

6.2 Škof Alois Schwarz

Po devetih letih na Koroškem je škof Alois Schwarz pri sv. maši v spomin na izseljevanje koroških Slovencev 15. aprila 2012 dejal naslednje: *»K velikim duhovnim in duševnim dosežkom sodijo besede odpuščanja, ki so jih izrekli in živeli ljudje po vrnitvi domov. Bog, odpusti jim, so bile besede matere. To prošnjo za odpuščanje vam danes izrekam v imenu Cerkve. Kajti predstavniki Cerkve ljudem niso vedno izkazovali tistega spoštovanja, ki bi bilo primerno njihovemu trpljenju. Tako vas prosim: odпустite tudi Cerkvi.«* Ta gesta je bila po mnenju *Bernarde Fink* potrebna in je *»vseeno vzbudila presenečenje in skoraj osuplost, ki se je spremenila v blagodejno in tolažilno olajšanje«*.

Alois Schwarz je 17 let vodil krško škofijo. Kot pokrovitelj Mohorjeve družbe ji je bil vsestransko naklonjen, predvsem pri zalaganju veroučnih knjig in kot zagovornik dvojezičnosti. Krški stolni kapitelj je za čas sedisvakance izvolil za škofijskega administratorja stolnega prošta *Engelberta Guggenbergerja*, čigar vodilo so bili naslednji pojmi: jasnost, verodostojnost, odločnost in transparenca.

Po *Schwarzevem* odhodu v škofijo St. Pölten v Spodnji Avstriji pa so

nastale iritacije zaradi njegovega načina življenja in vodenja škofije. Zato je prišlo do vizitacije, ki jo je vodil salzburški nadškof *Franz Lackner* s svojo ekipo, v kateri so bili: škof *Benno Elbs*, gospodarski ravnatelj Karitasa graške škofije *Herbert Beiglböck*, škofijska kanclerka in notarka vizitacije *Elisabeth Kandler-Mayr*, poslovodja bolnišnice elizabetink v Gradcu *Christian Laggner* in profesor cerkvenega prava *Helmuth Pree*. Po odhodu škofa *Schwarza* je nemir zajel krško škofijo, naloga vizitacije pa je bila vzpostavitev zaupanja do pastirjev pri vodenju škofije. Cilj za prihodnost naj bi bilo omogočanje dobrega pastoralnega razvoja škofije. Na Koroškem se je stvar zapletla zaradi tega, ker mora škof po eni strani skrbeti za svojo škofijo (nem. Diözese), po drugi strani pa mora skrbeti za škofijsko menzalno lastnino (nem. Bistum), kjer je prišlo do finančne polomije in vprašljivega vodenja menzalne lastnine. Pri vodenju škofije se škof ni oziral na tiste gremije, ki bi lahko preprečili ekonomsko škodo pri menzalni lastnini. Nekateri dogodki so izzvali zagnjenost pri cerkvenih sodelavcih in sodelavkah, povzročili so globoke rane in ustvarili ozračje strahu in nezaupanja.

Nadškof *Lackner* se je v začetku vizitacije opravičil pri Korošcih, da ni imel pogovora s škofom *Schwarzem* o njegovem vodenju škofije. Vizitacija, ki je pregledala pastoralni, cerkvenopravni in gospodarski del ter medijska poročanja, se je osredotočila na čas od leta 2008, ko je krško škofijo še vodil škof *Schwarz*, in tudi na čas sedisvakance v letu 2018. Nadškof *Lackner* je napovedal, da bo vizitacijski protokol prejel krški stolni kapitelj, a je bil čas za pregled in oddajo svojega stališča prekratek. Zadevo so rešili tako, da so vizitacijskemu poročilu priložili poročilo krškega stolnega kapitlja, ki je bilo objavljeno decembra 2018. Osnova za poročilo so bili intenzivni pogovori z 200 Korošci in Korošicami, 145 zapiskov o pogovorih in 2600 pisnih kontaktov. Gradivo so poslali vatikanski škofovski konferenci, ki je dobila nalogo, da s papežem oceni dejstva in ukrepa glede prihodnosti krške škofije in imenovanja novega škofa. V katoliški Cerkvi so se v času škofovstva *Aloisa Schwarza* pojavila tri žarišča, ki so grenila življenje članov Cerkve in podirala avtoriteto dostojanstvenikov katoliške Cerkve, namreč oblast, spolnost in lastnina.

27. junija 2019, na dan sv. Heme, je bil škofijski administrator *Engelbert Guggenberger* s strani novega nuncija, *Pedra Lopeza Quintane*, odpoklican

kot škofijski administrator krške škofije. Vatikan tega koraka ni utemeljil. Za novega apostolskega administratorja pa je bil imenovan vojaški škof *Werner Freistetter*. 1. julija so duhovniki krške škofije vabili v celovško stolnico k dvojezični molitvi, ki naj bi bila viden znak zahvale stolnemu proštu *Guggenbergerju* za njegovo odločno in neutrudno delo kot škofijski administrator. Ravnateljica krškega Dušnopastirskega urada *Anna Hennersperger* je v nagovoru dejala, da so verniki na Koroškem Božje ljudstvo, ker je vsaka škofija Cerkev v malem in ne podružnica rimske centrale. Dva dni pozneje je prišlo v nabito polni stolnici do solidarnosti s stolnim proštom *Engelbertom Guggenbergerjem* in Katoliška akcija je dala pobudo za podpisno akcijo. Apostolski administrator in škof *Werner Freistetter* pa je dejal, da njegova naloga zahteva veliko senzibilnosti in skrbnosti za grajenje mostov in zaupanja.

Zanimiva pa je izjava za medije stolnega prošta *Engelberta Guggenbergerja*, en dan po njegovi odstavitvi, 28. junija 2019:

»Po ukazu iz Rima se je danes opoldne končal moj mandat kot škofijski administrator krške škofije, ki sem ga prejel 2. julija 2018 z izvolitvijo stolnega kapitlja [...] Ukaz svetega sedeža sem vzel na znanje in seveda se podrejam temu ukazu. V tej zadevi pa ostajam zvest svoji vesti in svoji dosledni odprtosti in iskrenosti. Celotno ravnanje 65. krškega škofa je močno škodovalo Cerkvi in škofovski funkciji in tudi trajno škodovalo verodostojnosti Cerkve in njenih dostojanstvenikov. Moja odstavitev z mojega vidika ni samo nemočen poskus, da se znebijo neudobnega svarilca, ki ni gledal stran ob očitkih javnosti zaradi škofovega vedenja [...] Da ponazorim s sliko: Tisti, ki je na to opozoril, da obstaja požar, se brez navedb vzrokov odstrani s položaja, medtem ko nadrejena mesta z vsemi sredstvi ščitijo povzročitelja požara in odobravajo njegova dejanja s trajnim molkom [...] Moja odstavitev ne bo končala te zgodbe [...] Zadeva bo šele dobro končana, ko se bodo tudi nadrejena cerkvena mesta na Dunaju in v Rimu soočila z resničnostjo, sprejela dejstva in potem tudi ustrezno ukrepala [...] Ravnanje svetega sedeža kaže, da ima katoliška Cerkev težave z obravnavanjem, če je v kakšni škofiji v odgovornostih prišlo do težav. Vzrok je po mojem v tem, da v katoliškem sistemu niso ali niso zadosti predvidene posledice za zlorabo oblasti odgovornih. Če se zgodi zloraba oblasti, pride do podobnih 362 vzorcev, kakršni so se pojavljali žal predolgo pri obravnavanju spolne zlorabe: spodrivanje, prikrievanje in naposled pometanje pod

preprogo. Pri vsej svoji ljubezni in navdušenosti za mojo katoliško Cerkev moram žal ugotoviti, da je v tej zadevi, namreč pri ravnanju z zlorabo oblasti, pred Cerkvijo še zelo dolga pot, dokler bomo dosegli tiste standarde, ki naj bi bili samoumevni za družbeno tako pomembno ustanovo v 21. stoletju. Na koncu prosim vse koroške vernike, da ostanejo kljub aktualnim težavam zvesti Cerkvi [...]

6.3 Pedro Opeka in »Koroška vas« v Akamasoi

Argentinsko-slovenski lazarist in misijonar *Pedro Opeka* deluje od leta 1975 na Madagaskarju. Iz Pariza, kjer je študiral teologijo, je navezal stike s skupnostjo v Taizéju in potoval po Evropi. Leta 1975 je prejel duhovniško posvečenje in dobil v oskrbo župnijo Vangaindrano na jugovzhodu Madagaskarja. Tam je sodeloval pri gradnji bolnišnice. Leta 1989 je postal vodja semenišča v Antananarivu, glavnem mestu otoka, kjer se je zavezal za brezdomce in smetiščarje v četrtilih revežev. Še istega leta je ustanovil humanitarno združenje »Akamasoa«, kar pomeni »dobri prijatelji«. S pomočjo tega združenja in s prispevki iz tujine je v okolici Antananariva zgradil pet naselbin, ki imajo skupno 17 vasi, v katerih živi več kot 20.000 oseb, med njimi je več kot 60 % otrok. Več kot 12.500 otrok redno obiskuje pouk, vsak dan dobijo učenci in učenke ne le učno snov, temveč tudi obed. Tedensko *Opeka* potrebuje 10.000 kg riža. Društvo vzdržuje 72 ljudskih šol, tri srednje šole in eno gimnazijo. 280 učiteljev poučuje v teh šolah. *Opeka* zahteva upoštevanje treh pogojev, ki so delo, šola in disciplina; le tako se da odpravljati revščino. Več kot 3000 enonadstropnih hiš je bilo zgrajenih v zadnjih letih. 40 zdravnikov deluje v vaseh. *Pedro Opeka* pa vzdržuje tudi največji nogometni stadion in najmodernejšo bolnišnico na Madagaskarju. Zavzema pa se tudi za ohranjanje okolja, zato je začel ponovno pogozdovanje na otoku, ki ga je v preteklosti pretirano izkoriščala francoska kolonialna oblast.

Opekov projekt, zgraditi mesto, je zaradi uspešnosti vzbudil zanimanje mednarodnih dobrodelnih organizacij; predvsem *Jožeta Kopeiniga* iz Tinj na Koroškem in društva Kiwanis Service Klub Austria, ki sta zgradila »Koroško vas« v Akamasoi z 88 hišami in bolnišnico. Poleg tega podpirajo *Opeko* tudi Kiwanis Foundation International, društvo v Münchnu

»Madagaskar und wir e.V.« in šole mesta Wunstorf pri Hannoveru. Kiwanis klub Beljak je leta 2001 daroval dve hiši za Akamasoo in leta 2004 so s podporo Kiwanis Destrict Avstrija odprli otroško bolnišnico v Akamasoi.

6.4 Delovanje slovenskih šolskih sester na Koroškem

Katoliško društvo gospá v Mariboru (Katholischer Frauenverein), ki je bilo na *Slomškovo* pobudo ustanovljeno leta 1860, je bilo izredno karitativno usmerjeno. Ta ustanova je bila sprva nemška, botruje pa slovenskim šolskim sestram na Koroškem. Po *Slomškovi* smrti je njegov naslednik škof *Maksimilijan Stepischnegg* (Stepišnik, 1815–1889) poklical šolske sestre v Maribor. Tako je nastala leta 1869 slovenska veja Kongregacije šolskih sester v mestu ob Dravi. Vodenje šolskih sester je prevzela s. *Margareta Puhar* (1818–1901), ki je prihajala iz Spodnje oz. Slovenske Štajerske in je dolga leta delovala v Algersdorfu pri Gradcu. *Puhar* je ustanovo prevzela zaradi potreb po vzgoji in izobraževanju revnih deklet v slovenskem jeziku, saj je bil Maribor tedaj pretežno nemški. Iz Maribora so prišle kot vzgojiteljice leta 1890 v samostan benediktincev v Št. Pavlu v Labotski dolini, kjer so delovale do pregona v času Tretjega rajha. Po vojni so se vrnile in izvrševale svoje poslanstvo pri vzgoji in izobraževanju na gimnaziji do sedemdesetih let 20. stoletja.

Leta 1896 so v Št. Rupertu pri Velikovcu (St. Ruprecht bei Völkermarkt) dogradili poslopje »Narodne šole« in po posredovanju *Franca Treiberja* (1863–1948) so šolske sestre iz Maribora prevzele izobraževanje in vzgojo deklet, ki so stanovale v internatu. Mohorjeva je takrat prispevala za gradnjo drugega nadstropja 8000 kron in z njeno dodatno podporo so prizidali še telovadnico in dvorano. Prvi razred je imel najprej 92 otrok in tri redovniške učiteljice. Šola se je prav kmalu razširila na štiri razrede in si kmalu pridobila velik ugled, župani iz Roža, Podjune in Jezerskega so svoje otroke pošiljali v to šolo. Tudi državni poslanec *Franc Grafenauer* (1860–1935) je pošiljal svoje otroke v Št. Rupert. Od leta 1897 do leta 2016 so sestre prevzele organistovsko in cerkveniško službo pri šentrupertski župnijski cerkvi. Od leta 1899 je delovalo na šoli šest do devet sester, takrat je bil odprt tudi internat za dekleta. Župnik *Franc Treiber* je leta 1900 postal voditelj šole. Po devetih

letih je imela šola 200 otrok, razredi so bili mešani. Leta 1913 je začela delovati tudi gosposkinska šola. Po izbruhu prve svetovne vojne sta telovadnica in pritličje dobila novo funkcijo, saj so se tam naselili ranjeni vojaki, ki so jim sestre brezplačno stregle. V času pred plebiscitom je moral *Franc Treiber* bežati, sestre so bile odpeljane v ženski samostan v Št. Andraž v Labotski dolini. Hišo so izropali. Po plebiscitu so izgnali župnika *Treiberja*, nekaj sester je odšlo v Maribor, nekatere pa so na željo škofa *Hefterja* ostale v Št. Rupertu. Deležne so bile pomoči prelata *Valentina Podgorca* (1867-1956). Skrbele so za fante iz Celovca, pouk jim je bil prepovedan. Šele leta 1922 so dobile dovoljenje za gosposkinsko šolo, dve leti pozneje pa je zahtevala deželna vlada, da morajo biti redovniške učiteljice Korošice. V letih 1932, 1933 in 1934 je bilo malo gojenk, ker kmetje niso imeli denarja. V 2. svetovni vojni so bile sestre pregnane in razdeljene, prišle so v Marija Hilf in k jezuitom v Celovec ter v Pöckstein. Po vojni so se vrstile in leta 1946 začele gosposkinsko šolo, ki je od države dobila pravico javnosti. Ob koncu šolskega leta so priredile dobro obiskane sklepne prireditve. Spremembe v družbi pa je povzročilo zaprtje šole. Zaradi pomanjkanja sester so se preselile v poslopje poleg glavnega poslopja, dokler niso leta 2016, po 119-letnem delovanju, ukinile svojega poslanstva v Št. Rupertu. Sestre so se preselile v Pliberk/Bleiburg in v Št. Peter.

V Št. Petru v Rožu/St. Peter im Rosental so prišle prve šolske sestre 2. novembra 1908 na pobudo ustanovitelja »Narodne šole« duhovnika *Mateja Ražuna* (1865-1943). Prazno hišo so s pomočjo Mohorjeve družbe in »Narodnega doma« opremili; kljub temu pa so morale najeti posojilo. V prvem letu je bilo že 173 otrok, ki so obiskovali trirazredno šolo. Med vojno so leta 1917 odprli sirotišnico in sestre so ponujale gosposkinske tečaje. Leta 1931 so prišle deklice iz sirotišnice v Marijin vrtec, ki ga je ustanovil *Rudolf Blüml* kot tajnik Karitasa v katerem je bilo 75 otrok. V drugi svetovni vojni so sestre morale prekiniti delovanje, nekatere so odšle v Stall, druge v Celovec k jezuitom in v stolno župnišče. Po vojni so se vrstile v težko poškodovano hišo, ki je bila last šolskega društva. Hišo so sestre obnovile in začele gosposkinske tečaje in prvi slovenski otroški vrtec na Koroškem, ki še danes deluje. Po pogajanjih

s Šolskim društvom so šolske sestre odkupile poslopje za 1.400.000 šilingov, ki je postalo postojanka vzgoje in izobraževanja deklet in mladih žensk. Od začetka je vzporedno s šolo deloval internat. V aprilu 1953 je kmetijsko-gospodinjska šola dobila pravico javnosti. Zadnji obrok posojila je bil vrnjen leta 1973. Razvoj družbe pa je zahteval, da je začela leta 1989 delovati Višja šola za gospodarske poklice, kjer zaključek izobraževanja predstavlja zrelostni izpit. Svojo šolsko obveznost lahko mladostniki opravijo tudi na enoletni Strokovni gospodarski šoli. Na mesto gospodarskega poslopja so leta 1992 zgradili novo zgradbo – internat -, ki služi mladini Višje šole.

Podružnico v Železni Kapli/Bad Eisenkappel je ustanovil dekan *Alex Zechner* (1902-1985) leta 1946, kjer so sestre prevzele službo v novoustanovljeni bolnici. Pozneje je *Zechner* obnovil otroški vrtec, ki ga je nato prevzela občina. Župnik *Štefan Messner* je bolnico spremenil v dom za ostarele »Gregorhof«, kjer sestre še danes delujejo.

Tudi v domu duhovnih vaj in v proštiji v Tinjah so šolske sestre prevzele gospodinjstvo in gospodarstvo, ki ga je prevzel v najem Dušnopastirski urad pod vodstvom kanonika *Blümmla*.

Leta 1954 so šolske sestre začele v skromnih razmerah v poslopju Mohorjeve voditi dijaški dom, ki so ga razširili po odhodu Britancev. Gosenke so obiskovale učiteljske, trgovsko akademijo in gimnazijo.

Do leta 1955 so šolske sestre na Koroškem pripadale mariborski provinci. V tem letu, ko je bila podpisana Avstrijska Državna pogodba, je bila s sedežem v Celovcu ustanovljena lastna provinca; Koroška provinca in provincialno središče sta dandanes v Celovcu, tam sta tudi dekliški internat in slovenska župnija sv. Cirila in Metoda. V Pliberku/Bleiburg vodijo šolske sestre od leta 1964 dom za ostarele in bolne, v Št. Petru v Rožu/St. Peter im Rosental pa šolo in internat za dekleta.

Od leta 1968 je v Celovcu tudi noviciat. Zaradi pomanjkanja sester je bila leta 2004 ukinjena podružnica v Podgorjah/Maria Elend, kjer so sestre delovale v domu ostarelih. Leta 2001 so pozidale v Šmarjeti v Rožu/St. Margareten im Rosental hišo molitve in oddiha »Marjetin dom«.

6.5 Papež Frančišek

Naslednik papeža *Benedikta XVI.* je postal kardinal *Jorge Mario Bergoglio* iz Buenos Airesa, ki je prvi papež iz Latinske Amerike in prvi jezuit na papeškem prestolu. Že v prvih trenutkih papeževanja si je pridobil srca ljudi. Kot papež si je nadel ime *Frančišek* ter tako že z imenom nakazal svoj program. Papež *Frančišek* kot znamenje upanja v težkih časih, pogumen in ponižen, samozavesten in gotov, poduhovljen in srčen, tako se je ob začetku svojega papeževanja predstavil in s tem presenetil. Papež *Frančišek* ne vidi sveta le z evropske, temveč s svetovne perspektive. Pri srcu so mu zlasti ubogi. Papež *Frančišek* poudarja odkrivanje bratstva, ki je temeljna razsežnost človeka in izhaja iz Boga. Zato je treba vsako osebo spoštovati kot sestro ali brata. A človek ima možnost, da izda bratstvo s tem, da se preda egoizmu, vojni in krivici. Človeško bratstvo je obnovljeno z Jezusom Kristusom, s Križanim. Zato je bratstvo temelj in pot do miru, tako papež navaja v svoji okrožnici »Evangeljsko veselje« (»Evangelii gaudium«). Frančišek je od izvolitve opravil več apostolskih potovanj v tujino. Papež si želi kristjanov, ki znajo misliti s svojo glavo. Hkrati pa opozarja na vidike svobode, ki jih najdemo v krščanski veri. Božja ljubezen naj bo za vsakega človeka motiv za delovanje Cerkve. Papež vabi k prenovi celotne Cerkve – to velja tako za papeža kot za vsakega posameznika. Papež si želi usmiljenja namesto izključevanja, odpovedi oblasti namesto politike moči, širokosrčnosti namesto prisile. Za papeža ima ljubezen prednost pred naukom. Gre mu za brezpogojno ljubezen do človeka, saj prav ta izvira iz Božje ljubezni in ljubezni Križanega. Ljubiti je treba trpeče, premagane, uboge, ranjene. Papež se zgleduje po cerkvenem očetu *Ambroziju*, ko meni, da evharistija ni nagrada za popolne, temveč zdravilo in hrana za nepopolne in slabotne.

Papež si želi, da se katoliška Cerkev decentralizira. Je pionir svobodne komunikacije in svobodne besede v Cerkvi. Ta papeževa drža vernike navdušuje in opogumlja. *Frančišek* je izziv za Cerkev, predvsem za evropsko in severnoameriško Cerkev. Papež si želi, da se bogate krajevne Cerkev odpravijo na robove družbe potrošništva in uspešnosti, k tistim, ki so »neuspešni«, pozabljeni in zanemarjeni. Sedanja logika kapitalističnega gospodarstva škoduje ubogim, ker je sistem neusmiljen, nepravičen in hudoben. Zato se je treba navzeti drugačne miselnosti, v kateri je

življenje pred drugimi prvinami. Papež ima pri tem v mislih sv. Ignacija Lojolskega, ki pravi, da se ni treba obdajati z največjim, temveč z najmanjšim, saj je to Božje. Vsak dan je treba opraviti velike in majhne stvari z velikim ter za Boga in za druge odprtim srcem. To izvira iz prepričanja, da je Bog navzoč v svetu, odnosih, kulturi, znanosti, delu, vsem ustvarjenem in vsak trenutek našega življenja skrbi za nas. To je pot za dobre odločitve, ki jih vodi razločevanje, in za dejavno življenje v služnji bližnjim.

Papež *Frančišek* je to udejanjil v okrožnici leta 2015 z naslovom »Laudato si« (»Bodi hvaljen«). V njej vpraša, kakšen svet želimo zapustiti tistim, ki bodo prišli za nami, predvsem otrokom, ki odrasčajo. Okrožnico sestavlja šest poglavij in se dotika trenutnega ekološkega stanja tako z znanstvenega vidika kakor tudi primerjave s Sv. pismom ter judovsko-krščanskim izročilom. Predlog besedila o »celoviti ekologiji« zajema človeške in družbene razsežnosti. Papež *Frančišek* zato predlaga, da se v družbenem, gospodarskem in političnem življenju vzpostavi pošten dialog, ki bo imel za posledice učinkovite odločitve. Papeževa okrožnica je zelo aktualna, saj smo očitvidci ekoloških katastrof in spreminjanja podnebja po celem svetu v 20. in 21. stoletju.

Škof *Erwin Kräutler* je soavtor enciklike »Laudato si« v poglavju o ohranitvi ekologije; škof *Kräutler* je bil rojen na Predarlskem, po duhovniškem posvečenju pa je deloval kot misijonar v Braziliji in bil škof v največji škofiji Brazilije v Ksingu.

Levo: evangeličanska cerkev v Celovcu iz 19. stoletja; sredina: evangeličanska cerkev v Hainburgu v Spodnji Avstriji (*Coop Himmelblau*); desno: papež *Frančišek*

Papež *Frančišek* pa je postal tudi očividec svetovne pandemije, ki ga je povzročil koronavirus oz. COVID-19 in postavil modernizirano, globalizirano, digitalno opismenjeno in napredno družbo 21. stoletja na glavo, saj je ogrožal s svojo nalezljivostjo najranljivejše med ljudmi, nosečnice, kronične bolnike in starostnike. Na praznem Petrovem trgu v Rimu je papež *Frančišek* konec marca 2020 zvečer molil in prosil Boga za pomoč in ljudi po svetu rotiti, da naj bodo sposobni empatije in solidarnosti. Ob koncu pobožnosti pa je z monštranco podaril izredni blagoslov »urbi et orbi«, mestu in svetu. Pred Petrovo baziliko so vatikanski delavci postavili tako čudežni križ iz 14. stoletja kot Marijino podobo »Salus populi Romani« iz bazilike Santa Maria Maggiore.

3. oktobra 2020 je papež *Frančišek* na grobu sv. Frančiška podpisal socialno okrožnico „Fratelli tutti“ (Vsi bratje) s sporočilom: nihče se ne reši sam. Bratstvo, a tudi sestrstvo ter družbeno prijateljstvo so poti, ki jih je nakazal papež za graditev boljšega sveta, bolj pravičnega in mirnega. Ponovno je poudaril, da je uresničitev mira in pravičnosti le možna brez vojn, nasilja in brezbriznosti. V tej okrožnici papež zavrača smrtno kazen in pojmovanje o „pravični vojni“. V ozadju okrožnice je pandemija covid 19. Zato papež meni, da so izredne svetovne zdravstvene razmere pokazale, da se nihče ne more rešiti sam in da je napočila ura, ko lahko sanjamo kot eno samo človeštvo, v katerem smo „vsi bratje“ – dodal bi tudi „sestre“. Zato smo vsi poklicani, tako kakor usmiljeni Samarijan, da postanemo drug drugemu bližnji. Brez ljubezni, ki gradi mostove, ni prihodnosti. Zato papež želi uresničevanje le-te s pomočjo dobrohotnosti, solidarnosti in zavzemanja za dostojno življenje. Naloga politike je, da najde rešitev za vse, kar ogroža temeljne človekove pravice. Med te nevarnosti štejejo socialna izključenost, trgovina z organi, tkivi, orožjem in mamili, spolno izkoriščanje, suženjsko delo, terorizem in organizirani kriminal. Posebno poglavje okrožnice je posvečeno beguncem pred vojnami, preganjanji, naravnimi katastrofami ali brezvestnimi trgovci z ljudmi – nje bi bilo treba sprejeti, zavarovati, spodbujati in vključiti. Papež poudarja, da je pot miru med verstvi možna in je zato potrebno zagotoviti versko svobodo, ki je temeljna človekova pravica vseh verujočih. Vloga cerkve pa je, da je na obrobjih družbe in da se ne odpove politični razsežnosti bivanja. Povod za to okrožnico je bil dialog z velikim imamom *Al Azharja Ahmedom Al-Tayyibom* 4. februarja 2019 v

Abu Dabiju. Okrožnica se konča s spominom na *Martina Luthra Kinga*, *Desmonda Tutuja*, *Mahatma Gandhija* in blaženega *Karla de Foucalda*, ki so za vsakogar vzgled v poistovetenju z zadnjimi na družbeni lestvici, in v tem, da smo „vesoljni bratje“.

6.6 Pluralistična družba kot izziv za Cerkev

V pluralistični družbi ne poznamo več monopola krščanskih Cerkev. V Avstriji obstajajo zakonsko-pravna določila glede državnega priznanja Cerkev in verskih skupnosti. Država loči med državno priznanimi Cerkvami in verskimi družbami ter versko opredeljenimi skupnostmi. Krščanstvo je po številu največja religija na svetu, skoraj dve milijardi ali 33 % svetovnega prebivalstva. Deluje pa v različnih cerkvah, verskih družbah, denominacijah in versko opredeljenih skupnostih. Za vse kristjane sta Jezus kot mesija (Kristus, maziljenec) in Sv. pismo osrednjega pomena. Največja krščanska skupnost v Avstriji je rimskokatoliška Cerkev, njej sledijo po številu in odstotkih sekularni ljudje, ki so brez veroizpovedi, ki so nekonfesionalni in ne pripadajo nobeni cerkvi. Druga največja verska skupnost so muslimani, nato srbska pravoslavna Cerkev in evangeličanska Cerkev, Judov je le malo. V Sloveniji se cerkvena geografija komaj razlikuje od Avstrije.

Levo: kupola sinagoge v Gradcu; sredina: hiša Božjega kraljestva Jehovovih prič v Celovcu; desno: bogoslužni prostor adventistov v Celovcu

6.7 Državno priznane Cerkve in verske družbe v Avstriji

Državno priznane Cerkve in verske družbe (Staatlich anerkannte Kirchen und Religionsgemeinschaften) imajo položaj javnopravne korporacije. Imajo pravico do splošnega javnega opravljanja verskih obredov, svobodnega urejanja notranjih zadev, uživajo varstvo namenskega premoženja ter se lahko sklicujejo na zakon o poučevanju verouka in zakon o zasebnih šolah. Uživajo tudi ugodnosti s področja davčnega prava. Leta 2020 je bilo v Avstriji 16 priznanih Cerkev in osem verskih družb.

Seznam Cerkev in verskih družb, razvrščenih glede na čas njihovega priznanja

- Rimsko-katoliška Cerkev – v avstrijski monarhiji in državi je bila dominantna od vsega začetka.
- Evangeličanska Cerkev augsburške (luterani) in helvetske (kalvinci) veroizpovedi – 1781 tolerančni patent; 1861 zakonsko izenačena s katoliško Cerkvijo, 1961 državno priznana.
- Grška orientalska pravoslavna Cerkev – tolerančni patent 1781, 2012 državno priznana.
- Starokatoliška Cerkev – priznana od leta 1877.
- Izraelitska verska skupnost – njen pravni položaj je urejen z izraelitskim zakonom iz leta 1890 in 2012.
- Islamska verska skupnost v Avstriji – priznana od leta 1912 in ponovno leta 1978 in 1988.
- Metodistična Cerkev – priznana od leta 1951 in 2004.
- Cerkev Jezusa Kristusa svetih poslednjih dni (mormoni) – priznana od leta 1955.
- Armenska apostolska Cerkev – priznana od leta 1973 in 2003.
- Novoapostolska Cerkev – priznana od leta 1975.
- Avstrijska budistična verska skupnost – priznana od leta 1983.
- Srbska pravoslavna Cerkev – priznana od leta 1988 in 2003.
- Koptska pravoslavna Cerkev v Avstriji – priznana od leta 2003.
- Jehovove priče – priznani od leta 2009.
- Islamska alevitska verska skupnost – priznana od leta 2013.
- Svobodne krščanske občine v Avstriji – priznane od leta 2013.

Levo: cerkev sv. Janeza Krstnika ali cerkev Koptov v Gradcu; desno: notranjščina cerkve Koptov

Z rimskokatoliško Cerkvijo so združene (unirane) druge katoliške Cerkve. Tem katoliškim Cerkvam vzhodnega obreda pravimo tudi uniatske Cerkve ali grškokatoliške Cerkve, njihovim vernikom pa uniati. Tudi njihovi predstavniki so bili na drugem vatikanskem koncilu. Bogoslužje se razlikuje od rimsko-katoliškega, večkrat je bizantinski. Zato govorimo o obredu oz. ritusu. V Avstriji je bilo leta 2020 19 katoliških obredov. V grškokatoliški Cerkvi so duhovniki lahko poročeni, poročiti pa se morajo še pred posvečenjem, prevzeli so namreč tradicijo pravoslavne Cerkve. Prestop iz rimskokatoliške Cerkve v Cerkev drugega katoliškega obreda je prepovedan.

Od leta 1593 obstaja ukrajinska grškokatoliška Cerkev, ki je združena z rimskokatoliško Cerkvijo; svoj sedež ima v Kijevu. Liturgija se opravlja v bizantinskem obredu, liturgični jezik je ukrajinski. Člani te Cerkve živijo tudi v Avstriji in Nemčiji; središče je župnija sv. Barbare na Dunaju, poleg tega so še občestva na Dunaju, v Linzu, Salzburgu, Gradcu in Innsbrucku. Tudi rutenska grškokatoliška Cerkev je združena z Rimom, svoj sedež ima v Užhorodu, liturgija je v bizantinskem obredu, liturgični jezik je cerkvenoslovanski, ukrajinski, slovaški in angleški. Koledar je julijanski. Člani te Cerkve so v prvi vrsti Ruteni, ki živijo v Ukrajini, na Slovaškem in v Ameriki.

Zakonsko priznanje verskih skupnosti je urejeno z zakonom iz leta 1874 ter z novelo zakona leta 1998. Priznane Cerkve in verske skupnosti imajo položaj javnopravne korporacije in imajo pravico do splošnega javnega opravljanja verskih obredov, svobodnega urejanja svojih notranjih zadev,

užívajo varstvo svojega namenskega premoženja ter se lahko sklicujejo na zakon o poučevanju verouka in zakon o zasebnih šolah. Te korporacije uživajo ugodnosti iz davčnega prava. Država izpoveduje z zakonom o priznanju verskih skupnosti, da imajo te pomemben položaj v javnosti.

Levo: mednarodni center za meditacijo v Avstriji (*Sayagyi U Ba Khin*), St. Michael ob Gurk; desno: notranjščina mednarodnega centra *Sayagyi U Ba Khin*

6.8 Versko opredeljene skupnosti v Avstriji

Državno registrirane versko opredeljene skupnosti (Religiöse Bekenntnisgemeinschaften) imajo poseben pravni položaj, ki je podoben društvememu pravu. Gre za združenja pripadnikov religij in svetovnih nazorov, ki zakonsko niso priznani. Upravni organ lahko versko opredeljeno skupnost prizna po pregledu njenega nauka in iz tega izvirajočega vedenja v vsakdanjiku. Vladni organ lahko prošnjo za priznanje pravne osebe taki skupnosti zavrne, če so v skupnosti omejene pravice in svoboščine državljanov in državljanek, če skupnost ogroža javni red, zdravje in moralo ali je v njej prepoznano protizakonito delovanje. V Avstriji so bile leta 2020 priznane naslednje versko opredeljene skupnosti. Treba je razlikovati med versko opredeljenimi skupnostmi in državno priznanimi Cerkvami in verskimi družbami.

Verska skupnost baha'i Avstrija (1998)

Cerkev adventistov sedmega dne (1998)

Islamsko-šiitska verska skupnost (2013)

Skupnost kristjanov – gibanje za versko prenavo – v Avstriji (antropozofska skupnost) (1998)

Hinduistična verska skupnost v Avstriji (1998)

Stara-Alevitska verska skupnost (2013)

Binkoštna Cerkev Božjega občestva v Avstriji (2001)

Združitevna cerkev (2015)

Združitevno Binkoštno občestvo v Avstriji (2018)

Levo: cerkev Presvete Trojice ali cerkev Wotrube na Dunaju; sredina: stolnica v Orvieto, Italija; desno: Islamski center na Dunaju

6.9 Škof Jože Marketz

Po letu in pol trajajoči sedisvakanci je krška škofija dobila novega škofa. *Jože Marketz* je bil posvečen 2. februarja 2020 v celovski stolnici, ko mu je vojaški škof in škofijski administrator *Werner Freistetter* izročil papeško bulo ter so glavni posvečevalec nadškof *Franz Lackner* iz Salzburga in vsi zbrani škofje položili roko na izbranega. *Jože Marketz* se je rodil v Železni Kapli/Bad Eisenkappel in doraščal v fari Št. Lips/St. Philippen, gimnazijo je obiskoval na Plešivcu (Tanzenberg); po študiju teologije v Salzburgu in Ljubljani je bil posvečen v duhovnika. Kot diakon je poprej služil v Ekvadorju. Po letih duhovniške službe je šel študirat na Dunaj, v Rim in v Jeruzalem. V krški škofiji je prav kmalu zasedel pomembna

mesta v pastoriali, nazadnje je bil direktor koroške Karitas. Kot škof si je izbral geslo: „Deus caritas est“ – „Bog je ljubezen“, kar je tudi osrednje sporočilo njegovega prvega pastirskega pisma, v katerem ugotavlja, da je to sporočilo bistvo krščanske vere: ljubezen do sebe, ljubezen do Boga in ljubezen do soljudi; kdor ne ljubi, ne more spoznati, da je Bog ljubezen. Ta vsebina je tudi življenski program *Jožeta Marketza*, saj je zanj delo za revne najbolj verodostojna oblika oznanjevanja vere. Kot dolgoletni direktor Karitas zelo dobro pozna skrbi in stisko ljudi. Novi škof se usmerja po cerkvenem učitelju sv. Avguštinu, ki je dejal, da je z nami kristjan in za nas škof. Cerkev vidi po eni strani kot zakramentalno zapisano skupnost, ki se mora v tej skrivnosti vedno znova odkrivati, po drugi strani pa kot organizacijo in posvetno podjetje, ki ga je treba voditi z odgovornostjo in s strokovnim znanjem. Zanj je pomembno, da je treba s stvarstvom odgovorno ravnati, vlogo žensk v Cerкви in družbi na novo ovrednotiti, se prizadevati za spoštovanje, mir in pravičnost v družbi ter za odpravljanje revščine predvsem pri ljudeh, ki živijo na robu družbe. Pri posvečenju je dejal, da je imenovanje koroškega Slovenca za škofa tudi političen znak, da na Koroškem tudi Slovenci lahko prevzemajo obče odgovorne službe in da je slovenščina enakovreden deželni jezik, za kar je tudi zaslužna prav Cerkev na Koroškem.

Prvi veliki izziv za škofa pa je bil koronavirus, ki se je pojavil leta 2019 in ki je zaznamoval vsakdan posameznika, hkrati pa tudi cerkveno življenje postavil pred izzive. S spodbudnimi in sočutnimi besedami, predvsem v adventnem pastirskem pismu za leto 2020 in z empatičnim načinom javnega nastopanja je škof *Marketz* skušal pomagati ljudem v zamrlem družbenem življenju. Škof je začel z novo pastoralno iniciativo, ko je začel vabiti na pogovorne dneve oz. srečanja v dekanijah, pri katerih je želel prisluhniti skrbem in željam vernikov. Pri ekumenskem bogoslužju ob stoletnici koroškega plebiscita je 10. oktobra 2020 v celovški stolnici povedal naslednje: *»Tu ne želim dajati političnih izjav (...) Toda rad bi izkoristil priložnost, da se zahvalim ne le našim prednikom in Bogu za razvoj, ki se je začel pred sto leti, ampak tudi današnjim političnim predstavnikom, naši deželi in skupnosti za kritično soočanje s preteklostjo in za besede, ki kažejo v zaupno prihodnost, v kateri ne bodo več prisegali na s krvjo začrtane meje, temveč na sožitje narodnih skupnosti,*

jezikov in kultur ter predvsem ljudi, ki so tu doma, in kar bo prihodnja normalnost na Koroškem.»

Plebiscitne slovesnosti so bile v duhu tankočutnosti uradne Koroške za prostor slovenščine v javnem in cerkvenem prostoru. Izredno pa je bilo, da se je avstrijski državni predsednik *Alexander van der Bellen* opravičil za krivice in zamude Avstrije pri uresničitvi ustavnih pravic koroških Slovencev.

Prav v tem času je postalo škofovo geslo pomoč pri ljubezni do bližnjega, solidarnosti in številnih pobudah za pomoč v sosesčini.

6.10 Izzivi za krščansko-katoliško Cerkev in družbo v sedanjosti

Svet in krščanstvo se bosta morala spoprijeti s številnimi izzivi; težave iz preteklosti obremenjujejo sedanjost in tudi prihodnost. Dialog med katoličani in drugimi verstvi bo moral potekati na človeški ravni, ki se bo zavzel za medsebojno spoštovanje, razumevanje, sodelovanje in sožitje. Pri premagovanju težav se Cerkev opira na dobre tradicije, npr. na drugi vatikanski koncil (1962–1965), na sklepe krške sinode (1970–1972) in avstrijskega sinodalnega postopka (1974).

Filozof smisla življenja *Viktor E. Frankl* (1905–1997) je zapisal: »*Ljubezen je milost, čar in čudež.*«

V preteklosti je bilo v življenju posameznika in družbe veliko kriz. Splošna zgodovina in zgodovina krščanstva govorita o njih. Njihovo poznavanje nam lahko pomaga pri reševanju težav danes. Pri tem je treba biti pozoren na to, da starih rešitev ne ponavljamo samodejno. Po eni strani je treba povezati znanje z ustvarjalnostjo in domišljijo, po drugi strani pa reflektirano snov uresničevati v vsakdanjiku. Pri tem so lahko vodilo besede nagrajenca za mir *Alberta Schweitzerja* (1875–1965): »*Človečnost je v tem, da nikoli ne žrtvujemo človeka kakemu namenu.*«

Znani ateist in pisatelj *Umberto Eco* (1932–2016) pravi:

»*Le če imamo smisel za smer zgodovinskega razvoja, lahko ljubimo zemeljsko stvarnost in – z ljubeznijo do bližnjega – verujemo, da je še prostor za upanje. Obstajata upanje (in odgovornost za jutri), ki bi lahko bila*

skupna verujočim in neverujočim? [...] Trdno sem prepričan, da obstajajo oblike religioznosti in smisel za svetost, za mejo, za dvom in pričakovanje, za skupnost [Eco pravi obhajilo] z nečim, kar nas preseže, četudi ne verujemo v osebnega in skrbečega Boga.»

Levo: stolnica sv. Štefana v Passauu (Roman Till); desno: največje orgle sveta v stolnici sv. Štefana v Passauu (Roman Till)

6.11 Raznolikost krščanstva

Levo: cerkev Donau City na Dunaju; desno: notranjščina cerkve Donau City

Uniformirana Cerkev ni nikoli obstajala, ker je imela vedno pluralistične oz. raznolike tradicije. Zgodovina krščanstva je raznolika, kajti nauki in kultne oblike so se razvili iz različnih kulturnih in političnih

kontekstov. Kljub razlikam so Cerkve vzdrževale medsebojne stike, različne verske predstave pa so vplivale na cerkvene skupnosti. Na razvoj Evrope so imele krščanske predstave o svobodi in enakosti močan vpliv. »Krščanstvo je od vsega začetka stalo sredi sveta in hkrati s svetom navzkriž. To je globoki vzrok za nesporazume, ki bi jih morali seveda preprečiti,« je zapisal nekdanji krški in sekavsko-graški škof Egon Kapellari.

6.12 Čar krščanstva

Zakaj nas očarajo svoboda in verska svoboda, enakovrednost in bratstvo, dostojanstvo vsakega človeka, enakovrednost vsakogar, deset Božjih zapovedi in Govor na gori, personalna, socialna, religiozna, karitativna, socialna in izobraževalna dimenzija, bogopodobnost moškega in ženske, etično geslo »Ne stori drugemu tega, kar ne želiš, da drugi storijo tebi«, vera v troedinega Boga, navzočnost ob življenjskih prehodih: rojstvo, poroka, smrt, pomen praznikov in običajev, kreposti, prispevki Cerkve k človekovim pravicam in razvoju moderne države?

Štajerski duhovnik in pisatelj *Martin Gutl* (1942–1994) je napisal spodnje premišljevanje o tem, kaj pomeni biti kristjan.

*Biti pošten,
a ne neljubezniv.*

*Biti zvest,
a ne tog.*

*Biti nenasilen,
a ne nemočen.*

*Biti občutljiv,
a ne razdražen.*

*Biti preprost,
a ne nenevaren.*

*Biti dosleden,
a ne brezobziren.*

*Biti prizadeven,
a ne ozkosrčen.*

*Biti prepričan,
a ne fanatičen.*

*Biti uspešen,
a ne ošaben.*

*Biti odprt
a ne nekritičen.*

*Biti prijazen,
a ne neumen.*

*Biti poln humorja,
a ne razposajen.*

*Biti prevevan od Boga,
a ne odmaknjen od sveta!*

Levo zgoraj: stolnica sv. Štefana na Dunaju; desno zgoraj: detajl portala stolnice sv. Štefana; levo spodaj: Miki Miška na zunanji strani cerkve v kraju Malta na Koroškem; sredina spodaj: angel s strunskim glasbilom v cerkvi v Dornbachu v dolini Malte na Koroškem; desno spodaj: petelin na postnem prtju v cerkvi sv. Petra v Celovcu

Glosar

Absolutizem: politična ureditev, v kateri ima vso oblast en človek.

Adamiti: pripadniki skupnosti v srednjem veku, ki se je zavzemala za nagoto pri bogoslužju; Cerkev jo je označila za sekto.

Albižani: po južnofrancoskem mestu Albi poimenovani katari oz. čisti. Katari so se v južni Franciji razširili v drugi polovici 12. st. Bili so pristaši dualističnega nauka o dobrem in slabem izvoru stvarstva, kot v zgodnjekrščanski dobi manihejci in v zgodnjem srednjem veku bogomili. Zavračali so Cerkev kot ustanovo, zakramente, križ, zakon, ročno delo, zasebno lastnino in civilno oblast. Uradna Cerkev jih je obsojala in preganjala, prav tako svetna oblast. Papež *Inocenc III.* je proti katarom nastopal s križarskim pohodom.

Anabaptist: prekrščevalec; v 16. stoletju so jih imeli za versko sekto, ki je zahtevala ponovni krst odraslih in odklanjala krst otrok. Danes jih poznamo pod imenom baptisti.

Anšlus (Anschluss): priključitev Avstrije leta 1938 k nemškemu rajhu; Avstrija je bila odtlej poimenovana Ostmark (Vzhodna marka).

Antependij: poslikana ali izrezljana plošča na sprednji strani oltarne mize.

Antifona: koralni spev, ki ga izmenoma pojeta dva zbora ali solist in zbor.

Antijudaizem: sovražna nastrojenost proti Judom kot verski in etnični skupnosti. Do 19. stoletja je bil antijudaizem verske narave, ki je temeljil na krščanski oz. muslimanski interpretaciji judovske vere, saj so bili Judje po krščanskem prepričanju krivi za Jezusovo smrt.

Antikrist: kdor se bori proti Kristusu ali krščanski veri; brezverec, brezbožnik.

Antikvariat: trgovina s predmeti starinske vrednosti, starinarina.

Antisemitizem: sovražna nastrojenost proti Judom kot verski, etnični ali rasni skupini, ki ima osnove v nacionalizmu, socialdarwinizmu in rasizmu. Začetke pa ima v dobi razsvetljenstva. Če so motivi sovražstva do Judov nacionalistični, socialdarwinistični ali rasistični, uporabljamo izraz antisemitizem, ki se razlikuje od zgodnjega antisemitizma (1800–1879), modernega, rasističnega antisemitizma (1880–1945) in sekundarnega antisemitizma (po 1945).

Antropologija: veda o človeku kot členu narave.

Apostolska nunciatura: diplomatsko zastopstvo Svetega sedeža pri državi, ki ima diplomatske zveze z Vatikanom. Vodja in predstavnik urada je apostolski nuncij. Za dežele Notranje Avstrije je papež leta 1580 ustanovil apostolsko nunciaturu v Gradcu.

Apsida (lat. *apsis*): v cerkveni arhitekturi je zgrajena na polkrožnem ali večkotnem tlorisu, največkrat je to vzhodni pokriti stavbni del, ki se odpira v vzdolžno ladjo.

Arhidiakon: škofov namestnik, pooblaščen za arhidiakonot oz. upravno enoto katoliške Cerkve, ki obsega več dekanij.

Arianizem: verski nauk duhovnika Arija o tem, da je samo Bog Oče res vsemogočen, neustvarjen in večni. Jezus ni istega bistva z Očetom in zato ni pravi Bog. Če ga imenujemo Bog Sin, je to mišljeno le v metaforičnem pomenu. Jezus je najvišje ustvarjeno bitje in ni obstajal od vedno, temveč ga je Bog Oče ustvaril iz nič. Jezus ima samo omejene sposobnosti in vedenje (ni vsemogočen). Ker Jezus ni pravi Bog, je Marijo zmotno imenovati »Mati božja«.

Aristotelizem: filozofska smer, ki temelji na osnovnih načelih *Aristotele*ve filozofije.

Asimilacija: vključevanje v določeno okolje s prevzemanjem njegovih značilnosti.

Aspiracija: prizadevanje za kaj, težnja, želja.

Aškenazi: na osnovi judovske tradicije so zahtevali družbene norme – monogamijo, poučevanje postave, služenje ljudem iz občutka dolžnosti.

Augsburška veroizpoved: sestavil jo je *Philipp Melanchthon* in je bila izrečena na državnem zboru v Augsburgu leta 1530. Tam jo je država priznala leta 1555.

Avtokefalna cerkev: cerkvenopravni izraz za pravoslavno Cerkev, ki je glede na notranjo upravo samostojna. Prvotno ni zavračala rimskega papeža in katoliške Cerkve, npr. avtokefalne Cerkve v Jeruzalemu, Konstantinoplu, Antiohiji, Aleksandriji, na Cipru in v Raveni.

Avstrofašizem: sporna oznaka za avtoritarno, diktatorsko, stanovsko in fašistoidno imitacijsko prepričanje, ki je v letih 1933 do 1938 vladalo Avstriji pod vodstvom *Engelberta Dollfuß*a, *Kurta Schuschnigg*a in Domovinske fronte (*Vaterländische Front*).

Bazilika: nastala je iz rimske javne, kraljeve stavbe in tržnice. Gre za vzdolžen prostor z ravnim stropom, ki je s stebri razdeljen v tri ali več ladij. V cerkveni arhitekturi je zaključek srednje ladje običajno apsida, ki jo od glavne ladje večkrat deli prečna ladja. Zaključek cerkev s stranskimi ladjami so običajno apside, izjema je škofovska cerkev v Teurnii. Od bazilike kot stavbnega tipa se razlikujejo cerkve s katoliškim častnim naslovom bazilika – te imajo od Svetega sedeža dodeljene posebne pravice.

Bidermajer (Biedermeier): srednjeevropski meščanski slog v umetnosti in družbenem življenju v prvi polovici 19. stoletja (1815–1848). Značilnost bidermajerja sta beg v idilo in zasebnost.

Billingsova ovulacijska metoda: naravna oblika kontracepcije po Johnu Billingsu (1918–2007), avstralskemu nevrologu; zahteva kratko obdobje vzdržnosti in opazovanje sluzi materničnega vratu.

Bratovščina: cerkveno društvo z nabožnimi ali dobrodelnimi nalogami.

Breve: papeško pismo v manj slovesni obliki kot bula.

Brevir: vsakdanje obvezne molitve duhovnikov, ki so sestavljene iz psalmov, drugih svetopisemskih besedil in življenjepisov svetnikov.

Bula: pomembna papeška ali vladarska listina s kovinskim pečatom.

Carmina burana: latinsko za pesmi iz Benediktbeuerna (na kratko Beuerna, južna Bavarska); je zbirka 254 srednjeveških latinskih, srednjevisokonemških, starofrancoskih in provansalskih posvetnih pesmi, nastalih ok. 1230. Pesniki so anonimni vaganti (popotniki), šolani kleriki, ki so opustili univerzitetni študij. Pesmi so morda nastale na škofijskem dvoru v štajerskem Seckauu ali celo pri Gospe Sveti. Poleg škofa *Heinricha* (1232–1243), ki je bil tudi prošt pri Gospe Sveti, je omenjen tudi južnotirolski samostan Neustift pri Briksnu kot kraj njihovega nastanka.

Celibat: cerkvena pravna norma, ki določa samsko in spolno vzdržno življenje duhovnikov, kar naj bi preprečilo hlantanje po premoženju.

Cerkev: stvarno ime, npr. katoliška Cerkev idr. Beseda katoliška, evangeličanska, pravoslavna je pridevniška beseda (kot v nemščini); molitev v cerkvi se nanaša na tovrstno ljudsko pobožnost v cerkveni stavbi.

Cerkveni očetje: krščanski avtorji prvih osem stoletij, ki so odločilno prispevali k nauku in samoumevanju krščanstva. Njihov nauk temelji na Sv. pismu, ki ga razlagajo in oznanjajo v novih okoljih. Cerkveni očetje so le tisti, ki se odlikujejo s pravovernostjo, svetostjo življenja,

starodavnostjo in priznanjem Cerkve. Štirje veliki vzhodni očetje so *Bazilij Veliki*, *Gregorij Niški*, *Gregorij Naziaški* in *Janez Krizostom*. Na Zahodu namesto *Gregorija Naziaškega* omenjajo *Atanazija*. Zadnji cerkveni oče na Vzhodu je bil *Janez Damaščan* (+749). Štirje veliki zahodni očetje so *Avguštín*, *Ambrož*, *Hieronim* in *Gregorij Veliki*. Zadnji cerkveni oče na Zahodu je bil *Izidor Seviljski* (+636). Poleg omenjenih je še več drugih cerkvenih očetov.

Cerkveni pravilnik: prvo »Slovensko Cerkovno ordningo« je leta 1564 napisal *Primož Trubar*. Natiskali so jo v Urachu, originalna izvoda hranita knjižnica v Vatikanu in mestni arhiv v Memmingenu. Izvod iz Memmingena je dostopen tudi na spletu.

Cezaropapizem: oblika vladavine, pri kateri ima vladar hkrati cerkveno in posvetno oblast.

Cerkveni učitelj oz. učiteljica: so teologi in svetniki, ki so imeli odločilen vpliv na teologijo katoliške Cerkve. Izjemno učiteljstvo so jim priznali papež (predvsem v Zahodni Cerkvi) oz. ekumenski koncili. Za katoliško Cerkev so cerkveni učitelji tisti, ki so pravoverni, odlično učijo, so svetniški in jih Cerkev izbere za cerkvene učitelje in učiteljice. Katoliška Cerkev ima štiri cerkvene učiteljice – *Terezijo Avilsko*, *Katarino Sienško*, *Terezijo iz Lisieuxa*, *Hildegardo iz Bingna* – in 32 cerkvenih učiteljev.

Cezaropapizem: oblika vladavine, pri kateri ima vladar hkrati cerkveno in posvetno oblast.

Deizem: nazor, ki priznava Boga, zanika pa njegovo vplivanje na svet.

Deželni stanovi (Landstände): naziv za privilegirane osebe, ki so imele pravico sodelovati na deželnem zboru (Landtag); bili so fevdalistični pojavi v habsburških dednih deželah.

Diakonat: služba v Cerkvi, ki izhaja iz prakrščanstva. Diakoni naj pomagajo škofu in duhovnikom pri služenju cerkveni skupnosti. Posebno vlogo je diakonat ohranil v pravoslavnih Cerkvah.

Dihotomija: delitev, ločevanje na dva med seboj nasprotna dela.

Diktator: kdor ima neomejeno politično oblast.

Disputacija: diskusija, razprava.

Diversity: drugačnost.

Doketizem: kristološka zmota, ki meni, da je Jezus imel le navidezno telo in je zato tudi le na videz trpel in umrl.

Donatizem: gre za verski nauk, imenovan po škofu *Donatu* iz Severne Afrike, ki je zagovarjal izredno češčenje mučencev in nasprotoval centralizmu Rimskega imperija.

Ekskomunikacija: izključitev iz Cerkve, izobčenje.

Ekumensko gibanje: gibanje za edinost kristjanov. V današnjem pomenu je ekumenizem zaživel na začetku 20. stoletja, ko se je med anglikanci in protestanti porodilo gibanje za medsebojno zблиžanje in sodelovanje. Ekumenizem se je v katoliški Cerkvi uveljavil šele po 2. vatikanskem koncilu (1962–1965).

Emancipacija: pridobitev enakopravnega položaja.

Empora: z ograjo ali loki ograjen nadstropni prostor v cerkvi.

Enciklika: papeževa okrožnica.

Etiopska Cerkev: nastala je pod vplivom koptske (egiptovske) Cerkve. Od leta 451 do 1974 je bila državna cerkev. Pri hrani razločuje Cerkev med čisto in nečisto hrano (košer), spoštuje sabat in pozna običaj obrezovanja. Vodi jih etiopski papež oz. ahuna.

Evtanazija: grška beseda dobesedno pomeni »dobra smrt«; razlikujemo med indirektno, pasivno in aktivno, »nevrednostjo« življenja in pospeševanjem nenaravne smrti v podobi »usmiljenja« za časa tretjega rajha oz. evtanazijo – kot so jo pojmovali nacisti –, zgodnjo evtanazijo pri pričakujočem, dednem bolnem naraščaju in paliativno oskrbo doma ali v bolnišnici v smislu »dobre smrti«. Paliativna oskrba in hospiško gibanje se zavzemata za »evtanazijo«, dobro smrt, za ozaveščeno umiranje in spremljanje bolnikov v stanjih, ki so ireverzibilna.

Fajda (Fehde): pravniško, nasilno urejanje zadev.

Fašizem: totalitarni politični sistem, ki se je nanašal na avtoritarno politično gibanje, ki je vladalo v Italiji med letoma 1922 in 1943 pod vodstvom *Benita Mussolinija*. Bil je nacionalističen, protidemokratičen, totalitaren in avtoritaren. V neofašizmu najdemo podobna prepričanja.

Fevdalizem: gospodarsko-družbena ureditev pred kapitalizmom, v kateri je zemlja v lasti zemljiških gospodov, obdelujejo pa jo podložni kmetje.

Figurina: kipec.

Filioque: na Zahodu so v nicejsko-konstantinopelsko veroizpoved (v

latinščini) že zelo kmalu začeli dodajati besedo Filioque, kar dobesedno pomeni »in Sina« ali »skupaj s Sinom«.

Flacianizem: skrajna smer protestantizma, ki se je v drugi polovici 16. stoletja širila tudi na Koroškem in je imenovana po evangeličanskem teologu *Matthiasu Flaciusu Illyricusu* (1520-1575). Ta je zagovarjal mnenje, da je »substanca« človeka izvorni greh. Flacianizem je bil močno zasidran pri kriptoprotestantih na Koroškem.

Freska: slika, narejena na svež omet.

Fundamentalizem: nazor, ki zahteva, da se kdo dosledno drži načel določene ideologije; fundamentalistično mišljenje vidi svet le v črno-beli barvi in ga najdemo tako v družbi kakor v političnih strankah in v Cerkvi.

Genocid: načrtno uničevanje narodnostnih, rasnih in verskih skupin.

Glagolica: najstarejši slovanski črkopis, ki je ime dobil po stari slovanški besedi (glagolati = govoriti).

Globalizacija: sklop sprememb v družbi, politiki in ekonomskem sistemu, ki so posledica razširjenega trgovanja in kulturnih izmenjav na globalni ravni.

Gregorijanski koral: srednjeveško liturgično enoglasno petje do pojava večglasja v dobi renesanse. Prisoten je bil v latinski kulturi. Ime je dobil po papežu *Gregorju Velikemu*, ki je naročil urediti veliko zbirko koralnih napevov in jim določil mesto pri bogoslužju.

Grobijanstvo: lastnost, značilnost grobega človeka; odsotnost srčne kulture.

Groteska: delo, ki na grozljivo smešen način prikazuje resničnost, življenje.

Gubernij: višja upravna enota v avstrijski monarhiji.

Gvardijan: predstojnik večjega frančiškanskega, kapucinskega ali minoritskega samostana.

Herezija: krivoverstvo.

Holokavst: grška beseda, ki pomeni množično, industrijsko uničenje ljudi, genocid nad Judi, navadno s sežigom. V hebrejščini se uporablja beseda »shoa«, kar pomeni katastrofo, veliko nesrečo. Cilj nacionalsocialistov je bilo popolno in sistematično uničenje evropskih Judov med letoma 1941 in 1945.

Homogenost: istorodnost, istoizvornost.

Heterogenost: raznovrstnost, neenotnost.

Huba: posestvo, ki obsega od 15 do 20 hektarjev.

Humanizem: kulturno in umetnostno gibanje (renesansa) od 15. do 16. stoletja, ki je poudarjalo pomen človeka.

Idiom: besedna zveza oz. fraza, značilna za določen jezik ali narečje.

Ikonoklazem: nazor oz. gibanje, ki nasprotuje češčenju nabožnih podob svetnikov (grška beseda »ikon« pomeni podoba).

Iluzionizem: umetnostna smer, ki si prizadeva ustvariti prostorski videz.

Indeks: seznam prepovedanih knjig, ki jih katoličani niso smeli brati. Nastal je med tridentinskim koncilom (1545–1563). Po drugi svetovni vojni je bil na indeksu tudi koroški »Slovenski vestnik«. Indeks so odpravili leta 1966.

Indiferentizem: mišljenje oz. ravnanje brez odnosa do določene stvari, pojava, neopredeljenost.

Inkvizicija: katoliško cerkveno sodišče od 12. do konca 18. stoletja za sojenje, preganjanje krivovercev.

Integrizem: nedotakljivost, neokrnjenost, popolnost ideje, ima enake težnje kakor fundamentalizem, vendar jih zadrži znotraj določenega kroga in torej svoje ideje odtuji družbi. Gre za svetobežnost, zapiranje v geta, npr. lefebvrovski integrizem. V prvi polovici 20. stoletja so označili miselnost cerkvenih krogov, ki so kot papeži odklanjali modernistične ideje. Od leta 1910 je papež *Pij X.* od vsakega duhovniškega kandidata zahteval protimodernistično prisego, ki jo je odpravil šele papež *Pavel VI.* Integrizem je odklanjal blagostanje, potrošniško družbo, materializem, tehnični napredek, hitro spreminjajočo se družbo in sekularizacijo.

In vitro fertilizacija: oploditev *in vitro* je postopek, pri katerem spermiji oplodijo jajčeca zunaj ženskega telesa. Postopek obsega hormonski nazor ovulacije, odstranitev jajčec iz jajčnikov ženske in njihovo oploditev v tekočinskem sredstvu. Uspešno oplojeno jajčece prenesejo v maternico ženske. Pri homologni inseminaciji pride do oploditve s spermijem moškega, ki živi skupaj z žensko v zakonu oz. registriranem partnersstvu. V primeru nezakonskega ali partnerskega razmerja se oploditev imenuje heterologna inseminacija ali donatarstvo sperme, ki je etično in pravno sporno.

Janzenizem: gibanje v katoliški Cerkvi v 17. in 18. stoletju, ki temelji na naukih flamskega škofa *Corneliusa Otta Janseniusa* (1585–1638) in zahteva strogost, zlasti v moralnem pogledu. Janzenizem se je močno razširil na Slovenskem.

Jezuiti: člani reda *Ignacija Lojolskega* (1491–1556), za katerega sta značilni stroga organizacija in zahteva po intelektualni, verski, moralni in spiritualni izobrazbi. Papež *Frančišek* je jezuit.

Judje: Besedo Jud uporablja *Primož Trubar*; beseda prihaja od četrtega Jakobovega sina *Juda* in od dežele Judeja. Izraz Žid je starinski in ni pravilen.

Jurisdikcija: pravica in dolžnost odločati o cerkvenih zadevah na določenem območju.

Kalvinizem: pojem za reformirano Cerkev, ki jo je ustanovil *Jean Calvin* (1509–1564) v Švici. Značilnost kalvinizma je osredotočenje na osebo in delovanje Jezusa Kristusa. Kapitalizem ima svojo osnovo v kalvinizmu.

Kanon: osrednji, nespremenljivi del maše.

Kapitalizem: gospodarsko-družbena ureditev, v kateri so proizvodjalna sredstva v zasebni lasti.

Kapitel (glavič): zgornji zaključni del stebra.

Kaplanija: teritorialna enota katoliške Cerkve, ki ima kaplana z dohodki, zlasti iz nepremičnin.

Kapucin: član strožjega reda frančiškanov.

Kardinali: prvotno so bili duhovniki glavnih cerkvá zunaj Rima. Pomen kardinalov se je povečal, ko je rimska sinoda leta 1059 določila, da papeža volijo izključno kardinali.

Karizma: nadnaravna sposobnost, dana posamezniku zlasti v korist drugih.

Karmeličan: menih reda, imenovanega po gori Karmel.

Karner ali **kostnica:** prostor za shranjevanje kosti iz prekopanih grobov in stavba, v kateri je kapela. Na Koroškem je več kot 40 kostnic iz romanskega in gotskega časa. Slovenija ima le tri kostnice – ena od njih je v Libeličah (Leifling) na slovenskem Koroškem.

Katekizem: knjiga z osnovami krščanskega nauka, navadno v obliki vprašanj in odgovorov.

Klasicizem: umetnostna smer v 18. in 19. stoletju, ki posnema staro grško in rimsko umetnost.

Klavzura: prepoved vstopa drugih oseb v samostanske prostore.

Klerikalizem: nazor, ki zagovarja cerkveno vodstvo javnega življenja.

Kodeks: Zakonik ali zbirka zakonov (ZPC oz. CIC).

Koedukacija: skupna vzgoja, izobraževanje mladine obeh spolov v istem prostoru.

Koledar: med letoma 1582 in 1752 sta vzporedno veljala dva koledarja – julijanski, ki so se ga držali protestanti, in novi gregorijanski, po katerem so se ravnali katoličani. Razlikovala sta se za deset dni, zato ima westfalski mir dva datuma: po julijanskem koledarju 14. oktober in po gregorijanskem 24. oktober 1648. Gregorijanski koledar se usmerja po soncu in ga uporabljajo skoraj povsod po svetu. Ime je dobil po papežu *Gregorju XIII.* (1572–1585), ki je posebni komisiji naročil prenovo julijanskega koledarja. Reformo je papež razglasil 24. februarja 1582 z bulo »*Inter gravissimas*«. Julijanski koledar se usmerja po luni; pravoslavni se še vedno držijo julijanskega koledarja.

Kolegiatni kapitelj: izraz za zborovanje duhovnikov ali redovnikov, ki živijo v skupnosti in obhajajo skupno bogoslužje. Predstojnik te skupnosti je prošt. Navadno je kapitelj na sedežu škofije (takšnemu rečemo stolni kapitelj), vendar pa lahko tudi mesta in kraji (npr. Gospa Sveta) gostijo tako imenovani kolegiatni kapitelj.

Komenda: najmanjša upravna enota viteškega reda; poslopje, kjer je sedež te upravne enote. Znana je komenda na Rebrci/Rechberg.

Koncil: zborovanje kardinalov, škofov in teologov, na katerem razpravljajo in rešujejo vprašanja iz življenja in delovanja Cerkve. Doslej je bilo 21 koncilov. Zadnjega je leta 1962 sklical papež *Janez XXIII.*, ki je bil leta 2014 razglašen za svetnika. V pozni antiki in srednjem veku niso razlikovali med pojmom koncil in sinoda.

Konciliarizem: nauk, da ima koncil oz. zbor škofov višjo oblast od papeža oz. lastno pravnomočnost.

Konfesija: veroizpoved oz. izpovedovanje verskega prepričanja.

Konfesionalni absolutizem: verska ureditev, v kateri ima vso oblast en človek.

Konfisciranje: odvzem celotnega premoženja ali dela premoženja kot kazen za kaznivo dejanje.

Konha: grška beseda, ki pomeni školjka; v arhitekturi polkrožna niša na vzhodni strani cerkve, pogosto v prezbiteriju. Konhe so zelo razširjene v armenskih cerkvah.

Konklave: popolnoma ločen, zaprt prostor, v katerem kardinali (v »zaklenjenem prostoru« = »cum clave« = s ključem) volijo papeža.

Konkordat: sredstvo za urejanje odnosov med katoliško Cerkvijo in državo. Konkordat je dvostranska mednarodnopravna pogodba med Svetim sedežem in državo z namenom ureditve zadev, ki so v skupnem interesu Cerkve in države: izobraževalne ustanove (otroški vrtec, šola, univerza), vojaštvo, bolnišnice, verouk idr. Mednarodnopravna pogodba dobi notranjedržavno veljavo kot zakon, npr. v Avstriji in Nemčiji. Pogodba med Republiko Avstrijo in katoliško Cerkvijo je poročstvo tudi za vse priznane Cerkve in cerkvene skupnosti v Avstriji, saj zagotavlja versko svobodo in popolno avtonomijo znotraj cerkvenega občestva. Pri zakonskem pravu konkordat ne velja več. Zagotovljeni so verouk, obstoj cerkvenih šol in pravica do soodločanja pri imenovanju profesorjev in profesorice na katoliških teoloških fakultetah. Konkordat pa državi Avstriji daje pravico, da zvezna vlada izrazi strinjanje ali pomislek ob imenovanju novega škofa. V konkordatu so omenjeni vsi cerkveni prazniki; velikonočni in binkoštni ponedeljek nista omenjena, omenjen pa je praznik sv. Petra in Pavla (29. junij), ki je v Avstriji delovni dan.

Konkubinat: skupno življenje moškega in ženske brez zakonske zveze; priležništvo.

Konstantinopol: to mesto se je v različnih obdobjih imenovalo Bizanc, Carigrad oz. Konstantinopol, danes pa Istanbul.

Konstitucija: temeljni zakon države, ustava.

Kontemplacija: poglobljeno razmišljanje, razglabljanje o kaki stvari, zlasti duhovni, zrenje, motrenje.

Konverzija: pojav, da kdo zavestno, iz prepričanja sprejme drugo veroizpoved ali postane pripadnik kake veroizpovedi; spreobrnjenje.

Konvikt: vzgojna ustanova, ki zlasti pripravnikom za duhovniški poklic omogoča bivanje in jim daje oskrbo.

Konsenz: soglasje.

Koral: krščanska enoglasna bogoslužna glasba, ki jo je uredil papež *Gregor Veliki* (540–604).

Korupcija: moralna izprijenost oz. pokvarjenost, ki se izraža s

podkupovanjem; podkupovanje, podkupljivost.

Kripta: grobnica, navadno pod oltarnim prostorom romanskih in zgodnjegotskih cerkva, npr. v Krki (Gurk), Liedingu, Dobrli vasi/Eberndorf, na Kamnu v Podjuni (Stein im Jauntal) idr.

Kriptoprotentantizem: prikriti, tajni, nejavni protestantizem.

Kronološka razvrstitev zgodovine: zgodovino so zgodovinarji razdelili na velika obdobja; na stari, srednji in novi vek. Humanisti iz 15. in 16. stoletja so prvi tako poimenovali obdobja. Meje med posameznimi obdobji so nejasne.

Ksenofobija: strah pred tujci in odpor do tujcev.

Kvintesenca: bistvo, jedro.

Ladja, cerkvena: vzdolžna ladja je del cerkve, ki je namenjen za vernike.

Laična investitura: izvajanje investiture oz. slovesne podelitve službe ali posesti škofu s strani posvetnih vladarjev. *Gregor V.* (996–999) je bil prepričan, da mora duhovna oblast prevladati nad posvetno, zato je močno nasprotoval laični investituri. Podelitev milanskega škofovskega sedeža leta 1075 je bil povod za investiturni boj med *Henrikom IV.* (1050–1106) in *Gregorjem VII.* (1015–1085). Papež je posvetnim vladarjem prepovedal podelitev posesti ali služb duhovnikom, želel je svobodo za Cerkev. Kralj pa je videl v prepovedi nevarnost, da bo izgubil vpliv na Cerkev. Zaključek investiturnega boja je bil kompromis oz. konkordat v Wormsu leta 1122.

Latinica: pisava starih Rimljanov in vsaka pisava, ki se je razvila iz nje.

Liturgija: cerkveni verski obredi, bogoslužje.

Ljudski misijon: skupek večdnevnih verskih prireditev, zlasti govorov, v župniji za obnovo verskega življenja.

Lokalija: delno upravna in teritorialna enota katoliške Cerkve, ki ima stalnega duhovnika in je podrejena župniji.

Loža: prostozidarska oz. framasonska loža: osnovna organizacijska enota prostozidarjev ali framasonov oz. prostor za sestanke takih enot.

Manifest: javna, navadno slovesna izjava, razglas.

Magnificat: Marijina hvalnica (prim. Lk 1,46–55).

Maniheizem: dualistični nazor, ki ga je učil *Mani* v 3. st. po Kr. Maniheizem je zmes *Zaratuistrovega* nauka, budizma in krščanstva. Zanj je

značilna delitev vsega na svetlobo in temo, dobro in zlo, božje in zemeljsko. Njegove ideje zasledimo pri bogomilih in katarih.

Marcionisti: gojili so dualizem in gnosticizem. Svet sta ustvarila stvarnika – dobri Bog in slabi Bog oz. demiurg. Jezus Kristus je bil le izraz načela dobrega, imel pa je le navidezno telo; apostole pa so imeli za zlobne. Cilj je bila ustanovitev cerkve izbrancev. *Marcion* je zavračal Staro zavezo, zato njegovo Sv. pismo vsebuje le Lukov evangelij in Pavlova pisma.

Marijina kongregacija: združenje vernikov v katoliški Cerkvi, ustanovljeno leta 1563. Glavni cilj je usposabljanje duhovnikov in laikov za krščansko življenje, predvsem z izkazovanjem pobožnosti do Matere božje.

Materializem: filozofska smer, ki izhaja iz nauka o primarnosti materije; glej spiritualizem.

Metanoia: grški izraz za spreobrnjenje, kar pomeni preobrazbo mišljenja in čutenja, obenem pa tudi obžalovanje za napačna dejanja.

Metropolija: upravnna enota katoliške Cerkve, ki obsega nadškofijo in njej podrejene škofije (sufragane).

Misal, rimski: glavna bogoslužna knjiga, v kateri so besedila za maše; mašna knjiga.

Mistika: duhovno življenje, ki se izraža v globljem, neposrednem stiku z Bogom.

Mitra (Mitras): ime starega perzijskega in rimskega božanstva, ki so ga personificirali s soncem. Iz vere v Mitro se je razvil mitraizem, ki je temeljil na veri v ciklično menjavanje življenja in smrti, na veri v boj med dobrim in slabim ter v veri v moč odrešenjske daritve. Po rimskem imperiju so ga razširili trgovci, vojaki in uradniki. Mitraizem se razlikuje od krščanstva: ne temelji na judovstvu; Mitra ni doživel pasijona kot Jezus – osrednja tema je daritev bika, medtem ko se Jezus Kristus sam žrtvuje. Krščanstvo ni kult astrologije in misterija, krščanstvo je sprejemalo ženske, mitraizem pa je v prvi vrsti moška zadeva.

Modernizem: katoliško gibanje ob koncu 19. oz. na začetku 20. stoletja; govori o tem, da so katoliške dogme le človeške ideje in kot take niso nespremenljive, saj nimajo značaja absolutne resnice. Dogme so v očeh modernistov izgubile značaj absolutnih resnic, ker vsebujejo vedno duha časa, v katerem so nastale, in zato se lahko s časom tudi spreminjajo. Zato so modernisti trdili, da so številne dogme zastarele in bi jih bilo treba prilagoditi novim časom in novi miselnosti ljudi. Pomemben

bi bil racionalistični pristop pri branju in interpretaciji Sv. pisma, ob razsvetljenem in sekularnem razumevanju človeške družbe in prav tako *Kantove* filozofije. Papež *Pij X.* (1835-1914) je nasprotoval modernizmu in idejam *Alfreda Loisyja* in *Georga Tyrella*, modernizem je imenoval sintezo vseh herezij.

Modus vivendi: odnos, ki omogoča sožitje; način preživetja.

Monofizitizem: nauk, da ima Jezus Kristus samo eno naravo, samo Božjo naravo.

Montanisti: *Montanus* se je razglasil za preroka in povedal, da bo prišlo do »novega Jeruzalema« in do konca sveta. Zahteval je skupno lastnino in strogo, asketsko življenje.

Mortaliteta: število, ki pove, koliko ljudi umre v enem letu na tisoč prebivalcev; smrtnost.

Musliman/muslimanka: pripadnik/pripadnica muslimanske vere; podvrže se pravilom islama; oznaki mohamedanec in mohamedanska vera sta starinski, muslimani oznaki odklanjajo, ker je *Mohamed* le prerok in ni ne svetnik ne Bog. Arabska beseda »muhamadi« pa se najde v farsiškem jeziku v Iranu pri šiitih in v turškem jeziku pri Turkih, ki so suniti. V Iraku in v sufizmu pa je prišlo deloma tudi do pobožanstvenja *Mohameda*. Islam pomeni predaja.

Nacionalizacija: v procesu nacionalizacije po drugi svetovni vojni v Sloveniji in drugih komunističnih državah je država odvzela zasebnikom, Cerkvi in samostanom premoženje.

Nacionalizem: prepričanje o večvrednosti lastnega naroda in prizadevanje za uveljavitev njegovih koristi ne glede na pravice drugih narodov.

Nacionalsozializem: nacionalizem, spojen z agresivnostjo in nasiljem. Je antisemitsko, rasistično, protikomunistično in protidemokratsko politično gibanje v času od prve svetovne vojne do konca druge svetovne vojne in zloma tretjega rajha (1933–1945). Njegova totalitarna prepričanja so ostala v gibanjih desnega ekstremizma.

Narodovanje (Nationalisierung): spreminjanje zasebnega, družbenega in cerkvenega življenja v prid narodnih interesov; narediti, da kaj postane bolj narodno – mišljenje, zavest.

Naturalizem: evropska umetnostna smer ob koncu 19. stoletja, je neke vrste fotografiranje resničnosti oz. realnosti in se usmerja po bioloških

in socialnih zakonih, ki obvladajo življenje človeka. Človek je bil za naturaliste del narave, zato so se zanimali za socialne težave.

Nepotizem: prizadevanje nosilcev svetne in duhovne oblasti, da bi sorodnikom in znancom mimo pravnih norm priskrbeli ugledne in donosne službe ter privilegije v družbi oz. Cerкви.

Nerentabilnost: nedobičkonosnost, nedonosnost.

Nestorijanci: skupnost je ustanovil *Nestorij* (386-451), ki je bil patriarh v Konstantinoplu. Do ločitve je prišlo, ker so trdili, da je bil Jezus rojen kot človek, šele s smrtjo na križu si je pridobil del Božje narave. Marija ni Božja mati ali Bogorodica, temveč mati *Jezusa*, človeka.

Nominalizem: srednjeveška filozofska smer, ki je trdila, da je splošni pojem le beseda (nomen).

Odposlanstvo: skupina ljudi, izbranih in poslanih kam s posebno nalogo bodisi v diplomatski oz. verski vlogi; skupina izbranih in pooblaščenih oseb za zastopanje določenih interesov.

Odpustek: odpuščanje časnih kazni pred Bogom za tiste grehe, katerih krivda je že odpuščena.

Oktroiranje: uveljavljanje brez odobritve parlamenta.

Ornament: likovni element, namenjen olepšavi.

„**Ortstafelsturm**“: podiranje tabel z dvojezičnimi krajevnimi napisi.

Ostmark (Vzhodna marka): Avstrija v času 3. rajha.

Panteizem: nazor, ki Boga istoveti s svetom oz. naravo.

Paradoks: protislovje, npr. v Sv. pismu, da mora najprej priti do velikega petka, da napoči velikonočno jutro; najprej *Jezusovo* trpljenje in smrt, in potem obujenje od mrtvih oz. vstajenje. Brez križa ni odrešenja.

Parament: predmet iz blaga za cerkveno rabo, zlasti liturgična oblačila.

Partikularizem: težnja po uveljavljanju določenega ozemlja v okviru države, po osamosvojitvi, odcepitvi.

Pasijon: opis Jezusovega trpljenja in smrti.

Pastirsko pismo: škofovsko pismo, poslanica vernikom.

Patos: pretirano navdušenje, pretirana vznesenost.

Patriarhat: večja cerkvena upravna enota.

Patriotizem: ljubezen do domovine, domoljubje; čustven odnos do svoje domovine in države. Razlikuje se od nacionalizma, ker ne povzdiguje

domovine ali naroda in ne ponižuje, ne podcenjuje drugih.

Patrocinij: posvečenost cerkve svetniku, božji Materi oz. osebam Svete Trojice; cerkveni zavetnik.

Patrologija ali **patristika:** teološka disciplina, veda o cerkvenih očetih, krščanskih avtorjih iz prvih stoletij, in o njihovih pogledih. Nekateri avtorji razlikujejo med patrologijo kot vedo o cerkvenih očetih in patristiko kot vedo o njihovih misli, večina pa ju kar enači.

Pelagianizem: verski nauk, imenovan po britanskem menihu *Pelagiju* (360–420), ki je učil, da je človeška narava dobra, da Božja milost ni potrebna in da otrok (in odraslih) ni treba krščevati.

Perikopa: odlomek Sv. pisma, ki se bere zlasti pri maši.

Pilaster: iz stene nekoliko izstopajoč pas z bazo in kapitelom (zgornjim zaključnim delom stebra).

Pleteninasta ornamentika: okrasje iz geometrično prepletajočih se »trakov«.

Polihistoričnost: nanaša se na večje, veliko število zgodovinskih dejstev.

Popotnica: sv. obhajilo za umirajoče.

Postava in milost (Gesetz und Gnade): nauk se je širil v dobi reformacije, tudi s pomočjo umetnosti (npr. *Lukas Cranach*). Postavo v Stari zavezi simbolizira kača v puščavi v času Mojzesa, milost v Novi zavezi Jezusovo križanje in vstajenje. Odrešenje grešnika samo po Božji milosti je pomembna prvina evangeličanske teologije.

Postila: knjiga z razlagami nedeljskih in prazničnih beril, evangelijev.

Postmodernizem: umetnostna smer proti koncu dvajsetega stoletja, ki odklanja pretirani modernizem in avantgardizem.

Predestinacija: vnaprejšnja Božja določitev človekovega zveličanja oz. pogubljenja.

Predikant: pridigar v protestantski Cerkvi, ki je (ne)poklicno pridigal.

Prevideti: umirajočemu podeliti zakramente.

Prezbiterij: osrednji prostor v cerkvi, kjer duhovnik opravlja bogoslužje. Beseda prezbiterij izvira iz grške besede presbiteros, ki pomeni duhovnik, pravzaprav starejši.

Privilegij: posebna pravica, ugodnost, ki omogoča določenemu družbenemu sloju (npr. duhovnikom, plemičem, bankirjem, politikom), skupini ljudi ali posamezniku, poseben, boljši položaj.

Prižnični oltar (Kanzelaltar): prvina v prostoru protestantske molilnice;

prvič se je pojavil v Ansbachu in Nürnbergu na severnem Bavarskem. Nad oltarjem je prižnica, približno v istem prostoru, kot je oltar v katoliških cerkvah. Pridiga oz. oznanjevanje Božje besede ima najpomembnejše mesto v evangeličanskem bogoslužju. Prižnične oltarje najdemo na Koroškem v krajih Fresach, St. Ruprecht in Eggen am Kraigerberg, na Štajerskem pa v Murauu.

Proletariat: delavski razred.

Prostozidarstvo (framasonstvo): liberalno svetovnonazorsko gibanje, nastalo na začetku 18. stoletja.

Protireformacija: delovanje katoliške Cerkve, predvsem deželnega kneza v 16. in 17. stoletju proti reformaciji oz. protestantvu.

Putto: lik otročiča, po navadi fantka, brez obleke in s krili. Izvira iz antične umetnosti; prvotno je bil upodobljen na otroških sarkofagih v 2. stoletju, a so ga ponovno odkrili v renesančni dobi, predvsem *Donatello* v Firencah v 14. stoletju. Pozneje so jih upodabljali na baročnih stropih. V sakralni umetnosti so pogosto upodobljeni ob svetnicah, posebej ob Mariji. Največkrat jih zasledimo na baročnih oltarjih.

Rasizem: miselnost ali ravnanje, ki temelji na razlikovanju ras, zlasti glede na družbeno vrednost.

Razkol: dejanje proti bistvu in vodstvu Cerkve. Vzroki za razkol so bili: osebni interesi nosilcev cerkvene oblasti, nacionalna nasprotovanja, nerazumevanje za drugačnost posameznikov oz. krajevnih Cerkva.

Red, redovi: verska skupnost ljudi, ki živijo po posebnih pravilih, navadno v skupini.

Redemptorist: član reda, ki se ukvarja zlasti z misijoni in verskimi prireditvami; ustanovitelj reda je *Alfonz Marija Ligvorij* (1696-1787).

Rekatolizirati: ponovno pokatoličniti (»narediti katoliško«).

Resignacija: odpoved župnika župniji oz. papeža papeževanju.

Revolucija: radikalna sprememba družbenih, ekonomskih, političnih odnosov.

Rezistenca: odporniško gibanje.

Rigoroznost: izredna strogost, nepopustljivost.

Risorgimento: politično gibanje za osvoboditev in združitev Italije v 19. stoletju.

Ritual: obred.

Sadizem: doživljanje (spolnega) užitka osebe, ki drugega muči in ponižuje.

Sakralen: verski, tudi bogoslužen.

Sedisvakanca: čas od smrti enega papeža do izvolitve novega papeža.

Sekularizirati: povzročiti, da kaj izgubi verski, cerkveni značaj; spremeniti cerkveno premoženje v posvetno, državno.

Sekularizacija (Säkularisierung): izpeljanka iz latinske besede saeculum (čas, doba, stoletje), pomeni osvoboditev posameznika, države in različnih skupin izpod okrilja Cerkve ali verstev. Namesto religije stopa razum v ospredje, vera pri procesu sekularizacija izgublja pomen tako v življenju posameznika kot v javnosti. V Evropi in Severni Ameriki je do sekularizacije prišlo v sedemdesetih letih 20. stoletja.

Shizma (razkol): vzhodni razkol je razdelil krščanski svet na rimskokatoliški in pravoslavni del. Papežev delegat *Humbert Silva Candida* (1006/1010–1061) – papež *Leon IX.* (1049–1054) je 19. aprila 1054 umrl in je vladala sedisvakanca – je 16. julija 1054 izobčil patriarha in Vzhodno Cerkev; patriarh *Mihael I. Kerullarios* (1000–1059) pa je 20. julija 1054 izobčil papeža in Zahodno Cerkev. Poglavitni izvor razkola sta bili različni mnenji o papeževi avtoriteti in jurisdikciji; Vzhod je menil, da je papež le prvi škof med enakimi in da nima jurisdikcije nad vsemi škofijami. Cerkvi sta se razhajali tudi glede teološkega vprašanja, ali Sveti Duh izhaja iz Očeta ali pa tudi iz Sina (Filioque), glede bogoslužnega obredja in rabe ikon.

Sholastika: srednjeveška filozofska in teološka smer, ki temelji zlasti na naukih cerkvenega očeta *Auguština* (354–430), *Petra Lombarda* (1095/1100–1160) in *Tomaža Akvinskega* (1225–1274).

Simonija: kupčevanje s cerkvenimi službami in z duhovnimi rečmi. Simonija je močno povezana z laično investituro.

Sinoda: zborovanje, na katerem škofije z duhovniki pretresajo pastoralna vprašanja oz. sprejemajo pomembne odločitve v stvareh verskega nauka in cerkvene discipline.

Sionistično gibanje: judovsko nacionalno gibanje, ki se je zavzemalo za zagotovitev nacionalnega doma za judovski narod v Palestini. Pobudnik tega gibanja je bil *Theodor Herzl* (1860–1904). Leta 1917 je britanski zunanji minister *Arthur J. Balfour* (1848–1930) priznal nacionalne težnje Judov v Palestini.

Skakači: verniki, ki so se dobivali ob mlaju v gozdu, se metali ob tla in plesali okoli ognja ali skakali čezenj. Želeli so zgraditi kapelo Božjemu grobu, ker se niso zmenili za škofovo prepoved, jih je sekavski škof *Martin Brenner* (1548-1616) označil za »seкто«.

Slava vojvodine Kranjske (Ehre des Herzogtums Krain): polihistorško delo *Janeza Vajkarda Valvasorja* v nemškem jeziku, ki je izšlo leta 1689 v Nürnbergu. Je *Valvasorjevo* najpomembnejše delo in še danes velja za eno najimpozantnejših znanstvenih del o Kranjski.

Spiritualizem: filozofska smer, ki ima duha za edino pravo bit in osnovo dogajanja.

Spomenica: pismena izjava o kaki stvari ali težavo z zahtevo, da se uredi.

Sporazum med Republiko Slovenijo in Svetim sedežem o pravnih vprašanjih: Upošteva ustavo države, človekove pravice, dokumente 2. vatikanskega koncila in norme kanonskega prava, svobodo mišljenja, vesti in verovanja. Država in katoliška Cerkev sta vsaka v svoji ureditvi neodvisni in samostojni in se zavezujeta v svojih medsebojnih odnosih k sodelovanju pri napredku človekove osebe in skupnega dobrega (glej: Zakon o ratifikaciji Sporazuma med Republiko Slovenijo in Svetim sedežem leta 2004). V slovenskem kontekstu se govori le o sporazumu. Sporazuma ne smemo zamenjati s konkordatom.

Sufragan: podrejena škofija v odnosu do nadrejene nadškofije oz. metropolije.

Superintendent: v protestantskem okolju predstojnik večje cerkvene upravne enote.

Svastika (kljukasti križ): kljukaste križe, ki so starodavni verski in okrasni simboli, je prevzela Hitlerjeva nacistična stranka; zaradi tega je uporaba svastike oz. kljukastih križev od druge svetovne vojne v zahodnih civilizacijah sporna.

Škofovska konferenca: skupnost škofov na določenem območju, ki na posvetovanjih rešuje aktualne dušnopastirske in cerkvenopravne zadeve svojega področja. Pobudnik za ustanovitev škofovske konference v avstrijski monarhiji je bil škof *Anton Martin Slomšek*.

Štifta: ustanova, zlasti cerkev, samostan; v Sloveniji tudi krajevno ime: Nova Štifta pri Ribnici na Dolenjskem, Nova Štifta pri Gornjem Gradu na Štajerskem – nemško ime za Ptujsko Goro je bilo Maria Neustift.

Štifterji: Treba je razlikovati med starimi in novimi štifterji. Pri obeh

gibanjih je šlo za gibanje laikov, ki so se srečevali v bratovščinah, častili svetnike in zidali cerkve v čast svetnikov. Novi štiftarji so se za grehe ljudi bičali. Uradna Cerkev in svetna oblast sta v njih videli »seкто«, ker so vodilne vloge ponekod prevzele ženske. Novi štiftarji so imeli tendenco do odpora. Na podeželju so imeli v času protestantizma veliko privrženecv. **Štuk:** okrasek na stropih ali stenah; zmes drobnega peska in mavca, zlasti za izdelavo štukatur.

Talar: dolgo črno vrhnje oblačilo duhovnikov.

Tasilov kelih: Nastal je v zgodnjem srednjem veku – leta 777 – v Salzburgu. Agilolfinski vojvoda *Tasilo III.* (741-796) in njegova žena *Luitpurga* sta benediktinskemu samostanu v Kremsmünstru podarila kelih, ki spada med najstarejše ohranjene in najpomembnejše kelihe zgodnjega srednjega veka v Avstriji. Visok je 25 cm in tehta 3 kg. Razstavljen je v samostanu Kremsmünster v Gornji Avstriji.

Timpanon: ploskev med preklado in lokom nad portalom, trikotni zaključek na pročelju, nadvratno čelo.

Tolerančni patent: izraz za serijo predpisov (iz let 1781, 1782, 1785), ki jih je izdal cesar *Jožef II.* v okviru svojih reform v avstrijski monarhiji. Priznanim verskim manjšinam je omogočil pravico do svobodne izbire veroizpovedi in zasebnega bogoslužja. S tolerančnimi patenti se je končalo obdobje protireformacije.

Tolerančna molilnica (Toleranzbethaus): Tolerančni patent iz leta 1781 je dovolil gradnjo cerkva, toda pri zidavi so morali upoštevati stroge predpise; njihove sakralne zgradbe niso smele imeti stolpa, zvonov, apsid, glavni vhod ni smel biti ob cesti. Njihove molilnice so se morale razlikovati od katoliških. Tolerančne molilnice najdemo na Koroškem v krajih Fresach, Watschig, Einöde in Dornbach.

Tradicija (izročilo): kar se je ustalilo v življenju družine, Cerkve, skupnosti s prenašanjem iz roda v rod, navada.

Transilvanija: tudi Sedmograška (nem. Siebenbürgen) ali Erdeljsko; je pokrajina, ki zavzema zahodni in osrednji del današnje Romunije; pred 1. svetovno vojno je bila del avstro-ogrske monarhije. Danes tam živijo Madžari, Nemci, Romuni in Romi oz. Cigani; Cigani v Romuniji sami želijo, da jih imenujemo Cigani.

Transmigracija: deportacije protestantov v 18. stoletju v kraje habsburške

monarhije, kjer je bila evangeličanska veroizpoved dovoljena (npr. na Madžarskem). Iz Koroške so evangeličane poslali v Transilvanijo. Evangeličani so morali svoje otroke dati katoliškim družinam. Leta 1754/55 je bilo 852 ljudi pregnanih oz. deportiranih iz Koroške v Transilvanijo, kjer so nastale vasi migrantov v bližini Sibia/Hermannstadta/Nagyszebena. **Transsubstanciacija** (spremenjenje bistva): spremenjenje oz. prebistvenjenje kruha in vina v Jezusovo telo in kri.

Ustaš: pripadnik fašistične hrvaške organizacije, ki je aprila 1941 prevzela oblast v Neodvisni državi Hrvaški.

Utrakvistična šola: šolska ureditev v habsburški monarhiji in v prvi avstrijski republiki, ki je zagovarjala raznarodovalno dvojezičnost, zlasti v šolstvu; neke vrste dvojezična šola, ki pa je imela namen ponemčiti slovensko govoreče otroke na Koroškem in Štajerskem.

Utrakvizem: zmerna smer husitstva, katere pripadniki zahtevajo obhajilo pod obema podobama.

Verouk: v Avstriji obvezni šolski predmet v osnovni in novi srednji šoli ter na splošno- in poklicnoizobraževalnih višjih šolah. Verouk je juridično utemeljen v Zakonu o verouku (Religionsunterrichtsgesetz). V Sloveniji se pojmuje verouk kot uvajanje v življenje po zakramentih in poteka v župnijah, medtem ko verski pouk razpravlja o svetovnih verstvih. V Avstriji, predvsem pa v Nemčiji obstaja razlika med veroukom, ki poteka v šoli, in katehezo, ki poteka v župnijah ob raznih priložnostih, kot so krst, prvo obhajilo in birma.

Vestfalski mir (Westfälischer Friede): premirje iz Münstra in Osnabrücka; nanaša se na vrsto političnih dogovorov, ki so končali tridesetletno vojno v Nemčiji (1618–1648) in osemdesetletno vojno Nizozemske republike za neodvisnost od Španije (1568–1648); pogodbe so podpisali med 15. majem in 24. oktobrom 1648.

Vicedom: namestnik deželnega kneza.

Vitraj: v okensko odprtino vstavljena slika iz kosov raznobarvnega stekla, povezanih s svinčnimi trakovi, poslikano okno.

Vizija: videnje, predstava o tem, kakšna naj bi bila kaka stvar.

Vizitacija: pregled in presoja delovanja cerkvene ustanove po določbah cerkvenega prava.

Votiven: narejen, podarjen zaradi (za)obljube; votivni dar – votivna podoba, sveča.

Vulgata: latinski prevod Sv. pisma; papež *Sikst V.* (1521-1590) ga je leta 1590 izdal pod naslovom »Biblia sacra Vulgatae editionis tribus tomis distincta«, na kratko Vulgata (ljudska), kar pomeni, da je bila splošno razširjena in sprejeta. Cerkevni učitelj *Hieronim* (347-419) je od leta 383 prevajal besedila Stare in Nove zaveze predvsem iz grščine, ne vemo pa, koliko bibličnih knjig je prevedel iz hebrejščine. Protestantizem je zaradi napak v prevodu odklanjal Vulgato.

Železna zavesa: politični izraz, ki izvira iz gledališkega izrazoslovja in ga je v politiko uvedel leta 1945 angleški ministrski predsednik *Winston Churchill* (1864-1975); razumel ga je kot zapiranje vzhodnega bloka pred Zahodom. Gre za politični izraz za ideološko mejo med »Zahodom« in »Vzhodom«, svobodnimi, demokratičnimi (kar do 70. let 20. stoletja ni veljalo za fašistoidni državi Španijo in Portugalsko) in komunističnimi državami v Evropi. Meja je potekala od finsko-ruske meje, po Vzhodnem morju, skozi današnjo Nemčijo in Berlin, ob avstrijsko-češkoslovaški, madžarski in jugoslovanski meji do Trsta v Italiji. Jugoslavija je bila onstran železne zavesa do leta 1948, ko je prišlo do spora med *Josipom Brozom-Titom* (1892-1980) in *Josifom Visarionovičem Stalinom* (1878-1953). Železna zavesa je bila ideološka, gospodarska, jezikovna in kulturna pregrada. Do leta 1989 je vplivala tudi na avstrijsko državno in cerkveno politiko. Dunajski nadškof in kardinal *Franz König* (1905-2004) je navezal stike s predstavniki Cerkev za železno zaveso. Madžarskega kardinala in nadškofa *Józsefa Mindszentyja*, čigar rojstno ime je bilo *József Pehm* (1892-1975) – simbolna osebnost upora proti fašizmu in komunizmu na Madžarskem –, je pregovoril, da je zapustil azil na ameriškem veleposlaništvu v Budimpešti in šel v izgnanstvo na Dunaj. Kardinal *Franz König* je poskušal premoščati ovire med sistemoma. Avstriji je po podpisu Državne pogodbe in po izjavi o nevtralnosti leta 1955 uspelo zrahljati napete odnose s sosedi na kulturni, ne pa na politični ravni. Odnosi Avstrije z Jugoslavijo so se izboljšali predvsem zaradi *Titove* zunanje politike po letu 1968, ko se je država odprla Zahodu. Izboljšali so se tudi odnosi Avstrije do Madžarske. Odnosi s Češkoslovaško so ostali hladni predvsem po »praški pomladi«.

Kratice

CIC (ZCP): Codex Juris Canonici (Zakonik cerkvenega prava)
Evangeličanska Cerkev A. B.: augsburška veroizpoved
Evangeličanska Cerkev H. B.: kalvinska veroizpoved
HJ: Hitlerjugend, Hitlerjeva mladina
KatBL: Katechetische Blätter, München
KKZ: Kärntner Kirchenzeitung
KMD: Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu
NSDAP: Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter Partei (Nacional-socialistična nemška delavska stranka)
OCD ali OCarmD (Ordo Carmelitarum Discalceatarum): red karmeličanov in karmeličank
OCist (Ordo Cistercense): cistercijanski red
OF: Osvobodilna fronta
OFM (Ordo Fratrum Minorum): frančiškanski red
OFMCap (Ordo Fratrum Minorum Capucinatorum): kapucinski red
OFMConv (Ordo Fratrum Minorum Canventualium): minoritski red
OZN: Organizacija združenih narodov
SA: Sturmabteilung (Jurišni oddelek) – paravojaška organizacija pod okriljem NSDAP
SAC (Societas Apostolatus Catholicici): Družba katoliškega apostolata, palotinci
SAZU: Slovenska akademija znanosti in umetnosti
SHS: Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev
SJ (Societas Jesu): Družba Jezusova (v slovenščini DJ)
SS: Schutzstaffel (Zaščitni vod) – paravojaška organizacija, ki je sodila k NSDAP; Himmler je SS razdelil na splošni SS (Allgemeine) in bojne enote SS (Waffen SS). Med pododdelki SS sta bila gestapo in varnostna služba (Sicherheitsdienst); esesovci.
ZDA: Združene države Amerike

Literatura

Acta ecclesiastica Sloveniae, Ljubljana. s.a.

Karl AMON (izd.): Der heilige Nonnosus von Molzbichl. Klagenfurt 2001.

Karl AMON, Maximilian LIEBMANN (izd.): Kirchengeschichte der Steiermark. Graz, Wien, Köln 1993.

Arnold ANGENENDT: Toleranz und Gewalt. Das Christentum zwischen Bibel und Schwert. Münster 2008.

Avstrijski solidarnostni skald nov lastnik sedeža mariborske nadškofije. V: Nedelja štev. 10. 6. marec 2016. str. 7.

Wilhelm R. BAIER, Diether KRAMER (izd.): Karantanien. Mutter von Kärnten und Steiermark. 2. izd. Klagenfurt/Celovec-Ljubljana/Laibach-Wien/Dunaj 2003.

Dolores BAUER: Strom des Elends – Fluss der Hoffnung. 2. Aufl. Salzburg 1990.

Wilhelm BAUM u.a. (izd.): Das Buch der Namen. Die Opfer des Nationalsozialismus in Kärnten. Klagenfurt-Wien 2010.

Wilhelm BAUM (izd.): »Auf Wiedersehen über den Sternen!« »Na svidenje nad zvezdami!« Briefe aus dem Widerstand und Verfolgung unter dem NS-Regime in Kärnten. Klagenfurt 2012.

Wilhelm BAUM: Die Freissler-Prozesse in Kärnten. Zeugnisse des Widerstandes gegen das NS-Regime in Österreich. Klagenfurt-Wien 2011.

Ulrich BECK (izd.): Eigenes Leben. Ausflüge in die unbekanntes Gesellschaft, in der wir leben. München 1995.

Metod BENEDIK: Krščanstvo na Slovenskem v luči virov. Celje 2016.

Metod BENEDIK: Mati mnogih cerkva. Župnije ljubljanske nadškofije v sliki in besedi. Ljubljana 2012.

Metod BENEDIK: Papeži. Od Petra do Janeza Pavla II. Ljubljana 1996.

Metod BENEDIK (glavni urednik), Janez JUHANT in Bogdan KOLAR (ur.): Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju. Ljubljana 2002.

BIBLIJE na Slovenskem. Ljubljana 1996.

- Gerhard BODENDORFER: Gemeinsame Quelle des Glaubens. Das Erste Testament. V: www.christenundjuden.org>Artikel>Theologie.
- Mirko BOGATAJ: Apostel der Müllmenschen, 28 Min., Regie: Mirko Bogataj, 2002.
- Heinrich BÖLL: Eine Welt ohne Christus. V: Karlheinz DESCHNER (izd.): Was halten sie vom Christentum? München 1957. str. 22sl.
- Sv. BRIGITA Švedska: Nebeška razodetja. Ljubljana 2015.
- Peter BROWN: Vzpon zahodnega krščanstva. Prvi in drugi del. Ljubljana 2006.
- Christa CHORHERR: Im Schatten des Halbmonds. Christenverfolgung in islamischen Ländern. Wien, Graz, Klagenfurt 2013.
- Joan COMAY: Kdo je kdo v Stari zavezi (Prevod: Marjana Karer, Polona Mesec). Ljubljana 2002.
- Victor CONZEMIUS: Schmerzliche Aufarbeitung der Inquisition. Ein Gespräch mit Stefan Orth. V: Herder-Korrespondenz 53 (1999) 17–22.
- Anna CZERNIN: Josefa Sumper. Eine Frau aus dem einfachen Volk (1887-1945). V: Jan MIKRUT (izd.): Blutzeugen des Glaubens. Martyrologium des 20. Jahrhunderts. Zv. 3. Diözesen: Feldkirch, Innsbruck, Gurk, Salzburg. Wien 2000. str. 199–205.
- Charles DARWIN: Über die Entstehung der Arten im Thier- und Pflanzen-Reich durch natürliche Züchtung oder Erhaltung der vervollkommeneten Rassen im Kampfe um's Daseyn. 2. izd. Stuttgart 1863.
- Wilhelm DEUER: Burgen und Schlösser in Kärnten. Klagenfurt 2008.
- Jože DEŽMAN, Monika KOKALJ KOČEVAR: Slovenija duhovna domovina. Ljubljana 2010.
- Pavel DIAKON: Zgodovina Langobardov. Maribor 1988.
- Josef DIRNBECK: Die Inquisition. Eine Chronik des Schreckens. München 2001.
- Milan DOLGAN (ur.): Vinko Poljanec: Literarno-publicistični zbornik. Celovec 2009.
- France M. DOLINAR: Ljubljanski škofje. Ljubljana 2007.
- Teodor DOMEJ: Drabosnjak, ustvarjalec v prelomnem obdobju. V: KMD 2001. Celovec 2000. str. 98–100.
- Teodor DOMEJ: 1938. Koroški Slovenci in leto 1938. Celovec 1988.

- Teodor DOMEJ: Nastajanje »Narodne šole«. V: Konvent šolskih sester/
Konvent der Schulschwestern (Izd., Hg.): Jubilejni zbornik ob 100-let-
nici izobraževalne ustanove Zavoda šolskih sester v Št. Petru/Festschrift
100 Jahre Bildungseinrichtung des Konvents der Schulschwestern in St.
Peter. Celovec/Klagenfurt 2008. str. 36–43.
- N. G. van DOORNIK: Katharina von Siena. Eine Frau, die in der Kirche
nicht schwieg. Freiburg, Basel, Wien 1980.
- Heinz DOPSCH, Karl BRUNNER, Maximilian WELTIN: Die Länder
und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter. Wien 1999.
- Werner DROBESCH: Kulturno-duhovni pomen celovških jezuitov za
Slovence na Koroškem, 1604–1773. V: KMD 2016. Celovec 2015. str.
69–73.
- Werner DROBESCH, Reinhard STAUBER, Peter G. TROPFER (izd.):
Mensch, Staat und Kirchen zwischen Alpen und Adria 1848-1938. Ein-
blicke in Religion, Politik, Kultur und Wirtschaft einer Übergangszeit.
Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2007.
- Društvo za primerjalno religiologijo (izd.): Avguštin. Izbrani spisi.
Ljubljana 2011.
- Brigitte ENTNER: Ein Neubeginn oder ein Spiel mit der Zeit – Die ehe-
mals Ausgesiedelten im ersten Nachkriegsjahr. V: Carinthia I. 202. let-
nik. Celovec 2012. str. 471–482.
- Brigitte ENTNER: Vergessene Opfer? Die »Verschleppten« vom Mai 1945
im Spiegel historischer Aufarbeitung und regionaler Geschichtspolitik.
V: zso.slo.at/arhiv688?lang:de
- Brigitte ENTNER: Wer war Klara aus Šentlipš/St. Philippen? Kärntner
Slowenen und Sloweninnen als Opfer der NS-Verfolgung. Ein Gedenk-
buch. Klagenfurt – Wien – Celovec – Dunaj 2014.
- Robert EISLER: Die Legende vom heiligen Karantanenherzog Domitianus
(Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 28).
Innsbruck 1907.
- EUGIPIIUS: Vita sancti Severini. Das Leben des heiligen Severin. 2. izd.
Wien 1981.
- Andrej FEINIG: Celovška jezuitska kronika. V: Nedelja šte. 10. 6. marec
2016. str. 13.
- Elke FERTSCHEY: Sie leisteten dem Grauen Widerstand. V: <https://www.kleinezeitung.at/kaernten/...Sie-leisteten-demGrauen-Widerstand>

- Hanzi FILIPIČ: »Podlaga vsake renične sreče je dobro vzgojeno srce, ne pa učena glava!« V: Konvent šolskih sester/Konvent der Schulschwestern (Izd., Hg.): Jubilejni zbornik ob 100-letnici izobraževalne ustanove Zavoda šolskih sester v Št. Petru/Festschrift 100 Jahre Bildungseinrichtung des Konvents der Schulschwestern in St. Peter. Celovec/Klagenfurt 2008, str. 30–34.
- Hanzi FILIPIČ: 100 let Zavoda šolskih sester v Št. Jakobu v Rožu. V: Konvent šolskih sester/Konvent der Schulschwestern (Izd., Hg.): Jubilejni zbornik ob 100-letnici izobraževalne ustanove Zavoda šolskih sester v Št. Petru/Festschrift 100 Jahre Bildungseinrichtung des Konvents der Schulschwestern in St. Peter. Celovec/Klagenfurt 2008. str. 290–320.
- Claudia FRÄSS-EHRFELD: Geschichte Kärntens. Das Mittelalter. Klagenfurt 1984.
- Claudia FRÄSS-EHRFELD: Geschichte Kärntens. Die ständische Epoche. Klagenfurt 1994.
- Claudia FRÄSS-EHRFELD: Geschichte Kärntens. Abwehrkampf – Volksabstimmung – Identitätssuche. Bd. 3/2 – Kärnten 1918-1920. Klagenfurt 2000.
- Claudia FRÄSS-EHRFELD (izd.): Napoleon und seine Zeit. Kärnten – Innerösterreich – Illyrien. Klagenfurt 2009.
- Papež FRANČIŠEK v Assisiju podpisal novo okrožnico »Fratelli tutti«. V: katoliška-cerkev.si
- »Vsi bratje« – nova socialna okrožnica papeža FRANČIŠKA.
V: [www.rainews.it>articoli>2020/10](http://www.rainews.it/articoli/2020/10)
- Karl Heinz FRANKL, Peter G. TROPPER, Christine TROPPER: Das Christentum in Kärnten. Von der Gegenreformation bis zum Josephinismus. s. l. 2002.
- August FRANZEN: Kleine Kirchengeschichte. 4. izd. Freiburg 1973.
- Werner FREISTETTER: Naloga zahteva veliko senzibilnosti in skrbnosti. V: Nedelja 88. 7. julij 2019. str. 5.
- Anton FRITZ: Das Hemma-Buch. Gräfin Hemma von Friesach und Zeltschach – Landesmutter von Kärnten. Klagenfurt 1992.
- Günter FRITZ: Der Skandal-Bischof. V: News 3/2019. str. 16-20.
- Saverio GAETA: Papež Frančišek. Njegovo življenje in izzivi. Koper 2013.
- Mario von GALLI, Bernhard MOOSBRUGGER: Das Konzil und seine Folgen. Luzern, Frankfurt 1966.

- GESCHICHTE DER JUDEN IN ÖSTERREICH. Wien 2006.
- GESCHICHTE DER KÄRNTNER SLOWENEN von 1918 bis zur Gegenwart unter Berücksichtigung der gesamtslowenischen Geschichte. Klagenfurt/Celovec 1988.
- Franz GLASER: Das frühchristliche Pilgerheiligtum auf dem Hemmaberg. Klagenfurt 1991.
- Franz GLASER: Frühes Christentum im Alpenraum. Eine archäologische Entdeckungsreise. Regensburg, Graz, Wien, Köln 1997.
- Franz GLASER (izd.): Kelten, Römer, Karantanen. Kunstgeschichte Kärntens. Klagenfurt 1998.
- Franz GLASER: Römermuseum Teurnia. Frühchristliches Mosaik. s. l., s. a.
- Franz GLASER: Teurnia – metropolis Norici. Ein frühchristlicher Bischofssitz. s. l. 1987.
- Franz GLASER, Kurt KARPf: Ein Karolingisches Kloster. Baiarisches Missionszentrum in Kärnten. Molzbichl 1989.
- Paul GLEIRSCHER: Grabalja vas in vodilni sloj Karantancev. V: KMD 2005. Celovec 2004. str. 65–68.
- Paul GLEIRSCHER: Karantanien. Das slawische Kärnten. Klagenfurt 2000.
- Paul GLEIRSCHER: Karantanien. Slawisches Fürstentum und bairische Grafschaft. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2018.
- Engelbert GUGGENBERGER: Da bi bili verodostjna in živa Cerkev. Pastoralno pismo škofijskega administratorja o aktualni situaciji katoliške Cerkve Koroške po zaključku apoatolake vizitacije. V: Nedelja 88. letnik, 31. marca 2019. str. 4–5.
- Engelbert GUGGENBERGER: Ostajam zvest svoji vesti. Izjava za medije stolnega prošta Engelberta Guggenbergerja. V: Nedelja 88. letnik, 7. julija 2019. str. 4.
- Ivan GOBRY: Franz von Assisi. Hamburg 1979.
- Elisabeth GÖSSMANN: Der Gipfel des Bösen. Die Frau im höchsten kirchlichen Amt. V: Helga, KUHLMANN, Stefanie, SCHÄFER-BOSSERT (izd.): Hat das Böse ein Geschlecht? Theologische und religionswissenschaftliche Verhältnisbestimmungen. Stuttgart 2006. str. 170–178.

- Elisabeth GÖSSMANN: Die Päpstin Johanna. Der Skandal eines weiblichen Papstes. 5. izd. Berlin 2000. str. 394–408.
- vg (=Vincenc GOTTHARDT): Opravičilo v deželi, ki vadi duet v obeh deželnih jezikih. V: Nedelja, šte. 42, 18. oktobra 2020, str. 12–13.
- Daniel GRAFENAUER, Janez STERGAR: Koroški Slovenci kot poplebi-scitni begunci v osrednji Sloveniji. V: KMD 2011. Celovec 2010. str. 68–73.
- Tamara GRIESSER-PEČAR: Cerkev na zatožni klopi. V: rafaelova-družba-si/.../predavanje_dr_tamara-griess...
- Tamara GRIESSER-PEČAR: Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman. V: KMD 2009. Celovec 2008. str. 102–109.
- Josip GRUDEN: Zgodovina slovenskega naroda. Celovec 1912.
- Herbert HAAG: Das Land der Bibel. Geographie, Geschichte, Archäologie. Stuttgart 2000.
- HANDBUCH Religiöse Gemeinschaften und Weltanschauungen. 6. Aufl. München 2006.
- Ernst HANISCH: Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert. Wien 1994.
- Alexander HANISCH-WOLFRAM: Auf den Spuren der Protestanten in Kärnten. Klagenfurt 2010.
- Alexander HANISCH-WOLFRAM: Protestanten und Slowenen in Kärnten. Wege und Kreuzwege zweier Minderheiten 1780-1945. Klagenfurt 2010.
- Friedrich HEER: Gottes erste Liebe. Die Juden im Spannungsfeld der Geschichte. Esslingen 1967.
- HEMMA von Gurk. Katalog. Klagenfurt 1988.
- Hansjörg HEMMINGER: Was ist eine Sekte? Mainz, Stuttgart 1995.
- Hilfe für Akamasoa, ZDF, aspekte, 30. März 2007, Video, 7:00 Min
- H. P.: Prelat msgr. Valentin Podgorc. V: KMD 1957. Celovec 1956. Str. 34–47.
- Franz D. HUBMANN: »Ist das Alte Testament veraltet?« Die Bedeutung der hebräischen Bibel für Christen. V: www.dioezese-linz.at/dl/.../Ist_das_alte_Testament_veraltet.pdf

- Alois C. HUDAL: Römische Tagebücher. Lebensbeichte eines alten Bischofs. Graz 1976.
- Gerald HÜTHER: Die Evolution der Liebe. Was Darwin bereits ahnte und die Darwinisten nicht wahrhaben wollten. 5. izd. Göttingen 2002.
- Ferdinand HUTZ: Die Vorauer Volksbibel. Graz 1986.
- Valentin INZKO: Zgodovina Slovencev do leta 1918. Klagenfurt – Celovec 1978.
- Mirko ISOPP: Župnik Vinko Poljanec – mučenec 20. stoletja. V: KMD 2001. Celovec 2000. str. 101–102.
- Izključenost in solidarnost, Opeka Pedro. Celje 2010.
- Marina JAMRITSCH: Zum 70. Jahrestag der K-Aktion. Die Gailtaler Opfer. Auf Basis von Zeitzeugenberichten und Schriftquellen zusammengestellt. V: Carinthia I. 202. letnik. Celovec 2012. str. 413–434.
- František JANOUCHEK: Selbst der Teufel würde erröten. Briefe meines Vaters aus der Hölle von Auschwitz und aus dem KZ am Loiblpass. Wien 2006.
- Birgit JEGGLE-MERZ: Der spirituelle Reiz von Taizé. V: KatBl 137 (2012) 325–329.
- Klemen JELINČIČ BOETA: Judje na Slovenskem. Celovec 2009.
- Klemen JELINČIČ BOETA: Judje na Slovenskem v srednjem veku. Ljubljana 2009.
- Klemen JELINČIČ BOETA: Kratka zgodovina Judov. Celovec 2009.
- Egon KAPPELLARI: »La revanche de Dieu«? – Vrnitev vere kot izziv Evropi. KMD 2005. Celovec 2004. str. 29–36.
- Matthias KAPPELLER i. dr.: Kirchenorgeln. Kärnten, Slowenien, Italien. Klagenfurt 2018.
- KATOLIŠKI ŠKOFJE v Avstriji: Pastirsko pismo o socialnem vprašanju. Celovec 1990.
- Martin KAUFHOLD: Die Kreuzzüge. 3. izd. Wiesbaden 2011.
- Karmela KELIH: Narodna šola – begunstvo – razcvet vrtca / Volksschule – Flüchtlinge – Hochblüte des Kindergartens und der Schulen. V: Jubilejni zbornik ob 110 letnici izobraževalne ustanove Konventa šolskih sester v Št. Petru / Festschrift 110 Jahre Bildungseinrichtung des Konvents der Schulschwestern in St. Peter. Celovec / Klagenfurt 2018. str. 292–303.

- Marko KERŠEVAN: Primus Trubars »Kirche Gottes der slowenischen Sprache« und »Volk der slowenischen Sprache«. V: Carinthia I, 203. letnik. Celovec 2013. str. 155–165.
- KIRCHE IN: Papst Franziskus, der Hoffnungsbote. 27. letnik, šte. 4, 2. april 2013.
- KIRCHE IN: Pius XII. und die Shoa. Ein verhinderter Heiliger? 23. letnik, šte. 4, april 2009.
- Rupert KLIEBER: Die Rehabilitation wird schwierig. Zur Debatte um die Opfer des Austrofaschismus. [http://diepresse.com/home/meinung/gastkommentar/543731/Eine Rehabilitierung_wir...27](http://diepresse.com/home/meinung/gastkommentar/543731/Eine_Rehabilitierung_wir...27). 11. 2012.
- Vera KLOPČIČ: Podobe Romov v izsledkih raziskovanj o romskem genocidu. V: Naša LEŠNIK in Marjan TOŠ (ur.): Slovenski Judje. Zgodovina in holokavst III. Maribor 2014. str. 131–132.
- Katharina KÖPPL in Konstantin LINDNER: Ecclesia semper reformanda und Taizé im RU. V: KatBl 137 (2012) str. 356–359.
- KONCILSKI ODLOKI. Ljubljana 1980.
- Bogdan KOLAR: Salezijanci. Sto let na Slovenskem. 1901–2001. Ljubljana 2001.
- JUŽNA KOROŠKA in njena cerkvena podoba v 20. stoletju. Ob 100-letnici Sodalitete, združenja slovenskih duhovnikov na Koroškem (1906–2006). Celovec – Ljubljana – Dunaj 2007.
- Josef KÖSTNER: Pastirski list za 900-letnico krške škofije. V: Nedelja šte. 16, 16. april 1972. str. 1.7.
- KONVENT šolskih sester/Konvent der Schulschwestern (Izd., Hg.): Jubilejni zbornik ob 100-letnici izobraževalne ustanove Zavoda šolskih sester v Št. Petru/Festschrift 100 Jahre Bildungseinrichtung des Konvents der Schulschwestern in St. Peter. Celovec/Klagenfurt 2008.
- Erwin KRÄUTLER, Josef BRUCKMOSER: Mein Leben für Amazonien an der Seite der bedrängten Völker. Innsbruck, Wien 2014. In den österreichischen Ländern Kärnten, Krain, Steiermark und Küstenland 1740–1918. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2002.
- Harald KRAHWINKLER (izd.): Staat – Land – Nation – Region. Gesellschaftliches Bewusstsein
- Anton KREUZER: Die Stifte und Klöster Kärntens. Klagenfurt 1986,

- Hans KÜNG: Das Christentum. Wesen und Geschichte. Die religiöse Situation der Zeit. München 1994.
- Hans KÜNG: Der Anfang aller Dinge. Naturwissenschaft und Religion. München, Zürich 2005.
- Hans KÜNG: Die Frau im Christentum. 6. izd. München, Zürich 2012.
- Niklaus KÜSTER: Das spirituelle Profil des Franz von Assisi. Was macht Franziskus zum menschlichsten aller Heiligen? V: KaBl 139 (2014) str. 168–173.
- Peter LACH: Die katholische Kirche in Slowenien in der Krise. In: Religion und Gesellschaft in Ost und West (2014) zv. 7.
- Katja LANDGREBE: Bazilika Mariazell. Marijino Celje. Ried im Innkreis 2004.
- Christian LANGE: Einführung in die allgemeinen Konzilien. Darmstadt 2012.
- Rudolf LEEB, Maximilian LIEBMANN, Georg SCHEIBELREITER, Peter G. TROPPER: Geschichte des Christentums in Österreich. Von der Spätantike bis zur Gegenwart. Wien 2003.
- LEXIKON für Theologie und Kirche. 10 zvezkov, 3. izd. Sonderausgabe, Freiburg, Basel, Rom 2006.
- LIBER MEMORABILUM. Chronik der Pfarre Eisenkappel. s. l., s. a.
- Maximilian LIEBMANN: Theodor Innitzer und der Anschluss. Österreichs Kirche 1938. Graz, Wien, Köln 1988.
- Elisabeth LUKAS: Worte können heilen. Meditative Gedanken aus der Logotherapie. 2. izd. Gütersloh 2003.
- Avguštin MALLE: Gospodarski vidiki življenja koroških Slovencev. V: Andreas MORITSCH (izd.), Tina BAHOVEC (ur.): Koroški Slovenci 1900–2000. Celovec-Ljubljana-Dunaj 2000/2001. str. 103–136.
- Avguštin MALLE: »Jugoslovanska propaganda«, »iredentizem«, tuji tisk in mohorjevke. V: KMD 2011. Celovec 2010. str. 61–67.
- Avguštin MALLE: Sedmi člen Avstrijske državne pogodbe in prizadevanja za njegovo uresničitev. V: Der Staatsvertrag von Wien 1955–2005. Die Kärntner Perspektiven. Klagenfurt 2006. str. 204–226.
- Avguštin MALLE: Vloga Cerkve med totalitarnima ideologijama na Koroškem in v slovenskih škofijah. V: KMD 2005. Celovec 2004. str. 78–85.

- Avguštin MALLE in Valentin SIMA (ur.): Narodu in državi sovražni. Pre-
gon koroških Slovencev 1942. Volks- und staatsfeindlich. Die Vertrei-
bung der Kärntner Slowenen 1942. Celovec/Klagenfurt 1992.
- Peter MANNS, Nils LOOSE: Martin Luther. 2. izd. Freiburg, Basel, Wien
1983.
- Škof Jože MARKETZ: Kar ogreje dušo. Adventno pastirsko pismo 2020.
V: Nedelja, šte. 48, 29. november 2020, str. 7.
- Nekaj posebnega, nekaj večne zvestobe vrednega. Ekumensko bogoslužje
ob stoletnici plebiscita v stolnici s škofom MARKETZEM in superin-
tendentom SAUERJEM. V: Nedelja, šte. 42, 18. oktobra 2020, str.
6-7.
- Alenka MARKOV: Ozaveščanje mladih o holokavstu. V: Naša LEŠNIK in
Marjan TOŠ (ur.): Slovenski Judje. Zgodovina in holokavst III. Maribor
2014. str. 131–132.
- Carlo M. MARTINI, Umberto ECO: Woran glaubt, wer nicht glaubt? Mit
einem Vorwort von Kardinal Franz König. Wien 1998.
- Alphons MATT: Einer aus dem Dunkel. Die Befreiung des Konzentra-
tionslagers Mauthausen durch den Bankbeamten H. Zürich 1988.
- Wolf In der MAUER: Nacionalizem. Zgodovinske, socialne in politične
okoliščine so vedno znova vodile v prenapeto nacionalno zavest. Kje so
danes meje narodne samoumevnosti? Celovec 1991.
- Lucian O. MEYSELS: Nationalsocializem. Fenomen množičnega gibanja:
Kaos na začetku, kaos na koncu. Celovec, Ljubljana, Dunaj 1994.
- Miteinander Izdaja 40, sept.–nov. 2012.
- Tilen MLAKAR: Inkvizicija. V: [www.družina.si/.../
88F11485428OBF01C12573AA0...](http://www.družina.si/.../88F11485428OBF01C12573AA0...)(2. 12. 2007).
- Molitev in peticija. Krška škofija v prehodnem obdobju. V: Nedelja 7. julij
2019. str. 5.
- Stefan MORITZ: Grüß Gott und Heil Hitler. Katholische Kirche und
Nationalsozialismus in Österreich. 2. izd. Wien 2002.
- Wilhelm NEUMANN: Michael Gothard Christalnick. Kärntens Beitrag
zur Geschichtsschreibung des Humanismus. Klagenfurt 1999.
- Walter NIGG, Toni SCHNEIDERS: Der Mann aus Assisi. Franziskus und
seine Welt. Freiburg 1975.

- Franz NIKOLASCH: Das Grab des hl. Domitian von Millstatt und die Translationen seiner Reliquien. V: Carinthia I. 196. letnik. Celovec 2006. str. 191–226.
- Franz NIKOLASCH: Die römischen Akten zur Kultanererkennung des Domitian von Millstatt. V: Carinthia I. 194. letnik. Klagenfurt 2004. str. 321–366.
- Franz NIKOLASCH: Domitian von Millstatt – eine Erfindung des 12. Jahrhunderts? V: Carinthia I. 180. letnik. Celovec 1990. str. 235–253.
- Franz NIKOLASCH: Domitian von Millstatt – Erfindung oder Wirklichkeit? V: Carinthia I (191) Celovec 2001. str. 102–141.
- Franz NIKOLASCH: Domitian von Millstatt – Geschichte und Legenden. V: Simpozij. Millstatt 2009. str. 22–41.
- Sabine NIKOLAY: der Kärntner Fürstenstein im Bild. Darstellungen eines europäischen Rechtsdenkmals. Mit Beiträgen von Heinz Dopsch und Peter Štih. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach 2010.
- NIKOLAUS von KUES (1401–1464). Ein bewegtes Leben. 2. izd. Weiler 2007.
- Karl Ernst NIPKOW: Der schwere Weg zum Frieden. Geschichte und Theorie der Friedenspädagogik. Gütersloh 2007.
- Erich NUSSBAUMER: Geistiges Kärnten. Literatur- und Geistesgeschichte des Landes. Klagenfurt 1956.
- Jakob OBERSTEINER: Augenzeugenbericht über die Öffnung des Hildegardisgrabes in Stein aus dem Jahre 1605. V: Carinthia I. 150. letnik. Celovec 1960.
- Rainer OBERTHÜR: Kinder und die großen Fragen. München 1995.
- Johannes OESTERREICHER: Rassenhass ist Christushass. Hitlers Judenfeindlichkeit in zeitgeschichtlicher und in heilsgeschichtlicher Sicht. Mit einem Vorwort von Kardinal Franz König. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana – Wien. 1993.
- Alfred OGRIS: Der kirchliche Protest aus Klagenfurt gegen die Aussiedlung von Kärntner Slowenen im Jahre 1942. V: Carinthia I 182 (1992), str. 441–453.
- Pedro OPEKA: Bojevniki upanja. V: KMD 2007. Celovec 2006. str. 117–119.
- Heinz Dieter POHL: Kärnten ... deutsche und slowenische Namen/Koroška ... slovenska in nemška imena. Celovec/Klagenfurt 2000.

- Janez POLANC: Zgodovina katoliške Cerkve. Učbenika. 1. in 2. del. Celovec 1975.
- 70-letnica spomina na PREGON koroških Slovencev. V: Nedelja 22. april 2012. str. 1, 4–7, 12–13.
- Micka OPETNIK: Lackner: Škofija v izrednem stanju. V: Nedelja 24. marec 2019. str. 6.
- Erich PRUNČ, Matija OGRIN (ur.): Kapelski pasijon. Komedija od Kristusoviga trpljinja, katiro so nekidej na te veliki četrtke inu na te velikonočni pondelek v Kapli špilali. Ljubljana 2016.
- Pustolovščina PEDRA OPEKE. Celje 2013.
- Karl RAHNER, Herbert VORGRIMLER: Kleines Konzilskompodium. Sämtliche Texte des Zweiten Vatikanums mit Einführungen und ausführlichem Sachregister. 2. izd. Freiburg-Wien-Basel 1966.
- Jože RAJHMAN: Prva slovenska knjiga. Ljubljana 1977.
- Jože RAJHMAN: Teologija Primoža Trubarja. Ljubljana 2008.
- Mateja RIHTER: Opravičilo je seglo do srca. V: Nedelja, štev. 42, 18. oktobra 2020, str. 2.
- Mateja RIHTER, Gabi FRANK, Alexandra PRASTER, Vincenc GOTTHARDT: O škofovskem posvečenju. V: Nedelja 9. februar 2020, str. 4–10.
- Erwin RINGEL: Die Kärntner Seele. Mit Darstellungen aus Literatur und bildender Kunst. Klagenfurt/Celovec – Wien 1988.
- Karl ROKOSCHOWSKI: Der Schutzpatron Sankt Florian. Linz, Passau 1986.
- Maria RUHDORFER: Verske ljudske igre na avstrijskem Koroškem. V: KMD 2015. Celovec 2014. str. 150–154.
- Johannes SACHERER: Rechtshistorische Bemerkungen zur Verfälschung der Gründungsgeschichte des Bistums Gurk. V: Carinthia I, 202. letnik. Celovec 2012. str. 21–42.
- Johannes SACHERER: Untersuchungen zum Kloster der Witwe Imma in Lieding. V: Carinthia I, 196. letnik. Celovec 2006. str. 255–277.
- Oskar SAKRAUSKY: Agoritschach. Geschichte einer protestantischen Gemeinde im gemischtsprachigen Südkärnten. Klagenfurt 1960.
- Paolo SANTONINO: Popotni dnevnik 1485–1487. Celovec, Ljubljana, Dunaj 1991.

- Paolo SANTONINO: Reisetagebücher 1485–1487. Klagenfurt 1947.
- Gerda SCHAFFELHOFER: Es war wie in einem Irrenhaus. V: News3/2019. str. 22–23.
- Hugo SCHWENDENWEIN: Das neue Kirchenrecht. Gesamtdarstellung. Graz-Wien-Köln 1983.
- Franz SEDLMEIER: Das Alte Testament – ein alter Hut? V: Das Prisma. Beiträge zu Pastoral, Katechese und Theologie 10 (1998/2) str. 18–22.
- Miroslav SLANA – Miros: Slovenski sij svetosti. Mladi mučenec Lojze Grozde. Maribor 2001.
- Stefan SCHELLANDER (ur. i. dr.): Jubilejni zbornik ob 110-letnici izobraževalne ustanove Konventa šolskih sester v Št. Petru / Festschrift 110 Jahre Bildungseinrichtung des Konvents der Schulschwestern in St. Peter. Št. Peter pri Št. Jakobu / St. Peter bei St. Jakob im Rosental 2018.
- Peter SCHÖFFMANN: Das Bistum Gurk im konfessionellen Zeitalter. Synoden, Visitationen und kirchliche Erneuerung von 1521 bis 1648. Klagenfurt 1989.
- Alois SCHWARZ: V spomin na žrtve in storilce. V: Nedelja 6. marec 2016. str. 5.
- Karl W. SCHWARZ: Zagoričje – evangeličanska fara na dvojezičnem Korškem. V: KMD 2009. Celovec 2008. str. 69–77.
- Huston SMITH: Svetovne religije. Maribor 1996.
- Marjan SMRKE: Svetovne religije. Ljubljana 2000.
- Johannes STARMÜHLER: Louis Haefliger und die Befreiung des Konzentrationslagers Mauthausen. Eine Betrachtung vermittelter Geschichte in Österreich nach dem 2. Weltkrieg. Diplomarbeit Wien 2008.
- Helena STEFANIČ: Sveta Helena, rimska cesarica. Celje 2011.
- S. Bernardka STOPAR: Trajne vzgojne vrednote. V: Konvent šolskih sester/ Konvent der Schulschwestern (Izd., Hg.): Jubilejni zbornik ob 100-letnici izobraževalne ustanove Zavoda šolskih sester v Št. Petru/Festschrift 100 Jahre Bildungseinrichtung des Konvents der Schulschwestern in St. Peter. Celovec/Klagenfurt 2008. str. 76–82.
- Urška STRLE: Ocena o Pavlini Bobič: Vojna in vera. Katoliška cerkev na Slovenskem 1914–1918. V: Prispevki za novejšo zgodovino. Letnik 55. Ljubljana 1915. Št. 1. str. 249–252.

- Katja STURM-SCHNABL, Bojan-Ilja SCHNABL (Hg.): Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška. Von den Anfängen bis 1942. 3 Bde. Wien-Köln-Weimar 2016.
- Arnold SUPPAN: Borba za izpolnitev določil o zaščiti manjšine na Koroškem. V: Der Staatsvertrag von Wien 1955-2005. Die Kärntner Perspektiven. Klagenfurt 2006. str. 156–175.
- SVETO pismo Stare in Nove zaveze. Slovenski standardni prevod. Ljubljana 1996.
- Jožko ŠAVLI: Slovenski svetniki. Ljubljana 1999.
- ŠOLSKE SESTRE na Koroškem. V: KMD 1957, Celovec 1956. str. 135–142.
- Peter ŠTIH: Integracija Karantancev in drugih alpskih Slovanov v frankovsko-otonsko cesarstvo. Nekaj zapazanj. V: Zgodovinski časopis 68 (2014) št. 1–2. str. 8–7.
- Peter ŠTIH: Knežji kamen kot simbol. V: KMD 2011, Celovec 2010. str. 95–97.
- Peter ŠTIH: Ko je Cerkev začela govoriti slovansko. K ozadjem pokristjanjevanja Karantaniji in Panoniji. V: Zgodovinski časopis 69 (2015) št. 1–2. str. 8–40.
- Peter ŠTIH, Vasko SIMONITI: Slovenska zgodovina do razsvetljenstva. Celovec 1996.
- Anton Štrukelj (ur.): Blaženi Lojze Grozde. Pesmi in proza. Ljubljana 2011.
- Rozina ŠVENT: Slovenski begunci v Avstriji. V: KMD 2008. Celovec 2007. str. 108–109.
- SUPERINTENDENTUR Kärnten (izd.): Die evangelische Kirche in Kärnten einst und heute. Klagenfurt 1981.
- Das TAGEBUCH der Anne FRANK. 52. Aufl. Frankfurt am Main 1980 (Fischer 77).
- Klaus THER: Pius XI.: Spannendes Kapitel der Kirchengeschichte. V: <http://religion.orf.at/stories/2560383/24>. 11. 2012.
- Josef TILL: Auf Hemmas Spuren. Ljubljana/Laibach – Klagenfurt/Celovec – Wien/Dunaj 2005.
- Josef TILL: Bildung und Emanzipation. Leben und Wirken Anton Martin Slomšeks. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2012.

- Josef TILL: Die Kärntner Slowenen und die Diözese Gurk-Klagenfurt. V: Andreas Moritsch (Hg./izd.): Die Kärntner Slovenen 1900 – 2000. Bilanz des 20. Jahrhunderts. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana – Wien 2000. str. 67–169.
- Josef TILL: Hemmas Welt. Hemma von Gurk. Ein Frauenschicksal im Mittelalter. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 1999.
- Josef TILL: Kirche und Geistlichkeit als Faktoren der »Nationalisierung« der Kärntner Slowenen. V: Tina Bahovec (Hg./ izd.): Eliten und Nationwerdung / Elite in narodovanje. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2003. str. 143–221.
- Josef TILL: Rudolf Blüml. Prälat, Pädagoge und Politiker. V: Jan Mikrut (izd.): Faszinierende Gestalten der Kirche Österreichs. zv. 8. Wien 2003. str. 11–38.
- Josef TILL: Rudolf Blüml. Unverstanden in der turbulenten Welt des 20. Jahrhunderts. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2017.
- Josef TILL: »The Californian way of life«. Eine Reflexion zu einem provokanten Mahnmal. V: PH_on.line. Ausgabe 2, Sommersemester 2012. str. 18–19.
- Josef TILL: Stifter und Springer. Beiträge zur Geschichte einer religiösen Bewegung im 16. und 17. Jahrhundert im slowenischen Raum Innerösterreichs. Theol. Diss. Graz 1977.
- Josef TILL: 4K in Stein im Jauntal. Klagenfurt/Celovec-Ljubljana/Laibach-Wien/Dunaj 2009.
- Josef/Jože TILL: Bad Eisenkappel und seine Kirchen entdecken/Spoznavanje Železne Kaple in njenih cerkva. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2013.
- Jože TILL: Anton Martin Slomšek (1800–1862). Življenje in delovanje pobudnika Mohorjeve družbe v Celovcu. Celovec – Ljubljana – Dunaj 2012.
- Jože TILL: Bertha von Suttner in zavzemanje za mir. V: KMD 2016. Celovec 2015. str. 132–136.
- Jože TILL: Čar kristjanov. Škofijska sinoda v letih 1970–1972 na Koroškem in Valentin Inzko. V: Janko ZERZER (ur.): Valentin Inzko. Glasnik sožitja 1923–2002. Zbornik prispevkov in spominov. Celovec 2015. str. 133–206.

- Jože TILL: Hema Krška. Njen svet in njeni sledovi. 2. izd. Ljubljana – Celovec – Dunaj 2006.
- Jože TILL: Istovetnost, mnogokulturnost in nacionalizem. V: KMD 2012. Celovec 2011. str. 108–111.
- Jože TILL: Iz kronike župnije Železna Kapla. Spomini župnika Aleša Zechnerja iz let nacistične diktature ter povojne osvoboditve. V: KMD 2001. Celovec 2000. str. 48–59.
- Jože TILL: Koroški Slovenci in krška škofija. V: Andreas Moritsch (izd.): Koroški Slovenci 1900–2000. Bilanca 20. stoletja. Celovec – Ljubljana – Dunaj 2000/2001. str. 57–101.
- Jože TILL: Prva svetovna vojna in papeževanje Benedikta XV. V: KMD 2015. Celovec 2014. str. 71–78.
- Jože TILL: Valentin Müller – (ne)znani vodja Mohorjeve družbe v Celovcu. V: KMD 2017. Celovec 2016. str. 126–130.
- Jože TILL: Verouk ob izzivih družbenih sprememb v 20. stoletju. V: Marija VREČAR (ur.): JUŽNA KOROŠKA in njena cerkvena podoba v 20. stoletju. Ob 100-letnici Sodalitete, združenja slovenskih duhovnikov na Koroškem (1906–2006). Celovec – Ljubljana – Dunaj 2007. str. 259–308.
- Jože TILL: Železnokapelska nepokorščina do prosvetljenjskih ukrepov cesarja Jožefa II. V: KMD 2014. Celovec 2013. str. 61–65.
- Jože TILL: »Terapija Sv. Duha« – Katarina Sienska. V: KMD 2000. Celovec 1999. str. 71–76.
- Andrea TORNIELLI o novi papežki okrožnici: Na druge gledati, V: portal.pridi.com>Cerkev po svetu
- Simon TRIEßNIG: Slovenska duhovščina na Koroškem v letih 1920–1932. V: KMD 2000. Celovec 1999. str. 77–82.
- Christine TROPPER: Das Christentum in Kärnten. Von den Anfängen bis zur Gründung des Bistums Gurk. s. l. 2002.
- Christine TROPPER: Der Gurker Bischof Josef Kahn in den politischen Auseinandersetzungen seiner Zeit. V: Geschichtsverein für Kärnten. 1. Halbjahr 2020. str. 43–48.
- Christine TROPPER, Karl Heinz FRANKL: Das Christentum in Kärnten. Vom Hochmittelalter bis zur Reformation. s. l. 2003.

- Peter G. TROPPER: Bemerkungen zum Weg der katholischen Kirche Kärntens vom März bis September 1938. V: Helmut RUMPLER (izd.): März 1938 in Kärnten. Fallstudien und Dokumente zum Weg in den »Anschluss«. Klagenfurt 1989. str. 119–151.
- Peter G. TROPPER: Das Christentum in Kärnten. Vom 19. Jahrhundert bis zur Gegenwart. s. l. 2005.
- Peter G. TROPPER: Die katholische Kirche in Kärnten zur Zeit Napoleons. V: Claudia FRÄSS-EHRFELD (izd.): Napoleon und seine Zeit. Kärnten – Innerösterreich – Illyrien. Klagenfurt 2009. str. 253–270.
- Peter G. TROPPER: Kärntens Katholische Kirche von 1848 bis 1920. V: Geschichtsverein für Kärnten. 1. Halbjahr 2020. str. 35–42.
- Peter G. TROPPER: O pobožnosti slovenskih vernikov na Koroškem. V: KMD 2012. Celovec 2011. str. 58–62.
- Peter G. TROPPER: Ordnung der Frömmigkeit – Normierung des Glaubens. Kirchliche Ordnungsvorstellung und katholisches Laienchristentum in Kärnten zwischen 1848 und 1938. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj 2011.
- Peter G. TROPPER: Vom Missionsgebiet zum Landesbistum. Organisation und Administration der katholischen Kirche in Kärnten von Chorbischof Modestus bis zu Bischof Josef Köstner. Klagenfurt 1996.
- Peter G. TROPPER: Von der katholischen Erneuerung bis zur Säkularisation – 1648–1815. V: Geschichte des Christentums in Österreich. Von der Spätantike bis zur Gegenwart. Wien 2003. str. 281–360.
- Primož TRUBAR: Catechismus In der Windischen Sprach ... Anu kratku Poduuzhene s katerim vsaki zhlouik more v nebu pryti. 1551. Faksimile. Ljubljana 1970
- Primož TRUBAR: Slovenska cerkovna ordninga. Ljubljana 1975.
- Primož TRUBAR: Ta celi catechismus, eni psalmi ... V Bitembergi 1584.
- Werner TRUTWIN (izd.): Menschenbilder. Düsseldorf 1974.
- Juš TURK: Valentin Meršol in domobranski »veliki teden«. V: <https://www.dnevnik.si/150239>.
- Otto H. URBAN: Der lange Weg zur Geschichte. Die Urgeschichte Österreichs. Österreichische Geschichte bis 15 v. Chr. Wien 2000.
- Hellwig VALENTIN: Zakaj je moral koroški deželni glavar Hans Sima leta 1974 v resnici odstopiti. V: KMD 2014. Celovec 2013. str. 66–69.

- Hellwig VALENTIN, Susanne HEIDEN, Barbara MAIER (izd.): Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung. Leistungen, Defizite, Perspektiven. Klagenfurt 2002.
- Ivan VIRNIK: Janez Vetrinjski – prvi koroški zgodovinar. V: KMD 2000. Celovec 1999. str. 86–88.
- Karl VOCELKA: Multikonfessionelles Österreich. Religionen in Geschichte und Gegenwart. Wien, Graz, Klagenfurt 2013.
- Anton VOGRINEC: Nostra maxima culpa. Kriza katoliške Cerkve, njeni vzroki in predlogi za izboljšanje. Petrovče 1996. (Delo je prvič izšlo v nemščini na Dunaju in v Leipzigu leta 1904; iz nemščine prevedel Jože Lodrant).
- Marija VREČAR (ur.): JUŽNA KOROŠKA in njena cerkvena podoba v 20. stoletju. Ob 100-letnici Sodalitete, združenja slovenskih duhovnikov na Koroškem (1906–2006). Celovec – Ljubljana – Dunaj 2007.
- Vrnil se je domov. V: Nedelja 21. april 2013. str. 1–2, 6–7.
- Wilhelm WADL: Geschichte der Juden im Mittelalter. Mit einem Ausblick bis zum Jahre 1867. Klagenfurt 1981.
- Wilhelm WADL: Glaubwürdig bleiben. 500 Jahre protestantisches Abenteuer. Wissenschaftlicher Begleitband zur Kärntner Landesausstellung 2011 in Fresach sowie Katalog. Klagenfurt 2011.
- August WALZL: Zwangsarbeit in Kärnten im Zweiten Weltkrieg. Die Hintergründe eines politischen Phänomens im Alpen-Adria-Raum. Klagenfurt 2001.
- Dieter WEBER: Kiwanis – dobrodelna organizacija. Dosledna in redna pomoč misijonu na Madagaskarju. V: Misijonska obzorja. Koroška priloga, avgust 2015. str. 20.
- Rudolf WEILER (izd.): Der Tag des Herrn. Kulturgeschichte des Sonntags. Wien, Köln, Weimar 1998.
- Erika WEINZIERL: Prüfstand. Österreichs Katholiken und der Nationalsozialismus. Mödling 1988.
- Peter WIESFLECKER: »...hast halt doch noch die liebe Heimat...« Die Aussiedlung slowenischer Familien aus den Gemeinden Feistritz an der Gail und Hohenthurn. V: Carinthia I. 202. letnik. Celovec 2012. str. 435–470.

- Armin WILDING: Die Kosaken im oberen Drautal und ihre Auslieferung an die Sowjetunion 1945. Klagenfurt/Celovec-Ljubljana-Wien 1999.
- Peter WIESFLECKER: »Revolucionar« v izgnanstvu. Slavist Matija Majar-Ziljski kot župnik v Gorjah na Zilji. V: KMD 2003. Celovec 2002. str. 70–75.
- Herwig WOLFRAM: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien mit Zusätzen und Ergänzungen. 3. izd. Ljubljana/Laibach 2013.
- Herwig WOLFRAM: Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. Österreichische Geschichte 378-907. Wien 1995.
- Ernst ZENGER: Das Erste Testament. Die jüdische Bibel und die Christen. Düsseldorf 1991.
- Janko ZERZER: Povojno begunstvo med koroškimi Slovenci. V: KMD 2006. Celovec 2005. str. 101–109.
- Janko ZERZER (ur.): Valentin Inzko. Glasnik sožitja 1923–2002. Zbornik prispevkov spominov. Celovec – Ljubljana – Dunaj 2015.
- Janko ZERZER: Zadnje ustoličevanje leta 1414. V: KMD 2015. Celovec 2014. str. 40–41.
- Rudolf ZINNHOBLE: Bischof Johannes M. Gföllner und die »feierliche Erklärung« des österreichischen Episkopats vom 18. März 1938. V: www.oegeschichte.at/nploads/media/nadl_1982_83_0146_0155.pdf.
- ZGODOVINA CERKVE NA SLOVENSKEM. Celje 1991.
- ZGODOVINA KATOLIŠKE CERKVE. Celje 1999.
- ZGODOVINA KOROŠKIH SLOVENCEV od leta 1918 do danes z upoštevanjem vseslovenske zgodovine. Klagenfurt/Celovec 1985.
- ŽNIDARŠIČ GOLEC Lilijana: Redovništvo na Slovenskem v zgodnjem novem veku. V: Zgodovinski časopis 68 (2014), št. 3–4. str. 304–310.

Leposlovna literatura

- Anton AŠKERC: Balade in romance. Ljubljana 1998.
- Anton AŠKERC: Mučeniki. Slike iz naše protireformacije. Ljubljana 1906.
- Anton AŠKERC: Pesmi. Izbral, uredil in spremno besedo napisal Janez Menart. Ljubljana 1984.
- Bertolt BRECHT: Fragen eines lesenden Arbeiters. V: KatBL 106 (1981) str. 184.
- Anne FRANK: Dnevnik Ane Frank. Ljubljana 2011.
- Max FRISCH: Andorra. 6. izd. Frankfurt 1977.
- Miep GIES in Alison Leslie GOLD: Spomini na Ano Frank. Pripoved Miep Gies, ki je pomagala družini Frank v skrivališču. Ljubljana 2013.
- Lojze GROZDE: Pesmi in proza. Ljubljana 2011.
- Lojze GROZDE: Jaz sem drevo. V: <http://www.druzina.si/icd/spletnastran.nsf/knjigarna/>.
- Martin GUTL: Loblied vor der Klagemauer. Graz-Wien-Köln 1978.
- Maja HADERLAP: Angel pozabe. Maribor 2012.
- Hubertus HALBFAS: Das Welthaus. Ein religionsgeschichtliches Lesebuch. 4. izd. Düsseldorf, Stuttgart 1990.
- Drago JANČAR: Galjot. Ljubljana 1984.
- Ana JUG-OLIP: Utihnile so ptice, utihnila je vas. Celovec 2011.
- Andrej KOKOT: Koroški rožni venec. Izbrane pesmi. Celovec 2001.
- Christine LAVANT: Otrok / Podtaknjenček. Celovec 2006.
- Janez MENART: Srednjeveške balade. Ljubljana 1973. Str. 8–9.
- Boris PAHOR: Zatemnitev. Ljubljana 2009.
- Boris PAHOR: V labirintu. Ljubljana 1984.
- Boris PAHOR: Trg Oberdan. Ljubljana 2006.
- Boris PAHOR: Nekropola. Maribor 1967.
- France PREŠEREN: Poezije. 16. izd. Ljubljana 2002.

Alojz REBULA: Nokturno za Primorsko. Celje, Trst 2004.
Luise RINSER: Bruder Feuer. Frankfurt 1981 (Fischer 2124).
Vasko SIMONITI: Turki so v deželi. Celje 1990.
Das TAGEBUCH der Anne FRANK. 52. Aufl. Frankfurt am Main 1980
(Fischer 77).
Ivan TAVČAR: Visoška kronika. Ljubljana 2005.
Jože TILL: Božična razpoloženost. Celovec 2010.
Prežihov VORANC: Doberdob. Vojni roman slovenskega naroda.
Ljubljana 1940.

Spletni naslovi

www.nuntiaturn.at
www.kath-kirche-kaernten.at
www.kirchen.net
www.katholische-kirche-steiermark.at
www.dibk.at (Innsbruck)
www.erzdioezese-wien.at
www.martinus.at (Eisenstadt)
<http://katoliska-cerkev.si>
<http://nadskofija-ljubljana.si>
<http://nadskofija-maribor.si>
www.skofija-celje.si
<http://kp.rkc.si> (Koper)
www.skofija-novomesto.si
www.skofija-sobota.si
www.gorizia.chiesacattolica.it/spip.php?
www.diocesiudine.it
www.viasanctimartini.eu/de/via-savaria/szombathely
www.katholisch.at/sie/home/aktuelles/article/105978.html

www.kathpedia.com/index.php?title=Ökumenisches_Konzil.html
<http://katoliska-cerkev.si/vesoljni-cerkveni-zbori>
www.phil.uni-passau.de (Tassilokelch)
www.uradni-list.si/1/content?id=47165
<https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage...10009196> (Avstrijski konkordat)
www.uibk.ac.at/theol/leseraum/texte/925.html (Avstrijski konkordat)
www.freimaurermuseum.at
stadtarchiv.memmingen.de/fileadmin/flash/Stadtarchiv/Trubar-Cerkovna-Ordninga/blatterkatalog/index.html
www.ekd.de>Glauben>Das Glaubens-ABC
www.gra.ch/lang-de/gra-glosso/159
www.kfh.uni-augsburg.de>...Onlinebibliothek
[www.kathpedia.com/index.php?title=Teilhard de Chardin](http://www.kathpedia.com/index.php?title=Teilhard_de_Chardin)
www.erzdioezese-wien.at/pages/inst/14428675/text/...22277.html
https://www.heiligenlexikon.de/...Pierre_Teilhard_de_Chardin.html
www.spektrum.de/magazin/einstein-und-die-religion/823427
www.evolutionstheorie.info/naturalismus/praxis/naturalism-dawkins2-htm
www.fraubock.at
www.doctorswithoutborders.org
www.theo-kelz.at
<https://pius.info/archiv.../3848-heinrich-boell-eine-welt-ohne-christus>
www.religije.com
www.biblija.net
www.stift-st-florian.at
www.austria.info/si/umetnost-kultura/samostan-st-florian
www.kloesterreich.at/unsere-kloester
www.intoleranceagainsthchristians.eu
www.christenverfolgung.org/
religion.orf.at/stories/2624107
www.zeit.de –Gesellschaft - Zeitgeschehen
www.welt.de - Panorama
www.bfhg.de/christenverfolgung-heute
www.gutefrage.net/frage/was-ist-ein-konzil

de.wikipedia.org/wiki/Arius
de.wikipedia.org/wiki/Arianismus
http://hozana.si/brevir.php.
theologie_de.academic.com/25/Altes_Testament
www.joerg-sieger.de/einlei/nt/07kan/nt97.htm
www.arhiv.uvs.gov.si/si/delovna_področja/register_cerkva_in_drugih_ver-
skih_skupnosti/
Janez Menart: Pesmi in prevodi. Srednjeveške balade. V:
http://ebooks.gutenberg.cc/Wordtheque/sl/mg_00037txt
http://korus.rkc.si/index.php/content/display/154/.
www.selige-kzdachau.de/martyrer-aus-osterreich
www.peterpirker.at/media/.../10%20Pirker%20Messner%20Kutej.pdf.
de.wikipedia.org/wiki/Pius_XII.
www.kosaken-lienz1945.com/lienz-deu-geschichte.html
www.religionen-entdecken.de/.../warum-heit-das-alte-testament-besser...
www.helles-koepfchen.de/albert_einstein/die_relativitaetstheorie.html
www.theologie-naturwissenschaften.de/startseite/...einsteins-religion.htm...
http://www.kath.info.de/nationalsoz.html
http://www.heiligenlexikon.de/Stadler/Cyrrill-von_Alexandria.html
https://de.wikipedia.org/wiki/Kyrrill_von_Alexandria
https://www.heiligenlexikon.de/BiographienC/Cyrrill_von_Alexandria.html
https://mirabilissimo100.wordpress.com/2010/05/06/ipazija-di-allessand-
ria-verita-e-menzogne/ (Epistolarij 16;137)
https://www.druzina.si/ICA/spletna_stran.nsf/0/A090A3F79AE7C-
448C12577A4003EB7E3/FILE/VETRINJM.PDF
https://www.druzina.si/CD/spletna_stran.nsf/all/88F114854280BF01C125
73AA00549C50
www.druzina.si/ICD/.../nsf/...58-45-Naskomentar
www.landmuseum.st/pdf_frei_remote/CAR_178_98_0085_0093.pdf
www.rtvlo.si/blog/brothers-of-arms/.../.../40440/
https://www.welt.de/geschichte/article139230550/Benedikt-XV-versuchte-
die-Armenier-zu-retten.html
dioezese-linzold.at/redaktion1/indeks.php?action_new=Lesen...ID...
www.kirchenzeitung.at/newsdetail/rubrik/das-unheilvolle-ja/

[http://www.kathpedia.com/index.php?title=Summi pontificatus](http://www.kathpedia.com/index.php?title=Summi_pontificatus)
<http://nadskofija-ljubljana.si/pokop-pokojnega-ljubljanskega-skofa-dr-gregorija-rozmana-2/>
www.druzina.si/.../ponovna-izdaja-humanae-vitae
www.druzina.si/...CD%20144_POSREDOVANJE%...
https://stjosef.at/.../oesterreichische-bischofserklaerungen_humanae-vita...
www.mohorjeva.org/.../dr-valentin-mersol-in-slove...
[radio.ognjisce.si/...>Februar 2014>Radijski utrip](http://radio.ognjisce.si/...>Februar_2014>Radijski_utrip)
www.gorenjci.si/osebe/meršol-valentin/819/
www.scnr.si/sl/.../30-letnica-smrti-dr-valentina-mers...
[www.heiligenlexikon.de/BiographienA/Alois Stepinacc.html](http://www.heiligenlexikon.de/BiographienA/Alois_Stepinacc.html). Prispevku sta dodani stališči Jerka Malinarja in Helmuta Bouzeka
www.hlw-stpeter.at/index.php?option
austria.ssfc.org/sizgodovina0
[radio.ognjisce.si/...>Domov>september 2015>Slovenci po svetu](http://radio.ognjisce.si/...>Domov>september_2015>Slovenci_po_svetu)
austria.ssfc.org/sl/st-rupert-pri-velikovcu
solske-sestre.si/

Seznam imen

A

Aaron iz Agunta 5
Abelard Peter 152
Abraham a Sancta Clara (Ulrik Me-
gerle) 232
Abraham, škof 93
Adalbero 107
Adalbero, škof 161
Afra iz Staudacha, opatinja 158
Aggaeus (Hagaj) 64
Ahil 133
Aichholzer Franc 309
Akvilinj 44
Al Azhar Ahmed Al-Tayyib 368
Albert Hornberški 206
Albrecht II. Hromi 86
Albuin 99, 104
Aleksander Veliki 28
Alighieri Dante 192
Altman, škof 171
Ambrozij (Ambrož), nadškof 150, 366,
382
Andrej iz Rinna 175
Anselm II. von Edling 148
Anton 46, 47
Aplen Andrej 281
Arduin 99
Arij 55
Aristotel 128
Arn, nadškof 83
Arnulf, cesar 75, 89, 101
Arrich Pavel 214
Aškerc Anton 87
Atanzij 382
Atenagoras, patriarh 350
Atila 50
Auer Ljudevit 326
Ava 114
Avguštín, škof 46, 128, 382, 395

B

Backhaus Wilhelm 156
Balduin, nadškof 108
Balfour Arthur J. 395
Balzac Henri 352
Baraga Friderik, škof 266
Barbaro Francesco, patriarh 159, 221,
225
Barre Pavel H. 153
Basar Jernej 232
Bauer Karl 107, 184
Bazilij I., cesar 97
Bazilij Veliki 382
Bea August, kardinal 345
Beiglböck Herbert 360
Bekker Balthasar 239
Bellen Alexander van der 375
Benedikt 71, 72, 73
Benedikt XIV., papež 245
Benedikt XV. (Giacomo della Chiesa),
papež 287, 288
Benedikt XVI. (Josef Ratzinger), papež
105, 318, 333, 359, 366
Benedik Metod 256
Benetik Rudi 340
Bernanos Georg 242
Bernard Spanheimski, vojvoda 138,
154
Bernard Spanheimski, grof 150, 151,
152, 154
Bernard iz Clairvauxa 152, 181
Bernthaler Franz 318, 319, 320
Bismarck Otto von 276, 285
Bizancij Paolo 216
Blaž 45
Blumenthal Anton 107
Blüml Georg 346
Blüml Rudolf 289, 291, 293, 301, 302,
309, 346, 347, 348, 364, 365

Blüml Ursula 346
Boeckl Herbert 21, 37, 136, 340, 345, 355
Bohorič Adam 199
Boleslav II., kralj 155
Böll Heinrich 34
Bonaventura 140
Bonhoeffer Dietrich 318, 319
Bonifacij VIII., papež 192
Bonomo Pietro 198
Born Ignacij pl. 242
Borut 78, 86
Bosco Antonio 273
Bosko Janez don 256, 273, 274, 275
Brecht Bertolt 28
Brenner Martin, škof 203, 207, 219, 220, 222, 227, 396
Brettschuh Gerald 38, 314
Breughel Jan 46
Breznik Albert 301
Broz-Tito Josip 399
Bruckner Anton 44
Brunner Josef 309
Bruno Koroški 101
Bürckel Joseph 299, 307
Bugelnig Philipp 309
Bullinger Heinrich 198
Burian Hildegard 105

C

Calvin Jean 196, 198, 386
Candida Humbert Silva 395
Carli Pietro 188
Carlone Peter Franc 158, 159
Celestin III., papež 115
Celsus 41
Cezar 28
Churchill Winston 399
Cibic Jasmina 303
Cicognani Gaetano 298
Cigan Francè 336, 337, 338
Cirijak 80

Ciril (Konstantin) 71, 95, 96, 97
Christalnick (Kristalnik) Mihael
Gothard 208, 209
Cornelis John 336
Cranach Lukas 393

Č

Čandek Janez 216

D

Daim Wilhelm 317
Dalmatin Jurij 199, 215
Daniel, opat 161
Daniel David de Carinthia 174
David 135
Decij 42
Delp Alfred 318
Descartes René 352
Dioklecijan 42, 44
Dionizij Exiguus 36
Dolinar France 330
Dollfuß Engelbert 291, 297, 298, 299, 380
Döllinger Ignaz 257
Domicijan 99, 100, 101, 145, 193
Donat, škof 382
Donatello 394
Donner Georg Rafael 120, 121
Dostojevski Fjodor M. 169
Dürer Albrecht 149
Dyck Anthon van 149

E

Eberhard II., nadškof 137, 140
Eberhard III., nadškof 174
Eberlein Jakob, škof 227
Eco Umberto 375
Eder Georg, nadškof 356
Egger-Lienz Albin 314
Ehrlich Lambert 277, 325, 326
Ehrlich Martin 277
Eichmann Adolf 300

Einspieler Andrej 124, 261, 264, 270, 272, 277, 279
Einspieler Gregor 277
Einspieler Lambert 277
Ekihard 79
Elbs Benno, škof 360
Enci Peter 237
Engelbert Spanheimski 147, 150
Enzenberg Franc Josef pl. 243
Erazem Roterdamski 198, 352
Erdforter Anton 210
Ernest Železni (Ernst der Eiserne) 86, 190
Etgar 89, 91
Eva 128
Evgipij 50, 51
Evzebij Cesarejski 45

F

Fabri Valentin 159, 160
Faschang Gregor 203
Faulhaber Mihael, nadškof, kardinal 292
Febronius Justin 244
Felbiger Johann Ignaz 244
Fercher Balthasar 220
Ferdinand I. Aragonski 168
Ferdinand I., cesar (19. st.) 268
Ferdinand I., kralj, cesar 155, 200, 206, 210
Ferdinand II., nadvojvoda, cesar 159, 207, 218-221, 228
Fertala Franz 309
Feßler Joseph, škof 257
Fichte Johann Gottlieb 259
Filip II. 28
Filip Avgust 115
Fink Bernarda 359
Flacius Matthias Illyricus 384
Florijan 43, 44
Fogar Luigi, škof 290
Fojba 40

Fontana Riccardo 322
Formoz, papež 101, 102
Fortunat 43
Fotij Veliki 95, 96, 97
Foucauld Karl de 369
Franc I., (II.), cesar 243, 247, 256, 260
Franc Jožef, cesar 266, 269, 270, 287
Franc I. Stephan, cesar 243
Franck Sebastian 196
Francišek (Jorge Mario Bergoglio), papež 156, 345, 359, 366, 367, 368, 386
Francišek Asiški 131, 167, 195
Francišek Saleski 217
Frank Ana 322
Frankl Viktor E. 375
Fredegar 65
Frederik II. 28
Freistetter Werner, škof 361, 373
Friderik I. Barbarossa, cesar 105, 119
Friderik II., cesar 168
Friderik III., cesar 86, 133, 138, 190
Friderik iz Beljaka 180
Frings Josef, nadškof, kardinal 322
Fritz Anton 301
Frodl Ferdinand 320
Fröhlich, pl. Fröhlichsburg Johann Christoph 238
Fromiller Josef Ferdinand 100, 155
Fuchs Ernst 124, 339, 355, 356
Fuchs Karl 204

G

Gaillot Jacque Jean, škof
Gaj, škof 81
Gala Placidija 54
Galen Clemens August, škof 321
Gallus Jakob Petelin 225
Gandhi Mahatma 369
Gasparri Pietro, kardinal 288
Gastaldi Lorenzo, nadškof 274
Gebhard, nadškof 116, 117, 137
Geiger Janez Adam (o. Hipolit) 224

- Georgij 102
 Gföllner Johannes Maria, škof 307, 312
 Glaser Franz 56, 59
 Gleirscher Paul 86, 94
 Goethe Johann Wolfgang von 250
 Gollmayr Andrej, nadškof 257
 Golser Georg, škof 239
 Gorazd 78, 86
 Görtzschacher Urban 145, 209
 Gotabert, škof 81
 Grafenauer Franc 343, 363
 Gran Daniel 40, 230
 Granig Anton 318, 319, 320
 Grässl Wilhelm 221
 Grazioli Emilio 328
 Gregor I., Veliki, papež 193, 382, 384, 388
 Gregor V., papež 101, 389
 Gregor VII., papež 170, 389
 Gregor IX., papež 168
 Gregor XII., papež 193
 Gregor XIII., papež 387
 Gregorij Nacianski 382
 Gregorij Niški 382
 Griller Felice 313
 Grillparzer Franz 258
 Groer Hans Hermann, nadškof, kardinal 356
 Grozde Lojze 332
 Gruber Avguštin (Janez Jožef), škof 261
 Grundei Arthur 309
 Guardini Romano 302
 Guggenberger Engelbert 359, 360, 361
 Guido iz Arezza 123
 Guido iz Spoleta, cesar 101
 Gundlach Gustav 296
 Gunkel Hermann 284
 Gunther iz Krappfelda, škof 117
 Gunter, grof 157
 Guttenberg Johannes 150
 Gutl Martin 377
 Gutsmann Ožbalt 253
- H**
 Hackhofer Cyriak 234
 Hadrijan II., papež 96, 97
 Hadwiga 150
 Haefliger Louis 30, 3
 Hananija 39, 40
 Handke Peter 162
 Hanisch Ernst 308, 334
 Hans 237
 Hartmann Valentin 309
 Hartwig, nadškof 103, 147, 157
 Havel Vaclav 24
 Hefter Adam, škof 284, 286, 294, 301, 308, 323–325, 364
 Heine Heinrich 352
 Heinrich, škof 381
 Heinzl Gottfried 329
 Hektor 133
 Helmwin 89
 Hema Krška 27, 30, 71, 89, 99, 102, 103, 106–110, 111, 114, 116–119, 121, 123, 149, 165, 299, 300
 Henrik II., cesar 99, 102, 119, 130, 161
 Henrik IV., cesar 389
 Henrik VI., cesar 115, 116
 Henrik iz Melka 114
 Henrik iz Millstatta 143, 144
 Henrik VIII., kralj 196
 Henrik Spanheimski 151
 Herberstein Karel Janez, škof 246
 Herman, vojvoda 86
 Herman II., grof 174
 Herzl Theodor 395
 Hieronim 382, 399
 Hildegarda iz Bingna 105, 172, 382
 Hiltibold, škof 119
 Himmelreich Joseph 307, 314
 Hitler Adolf 105, 291, 292, 297, 298, 299, 303–308, 310, 312, 314–319, 321, 322, 326, 327, 329, 339, 344
 Hittmair Rudolph, škof 285
 Hočevar Janez Jurij 238, 239

Hochhuth Rolf 300
Hofbauer – Dvoržak Klemen Marija 256
Hoffmann Josef 309
Hofmeister Werner 349
Hohenwart Sigismund Ernst pl. 243
Hohenwarter Peter 309
Hoke Gisbert 24, 25, 317, 319, 320, 333
Holbein Hans 149
Holmar Tomaž 302, 309
Hönel Mihael 121, 298
Hontheim Johann Nikolaus (Justin Febronius) 244
Hornböck Janez 320
Horthy Miklós 297
Hotimir 78, 79, 82
Hötzenhof Conrad von 286, 287
Hrdlicka Alfred 29, 303
Hren Tomaž, škof 216, 219, 224, 225
Hubmaier Balthasar 196, 210
Hudal Alois, škof 299, 300
Hugo Viktor 352
Hundertwasser Friedensreich 275
Hus Jan 195
Hutter Jakob 196, 210

I

Ignacij Lojolski 200, 217, 386
Ima 103, 107
Ingo 84, 85
Innitzer Theodor, nadškof, kardinal 298, 301, 306, 307, 308, 314–317, 321, 322, 346
Inocenc III., papež 167, 379
Inocenc IV., papež 168
Inocenc VIII., papež 114
Inocenc XI., papež 231
Inzko Valentin 354, 355
Irenej Lyonski 62
Isabela I. Kastilska 168
Izidor Seviljski 382

J

Jachym Franz, nadškof 316
Jäger Christian 239
Jägerstätter Franz 318
Janez Damaščan 382
Janez Evangelist 41
Janez Filagat 101
Janez Frančišek, škof 238
Janez Krisostom (Zlatousti) 382
Janez VIII., papež 97, 102
Janez XVI., protipapež 101
Janez XXIII. (Angelo Giuseppe Roncalli), papež 332, 344, 345, 349, 350, 351, 387
Janez Pavel II. (Wojtyła Karol Józef), papež 97, 169, 268, 275, 318
Janez Ljubljanski 180
Janez Svetokriški 224, 232
Janez Vetrinjski 86, 152
Jansenius Cornelius Otto 386
Japelj Jurij 247
Jarius Wilhelm Josef 215
Jarnik Urban 258
Jegen Peter 309
Jeglič Anton B., škof 346
Jereb Karel 336
Jettmar Rudolf 280
Jezus (Kristus) 17, 27, 28, 35–38, 41, 43, 45, 46, 169, 392
Joanes 53
Joas 135
Jona 48
Josias 135
Jožef II., cesar 114, 148, 153, 155, 158, 162, 163, 242, 245–250, 252, 265, 397
Juda 386
Jug-Olip Ana 310, 321
Julija 40
Jurij (Georgios) 39
Justin 41
Justinijan, cesar 46, 55

K

- Kacelin 158, 161
Kadras Josef 309, 313, 329, 341, 348
Kahn Joseph, škof 280, 281, 282, 283
Kaltenbrunner Ernst 30
Kaltner Balthasar, škof 323
Kandler-Mayr Elisabeth 360
Kanizij Peter 200, 216, 218
Kant Immanuel 240
Kapellari Egon, škof 149, 341, 355, 356, 377
Kardelj Edvard 330
Karel Boromejski 217
Karel Veliki 67, 69, 72, 74, 80, 83, 87, 88, 100
Karel II., nadvojvoda 147, 201, 206, 207, 211
Karel IV., cesar 243
Karel V., cesar 155
Karl von Dietrichstein 221
Kastor 135
Katarina Sienska 382
Kaufmann Ferdinand 322
Kaunitz-Rietberg Anton Wenzel 244
Kayser Paul Anton 282
Kepler Johannes 228
Ketteler Wilhelm Emmanuel von, škof 256, 257
Khevenhüller Georg 209
King Martin Luther 47, 369
Klampferer Thomas 309
Klander 187
Klavdij 135
Klement XII., papež 242
Klement XIV., papež 241
Klostermann Ferdinand 312
Koblehar Ignacij 266
Knopf Matthias 214
Knorr Martin 203
Kobelj Boštjan, prošt 160
Kocel 71, 96, 97
Koch Johannes 309
Kočar 79
Kofler Georg 318, 319, 320
Kogelnik Kiki 104
Kokot Andrej 22
Kolig Anton 255, 295
König Franz, kardinal, nadškof 358, 399
Konrad II., cesar 107
Konrad, kaplan 157
Konrad I., nadškof 119, 120, 157
Konrad iz Brež 121
Konrad iz Tisentina 138
Konstancij Klor 45
Konstantin 45
Konstantin iz Breslava 71, 96
Kopeinig Jože 32, 338, 362
Koperek Anton 320
Kopernik Nikolaj 352
Kornelij 38
Koschier Kristo 329
Kosiek Albert J. 31
Köstner Josef (Jožef), škof 26, 330, 340, 341, 352, 354, 356
Kralj Tone 106
Krammer Mihael (o. Rogerij) 224
Kräutler Erwin, škof 367
Krawarik Johann 316
Kregar Stane 111
Krelj Sebastian 199
Krenn Kurt, škof 358
Krescencij I. Nomentan 101
Krumpl Karl 319, 320
Kulterer Gernot 339
Kunigunda 161
Kunigunda, cesarica 102, 130
Kunigunda, mejna grofica 150, 152
Kunze Franz 309
Kutej Anton 318, 320
Kutnar Franc Ksaver, škof 262
Kvirinij 42

L

Lackner Franz, nadškof 360, 373
Laggner Christian 360
Laib Konrad 182
Lambert iz Spoleta 101
Lampadij (Lampadus) 66, 67
Lasser Franc 324
Latin 79, 82
Laure Franz 309
Lavrenčič Primož 211
Lea 134
Lederer Johann Christian 214
Leeb Marcel 320
Le Fort Gertrud von 242
Legat Jernej, škof 257
Leiden Jan van (Beuckelszoon) 196
Lenart, nadškof 158, 159
Lenin 136
Leo IX., papež 395
Leon X., papež 176
Leon XIII., papež 87, 276, 357
Leonianus 53, 59
Leopold II., cesar 247, 357
Leopold III., mejni grof 114
Leopold V., vojvoda 115, 116
Lexer Georg 320
Lexer Wunibald 320
Licinij 45
Lidmanský Adalbert, škof 261
Lidija 40
Ligvorij Alfonz Marija 394
Liharda s Kamna (Hildegarda) 104, 105
Liutswinde 89
Ljudevit Posavski 89
Lobisser Suitbert 40
Lochner Andrej, prošt 160
Locke John 352
Loisy Alfred 391
Lovrenc, vikar 181
Lucij II., papež 119
Ludvik Nemški 89, 95, 136, 137

Ludvik Otrok 89

Ludvik II. von Teck, patriarh 185
Luitpurga 397
Lupo 78
Luschin Franc Ksaver, nadškof 260, 261
Luskar Lojze 337
Luther Martin 47, 147, 193, 195–198, 202, 204, 211, 213, 215, 251

M

Maierhofer Johann 309
Maier-Kaibitsch Alois 313
Majar Matija Ziljski 270
Majoran 79
Maksencij, socesar 45
Maksencij, Noričan 51
Maksimilijan I., cesar 147, 174, 175, 190, 202
Maksimiljan, mučenec 52
Mani 389
Manderscheidt Sebald 254
Marchstaller 147
Marcion 62, 390
Marija Bavarska 207
Marija, Pavlova učenka 40
Maria Ana (Marijana), nadvojvodinja 148, 242, 251, 260
Marija Terezija, nadvojvodinja in kraljica 159, 239, 242–245, 251
Marija Terezija Burbonska-Neapeljska 243
Marin 65
Mark Avrel 48
Marketz Jože, škof 255, 373, 374
Martin, škof 47
Marušič Lovrenc oz. oče Romuald Štandreški 224, 232
Matej 18, 84
Matjaž (Matija Korvin), kralj 138, 147, 190
Matko Ivan 338

- May Karl 156
 Mayer Georg, škof 261
 Megiser Hieronim 209, 211
 Meinhard II. 86
 Melanchthon Philipp 380
 Memelauer Michael, škof 314
 Menart Janez 24
 Merici Angela 217
 Meršolj Valentin 32, 153
 Messner Štefan 365
 Meško Franc Ksaver 92, 284
 Metod (Mihael) 71, 86, 95, 96, 97
 Metternich Lothar von 256, 269
 Mihael, cesar 95
 Michael iz St. Lambrechta 239
 Michael I. Kerullarius, patriarh 395
 Mihelič Silvester 337
 Mikl Karl 301
 Mindszenty József (Pehm), kardinal,
 nadškof 399
 Mislej Luka 152
 Modest, škof 27, 69, 71, 78–82, 99,
 102, 133
 Mohamed 391
 Mohor 43, 48, 53
 Mojzes 38, 42
 Moll Baltasar 121
 Montanus 391
 Moro, brata 153
 Moritz von Sachsen 155
 Mozgan Jernej 266
 Muculus Andreas 214
 Muden Simon 272
 Mulc Benedikt 153
 Müller Valentin 277
 Mur Thomas 147
 Musil Robert 297
 Mussolini Benito 297, 326, 328, 383
- N**
- Nagele Matevž 309
 Napoleon Bonaparte 121, 138, 148,
 256, 258, 273
 Nell-Breuning Oswald von 296
 Neron 41
 Nestorij 392
 Neumann Anna 237
 Neumann Wilhelm 209
 Neža, grofica 162
 Nietzsche Friedrich 302
 Nikolaj I., papež 77, 97
 Nikolasch Franz 99
 Nikostrat 135
 Nil Rosanski 101
 Nonos (Nonnosus) 35, 66, 67, 68
 Nuschei Leo 309
- O**
- Oberkofler Johann B. 290
 Odilo 78
 Odoaker 50, 52
 Ogrin Matija 234
 Ogris Janko 295
 Olga (Helga) 98
 Olip Thomas (Tomaž) 318
 Oman Valentin 184
 Opeka Pedro 362, 363
 Orest 66, 67
 Ortner Ernst 319, 320
 Osvald, škof 77, 81, 82
 Oswald Janez 335
 Otker 91
 Otokar II. 167
 Oton Veliki 101
 Oton II., cesar 99, 103
 Oton III., cesar 101, 103
 Oton, škof 161
 Otto Elias Stanislaus 239
 Orvin 157
- P**
- Pacelli Eugenio 291, 299, 300, 326
 Pachernecker Leonhard (Lenart) 216
 Papen Franz von 291, 344

Parhamer Ignac 243, 253
Parsch Pius 301, 346
Pascal Blaise 352
Pasterk Jurij 318
Paulitsch Jakob Peregrin, škof 259, 260, 261
Paulitsch Michael 309
Pavel (Savel), apostol 39, 40, 41, 43, 63, 114, 115
Pavel diakon 67, 75
Pavel III., papež 218
Pavel IV., papež 176
Pavel VI., papež 73, 332, 333, 349, 350, 385
Pawlikowski Ferdinand Stanislaus, škof 313
Pavlin, škof 26, 59
Pelagij 393
Pelegrin, patriarh 158
Pernhart Marko 248, 261
Persida 40
Peter, apostol 38, 39, 40, 41, 53
Peter Josef 309
Peter Lombard 395
Pieller Wilhelm 320
Pierre de Castanea 167
Piffel Friedrich Gustav, kardinal, nadškof 284, 285, 289
Pij II., papež 190
Pij VI., papež 249
Pij VII., papež 169
Pij IX., papež 256, 264, 266, 271, 276, 279
Pij X., papež 287, 385, 391
Pij XI., papež 275, 290, 291, 293, 296, 297, 299, 300, 307, 318, 326, 344
Pij XII. (Eugenio [Evgenij] Pacelli), papež 300, 307, 313, 318, 322, 332, 345
Pilgram Anton 160
Pilsudski Józef 297
Pinter (Binder) Peter 215
Pipin 86

Pipin Grbavec 88
Plečnik Jože 284, 294, 295
Plinij 41
Ploner Johann 309
Podgorc Valentin 281, 293, 294, 310, 313, 325, 364
Pogerlic Maruša 226
Poincaré Raymond 288
Poljanec Vinko 294, 308, 318
Pollak Josef (Jožef) 320
Ponesit 82
Portie Girolamo 218
Poulenc Francis 242
Prandtauer Jakob 230
Pree Helmut 360
Prešeren France 83, 190
Priska 40
Primosch Wenzel 319, 320
Probst Johann 156
Profunser Hans-Peter 333
Propert 80
Prunč Erik 234
Prunner Valentin 252
Puhar Margareta 363
Pumpernig Eduard 319
Pünlein Johannes, opat 161
Punz Simon 237

Q

Quintana Pedro Lopez 360

R

Rader Bruno 148
Radoslav 91
Raffael 160
Rahel 134
Rainer Friedrich 313
Rainer Otto 309
Randl Matija 324
Rastislav 95, 96, 97
Rauscher Joseph Othmar von, nadškof 256, 257, 262

- Ravbar (Rauber) Krištof, škof 198
 Ravnikar Matevž, škof 261
 Ražun Matej 364
 Rebeka 134
 Reginbert 79
 Reimer Guido 31
 Reiner Joseph 243
 Renner Karl 307
 Richardis 147
 Rihard I. Levjesrčni 115
 Rihbald 85
 Ringel Erwin 29, 316, 317
 Rizzi Vincenz 261
 Rohracher Andreas, nadškof 309, 312, 313, 319, 321, 327
 Rogerij Ljubljanski 232
 Roman I., škof 109, 113, 116, 118, 119, 120, 122, 123, 133
 Roman iz Rouena 120
 Romero Oscar 155
 Rosa Heinrich dalla 319
 Rösener Erwin 329
 Rottler Berthold 148
 Rousseau Jean-Jacques 352
 Rovan Janez 336, 338
 Rožman Gregorij, škof 277, 323–332
 Rubens Peter Paul 149
 Rudolf IV. 86, 87
 Rudolf iz Berna 175
 Rudolf Habsburški 167
 Rupert, škof 74
 Rupnik Marko 88
 Ryglewski Theodor 320
- S**
- Sachs Barbara 81
 Sadnikar Kristijan 265
 Sailer Johann Michael 256
 Saint-Exupery Antoine de 23
 Saje Andrej 224
 Sakrausky Oskar 200
 Salazar António de Oliveira 297
 Salm-Reifferscheidt-Krautheim Franc Ksaver, škof, kardinal 195, 247, 248, 251, 252, 258 260
 Salomon 135
 Samo 65
 Santonino Paolo 113, 188, 189
 Sara 134
 Sartre Jean Paul 352
 Savonarola Hieronim 195
 Sayagyiji U Ba Khin 372
 Schaffer Andreas 147
 Schäffer Paul 237
 Scheibel Oscar 303
 Schellander Gregor 277
 Schem-Towa Baal 26
 Scherwitzl Andrej 272
 Schilcher Leonhard 309
 Schmal Michael 214
 Schmidag Eduard Agaton 215
 Schmidt Martin Johann (Kremser Schmidt) 149
 Schmidt Wilhelm 292
 Schnabl Bojan-Ilija 259
 Schneider Pavel 148
 Scholl Sophie 318
 Scholz Roman Karl 319
 Schönborn Christoph, kardinal, nadškof 356, 359
 Schönborn Johann Philipp, škof 239
 Schott Leopold 309
 Schuschnigg Kurt 291, 301, 380
 Schuster Leopold, škof 286
 Schuster Otto (Oton) 320
 Schwarz Alois, škof 342, 359, 360
 Schwarzenberg Friedrich C., kardinal, nadškof 257, 269
 Schweitzer Albert 375
 Scotti Karl 284
 Sedej Frančišek B., nadškof 290
 Seebach Peter, škof 200
 Seipel Ignaz 289, 346, 348
 Sekol(l) Johann 309

Sempronij 135
Sergij III., papež 102
Severin 50, 51, 52, 59, 68
Sibilia Enrico 297
Sidamir 82
Siegfried Spanheimski 147
Siegmund von Dietrichstein 203
Sikst V., papež 399
Simon iz Tridenta 175
Singer Štefan 234, 318, 320
Slomšek Anton Martin 47, 98, 110, 140, 216, 239, 250, 255, 256, 260–270, 278, 279, 357, 363, 396
Smrtnik Gabrijela 310
Somer Jožef 277
Spangenberg 214
Spann Othmar 346
Spaur Christoph Andreas, škof 221
Spee Friedrich pl. Langenfeld 239, 240
Spinoza Baruch 352
S. Restituta (Helene Kafka) 29, 318
Stalin Josif Visarijonovič 339, 399
Stanislav, škof 156
Starc Janez 295, 309
Stein Edita (Terezija Benedikta od Križa) 318, 322
Stein Rosa 322
Steinhäusser Carl Friedrich 214
Steinwender Eduard 320
Stenosis Martin 211
Stepinac Alojzij, nadškof 327
Stepišnik (Stepischnegg) Jakob Ignaz Maksimilijan, škof 257, 363
Stobäus Georg (Stobej Jurij) Palm(a) burg, škof 159, 207, 218, 223
Stopistran Jerom 226
Strassoldo Michael von 265
Stromberger Maria 318
Stroßmayer Josip J., škof 257
Stückler Valentin 327
Stur Martin 315
Sumper Jožefa 318

Suppan Arnold 343
Svetopolk 97
Svetopolk (Zwentibold) 107
Svjatoslav I. Kijeovski 95
Swift Jonathan 352

Š

Šavli Jožko 80
Šolastika 73
Štefan, diakon 41, 43, 135
Štefan VI., papež 101
Štih 84

T

Tahedl Heinrich 298
Talleyrand-Périgord Charles-Maurice, škof 241
Tarnóczy Maximillian Jozsef von, nadškof 140, 265
Tasilo III. 67, 69, 82, 83, 87, 397
Tavčar Ivan 238
Tavčar Janez, škof 223
Tekstra Anton 309
Teoderik Veliki 50, 55, 58, 61
Teodor, škof 53
Teodor II., papež 102
Teodora, cesarica 55
Teodorik 83
Teodozij 46
Terezija Avilska 382
Terezija iz Liseauxa (Marija-Frančiška-Terezija Martin) 382
Textor Urban, škof 200
Thanner Adam 239
Thielicke Helmut 323
Thomasius Christian 239
Thun-Hohenstein Leo 262
Till Roman 137, 138, 376
Timotej 41
Tischler Joško 309, 334, 340, 341
Tit 38
Titus iz Teurnie 64

- Tolmajer Nužej 341
 Tomaž Akvinski 276, 395
 Tomaž, apostol 38
 Tomaž Beljaški 38, 132, 148, 149, 150, 174, 175, 180, 182
 Tomažič Ivan, škof 327
 Torquemada Tomaž 168
 Trajan 41
 Traun 81
 Treiber Franc 363, 364
 Troger Paul 231
 Tomaž Kempčan 224
 Tropper Peter G. 301
 Trubar Primož 195, 197-201, 216, 226, 382, 386
 Trunk Jurij 283
 Tschabueschnig Georg Wolfgang von 237
 Türk Johann Baptist 258
 Tutu Desmond 369
 Tyrell Georg 391
- U**
- Ullathorne William, škof 257
 Ulrich von Künsberg 204
 Ulrich von Pfinzing 147
 Ulrich, škof 140
 Ulrich I., patriarh 158
 Ulrik Heunburski, grof 162
 Ulrik Liechtensteinski 154
 Ungnad 160
 Ungnad Ehrenreich 209
 Ungnad Krištof 160
 Unrest Jakob 86, 187, 188
 Urban II., papež 114, 115
 Ursina 57, 58
 Ursus 57, 58
- V**
- Valdes Peter 167
 Valerija 44
 Valerijan 42
 Valjavec Janko 338
 Valtunk (Volkun, Valjhun) 83, 107
 Valvazor Janez Vajkard 231, 396
 Verdi Giuseppe 190
 Vergil 198
 Vespazijan 38
 Vidmar Jernej, škof 257
 Vidovic Janez 277, 293
 Viesèr Dolores (Wilhelmine Marie Aichbichler) 87
 Vihpurg 157
 Viktorin, škof 42
 Viljem II. 107, 110, 114, 121
 Virgil, škof 78–81, 83, 100
 Viternik Ludvik 284
 Vladimir 98
 Vögelin Barbara 236
 Vogelsang Karl Freiherr von 256, 276
 Vogrinc Anton 282, 283
 Voltaire Francois-Marie 352
 Vouk Karl 320
 Vovk Anton, škof 331
 Vraz Stanko (Jakob Frass) 140
 Vuk Franz 309
- W**
- Wagner Josef 315
 Wagner Otto 283, 309
 Waitz Sigismund, nadškof 307, 313
 Waldo, škof 102
 Ward Mary 217
 Watto 79
 Weber Johann, škof 356
 Weiler Max 355
 Weinbacher Jakob 316
 Weinzierl Franc 318
 Weiß Gabriel 281
 Weyer Johann 239
 Wezilo 147
 Wiery Valentin, škof 257, 264, 272, 279
 Wilson Thomas W. 288

Wödt Jakob 210
Wolf Anton Alojzij, škof 262
Wolfhold, opat 157
Wolschner Karl 136
Wornig Matthäus 309
Wulfen Franc Ksaverij 242, 251
Wulfla, škof 53
Wute Rado 309

Z

Zaharija, papež 78
Zängerle Roman Sebastian, škof 256,
262
Zaratustra 389
Zechner Aleš 234, 303, 313, 365
Ziereis Franz 31
Zimmermann Ignac Franc, škof 262
Zola Emile 352
Zwacka Karl 320
Zwingli Ulrik 196, 198
Zwitter Vinko 334

Seznam krajev

A

Aachen 72
Abu Dabi 369
Admont 107, 108, 109, 132, 142, 157
Aegida (Koper) 49
Afritz 220, 251, 254
Aggsbach Dorf 143
Aguntum (Lienz) 49, 53, 55
Akamasoa 362, 363
Akkon 115
Akvilleia (Oglej) 42, 43, 48, 50, 52, 53, 54, 58, 63, 64, 80, 185
Albi 379
Aleksandrija 63, 380
Altenburg 142, 230, 231
Altenmarkt 132
Althofen (Salzburg) 79, 80
Althofen (glej Stari Dvor)
Amiens 47
Amsterdam 169
Ansbach 394
Antananariva 362
Antiohija 36, 380
Apače 324
Arezzo 123
Arl (Arles) 53
Atene 40
Augsburg 216, 380
Auschwitz (Oswiencim) 318, 322
Autun 241

B

Bad Ischl 312
Bad St. Leonhard 173, 179, 236, 249
Bari 58
Baldersdorf 66
Baldramsdorf 54
Bamberg 119, 161, 162, 163

Bärnbach 32, 275, 349
Basel 195
Baumgartenberg 230
Becchi 273
Bekštanj (Finkenstein) 214, 215, 221
Bela/Vellach 280, 308
Bela Peč 325
Beljak (Villach) 35, 54, 80, 92, 99, 140, 142, 162, 172, 173, 177, 179, 180, 186-189, 195, 202-205, 210, 221, 222, 230, 237, 249, 258, 271, 275, 283, 363
Beltinci 276
Benetke (Venezia) 54, 154, 345
Beram 189
Bergamo 344
Bergen-Belsen 322
Bern 175
Betlehem 114
Bingen 105, 172
Bischofshofen 77
Bistra (Freudenthal) 143
Bistrica pri Pliberku/Feistritz ob Bleiburg 308
Bistrica v Rožu (Feistritz im Rosental) 248
Bitinija 41
Bitola 58, 59
Bizanc (glej Konstantinopel)
Blatograd (Moosburg) 70, 91, 258, 262
Bled 99, 110, 187, 200
Bleiberg 214, 220
Bočkovo pri Ložu 238
Bogojina 294
Bohinj 110, 187
Borovlje (Ferlach) 279, 308, 323
Braunau 306
Brezje 232

Breže (Friesach) 106, 117, 120, 121,
136-140, 142, 154, 172, 173, 174,
177, 178, 179, 309
Briksen 49, 164, 330
Bruck 173, 174
Brückl 80
Bruneck 245
Buenos Aires 366

C

Caorle 188
Carnium (Kranj) 49
Carnuntum 48, 49
Celje (Celeia, Cilli) 49, 52, 53, 55, 65,
80, 142, 143, 173, 182, 185, 186, 223,
266, 275, 333, 347
Celovec (Klagenfurt) 24, 25, 85, 107,
109, 116, 123, 124, 148, 154, 155,
162, 163, 173, 177, 181, 184, 185,
186, 202, 203, 205, 206, 208-213,
215, 220, 222, 230, 231, 234, 241,
242, 245, 248, 249, 251, 258, 260,
261, 264, 269-272, 275, 279, 280,
282, 297, 298, 300, 302, 309, 310,
311, 314, 317, 319, 320, 322, 323,
324, 329, 330, 333, 334, 335, 337,
338, 343, 346, 347, 348, 356, 364,
365, 367, 369, 378
Cerknica 185, 238
Cetium (St. Pölten) 44
Clermont 115
Cleveland 330
Cluny 74, 147
Cmurek (Mureck) 189, 249, 314, 324
Compiègne 242
Cordoba 112
Crngrob (Ehrengruben) 131, 180
Cucullis (Kuchl) 49

Č

Čače (Saak) 131, 255, 295
Čedad (Cividade) 88, 173, 177, 181
Černjeja 181
Črna (Schwarzenbach) 253
Črnomelj 185

D

Dachau 320, 322, 328
Damask 39, 40
Derendingen 201
Deutsch Griffen 206
Devin 249
Dietenheim pri Brunecku 245
Divača 64
Djakovo 257
Djekše (Diex) 163, 165, 180, 185
Dobrla vas/Eberndorf 54, 102, 105,
142, 158, 159, 160, 212, 221, 269,
324, 389
Dolina 116, 345
Domačale (Damtschach) 339
Dornbach 378, 397
Dravograd (Unterdrauburg) 88, 173,
324
Dresden 231
Duel pri Feistritz a. Dr. 49, 56
Dürnstein 229, 230
Dunaj (Wien) 29, 31, 46, 81, 109,
114, 136, 139, 144, 170, 173, 175,
178, 179, 186, 189, 190, 198, 210,
249, 252, 257, 258, 260, 269, 270,
272, 280, 283, 284, 285, 303, 307,
311, 314, 316, 317, 319, 320, 321,
323, 346, 361, 371, 373, 376, 378, 399
Dura Evrosos 42

E

Eferding 280
Eggen am Kraigerberg 394
Eggenburg 175
Einöde 251, 397
Emona (Ljubljana) 49, 55, 64, 65

F

Fara 249
Feffernitz-Paternion 337
Feistritz an der Drau 56, 179
Feldbach 249
Ferrara 195
Filipi 40
Firence 195, 394
Fleury 73
Flossenbürg 319
Freising 68, 93, 102
Fresach (Breze) 196, 197, 219, 394, 397
Fribourg 150
Fulda 291

G

Gaming 143
Gargano 33, 34
Geras 165
Gerlamoos 132, 179, 182
Glinje (Glainach) 166, 260
Globasnica/Globasnitz 49, 56
Gmünd 140, 213, 236
Gnesau 236
Golšovo (Göltschach) 346
Gorica (Gorizia, Görz) 142, 173, 175, 177, 185, 223, 245, 249, 261, 276, 290
Gornja Bela 173
Gornja Radgona (Oberradkersburg) 239
Gornji Grad (Oberburg) 142, 185, 187, 190, 223, 225, 226, 327
Gospa Sveta (Maria Saal) 21, 34, 35, 43, 71, 76, 78, 79, 81, 82, 87, 102, 117, 133, 134, 136, 140, 172, 178, 179, 183, 185, 190, 232, 234, 237, 381
Göss pri Leobnu 132, 142, 158
Göttweig 142, 171, 230, 232
Götzens 230

Gradec (Graz) 123, 133, 142, 148, 165, 177, 180, 187-190, 206, 212, 216, 217, 223, 228, 234, 242, 247, 249, 250, 260, 270, 275, 276, 280, 314, 320, 328, 337, 349, 363, 369, 371, 380
Grades 185, 236
Gradež (Grado) 53, 58, 59, 166, 173, 174
Gradišče ob Soči (Gradisca d'Isonzo) 249
Grebinj (Griffen) 140, 162
Grebinski Klošter (Stift Griffen) 130, 143, 163, 249
Groß St. Florian (Veliki Sv. Florijan) 140
Grljan 249
Gurk (glej Krka)
Gusen 31

H

Hainburg 367
Hallstatt 29
Hart 178
Hartberg 173
Hartheim 320
Haus im Ennstal 80
Heiligenblut 179, 191
Heiligenkreuz 123, 130, 153
Herakleia 59
Herzogenburg 142
Himmelberg 236, 237
Hirsau 147
Hochfeistritz 185, 186
Hodiše (Keutschach) 88, 90, 159
Hohenems 175
Hradec Králové (Königgrätz) 271
Hrastovec 238
Hrastovlje 125, 127, 189
Humin 173
Hüttenberg 140

I

Idrija 324
 Innerteuchen 205, 249
 Innichen 69, 83, 142
 Innsbruck 210, 230, 261, 355, 371
 Irdning 80
 Irschen 179
 Izola/Isola 173

J

Jasenovac 328
 Jeruzalem 38, 39, 43, 114, 115, 147, 151, 373, 380
 Jezersko 324
 Judenburg 173, 174, 206, 340
 Judendorf pri Beljaku 173
 Judendorf pri Leobnu 172
 Judendorf pri Steyru 172
 Judendorf-Straßengel 172
 Juenna 62
 Jurklošter (Gairach) 143, 185
 Juvavum (Salzburg) 49, 74

K

Kamen v Podjuni (Stein im Jauntal) 78, 99, 104, 189, 338, 356, 389
 Kamnik (Stein) 142, 185, 187, 200, 210, 327
 Kapla 324
 Kempten 201
 Kijev 98, 371
 Kleinkirchheim 212
 Klosterneuburg 114, 116, 142, 230, 301, 319, 346
 Knittelfeld 79, 80
 Kobarid 49
 Kočevje (Gottschee) 187
 Kokovo (Goggau) 187
 Köln 322
 Konstantinopel (Bizanc, Carigrad, Istanbul) 95, 96, 97, 115, 116, 350, 380, 392

Koper/Capodistria 54, 142, 143, 173
 Koprivna/Koprein 317
 Korint 40
 Konstanca (Konstanz) 195
 Kostanjevica (Landstrass) 143, 152, 249, 250
 Kötschach 179, 180
 Kranj (Krainburg) 80, 224, 249, 327
 Krčanje (Greutschach) 180
 Krems 114, 142, 173
 Kremsmünster 69, 142, 359, 397
 Kreuzen 207
 Krka (Gurk) 73, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 113, 116-122, 125, 140, 142, 157, 158, 178, 182, 183, 206, 248, 298, 299, 300, 389
 Kriva Vrba (Krumpendorf) 320
 Krmin 173, 249
 Krnice (Karnitzen) 346
 Krnski grad (Karnburg) 70, 71, 74, 75, 79, 91, 173, 178
 Krško 200, 223, 238

L

Laas 179
 Laubendorf 49
 Lauffen 201
 Lauriacum (Lavriak, Lorch) 44, 49, 51, 52
 Lavant 49, 103
 Lendava 276
 Leoben 173, 355
 Libeliče (Leiffling) 282, 386
 Lieding 103, 104, 109, 114, 117, 179, 193, 389
 Lienz 49, 53, 103, 173, 314, 339, 340
 Lieseregg 212
 Lilienfeld 143
 Linz 190, 228, 285, 312, 371
 Ljubelj (Loibl) 29
 Ljubljana (Emona, Laibach) 80, 142, 173, 174, 180, 181, 185, 198, 206,

207, 210, 214, 223, 224, 225, 230,
238, 247, 249, 258, 261, 275, 295,
325, 327, 329, 330, 332, 333, 346, 373
Ljutomer (Luttenberg) 238, 275
Loče (Latschach) 183, 184
Loka 198
Lucullanum 50
Lyon 167

M

Maalula 42
Maglern 49
Mainz 239, 257
Malta 378
Marchegg 175
Marenberg (Radlje) 142, 249
Maria Bichl 182, 184
Maria Kirchentäl 230, 247
Maria Luggau 231, 249
Maria Trost 230, 249
Marija na Zilji (Maria Gail) 92, 93,
132, 284
Marijino Celje (Mariazell) 179, 192,
230, 232, 342
Mariapfarr 80
Maribor (Marburg) 80, 111, 140, 142,
150, 173, 174, 175, 177, 179, 185,
223, 238, 242, 249, 266, 267, 268,
275, 279, 325, 327, 331, 346, 363, 364
Marmoutier 47
Mauerbach 143
Mauthausen 31, 320, 334
Medgorje (Mieger) 248
Meißen 121
Mekinje pri Kamniku (Minkendorf bei
Stein) 143, 185, 249
Melk 44, 114, 142, 230
Memmingen 382
Metlika 185
Metnitz 189, 318
Metz 150
Milan (Milano) 119

Millstatt 70, 99, 100, 142-146, 182,
193, 209, 212, 247
Mirna 332
Molzbichl (Melec) 49, 66-71, 79, 91,
93, 142
Monošter (Szentgotthárd, St. Gott-
hard) 142, 143, 276
Monte Cassino 72, 73
Moravče 226
Možac (Moggio) 142
Muljava 186
München 257, 292, 363
Münster 321, 398
Murau 173, 237, 238, 394
Murska Sobota 276, 333
Muta (Hohenmauthen) 142, 249

N

Nazaret 36, 114
Neapelj 50
Nemški Rovt 110
Neuberg 143, 179
Neustift pri Briksenu 381
Nonča vas/Einersdorf 179
Norca pri Spoletu (Norcia) 72
Nova Štifta pri Gornjem Gradu 225,
226, 396
Nova Štifta pri Ribnici 226, 230, 396
Novgorod 98
Novi klošter pri Polzeli 185, 249
Novo mesto (Rudolfswerth) 224, 249,
331, 333
Nürnberg 201, 254, 394

O

Obdach 319
Oberdrauburg 88, 245, 340
Obermauern 131, 132, 186, 189
Oberlienz 70
Obervellach 102, 173, 179, 213
Obirsko/Ebriach 253
Olimje 37, 229, 230, 249

Oranienburg 320
Ormož (Friedau) 142, 173, 206, 238, 249
Ortenburg 249
Osnabrück 398
Osoje (Ossiach) 102, 142, 155, 156, 162, 186, 230, 249, 250
Ostrovica (Hochosterwitz) 187, 208, 209
Otmanje (Ottmanach) 120, 237
Otok (Maria Wörth) 154, 180, 192, 212
Otranto 24, 33, 58
Orvieto 373

P

Padova 330
Pariz 121, 172, 242, 324, 345, 362
Passau 155, 171, 376
Paternion 56, 219
Pecs (Fünfkirchen) 50, 58
Peggetz pri Lienzu 336, 339, 340
Piberstein-Himmelberg 236
Piran/Pirano 54, 173
Planina 226
Plešivec (Tanzenberg) 187, 309, 323, 373
Pleterje (Pleteriach) 143, 179, 185, 250
Pliberk/Bleiburg 109, 173, 340, 364, 365
Pöchlarn 281
Pöckstein 121, 241, 364
Podbrezova 31
Podgorje/Maria Elend 365
Podkloster (Arnoldstein) 142, 161, 162, 186, 214, 215, 221, 249, 277
Poetovio (glej Ptuj, Pettau)
Polhov Gradec 187
Pöllau 230
Polzela 142
Poreč/Parenzo 57, 58, 59
Porpetto 249

Postojna 324
Praga 244, 257
Pragla pri Padovi 330
Preslav 71, 76
Prekmurje 219, 228, 234, 244, 262, 276, 324, 328
Prevalje 327
Ptuj (Poetovio) 42, 49, 55, 61, 64, 80, 88, 142, 173, 174, 177, 179, 180, 182, 185, 223, 238, 245, 249, 266, 275
Ptujaska gora 132, 171, 179, 182, 311, 331, 396
Pürgg 130
Pusarnitz 102
Pušja vas 173

R

Radehova 227
Radenthain 212, 251
Radgona (Oberradkersburg, Felsöregede) 142, 173, 174, 223, 238, 239
Radovljica 187, 200
Ranten 202
Raščica pri Turjaku 198
Rateče 181
Ravena (Ravenna) 53, 54, 55, 58, 380
Ravensbrück 318
Rebrca/Rechberg 212, 272, 387
Regensburg 74, 94, 164
Reichenau 111
Reichenfels 162
Reichersberg 142
Rein 143, 165, 179, 230
Reka (Rijeka) 198
Ribnica (Reifnitz) 80, 99, 102, 238
Rifnik pri Šentjurju 49
Rim (Roma) 38, 45, 72, 96, 97, 101, 102, 135, 167, 170, 257, 291, 300, 307, 337, 352, 361, 373, 386
Rinn 175
Rosenau 243, 244
Rothenburg 201

Rožac (Rosazzo) 142
Ruda 162
Ruše 150

S

Säben 99
Sachsenburg 140
Salzburg 67, 69, 70, 74, 78-81, 83, 85,
86, 99, 100, 180, 182, 198, 202, 223,
225, 230, 269, 312, 330, 371, 373
Santiago de Compostela 147
Sav(b)aria (Szombathely, Sombotel,
Steinamanger) 42, 50, 61, 244
Schladming 206
Schlägl 165
Schlierbach 230
Schöngrabern 193
Sebaste (Sivas) 45
Seckau 37, 84, 142, 166, 178, 340,
345, 355, 381
Sele-Cerkev/Zell-Pfarre 253, 272, 310,
335
Selče (Zeltschach) 106, 117
Selo 234
Serdik glej Sofia
Sevnica 49
Sibiu/Hermannstadt/Nagyszeben 227,
398
Sinča vas (Kühnsdorf) 281
Sisak 42
Siscia 55
Skopje 94
Slovenj Gradec (Windischgraz) 106,
110, 173, 185, 210
Slovenska Bistrica (Windisch Feistritz)
173, 174, 262
Slovenske Konjice 160
Soboth (Sobota) 324
Soča 106, 111
Sofia 49, 112
Soissons 149
Solun (Thessaloniki) 71, 95

Sonnenburg 68
Sorak 68
Sotto il Monte 344
Sovče (Seltschach) 213, 214
Spital am Pyhrn 148, 150, 230
Spittal an der Drau 48, 49, 66, 210,
336, 337
Spodnje Trušnje (St. Stephan bei Nie-
dertrixen) 172
Spoleto 101
Središče ob Dravi 206
Sremska Mitrovica 327
St. Benoit sur Loire 73
St. Blasien v Schwarzwald 148, 149,
150
St. Erhard 179
St. Florian 44, 142, 228, 230
St. Gandolf 179
St. Jakob im Deferegggen 290
St. Lambrecht 142, 239
St. Lorenzen/Gurk 70
St. Lorenzen im Mürztal 80
St. Lorenzen im Palental 80
St. Marein v Labotski dolini 279
St. Martin am Silberberg 94
St. Michael am Zollfeld (Šmihel na
Gospovetskem polju) 48, 236
St. Michael bei Leoben 80
St. Michael ob Gurk 372
St. Michael v Labotski dolini 218
St. Peter am Bichl 70, 91
St. Peter in Holz 49, 68, 102
St. Peter in Tweng 236
St. Pölten 257, 314, 320, 358, 359
St. Salvator 80
St. Stephan na Krappfeldu 182, 183,
184
St. Veit in Micheldorf 80
St. Wolfgang/Fratres 70
Stadl Paura 228
Stainz 230, 249
Stall 140, 364

Stams 250
Stari Dvor (Althofen) 140, 208, 213, 237
Stein ob Donavi 320
Stična (Sittich) 143, 165, 179, 185, 249, 250
Straßburg 173, 183, 237
Straßengel 171, 179
Strettweg 80
Strmec (Sternberg) 182, 184
Studenice (Studenitz) 142, 249
Subiaco 62
Sv. Ana na Ledenici 110
Sv. Ana v Podljubelju 29, 110
Sv. Duh na Ostrem Vrhju 324
Sv. Ema 110
Sv. Helena na Gori Wieserberg (St. Helena am Wieserberg) 179
Sv. Lenart v Slovenskih goricah (Lenart) 226, 227
Sv. Lucija (Most na Soči) 226
Sv. Primož nad Kamnikom 80
Sv. Štefan pri Spodnjih Trušnjah (St. Stephan bei Niedertrixen) 177
Sv. Trije kralji v Slovenskih goricah 180
Sv. Trojica v Slovenskih goricah 227, 280
Sveta Gora 249
Svete Višarje (Monte Lussari) 232

Š

Šentjakob v Rožu/St. Jakob im Rosental 272, 281
Šentjanž nad Dravčami 179
Škofja Loka (Bischoflack) 143, 180, 185, 187, 200, 224, 232, 233, 238, 249, 256
Šmarjeta pri Bajdišah/St. Margarethen bei Waidisch 253
Šmarjeta v Rožu (St. Margareten im Rosental) 365
Šmartin pri Trušnjah (St. Martin/

Niedertrixen) 70
Šmihel pri Pliberku/St. Michael ob Bleiburg 247, 272, 323
Šmohor (Hermagor) 102, 161, 220
Špital glej Spittal an der Drau
Št. Andraž v Labotski dolini (St. Andrä im Lavanttal) 80, 81, 102, 140, 141, 230, 247, 249, 262, 265, 279, 309, 364
Št. Ilj (St. Egyden) 318
Št. Janž v Rožu (St. Johann im Rosental) 346
Št. Jurij ob Dolgem jezeru (St. Georgen am Längsee) 142, 157, 158, 249, 309
Št. Lenart glej Bad St. Leonhard
Št. Lipš/St. Philippen 373
Št. Pavel (St. Paul im Lavanttal) 142, 146-150, 162, 178, 249, 309, 346, 363
Št. Peter v Rožu/St. Peter im Rosental 364, 365
Št. Primož nad Dravčami 179
Št. Primož/St. Primus 339
Št. Rupert na Dolenjskem 80, 109, 110
Št. Rupert pri Velikovcu (St. Ruprecht bei Völkermarkt) 74, 80, 363, 364
Št. Vid ob Glini (St. Veit an der Glan) 70, 143, 157, 173, 174, 208, 210, 213, 218, 222, 279, 337
Št. Vid pri Stični 262
Štalenska gora (Magdalensberg) 186, 246
Štivan pri Devinu (San Giovanni di Duino) 142

T

Taggenbrunn 80
Taizé 362
Tarz 39
Techelsberg (Teholica) 188
Teurnia (Tiburnia) 27, 35, 48-57, 59, 64, 65, 68, 71, 79, 381
Thal 339, 355
Thurn 204

- Tinje (Tainach) 88, 98, 108, 199, 260, 269, 321, 338, 348, 349, 362, 365
Tolmezzo 339
Tolmin 187
Tours 47
Trani 58
Trbiž/Tarvisio/Tarvis 187, 258, 289, 325
Treffen 102, 251
Trg (Feldkirchen) 140
Trident (Trento) 174, 175, 260, 261
Trient 216
Trier 244
Trnovo 324
Troja 133
Troyes 151
Trst (Trieste) 173, 175, 177, 198, 210, 249, 276
Tržič (Neumarktl) 185
Tübingen 201, 256
Turin (Torino) 167, 273, 274, 275
Turrach 248
- U**
- Urach 201, 382
Užhorod 371
- V**
- Varpja vas (Arndorf) 135, 136
Vatikan 269, 271, 276, 287, 290, 292, 300, 322, 341, 349, 382
Važenberg (Waisenberg) 237
Velesovo (Adergas) 142, 185, 249
Velika Nedelja 209
Veliki Korinj 49
Velikovec (Völkermarkt) 142, 172, 173, 174, 177, 186, 213, 220, 222, 249
Vetrinj (Viktring) 32, 143, 150, 151, 152, 153, 162, 179, 231, 249, 336, 337
Videm (Udine) 182, 188, 245
Vindobona (Dunaj, Wien) 49
Vipava 324, 331
- Virunum 48, 49, 50, 55, 59, 62, 64, 65, 71, 79, 81, 135, 158
Voitsberg 173, 174
Volders 252
Vorau 142, 144, 230, 232, 234
Vovbre (Haimburg) 162, 165, 179, 182, 183
Vrata (Thörl) 38, 154, 161, 174, 175, 179
Vuzenica (Saldenhofen) 160, 179, 265
- W**
- Waiern 201
Waisach 249
Waterloo 121, 256
Watschig 397
Weißbriach 220
Weitensfeld 122, 123, 205
Weizberg 230
Wernersdorf 38
Wiener Neustadt (Dunajsko Novo mesto) 173, 190
Wilhering 143, 230
Wilten 165, 230
Wogatisburg 65
Wolfsberg (Volfsberk) 102, 140, 142, 162, 173, 194, 202, 205, 210, 213, 221
Wöllersdorf 296
Worms 74, 101, 389
Wunstorf pri Hannoveru 363
Würzburg 305
- Z**
- Zagoriče (Agoritschach) 213, 214, 215, 219
Zagreb 140
Zedlitzdorf 249
Zistersdorf 175
Zürich 30, 31
Zweikirchen 70
Zweinitz 108, 111, 130, 178
- Ž**

Ždinja vas pri Novem Mestu 172
Ždinja vas (Seidendorf) 172
Ždovlje (Seidolach) 172
Ždovše pri Gospe Sveti (Judendorf bei
Maria Saal) 172
Železna Kapla/Bad Eisenkappel 43,
127, 171, 180, 182-185, 191, 232,
233, 234, 247, 252, 254, 266, 272,
281, 303, 309, 313, 317, 356, 365, 373
Železno (Eisenstadt) 175, 177
Ženeva 344
Žiče (Seiz) 143, 179, 249
Žihpolje (Maria Rain) 260
Žiri 110
Žirovnica (Wasserhofen) 212
Žrelec (Ebenthal) 237
Žvabek/Schwabegg 338

